

Łukasz Kalisz – adiunkt w Katedrze Historii i Teorii Wychowania Wydziału Nauk o Edukacji Uniwersytetu w Białymstoku. Absolwent Wydziału Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu w Białymstoku oraz Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie Sekcja św. Jana Chrzciciela. Stopień naukowy doktora nauk społecznych w zakresie pedagogiki uzyskał na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II. W obszarze jego zainteresowań szczególne miejsce zajmuje historia i działalność wychowawcza Towarzystwa Salezjańskiego, także zagadnienia związane z historią opieki i wychowania w okresie Drugiej Rzeczypospolitej. Uczestniczył w ponad 100 konferencjach naukowych, jest autorem blisko 30 publikacji naukowych; wyróżniony

przez Stowarzyszenie Naukowców Polaków Litwy w międzynarodowym Konkursie na najlepszą pracę naukową, projektową lub popularyzatorską dotyczącą Wileńszczyzny.

Przygotowana w sposób profesjonalny publikacja (...) jest wynikiem rzetelnie i wnikliwie przeprowadzonych badań i refleksji naukowej autora nad „określonym obszarem” funkcjonowania szkolnictwa salezjańskiego w okresie Drugiej Rzeczypospolitej. (...) autor w sposób twórczy i odkrywczy wyprowadza i formułuje „własne” spostrzeżenia i wnioski naukowe, które w swej istocie stanowią niezwykle trafne rozwinięcie i dopełnienie istniejącej już wiedzy naukowej. Publikacja stanowi zatem komplementarną całość i niezbyty dowód na to, że jej autor głęboko wniknął w tajniki (historyczne, pedagogiczne, religijne) związane z organizacją i funkcjonowaniem salezjańskich placówek szkolnych. Jednocześnie wykazał się przy tym dociekliwością i zdolnością analizy ogromnego zasobu wiedzy zawartej w licznych źródłach i opracowaniach, do których w sposób wysoce merytoryczny i przystępny się odwołał. Wszystkie zatem poruszane w publikacji zagadnienia wnoszą cenny wkład w rozwój nauki, a zwłaszcza w rozwój dyscypliny, jaką jest pedagogika, która dzięki dobrze przygotowanej publikacji dr. Łukasza Kalisza wzbogaciła się o całościowe i usystematyzowane, a w wielu aspektach nowatorskie, opracowanie zagadnień dotyczących funkcji społecznych szkół salezjańskich w Okręgu Wileńskim.

Z recenzji ks. dr. hab. Andrzeja Łuczyńskiego, prof. KUL

Autor zgromadził bardzo znaczący zakres danych, i to w sensie ilościowym i jakościowym. Autor dokonuje precyzyjnej analizy materiałów, co daje realistyczny opis działalności salezjanów i salezjanek. Liczne informacje ukazują specyficzną atmosferę placówek wychowawczych – zaangażowanie, zapał, sukcesy, ale również trudności, jakie niesie ze sobą praca wychowawcza. Walory książki p. Łukasza Kalisza nie byłyby możliwe do osiągnięcia, gdyby nie przeprowadzona wieloletnia i skrupulatna kwerenda archiwalna oraz dokładna analiza innych dokumentów historycznych. Należy tutaj podkreślić fakt, że Autor dotarł do źródeł bezpośrednich, które dotychczas nie były przedmiotem badań historyków salezjańskich. Książka p. Łukasza Kalisza jest pierwszym tego typu dokumentem w literaturze polskiej myśli pedagogicznej. Odwołując się do materiałów źródłowych, ukazuje on w sposób całościowy zastosowanie systemu prewencyjnego ks. Jana Bosko na Wileńszczyźnie.

Z recenzji ks. dr. hab. Jana Niewęglowskiego, prof. UKSW

ISBN 978-83-7431-722-1

ŁUKASZ KALISZ
FUNKCJE SPOŁECZNE SZKÓŁ SALEZJAŃSKICH
W OKRĘGU SZKOLNYM WILEŃSKIM W OKRESIE DRUGIEJ RZECZYPOSPOLITEJ

ŁUKASZ KALISZ

FUNKCJE SPOŁECZNE SZKÓŁ SALEZJAŃSKICH W OKRĘGU SZKOLNYM WILEŃSKIM W OKRESIE DRUGIEJ RZECZYPOSPOLITEJ

FUNKCJE SPOŁECZNE SZKÓŁ SALEZJAŃSKICH
W OKRĘGU SZKOLNYM WILEŃSKIM
W OKRESIE DRUGIEJ RZECZYPOSPOLITEJ

Łukasz Kalisz

**FUNKCJE SPOŁECZNE SZKÓŁ SALEZJAŃSKICH
W OKRĘGU SZKOLNYM WILEŃSKIM
W OKRESIE DRUGIEJ RZECZYPOSPOLITEJ**

Białystok 2021

Recenzenci:

ks. dr hab. Andrzej Łuczyński SDB, prof. KUL
ks. dr hab. Jan Niewęłowski SDB, prof. UKSW

Fotografia na okładce:

Prywatna Szkoła Powszechna Sióstr Salezjanek w Laurowie
(ze zbiorów Archiwum Prowincjonalnego Inspektorii Warszawskiej w Łomiankach)

Mapy zamieszczone w publikacji © Łukasz Kalisz

Opracowanie graficzne: Roman Sakowski
Redakcja i korekta: Elżbieta Kozłowska-Świątkowska
Redakcja techniczna i skład: Roman Sakowski

Tłumaczenie na język angielski: Marcin Pędich
Tłumaczenie na język rosyjski: Eugenia Maksimowicz
Tłumaczenie na język litewski: Terenia Dzikiewicz-Wrona

Indeksy: Łukasz Kalisz

© Copyright by Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2021

Źródło sfinansowania badań: projekt został sfinansowany ze środków
Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji
numer DEC-2012/05/N/HS6/04037

Wydanie publikacji sfinansowano ze środków
Wydziału Nauk o Edukacji Uniwersytetu w Białymstoku

ISBN 978-83-7431-722-1

DOI: 10.15290/fssoswodr.2021

Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku
ul. Świerkowa 20B, 15-328 Białystok
tel. (85) 745 71 20, (85) 745 71 02, (85) 745 70 59
<http://wydawnictwo.uwb.edu.pl> e-mail: wydawnictwo@uwb.edu.pl

Druk i oprawa: Hot Art Przemysław Zaczek

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów.....	9
Wstęp.....	11

Rozdział 1 Historia zgromadzeń salezjańskich i ich rozwój na ziemiach polskich

1.1. Ksiądz Jan Bosko jako założyciel Towarzystwa św. Franciszka Salezego.....	26
1.2. System prewencyjny w działalności salezjańskiej.....	32
1.2.1. Rozum.....	33
1.2.2. Religia.....	35
1.2.3. Miłość.....	37
1.2.4. Brak kar fizycznych.....	39
1.2.5. Asystencja.....	42
1.2.6. Atmosfera domu rodzinnego.....	44
1.3. Pierwsze domy salezjańskie na ziemiach polskich.....	45
1.4. Zgromadzenie Córek Maryi Wspomożycielki.....	50

Rozdział 2 Zgromadzenia salezjańskie w Drugiej Rzeczypospolitej

2.1. Podział administracyjny Towarzystwa Salezjańskiego w Polsce.....	54
2.2. Siostry salezjanki w Polsce.....	61
2.3. Struktury kościelne – Archidiecezja Wileńska.....	67
2.4. Rozmieszczenie placówek salezjańskich w okręgach szkolnych.....	71
2.5. Dobra materialne Towarzystwa św. Franciszka Salezego w Okręgu Szkolnym Wileńskim.....	78

2.5.1. Dworzec.....	78
2.5.2. Wilno – ul. Dobrej Rady.....	83
2.5.3. Kurhan.....	98
2.5.4. Reginów.....	100
2.6. Dobra materialne Córek Maryi Wspomożycielki w Okręgu Szkolnym Wileńskim.....	105
2.6.1. Wilno – ul. Stefańska.....	105
2.6.2. Polepie.....	117
2.6.3. Laurów.....	120

Rozdział 3

Szkoły salezjańskie w Okręgu Szkolnym Wileńskim

3.1. Klasyfikacja szkół salezjańskich.....	123
3.2. Szkoły powszechne sióstr salezjanek.....	129
3.3. Szkoły zawodowe i kursy zawodowe sióstr salezjanek.....	129
3.4. Szkoły zawodowe księży salezjanów.....	132
3.5. Niższe seminarium salezjańskie.....	135

Rozdział 4

Nauczanie i przygotowanie do pracy zawodowej

4.1. Programy nauczania i plany zajęć.....	136
4.2. Warsztaty szkół zawodowych.....	147
4.3. Podręczniki szkolne w salezjańskich zbiorach bibliotecznych.....	149

Rozdział 5

Wychowankowie i nauczyciele

5.1. Stan liczbowy uczniów.....	154
5.2. Sytuacja społeczna uczniów.....	156
5.3. Zdrowie i higiena.....	159
5.4. Osiągnięcia uczniów i losy absolwentów.....	163
5.5. Kształcenie nauczycieli.....	173
5.6. Kwalifikacje nauczycieli salezjańskich.....	180

Rozdział 6

Przekazywanie systemu wartości w praktyce szkolnej i pozaszkolnej

6.1. Ideały wychowawcze w Drugiej Rzeczypospolitej.....	189
6.2. Pozalekcyjna działalność wychowawcza.....	193
6.3. Kolonie letnie.....	197
6.4. Uroczystości szkolne i religijne.....	200
6.5. Wychowanie religijne.....	203
6.6. Konsekwencje zamiast kar.....	206
6.7. Stowarzyszenie Byłych Wychowanków Salezjańskich.....	208
Zakończenie.....	211
Summary.....	217
Резюме.....	221
Santrauka.....	225
Bibliografia.....	227
Spis fotografii.....	243
Spis map.....	244
Spis wykresów.....	245
Spis tabel.....	245
Indeks nazwisk.....	247
Indeks miejsc.....	255

Wykaz skrótów

- AAN – Archiwum Akt Nowych w Warszawie
- AICMW – Archiwum Inspektoriatne Córek Maryi Wspomożycielki we Wrocławiu
- ApAL – Archiwum prywatne Artura Liashneuskiego w Mińsku
- APLJ – Archiwum Prowincjonalne Inspektorii Warszawskiej (Zgromadzenia Córek Maryi Wspomożycielki) w Łomiankach
- APŁ – Archiwum Państwowe w Łodzi
- ASC – Archivio Salesiano Centrale [Centralne Archiwum Salezjańskie w Rzymie]
- ASIK – Archiwum Salezjańskiej Inspektorii Krakowskiej
- ASIW – Archiwum Salezjańskiej Inspektorii Warszawskiej
- DSJ – Dom Serca Jezusowego
- Dz. U. – Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej
- Dz. U. KOSW – Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego
- KOSW – Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego
- LCVA – Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas [Litewskie Centralne Archiwum Państwowe w Wilnie]
- LMAVB – Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka [Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie]
- LVIA – Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas [Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie]
- MWRiOP – Ministerstwo/Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego
- OSW – Okręg Szkolny Wileński

Wstęp

W okresie Drugiej Rzeczypospolitej można zaobserwować wielką dynamikę przemian społecznych i politycznych. Polska po odzyskaniu niepodległości potrzebowała obywateli, których zadaniem było odbudowanie kraju w sferze gospodarczej i intelektualnej. W tym celu podejmowano szereg zmian dotyczących edukacji i podnoszenia poziomu kształcenia. Wprowadzone reformy miały upowszechnić oświatę, zwiększyć bazę lokalową i infrastrukturę oraz podnieść poziom kadry nauczycielskiej.

W systemie szkolnym, obok szkół państwowych, istniały szkoły prywatne, które pełniły ważną funkcję edukacyjną i społeczną, uzupełniając lukę, która wynikała z kontekstu historycznego i wydarzeń minioniej epoki. Funkcję społeczną szkół prywatnych rozumiem zgodnie z definicją Elwiry Kryńskiej jako realizowanie dążeń społecznych do kształcenia dzieci na poziomie podstawowym i ponadpodstawowym, przygotowanie młodzieży do studiów wyższych i pracy zawodowej oraz wyposażenie absolwentów w system wartości, nadający kierunek ich życiu w społeczeństwie¹.

Właścicielami szkół prywatnych były osoby indywidualne, towarzystwa, organizacje narodowościowe, a także związki wyznaniowe – w tym zgromadzenia zakonne takie jak: Towarzystwo Jezusowe, Towarzystwo Świętego Franciszka Salezego, Towarzystwo Boskiego Zbawiciela, Stowarzyszenie Apostolstwa Katolickiego, Zgromadzenie Misjonarzy Świętej Rodziny, Zgromadzenie Męki Pańskiej, Zgromadzenie Małego Dzieła Bożej Opatrzności, Zgromadzenie Księży Marianów, Zgromadzenie Księży Misjonarzy Saletynów, Zgromadzenie Najświętszego Odkupiciela, Zgromadzenie Misjonarzy Oblatów Maryi Niepokalanej, Zakon Świętego Pawła Pierwszego Pustelnika, Zakon Braci

---

¹ E.J. Kryńska, *Wstęp*, [w:] E.J. Kryńska (red.), *Funkcja prywatnych szkół średnich w II Rzeczypospolitej 1918–1939*, Białystok 2004, s. 9.

Mniejszych, Zakon Braci Bosych Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel, Zgromadzenie Córek Maryi Wspomożycielki, Zgromadzenie Córek Matki Bożej Bolesnej, Zgromadzenie Sióstr Urszulanek Serca Jezusa Konającego, Zgromadzenie Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego, Zgromadzenie Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu, Zgromadzenie Córek Bożej Miłości, Zgromadzenie Sióstr Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny, Zakon Sióstr Urszulanek Unii Rzymskiej, Zakon Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny, Siostry Zakonu Świętego Bazylego Wielkiego.

Pośród wymienionych organizacji szczególnie ceniona jest działalność oświatowa zgromadzeń salezjańskich, tj.: Towarzystwa Świętego Franciszka Salezego i Zgromadzenia Córek Maryi Wspomożycielki. Zgromadzenia te czerpały z dorobku włoskiego kapłana Jana Bosko, który stworzył oryginalny system pedagogiczny, oparty na trzech filarach – rozumie, religii i miłości. Jest to system prewencyjny, w którym nie stosuje się kar fizycznych. Ksiądz Jan Bosko starał się zapewnić wychowankom atmosferę domu rodzinnego i otaczać ich troską wychowawcy-asystenta. Dzięki temu salezjański system wychowania sprzyjał rozwiązaniu wielu problemów społeczno-wychowawczych, jakie pojawiły się w okresie rewolucji przemysłowej we Włoszech, był pomocny w niwelowaniu przestępczości wśród młodzieży. Należy podkreślić, że założenia systemu prewencyjnego były na tyle uniwersalne i atrakcyjne, że można je było dostosować i upowszechnić w placówkach wychowawczo-edukacyjnych w innych krajach, m.in. na ziemiach polskich.

Współczesne badania i publikacje poświęcone historii zgromadzeń salezjańskich w Polsce odnoszą się przede wszystkim do tych placówek i wspólnot, w których działalność edukacyjno-wychowawcza była kontynuowana w granicach Polski po II wojnie światowej lub opisują przekrojowo placówki salezjańskie w Polsce. Do ważnych prac w tym zakresie należy zaliczyć takie pozycje jak: K. Kolasa, J. Wąsowicz, *Salezjańska Szkoła Mechaniczna w Łodzi (1922–1962). Organizacja, funkcjonowanie, represje, likwidacja. Wybór źródeł*²; *Dzieje salezjanów na ziemi raciborskiej. Działalność duszpastersko-wychowawcza salezjanów w Pogrzebieniu w latach 1930–2005*³; W. Żurek, *Szkoły salezjańskie*

² K. Kolasa, J. Wąsowicz, *Salezjańska Szkoła Mechaniczna w Łodzi (1922–1962). Organizacja, funkcjonowanie, represje, likwidacja. Wybór źródeł*, Łódź 2010.

w Oświęcimiu na tle salezjańskiego szkolnictwa średniego ogólnokształcącego i zawodowego na ziemiach polskich 1900–1939⁴; R. Witalec, I. Witowicz (red.), *Salezjańska Szkoła Organistowska w Przemyślu i jej likwidacja w roku 1963*⁵; J. Krawiec, *Powstanie Towarzystwa św. Franciszka Salezego oraz jego organizacja i działalność na ziemiach polskich*⁶; A. Świda, *Towarzystwo Salezjańskie (Rys historyczny)*⁷; K. Szczerba, *Salezjańskie szkoły zawodowe w Polsce 1901–1939*⁸; J. Pietrzykowski, *Salezjanie w (Archi)Diecezji Wileńskiej w latach 1919–1939*⁹; J. Pietrzykowski, *Salezjanie w Polsce 1945–1989*¹⁰; J. Pietrzykowski, *Towarzystwo Salezjańskie w Polsce w warunkach okupacji 1939–1945*¹¹; J. Niewęglowski, *Wychowawczo-społeczna działalność salezjanów w Polsce w latach 1898–1989*¹²; J. Niewęglowski, *Salezjanie i szkolnictwo*¹³; J. Niewęglowski, *Towarzystwo Salezjańskie wobec potrzeb szkolnictwa zawodowego w okresie międzywojennym*¹⁴; W. Żurek, *Salezjańskie szkolnictwo*

³ J. Dubas (red.), *Dzieje salezjanów na ziemi raciborskiej. Działalność duszpastersko-wychowawcza salezjanów w Pogrzebieciu w latach 1930–2005*, Kraków 2006.

⁴ W. Żurek, *Szkoły salezjańskie w Oświęcimiu na tle salezjańskiego szkolnictwa średniego ogólnokształcącego i zawodowego na ziemiach polskich 1900–1939*, Lublin 2010.

⁵ R. Witalec, I. Witowicz (red.), *Salezjańska Szkoła Organistowska w Przemyślu i jej likwidacja w roku 1963*, Rzeszów-Przemyśl 2007.

⁶ J. Krawiec, *Powstanie Towarzystwa św. Franciszka Salezego oraz jego organizacja i działalność na ziemiach polskich*, Kraków 2004.

⁷ A. Świda, *Towarzystwo salezjańskie (Rys historyczny)*, Kraków 1984.

⁸ K. Szczerba, *Salezjańskie szkoły zawodowe w Polsce 1901–1939*, Lublin 1973, mps.

⁹ J. Pietrzykowski, *Salezjanie w (Archi)Diecezji Wileńskiej w latach 1919–1939*, [w:] T. Kasabuła, A. Szot (red.), *Mój Kościół w historię wpisany. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Tadeuszowi Krahelowi*, Białystok 2007, s. 366–378.

¹⁰ J. Pietrzykowski, *Salezjanie w Polsce 1945–1989*, Warszawa 2007.

¹¹ Idem, *Towarzystwo Salezjańskie w Polsce w warunkach okupacji 1939–1945*, Warszawa 2015.

¹² J. Niewęglowski, *Wychowawczo-społeczna działalność salezjanów w Polsce w latach 1898–1989*, Warszawa 2011.

¹³ Idem, *Salezjanie i szkolnictwo*, „Seminare. Poszukiwania naukowo-pastoralne” 1997, t. 13, s. 193–206.

¹⁴ Idem, *Towarzystwo Salezjańskie wobec potrzeb szkolnictwa zawodowego w okresie międzywojennym*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 2016, t. 37, s. 39–51.

ponadpodstawowe w Polsce 1900–1963. *Rozwój i organizacja*¹⁵; W. Żurek, „Jeńcy na wolności”. *Salezjanie na terenach byłego ZSRR po II wojnie światowej*¹⁶; W. Żurek, *Salezjańscy męczennicy wschodu*¹⁷; B. Lewek, *La presenza educativa delle Figlie di Maria Ausiliatrice in Polonia. Insiadamento e prime fasi di sviluppo (1922–1939)*¹⁸; Z. Bazylczuk, *Rozwój i działalność Zgromadzenia Córek Maryi Wspomożycielki /siostr salezjanek/ w Polsce w latach 1922–1939*¹⁹. W wymienionych publikacjach podjęto trud rekonstrukcji szkolnictwa salezjańskiego na przełomie XIX i XX wieku, a także w Drugiej Rzeczypospolitej oraz w czasie II wojny światowej. Prace te zostały przygotowane na podstawie bogatego materiału źródłowego, jednakże z pominięciem dokumentów zdeponowanych w archiwach zagranicznych, w tym Litwy i Białorusi, których zbiory jeszcze do niedawna były niedostępne.

Obecnie w związku z ich otwarciem udało się dotrzeć do dokumentów dotąd niepublikowanych i przedstawić dokonania szkół tworzonych i prowadzonych przez zgromadzenia salezjańskie na obszarze Okręgu Szkolnego Wileńskiego w okresie międzywojennym.

Podjęta tematyka jest ważna co najmniej z trzech powodów.

Po pierwsze – w historii zgromadzeń salezjańskich w Polsce dwudziestolecie międzywojenne był to okres dynamicznego rozwoju działalności edukacyjnej, mimo to nie jest wystarczająco opisany w literaturze przedmiotu.

Po drugie – ze względu na potrzebę odtworzenia działalności placówek edukacyjnych, które działały w Drugiej Rzeczypospolitej, lecz nie zostały reaktywowane po zakończeniu II wojny światowej i pamięć o nich zaginęła, stąd też wymagają ponownego przywołania.

Po trzecie – prezentacja pozytywnych doświadczeń edukacyjnych Drugiej Rzeczypospolitej może być swoistym przyczynkiem do wytyczenia dróg realizacji zadań szkoły w XXI wieku.

¹⁵ W. Żurek, *Salezjańskie szkolnictwo ponadpodstawowe w Polsce 1900–1963. Rozwój i organizacja*, Lublin 1996.

¹⁶ Idem, „Jeńcy na wolności”. *Salezjanie na terenach byłego ZSRR po II wojnie światowej*, Kraków 1998.

¹⁷ Idem, *Salezjańscy męczennicy wschodu*, Lublin 2003.

¹⁸ B. Lewek, *La presenza educativa delle Figlie di Maria Ausiliatrice in Polonia. Insiadamento e prime fasi di sviluppo (1922–1939)*, Roma 1998.

¹⁹ Z. Bazylczuk, *Rozwój i działalność Zgromadzenia Córek Maryi Wspomożycielki /siostr salezjanek/ w Polsce w latach 1922–1939*, Lublin 1977, mps.

Mam też nadzieję, że udokumentowanie dziejów szkolnictwa salezjańskiego wzbogaci wiedzę na temat szkolnictwa prywatnego prowadzonego przez organizacje wyznaniowe i religijne i przyczyni się do lepszego uświadomienia tradycji i wzorów przydatnych dzisiejszym szkołom – „Wierni dobrym tradycjom pragniemy tworzyć lepszą przyszłość”²⁰.

Dążąc do upamiętnienia dziejów szkolnictwa zgromadzeń salezjańskich w okresie Drugiej Rzeczypospolitej oddałem też hołd nauczycielom i dobroczyńcom salezjańskim, którzy swoją pracę wychowawczą i edukacyjną traktowali jako misję, a jej efektem byli absolwenci, którzy bez tej pomocy często nie mieliby szans na przeżycie oraz zdobycie wykształcenia.

Celem pracy jest przedstawienie funkcji społecznych, jakie były realizowane w szkołach prowadzonych przez zgromadzenia salezjańskie na obszarze Okręgu Szkolnego Wileńskiego w okresie Drugiej Rzeczypospolitej.

Monografia ma ściśle określone ramy czasowe i obszar geograficzny. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku rozpoczęto budowanie nowej państwowości i systemu oświatowego. Rozwijano także kraj w sferze gospodarczej, społecznej i kulturalnej. W okresie międzywojennym zgromadzenia salezjańskie stworzyły w Polsce struktury organizacyjne, umożliwiające formację intelektualną i duchową kapłanów, którzy przy pomocy świeckich zakładali nowe wspólnoty i placówki oświatowo-wychowawcze. Cezura końcowa publikacji przypada na moment wybuchu II wojny światowej.

Badania obejmowały obszar Okręgu Szkolnego Wileńskiego (OSW), który został utworzony Rozporządzeniem Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 3 maja 1922 r.²¹ Jego powiększenie nastąpiło w 1927 roku, a następnie w 1932 roku, kiedy to unormowały się granice Okręgu Szkolnego Wileńskiego obejmującego województwo wileńskie i nowogródzkie oraz cztery powiaty województwa białostockiego: suwalski, augustowski, grodzieński i wołkowyski. Na omawianym obszarze zgromadzenia salezjańskie prowadziły placówki edukacyjne w Wilnie, Dworcu, Reginowie oraz Laurowie i Polepiu (por. mapa 8.).

²⁰ E.J. Kryńska, *Wstęp*, [w:] E.J. Kryńska (red.), *Funkcja prywatnych...*, s. 12.

²¹ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej [Dalej: Dz. U.] 1922 nr 34, poz. 283.

Publikacja ma charakter monograficzny²², zmierza do wszechstronnego poznania danej instytucji, zasad jej funkcjonowania oraz sprecyzowania wniosków i formułowania twierdzeń ogólnych²³. W pracy wykorzystałem źródła bezpośrednie i pośrednie²⁴.

Wielomiesięczne poszukiwania pozwoliły odnaleźć szereg niepublikowanych dotąd dokumentów, większość z nich po raz pierwszy była przedmiotem analizy naukowej. Do archiwaliów dotąd niewyży-skanych, do których dotarłem należą m.in.:

- Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas (Litewskie Centralne Archiwum Państwowe w Wilnie)
  - 145 teczek, 8 846 kopii cyfrowych
- Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas (Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie)
  - 100 teczek, 2 241 kopii cyfrowych, 296 kopii z mikrofilmów
- Vilniaus Apskritis Archyvas (Wileńskie Archiwum Okręgowe)
  - 18 teczek, 355 kopii cyfrowych
- Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka (Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie)

---

²² Według Benona Miśkiewicza monografia jest przeważnie pracą analityczną. Daje zwykle wyczerpujący opis jednego wybranego zagadnienia, poprzez wszechstronną krytykę literatury i źródeł oraz ich interpretację. Praca monograficzna zawiera odtworzenie faktów i pogląd na analizowane zagadnienie, będący wyrazem krytyki stanu badań i materiału źródłowego. B. Miśkiewicz, *Wprowadzenie do badań historycznych*, Poznań 1993, s. 114.

²³ A.W. Maszke, *Metodologiczne podstawy badań pedagogicznych*, Rzeszów 2004, s. 114.

²⁴ Według Marcellego Handelsmana źródłem jest utrwalony i zachowany ślad myśli, działania lub najogólniej życia ludzkiego. Źródła historyczne podzielił on na bezpośrednie i pośrednie oraz pisane i niepisane. Źródła bezpośrednie to zachowane ślady bezpośrednie istnienia i działania człowieka w przeszłości, obejmujące pozostałości materialne (czyli zabytki) i moralne (czyli przeżytki). Do zabytków zaliczamy takie źródła jak: wykopaliska, kurhany, obrazy, grobowce, pomniki i napisy. Pozostałości moralne to wspomnienia czasów ubiegłych żyjące w świadomości zbiorowej, w języku, zwyczajach, w prawie, w wierzeniach religijnych, w sztuce. Źródła pośrednie to dokumenty przeznaczone do zachowania pamięci czasów minionych. Wśród źródeł pośrednich wyróżnia on: tradycję ustną (legendy, bajki, pieśni, anegdoty, powieść ludową), tradycję obrazową (obrazy, rzeźby, mapy, plany) i tradycję pisaną (inskrypcje starożytne, genealogię, roczniki, kroniki średniowieczne, dzienniki i pamiętniki). J. Topolski, *Metodologia historii*, Warszawa 1984, s. 322; B. Miśkiewicz, *Wstęp do badań historycznych*, Warszawa–Poznań 1985, s. 124.

- 104 teczki, 836 kopii dokumentów, około 360 stron notatek i fiszek
- Национальный исторический архив Беларуси в г. Гродно (Archiwum Historyczne Białorusi w Grodnie)
  - 8 teczek, 402 kopii cyfrowych
- Archiwum Akt Nowych w Warszawie
  - 19 teczek, 2 203 kopii cyfrowych, 341 skanów
- Archiwum Salezjańskiej Inspektorii Warszawskiej
  - 43 pozycje (książki, czasopisma, zbiory dokumentów archiwalnych), 2 898 kopii cyfrowych
- Archiwum Salezjańskiej Inspektorii Pilskiej
  - 22 pozycje, 4 225 kopii cyfrowych
- Archiwum Salezjańskiej Inspektorii Krakowskiej
  - 32 pozycje, 6 466 kopii cyfrowych
- Archiwum Inspektorialne Córek Maryi Wspomożycielki we Wrocławiu
  - 80 pozycji, 4 318 kopii cyfrowych
- Biblioteka Narodowa w Warszawie
  - 50 pozycji, 2 870 kopii cyfrowych
- Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Towarzystwa Salezjańskiego w Krakowie
  - 9 pozycji, 438 kopii cyfrowych
- Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Towarzystwa Salezjańskiego w Łądzie nad Wartą
  - 78 pozycji, 1 413 kopii cyfrowych

Przeanalizowane źródła historyczne można podzielić na trzy główne grupy: 1) dokumenty zakonne, 2) dokumenty Kurii Wileńskiej, 3) dokumenty Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego.

Pierwszą grupę stanowią dokumenty salezjańskie zdeponowane w archiwach zakonnych. Głównymi archiwami salezjańskimi, w których znajdują się dokumenty dotyczące placówek z Okręgu Szkolnego Wileńskiego, są: Archiwum Salezjańskiej Inspektorii Warszawskiej (ASIW) oraz Archiwum Inspektorialne Córek Maryi Wspomożycielki we Wrocławiu (AICMW)²⁵. We wspomnianych archiwach

²⁵ W ostatnich latach wiele dokumentów dotyczących placówek prowadzonych przez siostry salezjanki w badanym okresie i obszarze zostało przewiezionych z Wrocławia do Łomianek (do Archiwum Prowincjonalnego Inspektorii Warszawskiej – APLJ) – Ł.K.

znajdują sięteczki poszczególnych domów, jak też akta personalne członków zgromadzeń salezjańskich. Dokumenty, które otrzymałem w ASIW to zbiór teczek z zespołu: „Byłe placówki na wschodzie”, gdzie znajdują się śladowe ilości źródeł bezpośrednich oraz źródła pośrednie w postaci wspomnień. Natomiast w AICMW uzyskałem obszernie teczki poszczególnych domów zawarte w trzech zespołach akt: „D III Domy 17-1. Zamknięta placówka Laurów-Sakisзки 1”; „D III Domy 11-1. Zamknięte placówki Wilno-Polepie 1”; „D III Domy 12-1. Zamknięte placówki Wilno-Polepie 2”. Zarówno w archiwum księży salezjanów, jak też siostr salezjank nie udostępniono mi teczek personalnych poszczególnych członków zgromadzenia pracujących w badanych szkołach.

Do dokumentów zdeponowanych w ASIW i AICMW odwołują się głównie księża salezianie i siostry salezjanki, jednak są to dokumenty szcątkowe, dlatego nie mogą stanowić jedyne go źródła wykorzystywanego do badania szkół salezjańskich. W zdeponowanych tam dokumentach jest wiele braków i nieścisłości merytorycznych, które są powielane w publikacjach naukowych. Większość oryginalnych dokumentów salezjańskich z okresu międzywojennego zostało bowiem zniszczonych w czasie działań wojennych, a zbiory Inspektorii św. Stanisława Kostki w Warszawie zostały spalone podczas powstania warszawskiego. Z powodu dużej liczby wspomnień i braku dokumentów z badanego okresu – te zbiory należy uznać za źródła pośrednie, co do których wiarygodności należy mieć zastrzeżenia i z wielkim dystansem należy wykorzystywać zawarte tam informacje. Wynika to z faktu, iż wiele opracowań historycznych powstało kilka lub nawet kilkadziesiąt lat po opisywanych wydarzeniach, natomiast oryginalne dokumenty z badanego okresu są niekompletne.

Zbiory archiwów zakonnych (ASIW, AICMW) są trudno dostępne, co stwarza sytuację kłopotliwą dla badacza i utrudnia rekonstrukcję dziejów szkolnictwa salezjańskiego. Większość archiwów salezjańskich nie posiada odpowiednich środków na stworzenie inwentarzy i katalogów czy zatrudnienie kadry archiwistów, zatem aby wydobyć określony zespół akt, należy zdać się na kompetencję i dobrą wolę dyrektora archiwum. Pomimo licznych braków, na podstawie dostępnych dokumentów salezjańskich powstaje szereg publikacji naukowych, od krótkich artykułów do pokaźnych monografii.

Drugą grupę stanowią dokumenty kościelne zdeponowane w archiwach i bibliotekach państwowych. Wszystkie placówki salezjańskie

z Okręgu Szkolnego Wileńskiego znajdowały się pod zwierzchnictwem Archidiecezji Wileńskiej, stąd też wiele dokumentów zachowało się w zbiorach Kurii w Wilnie. Do lat 90. XX wieku istniał problem braku dostępu do zbiorów archiwalnych, gdyż archiwa znajdujące się na obszarze ZSRR z powodu przeszkód politycznych nie udostępniały swoich zbiorów. Dokumenty kościelne z okresu Drugiej Rzeczypospolitej znajdują się dwóch archiwach. Pierwsze to: Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka [Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie – LMAVB]. W dziale rękopisów możemy tam odnaleźć akta Kurii Metropolitalnej Wileńskiej oraz akta Kapituły Wileńskiej. Drugie archiwum to Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas [Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne – LVIA], gdzie znajdują się akta Wileńskiej Rzymskokatolickiej Kurii Metropolitalnej.

W obu archiwach (LMAVB, LVIA) zdeponowane są rękopisy sporządzone przez biskupów i pracowników Kurii Wileńskiej, jak też przełożonych domów salezjańskich. Są tam także liczne teczki dotyczące parafii, przy których funkcjonowały szkoły salezjańskie oraz wiele dokumentów personalnych dotyczących poszczególnych księży i sióstr salezjanek. Te dokumenty są szczególnie przydatne i cenne poznawczo, gdyż opisują całościowo życie religijne w szkołach salezjańskich, a także relacje zgromadzeń salezjańskich z Kurią Wileńską dotyczące m.in. mianowania kapłanów na spowiedników i proboszczów, zgody na otwarcie kaplic szkolnych i tymczasowych kaplic podczas obozów i kolonii, zezwolenia na wystawienie Najświętszego Sakramentu i odprawianie nabożeństw, czy też korespondencje dotyczące beneficjów kościelnych i spraw majątkowych. Dokumenty zdeponowane w tych archiwach (LMAVB, LVIA) należy uznać za wiarygodne źródła bezpośrednie. Powyższe zasoby nie są znane badaczom historii zgromadzeń salezjańskich i brak jest odwołań do tych zbiorów.

Trzecią grupę tworzą dokumenty urzędowe zdeponowane głównie w Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas [Litewskim Centralnym Państwowym Archiwum w Wilnie – LCVA]. Znajduje się tam zbiór dokumentów Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego zawierający wykazy budżetów szkół, spisy personelu szkolnego, protokoły z kontroli urzędniczych, świadectwa absolwentów oraz inne cenne informacje. Wszystkie dokumenty zdeponowane w LCVA należy uznać za wiarygodne źródła bezpośrednie. Te źródła są szczególnie wartościowe, ponieważ zostały przygotowane na potrzeby urzędów państwowych,

co mobilizowało osoby je sporządzające do staranności w ich przygotowaniu. Wiele pism (m.in. statuty, instrukcje, protokoły, sprawozdania okresowe, wizytacje, preliminarze budżetowe, prośby o dotacje) było sporządzonych na maszynie lub z wykorzystaniem urzędowych formularzy.

W pracy wykorzystałem również dzienniki ustaw, korespondencję prywatną oraz opracowania naukowe, które powstały w okresie Drugiej Rzeczypospolitej. Poszerzeniem bazy źródłowej są także czasopisma pedagogiczne, historyczne i religijne wydawane na obszarze Okręgu Szkolnego Wileńskiego, a także periodyki ogólnokrajowe. Szczególną analizą objąłem „Il Bolletino Salesiano”, czasopismo wydawane nieprzerwanie od czasów ks. Jana Bosko. Pierwsza polska wersja „Biuletynu” ukazała się w 1897 roku pod nazwą „Wiadomości Salezjańskie”, zaś późniejsze nazwy tego czasopisma to: „Pokłosie Salezjańskie”, „Nostra”, „Biuletyn Salezjański” i wydawany współcześnie „Magazyn Salezjański Don Bosco”. To właśnie „Pokłosie Salezjańskie”, wydawane w okresie międzywojennym w Polsce, było najcenniejszym czasopiśmie dokumentującym bieżące funkcjonowanie szkół salezjańskich i można je traktować jako źródło pośrednie.

Korzystałem także z literatury pozasalezjańskiej dotyczącej oświaty i opisującej kontekst historyczno-społeczny badanej epoki. Do tej literatury można zaliczyć m.in. następujące publikacje: J. Sadowska, *Ku szkole na miarę Drugiej Rzeczypospolitej. Geneza, założenia i realizacja reformy jędrzejewiczowskiej*²⁶; J. Usiądek, *Stowarzyszenie Chrześcijańsko-Narodowe Nauczycielstwa Szkół Powszechnych*²⁷; *Urszulanki szare na Wileńszczyźnie 1927-1946*²⁸; F. W. Araszkievicz, *Idealy wychowawcze Drugiej Rzeczypospolitej*²⁹; E. J. Kryńska (red.), *Funkcja prywatnych szkół średnich w II Rzeczypospolitej 1918-1939*³⁰; J. Glemža, *Istoriniai Lietuvos*

---

²⁶ J. Sadowska, *Ku szkole na miarę Drugiej Rzeczypospolitej. Geneza, założenia i realizacja reformy jędrzejewiczowskiej*, Białystok 2001.

²⁷ J. Usiądek, *Stowarzyszenie Chrześcijańsko-Narodowe Nauczycielstwa Szkół Powszechnych*, Olsztyn 1998.

²⁸ *Urszulanki szare na Wileńszczyźnie 1927-1946*, Warszawa 2000.

²⁹ F. W. Araszkievicz, *Idealy wychowawcze Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1978.

³⁰ E.J. Kryńska (red.), *Funkcja prywatnych...*, Białystok 2004.

*architektūros paveldo interjerai: istorija, tvarkyba, vertinimas*³¹; T. Krahel, *Martyrologia duchowieństwa archidiecezji wileńskiej 1939–1945*³²; S. Mauersberg, *Komu służyła szkoła w Drugiej Rzeczypospolitej? Społeczne uwarunkowania dostępu do oświaty*³³.

W monografii zastosowałem układ chronologiczno-problemowy. Taka struktura pracy umożliwiła przedstawienie organizacji szkół salezjańskich w połączeniu z polityką oświatową Drugiej Rzeczypospolitej na konkretnym obszarze administracyjnym, jakim był Okręg Szkolny Wileński.

W 1. rozdziale pracy opisałem historię powstania Towarzystwa św. Franciszka Salezego oraz Zgromadzenia Córek Maryi Wspomożycielki i ich rozwój na ziemiach polskich wraz z głównymi formami działalności wychowawczej ich założyciela – ks. Jana Bosko. Przedstawiłem także główne cele systemu prewencyjnego stworzonego przez ks. Bosko, który stał się przełomowym systemem pedagogiki młodzieżowej stosowanym we wszystkich salezjańskich placówkach wychowawczych i edukacyjnych. Scharakteryzowałem również początki aktywności salezjańskiej na ziemiach polskich przed odzyskaniem niepodległości w 1918 roku z uwzględnieniem kontekstu historycznego i społecznego. W tym rozdziale celowo wyszedłem poza cezurę czasową (okres dwudziestolecia międzywojennego) oraz obszar Drugiej Rzeczypospolitej. Było to konieczne, aby przedstawić bogatą spuściznę pedagogiczną ks. Jana Bosko i jego następców, dzięki którym salezjańskie ideały wychowania wyszły poza państwo włoskie i znalazły podatny grunt na ziemiach polskich.

W rozdziale 2. przedstawiłem podział administracyjny Towarzystwa św. Franciszka Salezego oraz okoliczności przybycia do Polski Córek Maryi Wspomożycielki. Aby zgromadzenia salezjańskie mogły działać na danym obszarze, musiały mieć aprobatę władz kościelnych,

---

³¹ J.R. Glemža, *Istoriniai Lietuvos architektūros paveldo interjerai: istorija, tvarkyba, vertinimas*, Vilnius 2013.

³² T. Krahel, *Martyrologia duchowieństwa archidiecezji wileńskiej 1939–1945*, Białystok 2017.

³³ S. Mauersberg, *Komu służyła szkoła w Drugiej Rzeczypospolitej? Społeczne uwarunkowania dostępu do oświaty*, Wrocław 1988.

a w przypadku placówek oświatowych także władz państwowych podległych Ministrowi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Konieczne było zatem opisanie struktur Kościoła powszechnego oraz skutków, jakie przyniósł konkordat z 1925 roku zawarty pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczypospolitą. Wymiernym następstwem konkordatu było utworzenie Metropolii Wileńskiej zarządzanej przez Arcybiskupa w Wilnie, który swoim zwierzchnictwem obejmował wszystkie placówki zakonne opisane w niniejszej pracy. Biskupi wileńscy stali się zatem dobroczyńcami i fundatorami placówek salezjańskich, gdyż bez ich aprobaty żaden z domów zgromadzenia nie mógłby powstać. W rozdziale 2. przeanalizowałem także etapy tworzenia się okręgów szkolnych z uwzględnieniem zmian, jakie wynikały z ustaw państwowych. W ten sposób wskazałem obszar Okręgu Szkolnego Wileńskiego jako obszar badawczy pracy. Rozdział ten został wzbogacony autorskimi mapami będącymi efektem podjętych badań terenowych. Szczegółowe mapy Polski z naniesionymi sygnaturami punktowymi placówek salezjańskich zostały stworzone na potrzeby publikacji. Pozostałości instytucji salezjańskich Okręgu Szkolnego Wileńskiego leżą obecnie na terenie Litwy i Białorusi, co badaczom z Polski utrudnia zorientowanie się, gdzie dokładnie znajdują się mniejsze miejscowości, takie jak Laurów, Reginów, Dworzec, Kurhan, czy Kamienny Most. Do tej pory w wielu publikacjach naukowych poświęconych Zgromadzeniu Salezjańskiemu w okresie międzywojennym powielane były niedokładne mapy, w których przesunięcia wybranych miejscowości wynosiły kilkadziesiąt (w przypadku Dworca i Reginowa) lub nawet 200 kilometrów (w przypadku Kamiennego Mostu) względem właściwego położenia geograficznego. Prezentowane mapy mogą być zatem nowym odniesieniem dla powstających w przyszłości prac naukowych o zbliżonej tematyce. W rozdziale 2. wskazałem także fundatorów i dobra materialne szkół salezjańskich. Opisałem posiadane nieruchomości, wyposażenie, zaplecze dydaktyczne i lokalowe służące uczniom oraz wychowawcom, a często także pełniące funkcje służebne dla całej okolicznej ludności. Badania terenowe poprzedzone kwerendami archiwalnymi poza granicami Polski skutkowały odnalezieniem wszystkich opisywanych miejsc, w których zgromadzenia salezjańskie prowadziły działalność edukacyjną. Były to placówki na Litwie: w Wilnie przy ul. Dobrej Rady i przy ul. Stefańskiej, w Laurowie oraz Polepiu; a także placówki na Białorusi: w Dworcu, Reginowie i Kurhanie. Badania terenowe miały na celu

odnalezienie tych miejsc oraz ustalenie powojennych losów zniszczonych budynków, co udało się ustalić dzięki wywiadam z mieszkańcami okolicznych domów. Powyższe badania stanowią ważny element troski o dziedzictwo narodowe, tym bardziej, że z każdym rokiem znikają fragmenty ruin po salezjańskich kościołach, szkołach, ochronkach, zabudowaniach gospodarczych i innych cennych historycznie pozostałościach materialnych. Budynki, które przetrwały (np. szkoła przy ul. Dobrej Rady), została w ostatnich latach wyremontowana, co spowodowało zmianę architektoniczną bryły budynku (m.in. podniesiono i zmieniono wygląd dachu) i otoczenia wokół niego oraz niemożliwą do odtworzenia zmianę przestrzeni historycznej. Samodzielnie opracowane mapy i materiał fotograficzny są wymiernym efektem podjętych badań.

Rozdział 3. dotyczy szkół salezjańskich, ich umiejscowienia w strukturze szkolnictwa państwowego oraz zmian, jakie zachodziły w badanym okresie. Określenie dokładnych nazw poszczególnych szkół salezjańskich i okresów ich funkcjonowania wymagało dotarcia do koncesji wydawanych przez Kuratora Okręgu Szkolnego Wileńskiego oraz do statutów badanych instytucji. W tym rozdziale wskazane są także akty prawne dotyczące organizacji szkolnictwa państwowego w Drugiej Rzeczypospolitej.

O nauczaniu i przygotowaniu do pracy zawodowej w szkołach salezjańskich traktuje rozdział 4. Zostały w nim opisane programy nauczania obowiązujące w szkołach salezjańskich i ich realizacja w postaci planów zajęć. Celem zweryfikowania zgodności założeń programowych z praktyką zająłem się także analizą podręczników używanych w szkołach, ich dostępnością oraz zasobami biblioteki szkolnej. Opisałem również warsztaty i pracownie zawodowe służące dydaktyce oraz rezultaty pracy wytwórczej uczniów. Szkoły zawodowe miały być przygotowaniem do pracy dla młodzieży uczącej się konkretnego rzemiosła, dlatego już na etapie warsztatów szkolnych młodzież wykonywała przedmioty na zamówienie instytucji państwowych, kościelnych czy też osób prywatnych. Każdy przedmiot, który opuszczał warsztaty salezjańskie, był wizytówką szkoły i jeśli był dobrze wykonany, przynosił chlubę salezjanom i ich wychowankom, którzy po ukończonej edukacji mogli pracować w wyuczonym zawodzie.

Rozdział 5. jest poświęcony wychowankom i nauczycielom szkół salezjańskich. Została tam przedstawiona liczebność oraz sytuacja społeczna uczniów, którzy w większości wywodzili się z biednych rodzin

lub byli sierotami. Opisuję również opiekę lekarską i higienę w szkołach i przylegających do nich bursach, gdyż uczniowie opisywanych placówek mieszkali na terenie szkoły, a ich opiekunowie troszczyli się o zdrowie i właściwe warunki higieniczne. Rozdział zawiera także przedstawienie przykładowych losów absolwentów poszczególnych szkół. Kolejna część tego rozdziału jest poświęcona nauczycielom i posiadanym przez nich kwalifikacjom wynikającym z regulacji państwowych. Przedstawiłem również wybrane wykazy kadry nauczycielskiej pracującej w szkołach salezjańskich wraz z posiadanymi przez nią kwalifikacjami i realizowanymi przedmiotami nauczania.

Rozdział 6. dotyczący przekazywania systemu wartości w praktyce szkolnej i pozaszkolnej nawiązuje do zawartych w rozdziale 1. teoretycznych podstaw wychowania prewencyjnego oraz dostarcza informacji o metodach i formach pracy z młodzieżą. Po przedstawieniu ideałów wychowawczych Drugiej Rzeczypospolitej ukazałem poza-lekcyjną działalność wychowawczą, taką jak: wychowanie kulturalne, artystyczne, muzyczne, społeczne i sportowe. Uwzględniłem też działalność podejmowaną w okresie wakacyjnym, ponieważ był to ważny element wychowania salezjańskiego, które realizowano podczas kolonii letnich, wycieczek czy obozów harcerskich. W tym rozdziale przedstawiłem także istotne z punktu widzenia wychowawczego uroczystości szkolne i religijne angażujące całą społeczność uczniów i wychowawców, a w wielu przypadkach także okolicznych mieszkańców danej miejscowości. W rozdziale 6. dokonałem również rekonstrukcji życia religijnego wychowanków, które wynikało z wartości przekazywanych przez wychowawców i ich troski o umożliwienie młodzieży właściwych warunków do rozwoju duchowego. Rozdział kończy przedstawienie konsekwencji negatywnego zachowania wychowanków oraz prezentacja Stowarzyszenia Byłych Wychowanków Salezjańskich w Wilnie.

Całość pracy wieńczy zakończenie, streszczenia, bibliografia, spis materiału ilustracyjnego oraz indeks nazwisk i miejsc.

W narracji obejmującej podrozdziały: 2.5., 2.6. oraz rozdziały 3. – 6. celowym zabiegiem było ograniczenie wykorzystania opracowań naukowych, po to, aby zweryfikować obieguje informacje i zapobiec ich utrwalaniu. Zdarzające się błędne twierdzenia i opinie są spowodowane niewystarczającą penetracją źródeł archiwalnych znajdujących się poza granicami kraju. Badacze historii salezjańskiej wciąż bazują na

źródłach pośrednich w postaci wspomnień zanotowanych kilkadziesiąt lat po opisywanych wydarzeniach, bez ich weryfikacji i porównania z dokumentami archiwalnymi. Fakty przedstawione w niniejszej dysertacji dowodzą, że odwołanie się wyłącznie do wspomnień szkodzi prawdzie historycznej i nie powinno mieć miejsca w publikacjach o charakterze naukowym.

Powstanie publikacji nie byłoby możliwe, gdyby nie wsparcie finansowe Narodowego Centrum Nauki uzyskane w ramach projektu *Pre-ludium*. Szczególne podziękowania i wdzięczność wyrażam Pani Prof. dr hab. Elwirze Kryńskiej (Kierownikowi Katedry Historii i Teorii Wychowania Wydziału Nauk o Edukacji Uniwersytetu w Białymstoku), która pełniła nie tylko funkcję promotora wymienionego projektu, ale także na wszelkich etapach pracy naukowej dostarczała mi cennego wsparcia merytorycznego i wskazówek dotyczących warsztatu pracy historyka wychowania. Dziękuję Koleżankom i Koledze z Katedry, którzy służyli mi radą w zakresie metodologii badań w archiwach zagranicznych. Słowa wdzięczności kieruję również do dyrektorów archiwów zakonnych oraz pracowników archiwów i bibliotek, w których przeprowadzałem wieloletnie kwerendy będące podstawą źródłową pracy. Szczególne podziękowania składam Przyjaciołom z Litwy i Białorusi – Dariuszowi Lewickiemu, Albertowi Komarowi i ks. Arturowi Liashneuskiemu – którzy okazywali mi wsparcie podczas badań terenowych poza granicami kraju. Dziękuję także recenzentom – ks. dr. hab. Janowi Niewęglowskiemu, prof. UKSW i ks. dr. hab. Andrzejowi Łuczyńskiemu, prof. KUL – za wszelkie uwagi merytoryczne, które przyczyniły się do poprawienia jakości monografii. Za dobroć, zrozumienie i cierpliwość dziękuję mojej żonie Magdalenie oraz moim Bliskim.

Rozdział 1

Historia zgromadzeń salezjańskich i ich rozwój na ziemiach polskich

1.1. Ksiądz Jan Bosko jako założyciel Towarzystwa św. Franciszka Salezego

Historia powstania Towarzystwa św. Franciszka Salezego łączy się z praktyką pedagogiczną założyciela Zgromadzenia – ks. Jana Bosko.

Jan Melchior Bosko urodził się 16 sierpnia 1815 roku w małej wsi Becchi, na przedmieściach Castelnuovo d’Asti. Miał dwóch starszych braci: przyrodniego Antoniego i Józefa¹. Sytuacja rodziny pogorszyła się po śmierci ojca, Franciszka Bosko². Matka, Małgorzata z domu Occhiena, musiała poradzić sobie z problemami związanymi z wychowaniem synów oraz z niedostatkiem żywności (w Piemontcie panował wtedy głód)³.

W wieku 9 lat Jan Bosko miał sen, który wywarł na nim ogromne wrażenie i wpłynął na jego późniejsze wybory życiowe: widział w nim tłumy chłopców, którzy się bawili, śmiali, ale też wypowiadali niestosowne słowa, a nieznajomy człowiek polecił mu, by dobrocią i miłością pozyskiwał ich przyjaźń, aż staną się łagodni jak baranki⁴. Odtąd młodzieniec często powtarzał, że chce zostać księdzem.

---

¹ M. Wirth, *Ksiądz Bosko i rodzina salezjańska. Dzieje i nowe wyzwania (1815–2000)*, Kraków 2009, s. 31.

² Zmarł 11 maja 1817 r. B. Kant, *Tryptyk Salezjański*, Warszawa 2001, s. 29.

³ M. Wirth, op. cit., s. 32.

⁴ J. Marszałek, *Personalizm i pedagogia prewencyjna ks. Jana Bosko*, Kraków 2010, s. 435.

Już od najmłodszych lat Jan Bosko przejawiał potrzebę gromadzenia wokół siebie rówieśników. Namawiał ich do wspólnej modlitwy różańcowej, śpiewu pieśni religijnych, opowiadał historie usłyszane od matki lub powtarzał kazania głoszone przez księdza na mszach. Tym niedzielnym spotkaniom towarzyszyły pokazy chodzenia po linie, zonglowanie, sztuczki kuglarskie i akrobatyczne, które wcześniej obserwował na jarmarkach i je naśladował⁵. Dzięki swej inteligencji, zręczności, sprawności, sile i talentowi stawał się przywódcą w grupie kolegów. Miał jednak trudności z dostępem do edukacji. Na kształcenie najmłodszego z braci nie zgadzał się Antoni, który liczył na jego pomoc w utrzymaniu rodziny, stąd często dochodziło do kłótni. Po załagodzeniu konfliktu przez Małgorzatę Jan mógł rozpocząć naukę w Castelnuovo, następnie w Chieri⁶. Aby zarobić na swoje utrzymanie, podejmował się wielu prac: dawał korepetycje i opiekował się dziećmi, pracował jako kelner i kucharz w kawiarni, był także dobrym stolarzem, krawcem, kowalem, a nawet organistą. W latach szkolnych założył „Towarzystwo Wesomości”, którego regulamin zawierał się w trzech punktach: 1) sumienność w wypełnianiu obowiązków szkolnych i religijnych; 2) unikanie czynów i rozmów sprzecznych z życiem chrześcijańskim; 3) optymizm jako przeciwwaga smutku i melancholii⁷. W ten sposób oddziaływał pozytywnie na kolegów i dążył do tego, by w przyszłości pracować z młodzieżą.

Po skończeniu szkoły w 1835 roku Jan Bosko wstąpił do seminarium duchownego w Chieri⁸. Święcenia kapłańskie przyjął 5 czerwca 1841 roku, następnie w Konwikcie Kościelnym w Turynie uzupełniał

⁵ Ibidem, s. 437.

⁶ W czasach ks. Bosko było to dziewięcioletnie miasto zakonów, studentów i tkaczy. Wielka liczba klasztorów świadczyła o pobożności mieszkańców. Szkoła w Chieri była prawie bezpłatna, lecz uczniowie musieli zapewnić sobie utrzymanie, co zmuszało ich do ciężkiej pracy. A. Auffray, *Św. Jan Bosko*, Kraków 1977, s. 19.

⁷ J. Marszałek, op. cit., s. 439.

⁸ Przy seminarium znajdował się internat, w którym mieszkali klerycy. Wewnątrz panowała dyscyplina duchowa i cielesna według zasady „należy odżywiać się, aby żyć” – nigdy odwrotnie. Rytm dnia był wyznaczany przez dzwon: pobudka o 5⁰⁰, Msza św. o 7⁰⁰, lekcje od 9⁰⁰ do 12⁰⁰. Potem obiad. Od 14⁰⁰ do 19³⁰ zajęcia szkolne, kolacja. O 21⁰⁰ modlitwy wieczorne i spoczynek. T. Bosco, *Spełniony sen – Opowieść biograficzna o św. Janie Bosko*, Warszawa 2003, s. 126.

studia teologiczne⁹. Poza nauką wiele czasu poświęcał na obserwację dzieci Turynu, które z powodu biedy podejmowały pracę w trudnych warunkach. Przyglądał się też młodzieży pozostającej bez zatrudnienia i wkraczającej na drogę przestępstwa.

Dzięki przeprowadzonej obserwacji zdobył rozległą wiedzę o sytuacji społecznej młodych mieszkańców Turynu, pozwalającą na podejmowanie skutecznych działań resocjalizacyjnych.

W 1841 roku do Turynu dotarła wielka rewolucja przemysłowa, zapoczątkowana w Anglii wynalezieniem maszyny parowej. Nowa epoka fabryk i robotników miała wiele zalet: rozwój miast, budowa kolei, obniżenie cen materiałów, rozwój techniki, osiągnięcia medycyny i higieny (walka z epidemiami przyczyniła się do wzrostu liczby mieszkańców Europy ze 180 milionów w 1800 roku do 260 milionów 50 lat później). Niekontrolowany przyrost naturalny i rozwój miast, do których wciąż migrowali poszukujący pracy sprawiał, że przeludnienie było ogromne. W ciągu dziesięciu lat liczba mieszkańców Turynu powiększyła się ponaddwukrotnie. Przed fabrykami ustawiały się kolejki ludzi walczących o pracę. Nawet dzieci pracowały w fabrykach i kopalniach, gdzie wykorzystywano ich niski wzrost i zwinność. Prawo nie zezwalało na pracę poniżej ósmego roku życia, dawało też ograniczenie do ośmiogodzinnej pracy dla dzieci pomiędzy ósmym a dwunastym rokiem życia – lecz nawet takie przepisy były łamane. Za skromną pensję narażali się na nieludzkie traktowanie przez pracodawców, przepracowanie, senność i liczne choroby. Trudne warunki pracy były powodem wielu wypadków i krótkiego życia. Oprócz osób, które miały stałe zatrudnienie, było wielu czyścibutów, kominiarzy, sprzedawców zapalek, którzy z dnia na dzień walczyli o zdobycie pożywienia¹⁰.

W tym czasie Jan Bosko przyjaźnił się z ks. Józefem Cafasso, który opiekował się więźniami, a gdy dochodziło do kary śmierci, często towarzyszył im aż na miejsce stracenia¹¹. Jan Bosko, widząc, jak więzienie zmienia nastolatków kradnących z powodu głodu, chciał zadbać o ich powrót do prawidłowego życia. Odwiedzając ich, często myślał o sposobie, w jaki mógłby sprawić, aby chłopcy po zakończeniu wyroku znów nie powrócili do więzienia.

⁹ J. Marszałek, op. cit., s. 443.

¹⁰ T. Bosco, *Spetniony sen...*, s. 140-147.

¹¹ J. Marszałek, op. cit., s. 444.

Za namową ks. Bosko grupki chłopców spotykały się w każdą niedzielę, by uczyć się katechizmu i spędzać czas na radosnej zabawie. Tak powstało oratorium – miejsce nauki, zabawy, modlitwy i pracy, które przez ponad 4 lata nie miało stałej siedziby. Wszędzie odmawiano im lokum z powodu zbyt dużej liczby hałasujących chłopców. Dopiero wyremontowana szopa Franciszka Pinardiego w turyńskiej dzielnicy Valdocco stała się prawdziwym schronieniem. Przeprowadzka nastąpiła 12 kwietnia 1846 roku¹².

Nowym etapem działalności ks. Bosko było przyjmowanie młodzieży na nocleg. Młodzi robotnicy spędzali noc w oratorium, tam też się żywili i dostawali ubrania, aby móc pracować w ciągu dnia¹³. Stałe miejsce oratorium sprzyjało regularnym lekcjom, które miały formę szkoły wieczorowej. Był to sposób walki z analfabetyzmem i bezrobociem. Nauka rozpoczynała się od *Małego Katechizmu* i stopniowo rozszerzała się na arytmetykę, język włoski, rysunek, geografiię i dykcję¹⁴. Odrębnymi zajęciami były lekcje muzyki i śpiewu, które prowadzili prywatni nauczyciele tych przedmiotów. Do tej pory śpiewu można było się nauczyć jedynie na indywidualnych lekcjach, a teraz na Valdocco odbywały się publiczne zajęcia z muzyki. Dla potrzeb oratorium Jan Bosko układał pieśni i wykształcił wielu muzyków kontynuujących wychowanie muzyczne, które z czasem wprowadzono do szkół publicznych¹⁵. Wzrastająca liczba uczniów wymagała zatrudnienia dodatkowych nauczycieli. Jan Bosko wybierał najzdolniejszych chłopców i czynił z nich asystentów pomagających mu w nauczaniu¹⁶. Po miesiącach istnienia szkoła wieczorowa ks. Bosko zaczęła odnosić sukcesy. Metody tam wprowadzane oraz postępy w nauce osób, które często do osiemnastego roku życia były analfabetami, wzbudzały podziw władz i ważnych osobistości. Z tego też powodu Rada Miejska przyznała szkole nagrodę w wysokości 300 lirów i wypłacała je do 1878 roku. Inną nagrodą było 1000 lirów od dyrekcji Dzieła Edukacji dla Żebraków, gdzie wprowadzono

¹² M. Wirth, op. cit., s. 49.

¹³ T. Bosco, *Życie Mamy Małgorzaty Mamy księdza Bosko*, Warszawa 2006, s. 113-117.

¹⁴ A. Auffray, *Św. Jan Bosko*, Kraków 1977, s. 50.

¹⁵ K. Niegowski, *Muzyka w systemie wychowawczym salezjanów ks. Bosko*, „Seminare. Poszukiwania naukowo-pastoralne” 1999, t. 15, s. 299-300.

¹⁶ J. Bosco, *Wspomnienia Oratorium*, Warszawa 2002, s. 176-177.

przedmioty i metody ks. Bosko¹⁷. Dzięki wsparciu ksiądz mógł rozszerzać ofertę oratorium, które miało także swój regulamin dostępny dla każdego wychowanka.

Ksiądz Jan Bosko był gorącym zwolennikiem upowszechniania książek i prasy. Sam pisał biografie (osób bliskich, przyjaciół, wychowanków), broszury odnośnie do różnych zagadnień religijno-moralnych (*Czytanki Katolickie*), sztuki teatralne na potrzeby teatryku szkolnego (*Czytanki Dramatyczne*). Wydał kalendarz-almanach zawierający m.in. artykuły na tematy religijno-moralne, ale też wiadomości z zakresu astronomii, przepisów kulinarnych, czy kącik humorystyczny. Założyciel salezjanów opracował wiele podręczników do użytku szkolnego, np. dla uczniów szkół powszechnych – *Historię Świętą*, *Historię Włoch*, *Historię Kościoła*, czy też podręcznik arytmetyki *Dziesiętny system miar*. Dbając o doskonalenie pobożności u młodzieży, przygotował modlitewnik *Młodzieniec zaopatrzony*. Ksiądz Jan Bosko założył własne wydawnictwo i w 1861 roku uruchomił skromny warsztat drukarski. Dzięki temu mógł też wydawać dla swych wychowanków dzieła pisarzy i poetów starożytnych oraz starochrześcijańskich, słowniki łaciny i greki, arcydzieła klasyków włoskich, gazetę „Przyjaciel Młodzieży”, czy miesięcznik „Biuletyn Salezjański”¹⁸. Dorobek piśmienniczy ks. Bosko obejmuje 1174 publikacje, w tym 403 to pozycje zwarte, a 771 to artykuły, okólniki, programy, apele¹⁹.

Aby zapewnić utrzymanie bezrobotnym chłopcom, Jan Bosko pozostawiał ich na praktyce zawodowej u rzemieślników na podstawie umowy, którą sporządzał na okres trzech lat²⁰. Ustalenia pomiędzy ks. Bosko, pracodawcą a opiekunem prawnym chłopca określały zakres obowiązków, godziny pracy, wynagrodzenie, dni wolne od pracy oraz czas zakończenia praktyki. Ksiądz Bosko często żywił i dawał nocleg praktykantom i osobiście dbał o przestrzeganie warunków umowy przez wszystkie strony. Ze względu na konieczność ochrony chłopców przed wyzyskiem i nieuczciwymi pracodawcami ks. Jan Bosko przekształcił szkołę wieczorową w zawodową. Rozwój szkół zawodowych

¹⁷ Ibidem, s. 178-179.

¹⁸ S. Kosiński, *Dzieła salezjańskie w życiu księdza Bosko*, „Seminare. Poszukiwania naukowo-pastoralne” 1987–1988, t. 9, s. 24-30.

¹⁹ J. Marszałek, op. cit., s. 416.

²⁰ M. Wirth, op. cit., s. 59.

ułatwił mu znalezienie zatrudnienia swoim wychowankom, już przygotowanym do pracy w konkretnym zawodzie, pomagał także w utrzymaniu oratorium. Wraz z potrzebami powstawały kolejne pracownie: krawiecka, szewska, introligatorska, stolarska, drukarska i ślusarska²¹.

Widząc ogromny napływ młodzieży do prowadzonych zakładów, ks. Jan Bosko założył zgromadzenie zakonne, którego zadaniem było prowadzenie szkół z internatami, a celem wychowania – wykształcenie uczciwego obywatela i dobrego chrześcijanina. Towarzystwo św. Franciszka Salezego (wł. SDB – Salesiani di Don Bosco) zostało utworzone 18 grudnia 1859 roku w Turynie, a zatwierdzone przez Stolicę Apostolską w dniu 1 marca 1869 roku²². Za patrona dzieła wzięto św. Franciszka Salezego, wzór cnót dobroci i łagodności²³.

Autorski system wychowawczy ks. Jan Bosko realizował w zakładanych przez siebie szkołach niedzielnych, dziennych, wieczorowych, laboratoriach przyuczających do różnych zawodów, kolegiach, konwiktach i ośrodkach misyjnych. Jednocześnie wydawał czasopisma oraz podręczniki szkolne²⁴.

W dniu śmierci ks. Bosko w 1888 roku istniało 57 instytutów salezjańskich w 6 inspektoriaty, w których pracowało 1320 członków zgromadzenia²⁵.

---

²¹ A. Paszek, *Salezjańskie źródła doświadczenia pedagogicznego*, „Seminare. Poszukiwania naukowo-pastoralne” 2000, t. 18, s. 470.

²² W czasach, w których państwo prowadziło walkę z Kościołem, trzeba było wiele wysiłków, aby dzieło salezjańskie mogło powstać. Dzięki nieoficjalnej pomocy antyklerykalnego ministra spraw wewnętrznych Urbana Rattazziego Jan Bosko otrzymał wskazówki, jak ma ominąć ustawę dotyczącą zmniejszenia wpływów Kościoła. Powstało zgromadzenie, które miało konstytucje zatwierdzone przez Stolicę Apostolską (3 kwietnia 1874), a jednocześnie było stowarzyszeniem wolnych obywateli, którzy płacili podatki i zachowali prawa państwowe, łącząc się w celach dobroczynnych. T. Bosco, *Ksiądz Bosko wychowawca*, Warszawa 1990, s. 218-219.

²³ *Program życia salezjanów księdza Bosko. Przewodnik po lekturze Konstytucji Salezjańskich*, tłum. J. Kurowski, Kraków 1997, s. 83.

²⁴ J. Draus, R. Terlecki, *Historia wychowania. Tom 2. Wiek XIX i XX*, Kraków 2005, s. 64.

²⁵ J. Marszałek, op. cit., s. 506-507.

1.2. System prewencyjny w działalności salezjańskiej

Słowo prewencja (łac. *praeventio*) stosowane w prawie oznaczało zapobieganie, zwłaszcza przestępstwom²⁶. W literaturze socjologicznej i psychologicznej prewencję łączy się z dewiacją i wyróżnia prewencję pierwotną, wtórną i trzeciego stopnia. Pierwotna polega na zapobieganiu pojawienia się zachowań destrukcyjnych; wtórna ma na celu wczesne rozpoznanie symptomów i niebezpieczeństw; zaś prewencja trzeciego stopnia odnosi się do środków i działań stosowanych po wystąpieniu zachowań destrukcyjnych²⁷.

Pojęcie „prewencja” zostało wprowadzone do pedagogiki przez ks. Jana Bosko. Jego zdaniem, w wychowaniu młodzieży stosuje się dwa przeciwległe systemy: represyjny i zapobiegawczy (prewencyjny, uprzedzający). Represyjny polega na tym, że ogłasza się prawo i wykrywa przestępców, wymierzając im zasłużoną karę. Dominuje surowość i dystans wobec wychowanków, a przełożony pojawia się wśród nich tylko po to, by nałożyć odpowiednią karę. Inaczej jest w przypadku systemu zapobiegawczego. Podwładnych zapoznaje się z przepisami i regulaminem, by następnie otoczyć ich opieką, wskazywać drogę, dawać rady i wskazówki, czy też upominać z dobrocią. Nad postępowaniem młodych czuwają asystenci i dyrektor zakładu. Nie stosuje się kar ciężkich²⁸. Jest to więc działanie, które wyprzedzi negatywny wpływ środowiska na dziecko. Prewencja dokonuje się wszędzie tam, gdzie każdy podchodzi z entuzjazmem do tego, czym się w życiu zajmuje²⁹.

Ksiądz Bosko był doskonałym praktykiem, który dotychczasowe metody wychowania chrześcijańskiego przystosował do nowych warunków³⁰. Stworzył system prewencyjny opierający się na rozumie, religii i miłości³¹, zakładający przy tym asystencję wychowawczą. Brak

²⁶ J. Tokarski (red.), *Słownik wyrazów obcych PWN*, Warszawa 1980, s. 600.

²⁷ B. Smolińska-Theiss, *Od opieki do prewencji*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1997, nr 10, s. 7.

²⁸ L. Cian, *System zapobiegawczy św. Jana Bosko i jego charakterystyka*, Warszawa 2001, s. 223-224.

²⁹ A. Mazzi, *Prewencję zaczyna się od optymizmu*, „Być dla Innych” 1997, nr 3, s. 2.

³⁰ Z. Lato, *Wymiar apologijny systemu prewencyjnego św. Jana Bosko*, „Roczniki Teologiczne” 1998, t. 45, z. 2, s. 115.

³¹ K. Franczak, *Z doświadczeń działalności oświatowej i wychowawczej Zgromadzenia Salezjańskiego w Polsce*, „Wychowanie na co Dzień” 2000, nr 7-8, s. 17.

kar fizycznych oraz atmosferę domu rodzinnego. Te zasady stały się filarami działalności pedagogicznej we wszystkich placówkach prowadzonych przez Towarzystwo św. Franciszka Salezego oraz Córki Maryi Wspomożycielki.

1.2.1. Rozum

Ksiądz Bosko traktował rozum jako niezbywalne zadanie stojące przed wychowawcą, wskazujące wartości oraz cele do osiągnięcia, a także sposoby i środki, jakie należy zastosować. Rozum angażuje młodych do uczestniczenia w wartościach poznanych i zaakceptowanych³². Rozum powinien popierać „życie głębokie”. Dzięki niemu osoby mają świadomość własnych bogactw wewnętrznych oraz żyją lepszą częścią samego siebie³³.

Stawiając rozum na pierwszym miejscu, Jan Bosko zwracał uwagę na zdrowy rozsądek w kontakcie z młodzieżą, a także kierowanie się znajomością praw rozwoju wychowanka, jego potrzeb i możliwości częstego popełniania błędów wynikających z braku doświadczenia i ciekawości poznawczej³⁴. Rozum oznacza zdolność pokierowania młodzieżą w wędrówce ku pełnemu życiu, do którego dochodzi się dzięki jasności poglądów i bezustannemu poszukiwaniu prawdy, wolnemu od sugestii, plagiatów, nacisków emocjonalnych i uczuciowych. Być rozumnym, to unikać udziwnień, sztuczek, komplikacji, niejasności i kompromisów³⁵. Funkcja rozumienia pozwala rozpoznać rzeczy i sprawy dzięki jasnym ideom. Rozum przekazuje w sposób jasny to, co samorzutnie przeżył, oświecając drogę własną i drugiego człowieka. Jego zadaniem jest odczytać, uporządkować i usystematyzować surowy i nieokreślony jasno materiał, dostarczony przez zmysły³⁶. Rozumny

³² List „*Juvenum Patris*” Ojca Świętego Jana Pawła II do księdza Edidio Vigano, przełożonego generalnego Towarzystwa św. Franciszka Salezego w setną rocznicę śmierci św. Jana Bosko, [w:] C. Bissoli, *Jan Paweł II o systemie wychowawczym księdza Bosko*, Warszawa 2001, s. 144.

³³ L. Cian, *System...*, s. 78.

³⁴ R. Pomianowski, *Podstawowe założenia systemu prewencyjnego świętego Jana Bosko*, „*Roczniki Nauk Społecznych*” 1996, t. 24, z. 2, s. 58.

³⁵ L. Cian, *Wychowanie w duchu księdza Bosko*, Warszawa 2001, s. 197.

³⁶ Idem, *System...*, s. 75.

wychowawca ma ukształtowaną osobowość, jest serdeczny i otwarty, zwracający się ku podopiecznemu z cierpliwością i szacunkiem. Zadaniem rozumnego wychowawcy jest wspieranie dążenia do twórczego życia wychowanka³⁷. Rozumność wychowawcy jest zatem nieodzownym elementem kształtowania w wychowanku aktywnej obecności w świecie, poprzez całokształt postaw prospołecznych i zachowań społecznie odpowiedzialnych³⁸.

Zasada rozumności ujawnia się w stałym i autentycznym otwarciu na osobowy dialog z wychowankiem, w trosce o jego rozwój i dobro. Ksiądz Bosko uważał, że człowiek posiada wrodzone ukierunkowanie na dobro i jest zdolny do wdzięczności, gdy się z nim zetknie. Zatem dialog wychowawców z wychowankiem zawsze zmierza do tego, aby chłopcy otrzymywali wystarczające wyjaśnienia³⁹. W oratoriach salezjańskich ustalano regulamin, zawierający wskazania jasne, zrozumiałe, praktyczne, życiowe i jednakowe dla wszystkich. Nie było zapisów, które mogłyby zniszczyć atmosferę spontaniczności i zaufania. Jeśli więc wychowanek łamał regulamin, czynił to nie dlatego, że nie był w stanie zrozumieć potrzeby podporządkowania się danym przepisom, lecz raczej z powodu złej woli⁴⁰. Działania wychowawcze zmierzały zatem do wykształcenia w uczniach odpowiedzialnego korzystania z wolności, bowiem zdaniem ks. Bosko „posłuszeństwo ślepe najczęściej nie jest skuteczne”⁴¹. Wychowanek posługujący się rozumem zdobywa mądrość, przekraczając swoje ograniczenia. Powinien on wiedzieć, dlaczego stawia mu się wymagania i zachęca do kształtowania siebie⁴².

³⁷ E. Cyrańska, *Elementy wspólne, w koncepcji wychowania św. Jana Bosko i Heleny Radlińskiej*, [w:] J. Niewęglowski (red.), *Ksiądz Bosko i jego system wychowawczy*, Warszawa 2000, s. 232-233.

³⁸ H. Skorowski, *Rozumność wychowawcy wobec wyzwań współczesności*, [w:] J. Wilk (red.), *Współczesny wychowawca w stylu księdza Bosko*, Lublin 1998, s. 103.

³⁹ Z. Lato, op. cit., s. 116.

⁴⁰ Ibidem, s. 118.

⁴¹ K. Franczak, op. cit., s. 17.

⁴² E. Kłak, *Jego drogą... Formacja animatorów młodzieżowych*, Wrocław 2001, s. 92.

1.2.2. Religia

Ksiądz Bosko wymagał od swoich synów duchownych, żeby idee religijne stanowiły atmosferę, którą oddychają jego wychowankowie. Religia nie powinna być jakimś dziełem nauczania – pojęciem i wiadomością, z której raz po raz korzystamy, jak np. z arytmetyki, retoryki itp. – ale ma być „powietrzem moralnym”, w którym żyje, „krwią” obiegującą cały organizm, ożywiająca wszystkie nasze czynności i wszystkie uczucia⁴³.

Wychowanie prewencyjne jest wychowaniem do żywej wiary, w takim rozumieniu człowiek w pełni uformowany i dojrzały to uczciwy obywatel i dobry chrześcijanin⁴⁴. Aby nauczyć się czynić dobro, wcześniej powinno się mieć możliwość zapoznania ze światem, w którym spotyka się żywą religię i praktyczne chrześcijaństwo⁴⁵. Wychowanie według ks. Bosko to droga modlitwy, liturgii, życia sakramentalnego, a dla niektórych – pójście za głosem powołania do życia konsekrowanego, dla wszystkich zaś – wizja świętości i dążenie do niej⁴⁶. Świętość rozumiał on jako ideał osiągalny przez wypełnianie swoich obowiązków stanu. Dla młodzieży jest to radość, nauka, zachowanie czystości, posłuszeństwa, praktykowanie miłości Boga i bliźniego⁴⁷.

Religijny zmysł życia niesie za sobą zawsze pewien „przedmiot czci”, czyli coś lub kogoś, komu zawierza się bezgranicznie, w służbę komu oddaje się wszystkie swoje siły. Dla człowieka wierzącego tym kimś jest Bóg, dla niewierzącego zaś może to być człowiek, społeczność ludzka, czy też jakiegokolwiek dobro wspólne, uznane za godne bezwarunkowego poświęcenia się⁴⁸. Człowiek pozbawiony w swoim życiu odniesień do Boga i wyższych wartości w rozumieniu Jana Bosko nie mógł być dobrym wychowawcą, gdyż jego zadaniem było dawanie świadectwa. Wyrażać się miało ono poprzez czyny, a dopiero później słowa⁴⁹.

⁴³ R.M. Fierro Tores, *Poprzez niwę pedagogiczną. Konferencje o systemie wychowawczym ks. Jana Bosko*, Warszawa 1929, s. 221-222.

⁴⁴ R. Pomianowski, *Podstawowe...*, s. 59.

⁴⁵ K. Franczak, op. cit., s. 17.

⁴⁶ R. Pomianowski, *Podstawowe...*, s. 59.

⁴⁷ L. Cian, *System...*, s. 120.

⁴⁸ G. Gatti, *Zawód: wychowawca chrześcijański*, Warszawa 1997, s. 16-17.

⁴⁹ M. Graczyk, *Postawy moralne podmiotów w procesie wychowania metodą św. Jana Bosko*, „Pedagogia Christiana” 1997, z. 1, s. 128.

Wyjaśnianie i pouczanie w zakresie życia religijnego miało być następstwem moralnego życia wychowawcy i wolnej decyzji wychowanka, który chce go naśladować.

Główne hasło Jana Bosko: „Da mihi animas coetera tolle” („Daj mi duszę, resztę zabierz”) doskonale odzwierciedlało jego system, który miał prowadzić do zbawienia człowieka⁵⁰. W ten sposób połączył on cel wyznaczony przez duszpasterzy Kościoła z celem pedagogicznym. Jego skuteczność polegała na zastosowaniu praktyk religijnych, które nie ograniczając wolności wychowanka, miały mu pomóc stawać się ciągle lepszym człowiekiem. Sakramenty i praktyki religijne nie były nigdy narzucane w placówkach salezjańskich⁵¹. Jan Bosko zachęcał wychowawców, by podopieczni jak najczęściej mieli możliwość korzystania z sakramentów. W tym celu w każdej placówce konieczna była posługa kapłanów, którzy umożliwiali i zachęcali do udziału w sakramentach. Osoby świeckie pracujące w domach salezjańskich powinny być bez zarzutu pod względem moralności⁵². To dzięki ich pozytywnemu świadectwu wychowanek poznał model życia, który mógłby praktycznie zastosować po opuszczeniu ośrodka. System wychowawczy czynił wychowanka dobrym, ponieważ najpierw uczynił dobrym wychowawcę⁵³.

Aby ta metoda była efektywna, dojrzały człowiek powinien odważnie wyznawać swoje przekonania religijne, które oprócz prywatnego, mają także charakter społeczny. Zaangażowanie społeczne osób motywowanych racjami wiary pobudza i przynagla do zainteresowania się losami innych⁵⁴. W ten sposób rodzi się wiele inicjatyw, które zmierzają do dobra wspólnego będącego zasługą poszczególnych jednostek. Osoby religijne są w stanie służyć innym i odnajdują w tym sens swojego życia. Jan Bosko nie stworzyłby swego dzieła, gdyby nie jego wiara, która fascynowała tych, którzy się z nim spotykali i kontynuowali jego idee wychowawcze.

⁵⁰ J.E. Vecchi, *Duchowość Salezjańska. Poglądzenie głównych tematów*, Warszawa 1999, s. 41.

⁵¹ A. Maryniarczyk, *Religia w posłudze wychowawcy: anachronizm czy niezbywalny wymóg?*, [w:] J. Wilk (red.), *Współczesny...*, s. 112.

⁵² R. Weinschenk, *Podstawy pedagogiki Księdza Bosko*, Warszawa 2000, s. 70.

⁵³ A. Paszek, *Salezjański program wychowania młodzieży do wiary jako propozycja wychowawcza*, „Seminare. Poszukiwania naukowo-pastoralne” 2003, t. 19, s. 361.

⁵⁴ K. Misiaszek, *O niektórych aspektach wychowania religijnego*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1993, nr 7, s. 282-283.

1.2.3. Miłość

Kolejną ważną cnotą właściwą wychowawcy salezjańskiemu była „amorevolezza”, tłumaczona z włoskiego jako „dobroć”, „miłość”, „umiejętność kochania”. To codzienna postawa, która nie była ani zwykłą miłością ludzką, ani też samą miłością nadprzyrodzoną. To rzeczywistość złożona, zakładająca dyspozycyjność, zdrowe zasady i odpowiedni sposób postępowania⁵⁵. Zasada miłości stanowiła syntezę rozumu i religii, oznaczała poszanowanie wychowanka, poznanie, zrozumienie, życzliwość oraz dostrzeganie jego potrzeb⁵⁶.

Miłość wychowawcza budziła zaufanie, więc chłopcy bez obawy zwierali się ze wszystkiego przed nauczycielami, asystentami i przełożonymi. W oratorium ks. Bosko w relacjach wychowawczych istniała taka właśnie miłość. Jednak wytworzenie bliskiej więzi wymagało od wychowawców wiele wysiłku i nie zawsze można było ją osiągnąć. W *Liście z Rzymu* Jan Bosko ostrzegał salezjanów przed nadmierną pracą organizacyjną i konsekwencjami braku miłości. Nie wystarczyło, żeby chłopcy byli kochani, ale żeby oni sami poznali, że są kochani⁵⁷. Ta miłość powinna się wyrażać w nieustannym przebywaniu z wychowankami w czasie rekreacji oraz w zainteresowaniu się ich sprawami. Przełożonych zachęcano, aby byli ojcami ufającymi swym podopiecznym, czuwającymi nad ich postępowaniem i szukającymi dla nich dobra duchowego i doczesnego. Wychowanie jest kwestią serca. Należało okazać uczucie tak, aby młody człowiek je spostrzegł⁵⁸. Dzięki takiemu podejściu do relacji wychowawczych opiekun stawał się ojcem, który towarzyszył swoim „dzieciom” w drodze do dorosłości.

W systemie prewencyjnym dobroć wychowawcy musiała być autentyczna, dopiero wtedy była skuteczna. Potwierdzała wartość wychowanka nie dla jakiejś interesownej formy pozyskania życzliwości, lecz dla powstania w nim zaufania, które stawało się źródłem pozytywnych

⁵⁵ *List „Juvenum...”, s. 145.*

⁵⁶ J. Draus, R. Terlecki, *Historia...*, s. 63.

⁵⁷ J. Bosko, *List z Rzymu, [w:] Konstytucje i Regulaminy Towarzystwa św. Franciszka Salezego*, Rzym 1986, s. 435.

⁵⁸ J.E. Vecchi, *Strażnicy marzeń z palcem na myszce. Wychowawcy w dobie informatyki*, Warszawa 2001, s. 168.

zachowań moralnych na całe życie⁵⁹. Bycie razem z podopiecznym prowadziło do prawdziwej przyjaźni i korzystały na tym obie strony. Wychowanek doświadczał dobra, które skłaniało go do przyjęcia wartości etycznych zapewniających wewnętrzną stabilność⁶⁰. Zadaniem wychowawcy była odpowiedzialność za przekazywane normy. Klimat miłości nie wykluczał wymagań stawianych przez wychowawcę. Mogły być one trudne do zaakceptowania, gdyż zmuszały do wyrzeczeń i przezwyciężenia siebie. Jednak gdy wymagania i zasady moralne były realizowane przez opiekuna, łatwo trafiały do chłopca, od którego oczekiwało się ich przestrzegania⁶¹.

Zdaniem ks. Bosko każdy człowiek przychodzący na świat jest dobry, a jego ewentualne złe czyny w przyszłości będą następstwem negatywnego wpływu środowiska, w którym przebywa i wzrasta. Wychowując młodego człowieka, trzeba zawsze widzieć w nim dobro i ukierunkowywać go w ten sposób, żeby sam rozwijał w sobie potencjalne możliwości likwidacji zła⁶². Aby „przyciąć” korzenie zła – zanim się narodzą w sercach chłopców – w domach salezjańskich stosowało się nieprzekraczające trzech minut „słówko na dobranoc”, wygłaszane codziennie przed snem. Dyrektor bądź jego zastępca publicznie podawał wychowankom jakąś wiadomość, przestrożę lub radę, co należało czynić, a czego unikać. Pouczające zasady mogły także dotyczyć zdarzeń, które danego dnia miały miejsce w zakładzie lub poza nim⁶³.

Ksiądz Bosko dzięki atmosferze miłości stworzył system demokratyczny, charakteryzujący się bezwarunkową akceptacją i zrozumieniem dla wychowanka. W praktyce oznaczało to pragnienie dobra wszystkich i ogarnianie uczuciem tych, którzy popełniali błędy⁶⁴. Dopasowanie sposobu pracy i metod do potrzeb wychowanka stanowiły

⁵⁹ G. Gatti, op. cit., s. 36.

⁶⁰ B. Jodłowska, *Miłość pedagogiczna podstawą systemu wychowawczego św. Jana Bosko*, [w:] J. Niewęglowski (red.), *Ksiądz Bosko i jego...*, s. 145-146.

⁶¹ Z. Lato, op. cit., s. 123.

⁶² A. Majewska, *Pedagogia św. Jana Bosko w systemie wychowawczym szkoły (na przykładzie Collegium Salesianum w Bydgoszczy)*, „Wychowanie na co Dzień” 2001, nr 6, s. 11.

⁶³ J. Bosko, *System prewencyjny w wychowaniu młodzieży*, [w:] *Konstytucje...*, s. 428.

⁶⁴ J. Wilk, *Miłość wychowawcza tajemnicą skuteczności*, [w:] J. Wilk (red.), *Współczesny...*, s. 133-140.

o skuteczności systemu prewencyjnego. Korzyści z niego płynące nie były jednak widoczne od razu. Ważna była tu perspektywa długomyślności⁶⁵. Długie oczekiwanie na rezultaty wychowania mogło powodować zniechęcenie i narzekanie, które jeszcze bardziej utrudniało pracę. Jan Bosko zachęcał w takich sytuacjach do oparcia się na słowach św. Pawła: „Miłość cierpliwa jest, łaskawa jest... wszystko znosi... we wszystkim pokłada nadzieję, wszystko przetrzyma”⁶⁶. Pomimo poświęcenia wymaganego od nauczyciela, działania wychowawcze były nacechowane radością zawsze obecną w działalności salezjańskiej. Uczeń wierzący we własne siły był w stanie więcej osiągnąć, niż gdyby miało się go krytykować.

Jan Bosko, tworząc pedagogikę miłości, doskonale odpowiedział na słowa ze snu, który już od dziewiątego roku życia towarzyszył mu w podejmowaniu decyzji: „... Nie biciem, ale łagodnością i miłością będziesz musiał pozyskać sobie przyjaciół”⁶⁷. Ksiądz Bosko pokazał swoim następcom, jak mają kochać. Dał też wskazówki, jak należy praktykować system, który zawsze pozostanie młody, tak jak młodzi są jego adresaci. „Wystarczy, że jesteście młodzi, abym was kochał”⁶⁸ – tak zwracał się do otaczających go chłopców. Do takiego sposobu myślenia – pełnego bezinteresowności i zaangażowania – zachęcał także swoich pomocników.

1.2.4. Brak kar fizycznych

W sytuacjach trudnych, gdy uczeń sprawiał kłopoty, a jego zachowanie nie odpowiadało normom, wychowawca stawiał sobie pytanie: co należy zrobić? W relacjach międzyludzkich, aby człowiek przebywający z nami okazał zaufanie do naszego działania, powinien czuć się bezpiecznie. Gdy wychowawca był osobą wymierzającą surowe kary, wówczas poniżał podopiecznego i ograniczał jego autentyczność w kontakcie ze sobą. Uczeń bojący się nauczyciela nie był w stanie zaprzyjaźnić się z nim, celowo go unikał i nie powierzał mu swoich problemów.

⁶⁵ M. Graczyk, *Postawy...*, s. 125-126.

⁶⁶ J. Bosko, *System...*, s. 427.

⁶⁷ P. Zerbino (red.), *Sny Księdza Bosko*, Warszawa 2006, s. 10.

⁶⁸ *Program życia...*, s. 135.

Jan Bosko znał sytuację chłopców uczęszczających do oratorium. Wiedział, że w domu i pracy byli oni zastraszani, pracodawcy używali wobec nich przemocy i nie szanowali ich. Stworzył więc oratorium – miejsce pełne życzliwości, wolne od kar cielesnych. Dzięki temu zmniejszyła się agresja wśród chłopców. Ksiądz Bosko, służąc młodym, dążył do tego, aby w jego domach nie było „przepaści z powodu surowości między wychowawcami a młodymi”⁶⁹. Jeśli bowiem młodzi słuchali tylko z obawy lub strachu przed sankcją, to znaczy, że problem tkwił w wychowawcach. W systemie prewencyjnym strach i wychowanie nie dały się pogodzić.

Ksiądz Bosko dostrzegł, że jego współbracia mają różne stanowiska dotyczące karania chłopców. W takich sytuacjach zachęcał ich, aby stosowali sankcje, nie tracąc ideału, jakim było wychowanie bez karania⁷⁰. Jeśli kara była nieunikniona, powinna być proporcjonalna do czynu. Uczeń karany zaakceptuje karę, gdy oceni swoją winę i uzna sankcję za słuszną. Po jej zastosowaniu nauczyciel powinien dać do zrozumienia, że ich przyjaźń ciągle istnieje, a zły czyn nie spowodował straty zaufania. Ksiądz Bosko zachęcał do cierpliwości w pracy z chłopcami. Dla wychowawcy znaczyło to znosić, cierpieć, akceptować. Tylko dzięki cierpliwości i szybkiemu przebaczeniu wychowawca mógł uniknąć chęci karania. „Jeśli wychowanek dojdzie do przekonania, że wychowawca nie pragnie niczego innego, jak tylko dobra swego podopiecznego, to skuteczną karą będzie smutek widoczny w jego postawie”⁷¹.

Dzięki religijnemu charakterowi wychowania w miejsce siły fizycznej wprowadzono siłę moralną. Sumienie ukształtowane w procesie formacji duchowej sprawiało, że chłopcy unikali złych czynów. Zło, będące grzechem, na tyle obarczało sumienie, że kara fizyczna była już zbyt duża. Często powtarzane napomnienie i salezjański sposób nauczania sprawiały, że po pewnym czasie wychowanek nie tylko sam unikał okazji do czynów niemoralnych, ale też zachęcał do tego rówieśników. Elementem obecności kapłanów w każdej placówce wychowawczej było udzielanie sakramentu pojednania, po którym młody człowiek miał świadomość przebaczenia i zaczynał wszystko od

⁶⁹ J. Biesmans, *Człowiek serca Jan Bosko*, Warszawa 2002, s. 81.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 84.

⁷¹ R. Weinschenk, *op. cit.*, s. 131.

nowa. Jan Bosko także od wychowawcy domagał się, aby kształtował on swoją osobowość⁷². Dojrzały wychowawca nie będzie popadał w złość, nawet wtedy, gdy będzie to usprawiedliwione. Powinien także wystrzegać się raniących uwag, pamiętając, że dyscyplina jest środkiem, a nie celem⁷³.

Postępowanie wychowawcze wykorzystujące rozum zamieniało surową karę w metodę „naturalnych następstw”⁷⁴. Była to pochodna sytuacji wychowawczej, sprowokowanej po to, aby osiągnąć przewidywaną poprawę. Naturalną konsekwencją było znane wychowankowi następstwo, np. utrata zaufania. Zadaniem wychowawcy była stałość i stanowczość w zapowiadanych i ustalonych wcześniej następstwach sytuacyjnych. Dzięki temu wychowanek osiągał poprawę i nie tracił szacunku do wychowawcy nawet wtedy, gdy przekroczył pewne normy. Akceptując przekroczenie ustaleń, akceptował także naturalną konsekwencję swojego zachowania, która stawała się zależna od jego wolnej woli.

W liście o karach Jan Bosko podał i rozwinął pięć zaleceń dotyczących stosowania kar w domach salezjańskich⁷⁵: 1) Nigdy nikogo nie karzcie, jak tylko po wyczerpaniu wszystkich możliwych środków; 2) Umieście na napomnienie wybrać moment odpowiedni; 3) Usuniecie wszelki ślad, który mógłby wskazywać, że działacie w gniewie; 4) Starajcie się zostawić winnemu nadzieję przebaczenia; 5) Rodzaje kar i osoby mogące je stosować.

Jan Bosko czuł się na tyle odpowiedzialny za zachowanie swoich chłopców, że zawsze starał się rozwiązywać spory w sposób łagodny i życzliwy: „Gdybym musiał ukarać kogoś z was, największą karę wymierzyłbym sobie, bo za bardzo bym cierpiał”⁷⁶. Ostatecznością w placówkach było usunięcie chłopca głuchego na wszelkie działania wychowawcze, którego obecność powodowała zgorzenie. Jednak powinno się to odbyć w taki sposób, aby na tym nie ucierpiało jego dobre imię.

⁷² M. Jach, *Rok w przedszkolu – Scenariusze w oparciu o system ks. Jana Bosko*, Warszawa 1997, s. 29.

⁷³ L. von Matt, H. Bosco, *Ksiądz Bosko*, Warszawa 1994, s. 129.

⁷⁴ L. Cian, *System...*, s. 98.

⁷⁵ J. Bosko, *O stosowaniu kar w domach salezjańskich*, [w:] L. Cian, *System...*, s. 231-244.

⁷⁶ E. Kłak, op. cit., s. 150.

1.2.5. Asystencja

W procesie dojrzewania młodego człowieka konieczna była obecność wychowawcy, jednak nieustanne przebywanie nie mogło kojarzyć się z policyjnym dyżurowaniem. Asystencja różniła się od dozoru życzliwością i sympatią skierowaną ku podopiecznemu. Wyrażała się przede wszystkim przez: rozmowę, kierownictwo duchowe, słówko na dobranoc oraz gry i zabawy⁷⁷. Kontakty z chłopcami nie mogły mieć charakteru formalnego. Powinny być indywidualne, z zachowaniem dyskrecji, np. w formie słówka szeptanego na ucho chłopcom w dogodnych chwilach. Wychowawca – asystent interesował się problemami młodzieży, starał się poznać jej zapatrywania, uczestniczył w jej całym życiu, w rozmowach, wskazywał dobre cele i drogi do ich osiągnięcia, był gotów do wyjaśniania pojawiających się problemów. W ten sposób stwarzał on okazję do wzajemnego poznania się z wychowankami⁷⁸.

Obecność pedagogiczna nazwana przez ks. Bosko „asystencją obowiązkową i ciągłą” spełniała dwa zadania pedagogiczne: pouczanie i dawanie dobrego przykładu, zgodnie z zasadą: „słowa wzruszają, przykłady pociągają”⁷⁹. Relacje, jakie nawiązą się z asystentem, zawsze będą nacechowane otwartością i dyspozycyjnością. Asystencja powinna trwać do czasu, gdy młody człowiek stanie się dojrzały i odpowiedzialny, dopiero wówczas można mu pozwolić na prawdziwą wolność⁸⁰. Taka obecność mogła być porównana z obecnością rodziców z dziećmi, aż do momentu usamodzielnienia się. Asystent nie izolował wychowanków, lecz stwarzał wiele okazji do kontaktu z otoczeniem. Propozycje wychowawcze nie dotyczyły więc samej placówki, w jakiej dziecko przebywało, ale obejmowały również szkołę, środowiska kulturalne czy grupy rówieśnicze⁸¹. Miało to pomóc w prawidłowym wejściu

⁷⁷ G. Jeżewski, *Tajemnica wychowania – asystencja*, „Don Bosko” 2004, nr 12, s. 4.

⁷⁸ A. Majewska, op. cit., s. 11.

⁷⁹ R. Pomianowski, *Obecność wychowawcza i przestrzenie jej wypowiedzi dzisiaj*, [w:] J. Wilk (red.), *Współczesny...*, s. 148.

⁸⁰ E. Kłak, op. cit., s. 109.

⁸¹ T. Zegzuła, *System prewencyjny św. Jana Bosko w pracy z dzieckiem opuszczonym*, [w:] B. Smolińska-Theiss (red.), *Pokój z dziećmi. Pedagogika chrześcijańska wobec zagrożeń rozwoju dziecka*, Warszawa 1999, s. 275-276.

w realne życie społeczne, w którym zasady życia różniły się od tych panujących w ośrodkach salezjańskich.

Asystent proponował wychowankom zajęcia sportowe, podczas których zachodziły osobiste interakcje wewnątrz grupy. Wychowanie poprzez boisko towarzyszyło już od początku działalności ks. Bosko. Dbanie o rozwój fizyczny dopełniało istotę całego wychowania, które znaczyło troskę o doskonałość wychowanka będącego integralną całością cielesno-duchową⁸². W zajęciach na powietrzu wychowawca powinien uczestniczyć w sposób aktywny. Nie mógł jedynie przyglądać się chłopcom, ale inicjował gry i zabawy, dzięki czemu jego oddziaływania wychowawcze stawały się bardziej skuteczne. Jan Bosko wiedział, że zdrowa młodzież jest energiczna, dlatego zachęcał asystentów, aby polubili to, co podoba się chłopcom, a wtedy oni polubią to, co podoba się przełożonym⁸³.

Asystencja w rozumieniu salezjańskim nie była łatwa dla wychowawcy, gdyż wymagała poświęcenia i osobistego zaangażowania. Jednak korzyści płynące z ciągłej obecności dowodziły, że czas poświęcony wychowankom był im potrzebny i prowadził do ich osobistego rozwoju. Wychowawca, który spełniał zalecenia ks. Bosko, mógł być pewny, że młody człowiek stanie się jego przyjacielem, co wzbudzało radość i chęć do dalszej pracy. Asystencja sprzyjała także spontaniczności, dzięki której nauczyciel dopasowywał się do pragnień ucznia. Takiemu wychowawcy praca sprawiała przyjemność i nie groziła mu rutyna prowadząca do wypalenia zawodowego.

Powołanie nauczyciela niosło ze sobą ustawiczny rozwój, pogłębianie wiedzy, podnoszenie kompetencji i wzbogacanie swojego warsztatu pracy. Jakość nauczania i wychowania zależała od kwalifikacji, osobowości i umiejętności nauczyciela-asystenta. Ksiądz Bosko jako wychowawca i nauczyciel odznaczał się bystrością i ostrością spostrzegania, znał siebie i akceptował to, jakim był, miał świadomość własnych kompetencji, angażował się w sytuację ludzką i społeczną, szanował

---

⁸² W. J. Burzyński, *Istota systemu prewencyjnego i sportu w salezjańskim wychowaniu*, [w:] Z. Dziubiński (red.), *Salezianie a sport*, Warszawa 1998, s. 152-153.

⁸³ Z. Dziubiński, *Spoleczne i religijne przesłanki powstania Salezjańskiej Organizacji Sportowej Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] Z. Dziubiński (red.), *Salezianie a sport...*, s. 189.

zdanie innych osób, nie tworzył dystansu, dzielił się wartościami z innymi, umiał prowadzić dialog, pragnął zmiany na lepsze w zachowaniu swoim i innych⁸⁴. Szukał więc współpracowników, którzy mieli podobne cechy. Najczęściej byli to wychowankowie, którzy po ukończeniu szkoły zawodowej i odpowiednim przygotowaniu kształcili się w szkołach średnich, potem na uczelniach, jednocześnie ucząc swoich młodszych kolegów w oratorium i szkole⁸⁵. W ten sposób asystentami stawali się także starsi wychowankowie, których opiece powierzano młodszych kolegów.

1.2.6. Atmosfera domu rodzinnego

Jan Bosko obserwował sytuacje rodzin w Turynie. Widząc rozpad wielu z nich, postanowił zająć się wałęsającymi się dziećmi, które ze względów ekonomicznych traciły swoje dzieciństwo – same musiały zapewnić sobie mieszkanie i środki do życia. Ksiądz Bosko, zakładając oratoria i szkoły, nie tylko kształcił chłopców, ale także chronił ich przed rozbojami, utratą zdrowia, a nawet życia⁸⁶. W oratorium wiele lat mieszkała mama ks. Bosko – Małgorzata, która była niezbędną przy podtrzymywaniu rodzinnej atmosfery. Role w takiej rodzinie salezjańskiej były zbliżone do wielu katolickich rodzin tamtego okresu⁸⁷. Ojciec, mąż pracą i inteligencją musiał zadbać o utrzymanie rodziny,

⁸⁴ R. Pomianowski, *Obecność...*, s. 152-158.

⁸⁵ M. Wierzbicki, *Nauczyciel w szkole salezjańskiej*, Warszawa 2011, s. 48-49.

⁸⁶ M. Woś, *Salezjański system wychowania a socjologia wychowania Floriana Znanieckiego*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 2005, t. 21, s. 540-541.

⁸⁷ W XIX-wiecznych Włoszech w miarę postępu ekonomicznego i przemian politycznych powoli następował kryzys rodziny patriarchalnej i modelu rodziny z czasów dzieciństwa Jana Bosko. Rodzice zaczęli tracić autorytet dzieci, które domagały się uszanowania swoich poglądów. Migracja do miast w poszukiwaniu „lepszego życia” kończyła się zerwaniem więzów rodzinnych i upadkiem moralnym przez wchodzenie w środowiska przestępcze. Jan Bosko przygarniał młodych ludzi oderwanych od domowych tradycji, od wiary, ciepła i bezpieczeństwa. Ofiarował im rodzinę sprzed rewolucji, pełną troski o wychowanie i dobro jej członków. M.T. Chmielewski, *Wychowanie w rodzinie a system prewencyjny ks. Bosko. Próba wskazania korelacji*, „Seminare. Poszukiwania naukowo-pastoralne” 2000, t. 16, s. 221-222.

uczył otwarcia na potrzeby innych i zaangażowania na rzecz społeczności. Matka prowadziła dom, troszczyła się o pożywienie, ubranie oraz religijne wychowanie dzieci⁸⁸.

W czasach, gdy w placówkach ks. Bosko miejsca noclegowe były w większości zajęte, przyjmował on do swoich domów tylko sieroty niemające nikogo. Uważał, że nie można odbierać chłopców rodzinie, która jako pierwsza powinna zająć się wychowaniem i zapewnieniem utrzymania. Nie dotyczyło to zajęć ruchowych i nauki – brali w nich udział wszyscy chętni, jednak na noc wracali do swoich domów.

W rozumieniu systemu prewencyjnego dzieci z rodzin rozbitych, patologicznych miały szansę wzrastać w nowych, zdrowych „organizmach” zastępujących rodzinę⁸⁹. Jan Bosko był wtedy ojcem zapewniającym najpierw pomoc materialną, a potem moralną i religijną. W tym celu prosił o jałmużnę i zbierał ofiary na utrzymanie chłopców. Dbał też, aby w jego domach wychowawcy byli życzliwi i oddani wychowancom tak, jak członkowie jednej rodziny. Metody warunkujące atmosferę rodzinną są zawarte we wspomnianych wcześniej filarach systemu prewencyjnego. Także asystencja wychowawcza nie mogła być jedynie sposobem pracy, ale zmierzała do naśladowania postaw ojca, brata i przyjaciela w stosunku do wychowanków i pozostałej kadry pracującej w placówce.

1.3. Pierwsze domy salezjańskie na ziemiach polskich

Dzieła wychowawcze ks. Jana Bosko szybko zyskały uznanie także poza granicami Włoch. Wśród jego naśladowców znaleźli się Polacy, chcący wzrastać w duchowości salezjańskiej i przeszczepić idee ks. Bosko na rodzimy grunt.

Ksiądz Mateusz Grochowski po otrzymaniu święceń kapłańskich w Turynie, w 1879 roku przybył do Galicji, aby zbierać ofiary na budowę kościoła św. Jana Ewangelisty w Turynie. Wobec nadużyć, jakich się dopuścił, został w 1880 roku zwolniony ze ślubów aktem suspensy,

⁸⁸ A. Paszek, *Źródła ducha rodzinnego w systemie wychowawczym św. Jana Bosko*, „Seminare. Poszukiwania naukowo-pastoralne” 2004, t. 20, s. 393-394.

⁸⁹ M. Woś, op. cit., s. 536.

przeszedł do duchowieństwa diecezjalnego i nie zdołał rozprzestrzenić idei salezjańskich na ziemiach polskich⁹⁰.

Innym Polakiem, który już jako kapłan diecezji przemyskiej wstąpił do salezjanów i 25 marca 1887 roku złożył śluby wieczyste na ręce ks. Jana Bosko, był ks. Bronisław Markiewicz⁹¹. W latach 1887–1889 pracował jako salezjanin w Valsalice – zakładzie salezjańskim na przedmieściach Turynu, w miejscu kształcenia przyszłych salezjanów (w tym Polaków). Następnie działał do 1892 roku w domu salezjańskim przy kościele św. Jana Ewangelisty w Turynie⁹². Z powodów zdrowotnych powrócił do diecezji przemyskiej jako salezjanin z zamiarem organizowania pracy duszpastersko-wychowawczej. Dnia 20 marca 1892 roku ks. Bronisław Markiewicz przybył do Miejsca (od 1897 roku nazwanego Miejscem Piastowym) koło Krosna i objął tam parafię oraz rozpoczął tworzenie schroniska dla sierot i dzieci opuszczonych. Po pięciu latach zerwał kontakty z salezjanami włoskimi⁹³ i rozpoczął tworzenie Zgromadzenia św. Michała Archanioła opartego na pierwotnej regule

⁹⁰ S. Wilk, *Początki działalności salezjańskiej w Przemyślu w kontekście rozwoju dzieła salezjańskiego na ziemiach polskich (1898–1922)*, [w:] J. Gocko, K. Skałka (red.), *100 lat salezjanów w Przemyślu*, Przemyśl 2007, s. 24; K. Szczerba, *Kontakty Polaków z księdzem Janem Bosko*, „Seminare. Poszukiwania naukowo-pastoralne” 1987-1988, t. 9, s. 125.

⁹¹ Ksiądz Bronisław Markiewicz (1842–1912) w 1892 r. jako salezjanin przyjechał do Galicji i zaczął organizować placówkę wychowawczą w Miejscu. Z jego inicjatywy Sejm Galicyjski w 1897 r. ustalił zmianę nazwy miejscowości na Miejsce Piastowe (od Piastów, ale także piastowania-wychowania). W kolejnych latach oddalał się od Zgromadzenia Salezjańskiego, wszedł w konflikt z przełożonymi z Włoch, ale także z biskupem przemyskim. Oficjalnie ks. generał Michał Rua wykluczył go ze Zgromadzenia Salezjańskiego 19 grudnia 1897 r., zatem do tego czasu działania wychowawcze ks. Markiewicza należy uznać za działania salezjańskie. Z inicjatywy ks. B. Markiewicza powstało Towarzystwo Powściągliwość i Praca, będące podwaliną Zgromadzenia św. Michała Archanioła – księży michalitów. Zatwierdzenie nowego zakonu nastąpiło dopiero po śmierci jego założyciela w 1921 r. Dziś michalicy są jednym z wielu zgromadzeń zakonnych, które tworzą tzw. rodzinę salezjańską. Bronisław Markiewicz 19 lipca 2005 r. został ogłoszony błogosławionym Kościoła rzymskokatolickiego. Cz. Kustra, *Powściągliwość i praca w wychowaniu człowieka. Współczesne odczytanie koncepcji opiekuńczo-wychowawczej ks. Bronisława Markiewicza (1842–1912)*, Toruń 2002, s. 68-72, 515; A. Świda, *Towarzystwo...*, s. 54; J. Krawiec, *Powstanie...*, s. 99.

⁹² S. Wilk, *Początki...*, s. 25.

⁹³ K. Szczerba, *Kontakty...*, s. 127.

ks. Jana Bosko⁹⁴. Ksiądz Markiewicz był prekursorem systemu prewencyjnego na ziemiach polskich, jednak jego konflikt z władzami zgromadzenia spowodował, że często pomija się jego dokonania, a za najstarszą i główną placówkę salezjańską, „polskie Valdocco”⁹⁵ uznaje się Oświęcim⁹⁶. Tam salezianie w 1898 roku rozpoczęli swoją imponującą, jak na tamte czasy działalność, utrzymali się w czasie niesprzyjających okresów historycznych i działają nieprzerwanie do dzisiaj.

Następnym polskim salezjaninem był ksiądz August Czartoryski⁹⁷. Rodzina nie zgadzała się na jego wstąpienie do zakonu, mimo to

⁹⁴ S. Wilk, *Sto lat apostołstwa salezjańskiego w Polsce (1898–1998)*, Lublin–Warszawa 1998, s. 6.

⁹⁵ W turyńskiej dzielnicy Valdocco powstała pierwsza stała siedziba oratorium salezjańskiego i dom macierzysty Towarzystwa Salezjańskiego – Ł.K.

⁹⁶ Salezianie przybyli do Oświęcimia w 1898 r. i ten rok jest często podawany jako początek działalności salezjańskiej na ziemiach polskich i data graniczna dla publikacji jubileuszowych. R. Popowski, S. Wilk, M. Lewko (red.), *75 lat działalności salezjanów w Polsce. Księga pamiątkowa*, Łódź–Kraków 1974; M. Dziubiński (red.), *Salezianie w Polsce. Z Księdzem Bosko Ojcem i Nauczycielem Młodzieży – po stu latach*, Kraków 1998; S. Wilk, *Sto lat...*

⁹⁷ August Czartoryski syn księcia Władysława i księżniczki Marii Amparo (córci królowej Hiszpanii) urodził się 2 sierpnia 1858 r. w Paryżu. Uczęszczał do liceum Karola Wielkiego w Paryżu, miał także wielu wybitnych nauczycieli. Często podejmował leczenie, gdyż chorował na gruźlicę. Życzeniem ojca było, aby August został dyplomatą i założył rodzinę. Po tym, jak 18 maja 1883 r. ks. Jan Bosko odwiedził hotel „Lambert”, ksiądz August postanowił zostać salezjaninem, aby oddać się wychowaniu młodzieży. Wyraźny sprzeciw księcia Władysława podtrzymał także ks. Bosko i odmówił przyjęcia Augusta do Zgromadzenia. Wówczas młody arystokrata poprosił o wsparcie papieża Leona XIII, co sprawiło, że 14 lipca 1887 r. mógł wstąpić do nowicjatu salezjańskiego, a 24 listopada tego roku otrzymał sutannę od obłożnie chorego ks. Bosko. Śluby wieczyste złożył już na ręce ks. Michała Rua – pierwszego następcy ks. Jana Bosko. Ślubując ubóstwo, zrzekł się rodzinnego majątku, który przekazał Zgromadzeniu. Jego wsparcie finansowe zostało wykorzystane na budowę kościoła Najświętszego Serca Pana Jezusa w Rzymie, na budowę zakładu salezjańskiego w Londynie, na rozbudowę zakładu salezjańskiego dla Polaków w Turynie na Valsalice oraz na stypendia i utrzymanie biedniejszych Polaków przybywających do Zgromadzenia. August Czartoryski zmarł w 1893 r., ceniony za wierność powołaniu i determinację, aby zostać zakonnikiem, pomimo sprzeciwu arystokratycznej rodziny. Ksiądz Czartoryski został beatyfikowany przez Jana Pawła II 25 kwietnia 2004 r. S. Zimniak, *Sylwetki protagonistów salezjańskiego dzieła w Przemyślu: bł. Michał Rua, bł. August Czartoryski, św. Józef S. Pelczar i sł. Boży ks. August Kard. Hlund*, [w:] J. Gocko, K. Skalka (red.), *100 lat...*, s. 58–63; J. Krawiec, *Działalność religijno-patriotyczna salezjanów w Oświęcimiu*, Kraków 2006, s. 30.

przyjął święcenia kapłańskie 2 kwietnia 1892 roku. W wyniku gruźlicy zmarł 8 kwietnia 1893 roku. Ksiądz A. Czartoryski miał znaczący wkład w kształcenie polskich następców ks. Bosko. Jego wstąpienie do Zgromadzenia w Turynie zapoczątkowało napływ młodzieży polskiej do zakładów salezjańskich we Włoszech. Dzięki hojności księcia powiększono zakład w Turynie na Valsalice o jedno skrzydło w celu umieszczenia w nim chłopców z Polski, dopóki nie przeznaczono dla nich zakładu w Lombriasco⁹⁸.

Ważną postacią w polskiej historii Zgromadzenia był Wiktor Grabelski. Otrzymał on święcenia 27 września 1891 roku i od tego czasu pracował z Polakami przybywającymi do Turynu. Ksiądz Grabelski był dla nich „ojcem, przewodnikiem duchowym i nauczycielem, przełożonym i opiekunem, sam ucząc języka polskiego i włoskiego, łaciny, geografii, tłumacząc Pismo Święte”⁹⁹. Od 1897 roku ks. Grabelski redagował „Wiadomości Salezjańskie”, które upowszechniały idee wychowawcze ks. Bosko. W 1902 roku powrócił do Galicji, gdzie wkrótce zmarł¹⁰⁰.

Tworzenie pierwszego macierzystego domu salezjanów na ziemiach polskich miało miejsce w Oświęcimiu dzięki inicjatywie księdza diecezjalnego – prałata Andrzeja Knycza. Wykupił on zrujnowany klasztor poddominikański od właścicieli żydowskich z zamiarem przekazania go salezjanom. W rozmowy z władzami Towarzystwa Salezjańskiego zaangażował się bp Jan Puzyna, ordynariusz diecezji krakowskiej¹⁰¹. Generał salezjanów ks. Michał Rua, wysłał do Oświęcimia neoprezbitera ks. Franciszka Trawińskiego, który przybył do nowej placówki 15 sierpnia 1898 roku. Wkrótce dołączyli do niego

---

⁹⁸ Polacy licznie przybywali do Włoch po to, aby zdobyć wykształcenie i zawód oraz wstąpić do Zgromadzenia. W 1883 r. w zakładach salezjańskich było około 300 Polaków, jednak w wyniku selekcji do nowicjatu każdego roku trafiało ich kilkunastu. Pałac w wiosce podalpejskiej Lombriasco, położonej prawie 32 kilometry od Turynu został zakupiony z pieniędzy ks. Augusta Czartoryskiego w 1894 r. Po adaptacji budynku erylowano w nim Kolegium św. Joachima, które było domem przeznaczonym wyłącznie dla Polaków, w którym polscy klerycy pełnili funkcję asystentów. S. Wilk, *Początki...*, s. 26-27; K. Szczerba, *Kontakty...*, s. 132; J. Krawiec, *Działalność...*, s. 34-36.

⁹⁹ K. Szczerba, *Kontakty...*, s. 133.

¹⁰⁰ J. Ptaszkowski, *Rzecz o dobrej sławie Oświęcimia. Karty z przeszłości i teraźniejszości Zakładu im. św. Jana Bosko w Oświęcimiu*, Kraków 1998, s. 10-11.

¹⁰¹ W. Żurek, *Szkoły...*, s. 25-28.

klerycy: Stanisław Zdebel i Marcin Dolata oraz ks. Józef Kopczyński¹⁰². Salezjanie w Oświęcimiu otrzymali ruiny poddominikańskiego kościoła i klasztoru oraz kaplicę św. Jacka¹⁰³. Ksiądz F. Trawiński podjął próbę zdobycia funduszy na uruchomienie działalności oświatowo-wychowawczej, jednak nie podołał temu zadaniu, gdyż jego działania spotkały się z niechęcią zaborców¹⁰⁴. Na miejsce ks. Franciszka Trawińskiego, który wystąpił ze Zgromadzenia w 1899 roku, przybył ks. Emmanuel Manassero¹⁰⁵. W dniu 27 maja 1900 roku rozpoczął budowę salezjańskiego zakładu rzemieślniczo-naukowego dla biednych dzieci i sierot na wzór domu macierzystego w Turynie. Placówka w Oświęcimiu była podziwiana za właściwe rozwiązania strukturalne, organizacyjne i architektoniczne¹⁰⁶.

W 1904 roku powstał nowicjat w Daszawie, dzięki któremu kandydaci do zakonu nie musieli już wyjeżdżać do Włoch¹⁰⁷. Pierwsze domy salezjańskie w Galicji (Miejsce Piastowe¹⁰⁸, Oświęcim¹⁰⁹ i Daszawa) w strukturach Towarzystwa Salezjańskiego należały do Inspektorii Weneckiej św. Marka, którą usamodzielniono w 1895, a erygowano w 1902 roku. Wobec rosnącej liczby kapłanów i rozległego obszaru działania w 1905 roku nastąpiło utworzenie nowej Inspektorii Austriacko-Węgierskiej Aniołów Stróżów, którą wydzielono spod władzy Inspektorii Weneckiej. Inspektorem został ks. Emmanuel Manassero, a siedzibą obrano Oświęcim – największy i najstarszy dom¹¹⁰.

¹⁰² J. Krawiec, *Działalność...*, s. 53-63.

¹⁰³ S. Styrna, *Zgromadzenie Salezjańskie w Polsce w poszukiwaniu form odpowiedzi na potrzeby wychowawcze i duszpasterskie w latach 1898-1974*, [w:] R. Popowski, S. Wilk, M. Lewko (red.), *75 lat...*, s. 12.

¹⁰⁴ S. Wilk, *Początki...*, s. 30-31; J. Krawiec, *Działalność...*, s. 68-77.

¹⁰⁵ W. Żurek, *Szkoły...*, s. 38-39; J. Krawiec, *Działalność...*, s. 80-81.

¹⁰⁶ W. Żurek, *Salezjańskie...*, s. 33-35.

¹⁰⁷ Nowicjat w Daszawie istniał do 1907 r., kiedy to przeniesiono go do Radnej w Słowenii. Wówczas w Daszawie powstało Małe Seminarium Duchowne dla starszych chłopców, czyli tzw. synów Maryi. S. Wilk, *Początki...*, s. 33; M. Wirth, op. cit., s. 243.

¹⁰⁸ Do czasu odejścia ks. Bronisława Markiewicza ze Zgromadzenia Salezjańskiego – Ł.K.

¹⁰⁹ Oświęcim należał także przejściowo w latach 1899-1902 do inspektorii zewnętrznej Wszystkich Świętych. S. Wilk, *Początki...*, s. 41; J. Krawiec, *Działalność...*, s. 79, 85.

¹¹⁰ A. Świda, *Inspektorzy polskich prowincji salezjańskich, cz. IV*, Warszawa 1991, s. 6.

Kolejne placówki salezjańskie utworzono w Przemyślu (1907) i Krakowie (1911): domy młodzieżowe, schronisko dla osieroconych i zaniedbanych chłopców, dom sierot wojennych, szkoła organistowska, dom dziecka oraz pracownie zawodowe¹¹¹.

Nowa sytuacja polityczna po I wojnie światowej sprawiła, że Inspektoriat Aniołów Stróżów obejmowała: Polskę, Jugosławię, Austrię, Niemcy i Węgry. Egzystowanie ze sobą kapłanów różnych narodowości było zatem kłopotliwe i należało zmienić struktury Zgromadzenia na tym obszarze Europy.

1.4. Zgromadzenie Córek Maryi Wspomożycielki

Żeńskim odpowiednikiem Towarzystwa św. Franciszka Salezego było Zgromadzenie Córek Maryi Wspomożycielki (wł. FMA – Figlie di Maria Ausiliatrice). Zostało ono założone w Mornese we Włoszech w 1872 roku przez ks. Jana Bosko i Marię Dominikę Mazzarello w celu zapewnienia opieki duchowej i materialnej dzieciom i młodzieży żeńskiej pochodzącej ze wsi i miast¹¹².

Maria Dominika Mazzarello (1837–1881) urodziła się w wiejskiej rodzinie w Mornese. Była energiczną, rozsądną i stanowczą dziewczyną. Jej kierownikiem duchowym stał się ks. Dominik Pestarino, proboszcz Mornese¹¹³. W wieku 18 lat wstąpiła do Stowarzyszenia Córek Niepokalanej, założonego przy pomocy ks. Pestarino przez Angelę Maccagno, a zatwierdzonego oficjalnie w 1857 roku przez biskupa Modesto Contratto¹¹⁴. Córki Niepokalanej zajmowały się dziewczętami i głosiły konferencje matkom odnośnie do chrześcijańskiego wychowywania

¹¹¹ Ibidem, s. 8; S. Wilk, *Sto lat...*, s. 11; W. Żurek, *Stulecie salezjańskiego szkolnictwa w Polsce 1900–2000*, „Don Bosko. Magazyn Salezjański” 2001, nr 11-12.

¹¹² A. Olczyk, L. Zujko, *Zgromadzenie Córek Maryi Wspomożycielki (sióstr salezjerek) w Polsce*, [w:] R. Popowski, S. Wilk, M. Lewko (red.), *75 lat...*, s. 260; J. Jakubiec, *Szkice biograficzne Córek Maryi Wspomożycielki zmarłych w Polsce w latach 1922–1972*, Wrocław 1997, s. 121-122; M. Dziubiński (red.), *Saluzjanie w Polsce...*, s. 165-166; M. P. Giudici, *Ku słońcu. Święta Maria Dominika Mazzarello (1837–1881)*, tłum. J. Jakubiec, Warszawa 1989, s. 37; M.P. Giudici, M. Borsi, *Maria Dominika Mazzarello. Życie proste i pełne miłości*, tłum. J. Jakubiec, Środa Śląska 2010, s. 46-64.

¹¹³ M.P. Giudici, M. Borsi, op. cit., s. 7, 14.

¹¹⁴ M.P. Giudici, op. cit., s. 27-28; M.P. Giudici, M. Borsi, op. cit., s. 28-31.

dzieci¹¹⁵. Gdy w 1860 roku w Mornese wybuchła epidemia tyfusu, Maria, spełniając prośbę ks. Pestarino, zaopiekowała się swoimi chorymi krewnymi; oni powrócili do zdrowia, zaś Maria zachorowała¹¹⁶. Po rekonwalescencji wspólnie z przyjaciółką Petronillą Mazzarello odbyły praktykę u krawca Valentina Campi, by w przyszłości uczyć dziewczęta krawiectwa, chronić od niebezpieczeństw i pomagać im w pracy nad sobą¹¹⁷. Maria i Pertonella w 1862 roku otworzyły pracownię krawiecką z bezpłatną nauką zawodu, a od 1863 roku zaczęły na stałe przyjmować sieroty¹¹⁸.

W 1863 roku powstało w Mornese oratorium świąteczne na wzór dzieł ks. Bosko. Maria jako narzędzia wychowawcze stosowała radość, rodzinną atmosferę i rozwój duchowy, dbając o rozkwit wewnętrznych zasobów swych podopiecznych¹¹⁹. Gdy 7 października 1864 roku ks. Bosko wraz z setką wychowanków przybył do Mornese na kilkudniową wycieczkę, obserwował Córki Niepokalanej podczas pracy i modlitwy¹²⁰. Było to także pierwsze spotkanie ks. Bosko z Marią Dominiką Mazzarello, która w jego słowach dostrzegła własne uczucia i pragnienia. Na zakończenie wizyty kapłana zdecydowano o utworzeniu w Mornese kolegium salezjańskiego dla chłopców. W jego budowę zaangażowali się mieszkańcy okolicznych wsi z nadzieją, że w kolegium będą się kształcić i wychowywać ich dzieci dotąd pozbawione jakichkolwiek możliwości zdobycia choćby podstawowego wykształcenia¹²¹.

W październiku 1867 roku nastąpił podział w Stowarzyszeniu: dziewczęta, które zamieszkały w jednym domu z dala od rodziców, nazywały się nadal Córkami Niepokalanej, a te, które pozostały przy swoich rodzinach, nazywały się Nowymi Urszulankami. Na swoją przełożoną Córki Niepokalanej jednogłośnie wybrały Marię Mazzarello¹²². Mając w planach założenie żeńskiej gałęzi Towarzystwa Salezjańskiego, ks. Bosko w 1869 roku przesłał Córkom Niepokalanej własnoręcznie napisany regulamin życia, zawierający cztery zasady:

¹¹⁵ M.P. Giudici, M. Borsi, op. cit., s. 32-33.

¹¹⁶ M.P. Giudici, op. cit., s. 30-31.

¹¹⁷ Ibidem, s. 37; M.P. Giudici, M. Borsi, op. cit., s. 46-48.

¹¹⁸ Ibidem, s. 52-53, 59-60.

¹¹⁹ Ibidem, s. 62-64.

¹²⁰ M.P. Giudici, op. cit., s. 45-47; M.P. Giudici, M. Borsi, op. cit., s. 70-73.

¹²¹ Ibidem, s. 73-75.

¹²² Ibidem, s. 79, 82.

1. „Szczególne ćwiczenie się w obecności Bożej przez częste odmawianie aktów strzelistych.
2. Umiłowanie pracy, tak, aby każda mogła powiedzieć: utrzymuję się z potu mego czoła.
3. Wytrwała praca nad własną naturą, aby wyrobić sobie charakter dobry, cierpliwy, wesoły, taki, który czyniłby cnotę miłą i ułatwiał życie wspólne.
4. Prawdziwa gorliwość o zbawienie dusz (...). Starać się, aby dziewczęta bardziej nas kochały, aniżeli się lękały. Czuwać nad nimi pilnie i stale, ale z miłością, bez przymusu i podejrzliwości. Starać się, aby były zawsze zajęte modlitwą, pracą lub zabawą. Formować je do pobożności prawdziwej i poważnej, zwalczając kłamstwo, próżność i lekkomyślność”¹²³.

W czerwcu 1871 roku ks. Jan Bosko otrzymał od papieża Piusa IX aprobatę na założenie zgromadzenia żeńskiego, któremu nadał nazwę *Córek Maryi Wspomożycielki*. Na siedzibę wybrał budowane jeszcze kolegium w Mornese, tym samym zmienił pierwotne przeznaczenie budynku jako kolegium dla chłopców, przesłał też *Córkom* pierwszy szkic reguł nowego Zgromadzenia. Ich przeprowadzka do kolegium miała miejsce 23 maja 1872 roku¹²⁴. Dnia 5 sierpnia 1872 roku w obecności ks. Jana Bosko bp Acqui Giuseppe Maria Sciandra odprawił Mszę św., poświęcił habity sióstr i przyjął profesję od jedenastu *Córek Maryi Wspomożycielki*¹²⁵. Po śmierci ks. Dominika Pestarino w 1874 roku dyrektorem został ks. Józef Cagliero, a po jego śmierci – ks. Jakub Costamagna¹²⁶.

W latach 1878–1879 z powodu wzrostu liczby powołań i podejmowanych dzieł siostry przeprowadziły się do Nizza Monferrato¹²⁷. Dzięki licznym powołaniom możliwe było zakładanie nowych placówek na wszystkich kontynentach i realizowanie w nich różnorodnych form pracy. Siostry oddawały się pracy wychowawczej w sierocińcach, przedszkolach, ogródkach dziecięcych, szkołach podstawowych, średnich ogólnokształcących i zawodowych (handlowych, medycznych,

¹²³ Ibidem, s. 84.

¹²⁴ Ibidem, s. 86-89, 93.

¹²⁵ J. Jakubiec, *Szkice...*, s. 122; M.P. Giudici, op. cit., s. 50; M.P. Giudici, M. Borsi, op. cit., s. 97-98.

¹²⁶ Ibidem, s. 118-119, 125.

¹²⁷ M.P. Giudici, op. cit., s. 107-108; M.P. Giudici, M. Borsi, op. cit., s. 165-166.

rolniczych, gospodarczych, rzemieślniczych, pedagogicznych), wieczorowych i tzw. świątecznych¹²⁸.

W animacji wspólnoty wychowawczej matka Mazzarello nie opierała się na sztywnym przestrzeganiu przepisów i rozporządzeń, ale styl jej oddziaływania poparty był przykładem własnego życia, pokornej służby i całkowitego poświęcenia. Sama, dokonując odpowiednich wyborów w życiu, potrafiła wskazywać innym właściwą hierarchię wartości, skupiając się na tym, co najistotniejsze¹²⁹. Myślą przewodnią stylu wychowawczego Marii Dominiki Mazzarello były słowa: „Zatroszczyć się o innych”. Wyrażenie to zakładało określoną postawę życia, ukierunkowaną całkowicie na innych, w której życie prywatne i własne potrzeby zredukowane były do minimum. Taka postawa wyrażała również bezinteresowne zajęcie się innymi, bez chęci posiadania czy dominowania, ale z pragnieniem służby¹³⁰.

W chwili śmierci przełożonej Marii Mazzarello w 1881 roku Zgromadzenie Córek Maryi Wspomożycielki liczyło 166 siostr w 26 domach we Włoszech, Francji, Urugwaju i Argentynie¹³¹.

---

¹²⁸ A. Olczyk, L. Zujko, *Zgromadzenie...*, s. 264-265; M. Dziubiński (red.), *Salezjanie w Polsce...*, s. 166.

¹²⁹ D. Rutka, „Zatroszczyć się o innych” – myśl przewodnia stylu wychowawczego św. Marii Dominiki Mazzarello, *„Seminare. Poszukiwania naukowo-pastoralne”* 2003, t. 19, s. 388.

¹³⁰ Ibidem, s. 385-386.

¹³¹ M.P. Giudici, M. Borsi, op. cit., s. 195.

Rozdział 2

Zgromadzenia salezjańskie w Drugiej Rzeczypospolitej

2.1. Podział administracyjny Towarzystwa Salezjańskiego w Polsce

Autonomiczność polskich placówek salezjańskich nastąpiła 27 listopada 1919 roku, kiedy powstała Polsko-Jugosłowiańska Inspektorja św. Stanisława Kostki, odłączając się zarazem od Inspektorji Austriacko-Węgierskiej¹. W chwili ustanowienia nowej prowincji personel salezjański liczył około 250 salezjanów łącznie z nowicjuszami². Do przedwojennych domów w Polsce (Oświęcim, Daszawa, Przemyśl i Kraków) doszły kolejne. Powstały sierocińce w Przemyślu (1917) i w Kielcach (1918); w Krakowie założono studentat filozoficzny (1918) i parafię w dzielnicy Dębniiki (1919); w Kleczy Dolnej powstał nowicjat (1919); w Aleksandrowie Kujawskim – kolegium (1919); w Warszawie – zakład ks. Siemca (1919); w Różanymstoku – parafia (1919). Łącznie Inspektorja liczyła 12 domów w Polsce i 4 w Jugosławii³. W kolejnych latach

---

¹ Dotychczasową Inspektorję Austriacką Aniołów Stróżów podzielono wówczas na dwie części obejmujące poszczególne państwa. Inspektorję Polsko-Jugosłowiańską kierował ks. Piotr Tirone, a Inspektorję Niemiecko-Węgierską (obejmującą także Austrię) ks. August Hlond. S. Zimniak, *Powstanie i rozwój struktur Towarzystwa Salezjańskiego w Polsce*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 2005, t. 22, s. 24; A. Świda, *Inspektorzy cz. IV...*, s. 8.

² S. Zimniak, op. cit., s. 25.

³ Były to domy w Ljubljanie (dwa domy założone w 1901 i 1919), w Radnej (1907) i w Verzejju (1912). A. Świda, *Inspektorzy cz. IV...*, s. 8.

powstawały nowe placówki: internat dla studentów w Białej Podlaskiej (1921), Małe Seminarium w Łądzie (1921), Dom Poprawczy w Antoniewie (1922) i Szkoła Rzemieślnicza w Łodzi (1922). Rok 1922 to także czas zmiany siedziby inspektoratu w Polsce, który z Oświęcimia został przeniesiony do Warszawy⁴.

W kolejnych latach następował rozwój prowincji kierowanej do 1925 roku przez Włocha – ks. Piotra Tirone. Po podpisaniu konkordatu pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską nastąpiła zmiana na stanowisku inspektora. Zgodnie z konkordatem cudzoziemcy nie mogli otrzymywać stanowisk przełożonych prowincji zakonnych⁵. Z tego powodu generał salezjanów ks. Filip Rinaldi mianował ks. Antoniego Hlonda nowym inspektorem polskiej prowincji św. Stanisława Kostki. Niestety, choroba ks. Hlonda spowodowała, że w 1930 roku mianowano jego następcę, którym został ks. Antoni Symior⁶. Ten także nie zdołał samodzielnie prowadzić nadzoru nad rosnącą inspektorią i upoważnił do tego ks. Tomasza Kopę. Po śmierci ks. inspektora A. Symiora władze Zgromadzenia zorganizowały konsultacje z ks. Tomaszem Kopą, ks. Stanisławem Pływaczykiem – inspektorem węgierskim oraz ks. Piotrem Tirone – pełniącym wówczas funkcję Katechety Generalnego. Rezultatem rozmów przeprowadzonych 26 października 1933 roku było dążenie do zmian struktury zarządzania placówkami salezjańskimi w Polsce.

W dniu 16 grudnia 1933 roku przełożony generalny salezjanów ks. Piotr Ricaldone za zgodą Stolicy Apostolskiej na terenie ziem polskich wyodrębnił dwie Inspektorie: Północną i Południową (por. mapa 1.). Część północna z siedzibą w Warszawie otrzymała nazwę „Północna Inspektorii św. Stanisława Kostki”. Część południową nazwano „Południową Inspektorią św. Jacka Odrowąża”, jej siedzibą został Oświęcim⁷.

⁴ S. Zimniak, op. cit., s. 26.

⁵ Dz. U. 1925 nr 72, poz. 501, art. X.

⁶ Ksiądz Antoni Symior zmarł 4 października 1933 r. A. Świda, *Inspektorzy cz. IV...*, s. 9-10.

⁷ W Inspektorii Północnej inspektorem został mianowany ks. S. Pływaczyk, natomiast w Inspektorii Południowej inspektorem został ks. T. Kopa. A. Świda, *Inspektorzy cz. IV...*, s. 10.

Inspektoriat Północna obejmowała obszar dwóch archidiecezji: warszawskiej i wileńskiej oraz siedmiu diecezji: płockiej, chełmińskiej, włocławskiej, łódzkiej, łomżyńskiej, podlaskiej i pińskiej. Inspektorami Północnej Inspektorii św. Stanisława Kostki w poszczególnych latach byli: ks. Piotr Tirone (1922–1925), ks. Antoni Hlond (1925–1930), ks. Antoni Symior (1930–1933), ks. Stanisław Pływaczyk (1933–1940)⁸.

Natomiast w obszarze Inspektorii Południowej znalazły się trzy archidiecezje: krakowska, lwowska, poznańska oraz osiem diecezji: śląska, częstochowska, tarnowska, sandomierska, lubelska, przemyska, łucka i kielecka⁹. Inspektorzy Południowej Inspektorii św. Jacka Odrowąża to: ks. Tomasz Kopa (1933–1937) i ks. Adam Cieślar (1937–1941)¹⁰.

Podział Inspektorii był ściśle związany ze strukturami Kościoła rzymskokatolickiego na ziemiach polskich po ustaleniach konkordatu z 1925 roku¹¹. Zgromadzenie Salezjańskie będące na prawach papieskich musiało jednocześnie posiadać aprobatę miejscowych biskupów, których jurysdykcja była zależna od obszaru diecezji (por. mapa 2.). W 1933 roku istniały 32 domy z około 500 salezjanami, wspólnymi instytucjami były: nowicjat w Czerwińsku, Instytut Filozoficzny w Krakowie i Instytut Filozoficzny w Marszałkach, a także wydawnictwo przy drukarni w Warszawie¹². Do wybuchu II wojny światowej granice Inspektorii nie ulegały zmianom, powstawały jednak nowe domy, w których prowadzono działalność salezjańską (por. tabele 1. i 2.). Oprócz placówek stałych salezjanie prowadzili placówki przejściowe, takie jak: nowicjat w Pleszowie (1916–1918), nowicjat w Kleczy Dolnej (1919–1923), bursę i kościół w Białej Podlaskiej (1921–1925), zakład wychowawczy w Antoniewie (1922–1926) oraz zakład wychowawczy w Ciechanowie (1927–1929)¹³.

⁸ J. Krawiec, *Powstanie...*, s. 498-499.

⁹ J. Niewęglowski, *Wychowawczo-społeczna...*, s. 211-212.

¹⁰ J. Krawiec, *Powstanie...*, s. 499.

¹¹ Dz. U. 1925 nr 72, poz. 501, art. IX.

¹² A. Świda, *Inspektorzy cz. IV...*, s. 11-12.

¹³ M. Dziubiński (red.), op. cit., s. 29.

Mapa 1. Placówki księży salezjanów w okresie Drugiej Rzeczypospolitej

Źródło: opracowanie własne na podstawie: map Wojskowego Instytutu Geograficznego z okresu Drugiej Rzeczypospolitej, współczesnych map Polski oraz map satelitarnych. Granica inspekcji salezjańskich na podstawie *Mapy Kościoła Rzymskokatolickiego w Polsce* wydanej przez Instytut Kartograficzny im. E. Romera, Lwów-Warszawa 1927.

Mapa 2. Placówki salezjańskie w Drugiej Rzeczypospolitej na tle granic diecezji po 1925 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie: map Wojskowego Instytutu Geograficznego z okresu Drugiej Rzeczypospolitej, współczesnych map Polski oraz map satelitarnych. Granice diecezji na podstawie *Mapy Kościoła Rzymskokatolickiego w Polsce* wydanej przez Instytut Kartograficzny im. E. Romera, Lwów–Warszawa 1927.

Tabela 1. Placówki salezjańskie w okresie Drugiej Rzeczypospolitej – Inspektoriat Północna św. Stanisława

Lp.	Miejsce	Rok założenia	Prowadzona działalność
Placówki istniejące w chwili utworzenia Inspektoriatu Północnego w 1933 roku			
1	Aleksandrów Kujawski	1919	Kolegium św. Jan Kantego, internat, kaplica
2	Warszawa ul. Lipowa	1919	Szkoła drukarska i krawiecka św. Rodziny, internat
3	Różanystok	1919	Gimnazjum Najświętszej Maryi Panny, internat, kaplica, parafia
4	Łądnica	1921	Małe seminarium św. Bernarda, internat, parafia
5	Łódź ul. Wodna	1922	Szkoła mechaniczna św. Barbary, gimnazjum, internat, kaplica
6	Czerwińsk	1923	Nowicjat Najświętszego Serca Jezusowego, parafia
7	Wilno ul. Dobrej Rady	1924	Szkoła stolarska Najświętszego Serca Jezusowego, internat, kaplica
8	Sokołów Podlaski	1925	Gimnazjum św. Józefa, internat, kościół
9	Lutomiersk	1926	Sierociniec św. Franciszka Salezego, kościół
10	Warszawa ul. Litewska	1927	Sierociniec bł. Jana Bosko, kościół
11	Dworzec	1927	Szkoła stolarska św. Józefa, internat, kaplica
12	Łódź ul. Pomorska	1927	Parafia św. Teresy od Dzieciątka Jezus
13	Wilno ul. Stefańska	1928	Oratorium św. Stefana, kościół
14	Jaczążek	1928	Szkoła rzemieślnicza i małe seminarium św. Stanisława Kostki, internat, kaplica
15	Płock	1929	Sierociniec św. Stanisława Kostki, parafia
16	Warszawa ul. Kawęczyńska	1931	Bazylika Serca Jezusowego, parafia
Placówki powstałe po 1933 roku			
17	Kurhan	1934	Kościół św. Jana Bosko
18	Reginów	1935	Niższe seminarium duchowne, internat, kaplica
19	Supraśl	1936	Sierociniec
20	Rumia – Zagórze	1937	Kaplica
21	Kamienny Most	1937	Dom wypoczynkowy
22	Kutno – Woźniaków	1938	Szkoła zawodowa, kaplica

Źródło: opracowanie własne na podstawie: A. Świda, *Inspektorzy cz. IV...*, s. 10-11; M. Dziubiński (red.), *Salezianie w Polsce...*, s. 17-29.

Tabela 2. Placówki salezjańskie w okresie Drugiej Rzeczypospolitej –
Inspektoriat Południowa św. Jacka

Lp.	Miejsce	Rok założenia	Prowadzona działalność
Placówki istniejące w chwili utworzenia Inspektoriat Południowej w 1933 roku			
1	Oświęcim	1898	Szkoła stolarska i mechaniczna św. Jacka, internat, kościół
2	Daszawa	1904	Małe seminarium św. Rodziny, internat, parafia
3	Przemysł	1907	Szkoła organistowska, oratorium, internat, parafia św. Józefa
4	Kraków ul. Rakowiecka	1911	Szkoła ogrodnicza i szewska Opieki Matki Bożej, internat, kaplica
5	Przemysł ul. Czarnieckiego	1917	Sierociniec – Dom Opieki św. Józefa, kaplica
6	Kielce	1918	Szkoła krawiecka i stolarska św. Krzyża, internat
7	Kraków ul. Konfederacka	1918	Parafia św. Stanisława Kostki
8	Kraków ul. Tyniecka	1919	Instytut teologiczny Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, kaplica
9	Skawa	1923	Parafia Najświętszej Maryi Wspomożycielki
10	Poznań	1926	Oratorium Najświętszej Maryi Wspomożycielki, kościół
11	Lublin	1927	Oratorium Najświętszego Serca Jezusowego, kościół
12	Jarosław	1927–38	Filia domu w Przemysłu
13	Mysłowice	1930	Oratorium św. Franciszka Salezego, kaplica
14	Marszałki	1931	Instytut filozoficzny św. Franciszka Salezego, kaplica
15	Pogrzebień	1931	Małe seminarium Najświętszej Maryi Wspomożycielki, internat, kościół
16	Ostrzeszów	1932	Gimnazjum św. Kazimierza, internat, kaplica
Placówki powstałe po 1933 roku			
17	Lwów – Górny Łyczaków	1934	Kościół
18	Lwów – Abramowiczów	1936	Zakład wychowawczy, gimnazjum
19	Tudorów	1936	W trakcie organizacji
20	Częstochowa ul. Sobieskiego	1937	Zakład wychowawczy
21	Kopiec	1938	Kaplica
22	Szczyrk	1938	Kaplica

23	Częstochowa – Stradom	1939	Parafia
24	Drohowyż	1939	Zakład wychowawczy
25	Brodki	1939	W trakcie organizacji

Źródło: opracowanie własne na podstawie: A. Świda, *Inspektorzy cz. IV...*, s. 10-11; M. Dziubiński (red.), *Salezjanie w Polsce...*, s. 17-29; S. Wilk, *Sto lat...*, s. 14-23; ASIK (179), J. Ślósarczyk, *Historia Prowincji świętego Jacka Towarzystwa Salezjańskiego w Polsce*, t. 2: *Lata międzywojenne 1919–1939*, Pogrzebień 1960, mps, s. 385-387.

2.2. Siostry salezjanki w Polsce

Siostry salezjanki przybyły do Polski 8 listopada 1922 roku, wysłane przez Matkę Generalną Katarzynę Daghero na prośbę ks. inspektora dr. Piotra Tirone¹⁴. Poparcie dla ich przyjazdu wyraził także Biskup Wileński Jerzy Matulewicz.

Pierwszym domem Zgromadzenia Córek Maryi Wspomożycielki był Różanystok, znajdujący się w ówczesnym powiecie sokólskim województwa białostockiego w Archidiecezji Wileńskiej, gdzie od 1919 roku księża salezjanie prowadzili swoje dzieło wychowawcze¹⁵. O sprowadzenie salezjanek do Różanegostoku zabiegał prowincjał ks. dr Piotr Tirone, liczący na ich pomoc przy ochronce, którą postanowiono otworzyć dla 200 dzieci¹⁶. W tej sprawie inspektor Tirone równoległe korespondował z Przełożoną Generalną salezjanek Katarzyną Daghero¹⁷ oraz z Kurią Wileńską. W odpowiedzi na prośbę ks. P. Tirone do J.E. bp. J. Matulewicza z dnia 17 września 1922 roku, kanclerz Kurii poinformował, że Biskup Wileński nie widzi przeszkód, aby siostry

¹⁴ J. Jakubiec, *Poemat dobroci. Życie sługi Bożej Matki Laury Meozzi pierwszej przełożonej Córek Maryi Wspomożycielki w Polsce*, Warszawa 2011, s. 9, 52; A. Olczyk, *Szkice biograficzne Córek Maryi Wspomożycielki zmarłych w Polsce w latach 1973–1990*, Wrocław 2000, s. 17-18, 67, 85; M. Dziubiński (red.), op. cit., s. 166.

¹⁵ B. Kant, *Różanostocka Wspomożycielko bądź naszą królową*, Warszawa 2006, s. 13; J. Łotowski, *Sanktuarium Różanostockie*, Warszawa 1993, s. 104.

¹⁶ Salezjanie w 1922 r. prowadzili w Różanymstoku trzy klasy gimnazjum oraz uruchomili cztery szkoły zawodowe (stolarską, ślusarską, szewską i krawiecką). Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskią Biblioteka [Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie; Dalej: LMAVB], f. 44-29, s. 16; W. Żurek, *Salezjańskie...*, s. 88.

¹⁷ Z. Bazylczuk, *Rozwój i działalność Zgromadzenia Córek Maryi Wspomożycielki /siostr salezjanek/ w Polsce w latach 1922–1939*, Lublin 1977, s. 32, mps.

zajął się wychowaniem dziewcząt w Różanymstoku i zaprasza siostry do osobistej wizyty w ordynariacie¹⁸. W wyniku pozytywnie zakończonych ustaleń do Różanegostoku przybyło sześć sióstr salezjanek¹⁹ (trzy Włoszki i trzy Polki): s. Laura Meozzi, s. Maria Mazzoli, s. Francesca Barucco, s. Anna Juzek, s. Anna Ścisłowska i s. Anna Walenga²⁰. Przełożoną została mianowana s. Laura Meozzi. Na początku siostry zajęły się remontowaniem domu i przygotowaniem warunków do życia i pracy, a 12 maja 1923 roku w dawnym szpitalu otworzyły dom dziecka dla 80 sierot w wieku 4-18 lat, przekazanych z ochronki w Sokółce²¹. Dla starszych dziewcząt siostry organizowały kursy zawodowe, w późniejszym czasie otworzyły internat i prywatną szkołę powszechną²².

W 1924 roku Matka Przełożona Laura Meozzi otrzymała od ks. Karola Lubianca dom w Wilnie²³, dzięki temu siostry mogły objąć opieką 120 wileńskich sierot. Oprócz domu dziecka salezjanki otworzyły w Wilnie szkołę podstawową i trzyletnią szkołę krawiecko-bielżniarską²⁴. Ksiądz Lubianiec przekazał siostrom również folwark Polepie – po adaptacji zabudowań gospodarskich umieszczano tam sieroty w miesiącach letnich²⁵.

We wrześniu 1929 roku w Różanymstoku za zgodą Arcybiskupa Wileńskiego Romualda Jałbrzykowskiego otwarto nowicjat, więc siostry nie musiały już wyjeżdżać do Włoch na dwuletnią formację. Mistrzynią nowicjatu została s. Cleofe Brogini²⁶. W tym samym roku na prośbę

¹⁸ LMAVB, f. 44-29, s. 14.

¹⁹ Z. Bazylczuk, op. cit., s. 32-33.

²⁰ A. Olczyk, L. Zujko, *Zgromadzenie...*, s. 264-267; J. Jakubiec, *Szkice...*, s. 33-35, 73, 136-137, 198; A. Olczyk, *Szkice 1973-1990...*, s. 96, 110.

²¹ J. Jakubiec, *Poemat...*, s. 57; Eadem, *Szkice...*, s. 74, 137.

²² A. Olczyk, L. Zujko, *Zgromadzenie...*, s. 264-267; A. Olczyk, *Szkice 1973-1990...*, s. 145; Eadem, *Szkice biograficzne Córek Maryi Wspomożycielki zmarłych w Polsce w latach 1991-2000*, Wrocław 2001, s. 21.

²³ J. Jakubiec, *Poemat...*, s. 9, 63; Eadem, *Szkice...*, s. 138; A. Olczyk, *Szkice 1973-1990...*, s. 8, 215; Eadem, *Szkice 1991-2000...*, s. 5, 20.

²⁴ A. Olczyk, L. Zujko, *Zgromadzenie...*, s. 264-267; J. Jakubiec, *Poemat...*, s. 63; Eadem, *Szkice...*, s. 139-140; A. Olczyk, *Szkice 1973-1990...*, s. 86, 146, 212.

²⁵ J. Jakubiec, *Poemat...*, s. 97, 104-105; A. Olczyk, *Szkice 1973-1990...*, s. 87, 141, 232.

²⁶ A. Olczyk, L. Zujko, *Zgromadzenie...*, s. 264-267; J. Jakubiec, *Poemat...*, s. 10, 74-77; Eadem, *Szkice...*, s. 56, 80-81, 146; A. Olczyk, *Szkice 1973-1990...*, s. 71, 101; Eadem, *Szkice 1991-2000...*, s. 12, 21, 137; M. Dziubiński (red.), op. cit., s. 166; D. Grassiano, *W kraju brzoź*, tłum. Anna Graczyńska, Rzym 1981, s. 71-72.

władz miejskich Mysłowic i za zgodą biskupa katowickiego Arkadiusza Lisieckiego Córki Maryi Wspomożycielki objęły opieką przedszkole w Mysłowicach dla około 300 dzieci górników, zorganizowały oratorium świąteczne, kursy kroju i szycia dla dziewcząt, sodalicję, krucjatę i koła misyjne. Pracą w przedszkolu zajęły się s. Matylda Sikorska i s. Elżbieta Tomasz, prowadzeniem kursu kroju i szycia dla dziewcząt – s. Maria Giebel, pracami domowymi – kandydatka Stefania Tycner, dyrektorką została s. Anna Juzek²⁷.

W 1930 roku na prośbę Biskupa Łódzkiego Wincentego Tymienieckiego siostry salezjanki otworzyły dom w Łodzi w celu prowadzenia przedszkola, kursów zawodowych dla dziewcząt i oratorium świątecznego. Dyrektorką domu została s. Maria Giebel, a poszczególnymi dziełami zajęły się: s. Janina Ziarko, s. Marta Tomasz i s. Bronisława Kwietniewska²⁸. W styczniu 1931 roku rozpoczęły pracę w Sokołowie Podlaskim, zajmując się kuchnią i szatnią w salezjańskim zakładzie wychowawczym, a także prowadząc oratorium i niewielką pracownię dla dziewcząt. Funkcję dyrektorki sprawowała s. Maria Fiegiel, zaś za szatnię i kuchnię odpowiadały s. Anna Ścisłowska i s. Julia Janus²⁹.

Rada Generalna w dniu 2 lutego 1931 roku erygowała w Polsce mniejszą Inspektorję, czyli Wizytatorię Córek Maryi Wspomożycielki, na czele której stanęła m. Laura Meozzi. Radnymi zostały s. Maria Mazzoli i s. Anna Juzek, sekretarką – s. Cleofe Broggin, ekonomką – s. Maria Giebel³⁰.

W ofiarowanej przez ks. Karola Lubiańca posiadłości Sakiszki, nazwanej później Laurowem, wykarczowano część lasu i zbudowano zakład wychowawczo-naukowy dla sierot. Urządzono tam szkołę podstawową dla dzieci z zakładu i pobliskich wsi oraz kolonie letnie dla dzieci z Wilna. W 1935 roku dyrektorką domu została s. Zofia Sowińska³¹. W tym samym roku siostry uruchomiły drugi dom

²⁷ A. Olczyk, L. Zujko, *Zgromadzenie...*, s. 264-268; J. Jakubiec, *Poemat...*, s. 10, 77-78; Eadem, *Szkice...*, s. 100, 141-143; A. Olczyk, *Szkice 1991-2000...*, s. 75.

²⁸ J. Jakubiec, *Poemat...*, s. 10, 78-79; Eadem, *Szkice...*, s. 220; A. Olczyk, *Szkice 1973-1990...*, s. 82, 86-87, 190, 219; Eadem, *Szkice 1991-2000...*, s. 82.

²⁹ J. Jakubiec, *Poemat...*, s. 10, 79-80; Eadem, *Szkice...*, s. 168-169.

³⁰ A. Olczyk, L. Zujko, *Zgromadzenie...*, s. 264-267; J. Jakubiec, *Poemat...*, s. 10-11, 89; M. Dziubiński (red.), op. cit., s. 166.

³¹ A. Olczyk, L. Zujko, *Zgromadzenie...*, s. 264-267. J. Jakubiec, *Poemat...*, s. 11, 106, 112, 118-119, 122; A. Olczyk, *Szkice 1973-1990...*, s. 33-35, 106, 118, 163-164.

w Różanymstoku, zajmując się szatnią i kuchnią zakładu salezjańskiego³². W 1936 roku na prośbę ks. proboszcza Zygmunta Ratajczaka i za zgodą kard. Augusta Hlonda Córki Maryi Wspomożycielki otworzyły dom w Komornikach koło Poznania, gdzie prowadziły przedszkole, kursy kroju i szycia, oratorium świąteczne i stowarzyszenia parafialne³³. W 1937 roku w Sokołowie Podlaskim siostry uruchomiły gimnazjum dla dziewcząt (jako oddział gimnazjum salezjańskiego); sekretarką i nauczycielką w gimnazjum została s. Jadwiga Minkowska³⁴. Dnia 14 października 1938 roku m. Laura Meozzi została mianowana dyrektorką w Laurowie i tam przeniosła siedzibę Wizytatorii³⁵.

W 1938 roku siostry salezjanki otworzyły dom w Grabowie, którego dyrektorką została s. Jadwiga Górka, a kierowniczką przedszkola – s. Matylda Sikorska, kurs kroju i szycia prowadziły s. Janina Kondratowicz i s. Wanda Michalska, czas wolny dzieci w oratorium organizowała s. Leokadia Deskiewicz³⁶. W dniu 18 czerwca 1939 roku kard. August Hlond dokonał poświęcenia nowego domu w Sokołowie Podlaskim, w którym od września miało się mieścić gimnazjum żeńskie Córki Maryi Wspomożycielki³⁷. Placówki sióstr salezjanek z okresu międzywojennego zostały przedstawione w tabeli 3. oraz na mapie 3.

---

³² J. Jakubiec, *Poemat...*, s. 11, 105.

³³ Ibidem, s. 12; A. Olczyk, *Szkice 1973–1990...*, s. 81.

³⁴ J. Jakubiec, *Poemat...*, s. 12, 128-129; Eadem, *Szkice...*, s. 220; A. Olczyk, *Szkice 1973–1990...*, s. 8, 112.

³⁵ J. Jakubiec, *Poemat...*, s. 12, 128.

³⁶ Ibidem, s. 12, 129-130; A. Olczyk, *Szkice 1973–1990...*, s. 195; Eadem, *Szkice 1991–2000...*, s. 82.

³⁷ J. Jakubiec, *Poemat...*, s. 13, 128-129.

Tabela 3. Placówki siostr salezjanek w okresie Drugiej Rzeczypospolitej

Lp.	Miejsce	Rok przybycia	Prowadzona działalność
1	Różanystok	1922	sierociniec, nowicjat, szkoła podstawowa, roczna szkoła zawodowa, stowarzyszenia zawodowe (np. sodalicja, krucjata, koło misyjne), duszpasterstwo indywidualne i organizacje dla dorosłych (pomocnicy salezjańscy i koła rodziców)
2	Wilno ul. Stefańska	1924	sierociniec, szkoła podstawowa, roczna szkoła zawodowa, średnia szkoła zawodowa i ogólnokształcąca, stowarzyszenia zawodowe (np. sodalicja, krucjata, koło misyjne), pogotowie opiekuńcze dla dzieci bezdomnych, duszpasterstwo indywidualne i organizacje dla dorosłych (pomocnicy salezjańscy i koła rodziców)
3	Mysłowice	1929	przedszkole, oratorium-świątelnia, stowarzyszenia zawodowe (np. sodalicja, krucjata, koło misyjne)
4	Łódź ul. Franciszkańska	1930	przedszkole, roczna szkoła zawodowa, średnia szkoła zawodowa i ogólnokształcąca, oratorium-świątelnia, stowarzyszenia zawodowe (np. sodalicja, krucjata, koło misyjne), kuchnia dla bezrobotnych, kolonie letnie, duszpasterstwo indywidualne i organizacje dla dorosłych (pomocnicy salezjańscy i koła rodziców)
5	Sokołów Podlaski	1931	średnia szkoła zawodowa i ogólnokształcąca
6	Różanystok II	1934	praca gospodarcza w zakładzie księży salezjanów
7	Laurów	1934	sierociniec, szkoła podstawowa, przedszkole, kolonie letnie, duszpasterstwo indywidualne i organizacje dla dorosłych (pomocnicy salezjańscy i koła rodziców)
8	Komorniki	1936-37	przedszkole, roczna szkoła zawodowa, oratorium-świątelnia
9	Grabów nad Prosną	1938	przedszkole, roczna szkoła zawodowa, oratorium-świątelnia
10	Polepie	1924	kolonie letnie, filia domu wileńskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: A. Olczyk, L. Zujko, *Zgromadzenie...*, s. 269-270; A. Olczyk, *Zgromadzenie Córek Maryi Wspomożycielki (salezjanki)*, [w:] Z. Zieliński (red.), *Życie religijne pod okupacją 1939-1945. Metropolie wileńska i lwowska, zakony*, Katowice 1992, s. 374-375, Z. Bazylczuk, *Rozwój...*, s. 49.

Mapa 3. Placówki sióstr salezjanek w okresie Drugiej Rzeczypospolitej

Źródło: opracowanie własne na podstawie: map Wojskowego Instytutu Geograficznego z okresu Drugiej Rzeczypospolitej, współczesnych map Polski oraz map satelitarnych.

2.3. Struktury kościelne – Archidiecezja Wileńska

Zgodnie z Kodeksem Prawa Kanonicznego³⁸ z 1917 roku wszelka działalność zakonna na terenie danej diecezji powinna posiadać aprobatę miejscowego biskupa wyrażoną na piśmie. Oznaczało to, że dom zakonny, kaplica, internat, szkoła czy inna placówka prowadzona przez zakony męskie czy żeńskie nie mogła powstać bez odpowiedniej aprobaty władzy kościelnej. Dopiero po zatwierdzeniu przez miejscowego biskupa zgromadzenie zakonne mogło osiedlić się na danym obszarze i w przypadku działalności wychowawczo-edukacyjnej ubiegać się o zatwierdzenie u stosownych władz państwowych. Dotyczyło to również Towarzystwa Salezjańskiego. Istniała określona procedura założenia nowej placówki w diecezji. Inspektor Zgromadzenia Salezjańskiego kontaktował się z miejscowym biskupem w celu uzyskania od niego aprobaty i znalezienia konkretnego miejsca. Następnie pisemnie biskup zatwierdzał konkretny dom zakonny i wysłał odpowiednie dokumenty do Domu Generalnego Towarzystwa Salezjańskiego.

Przejęcie przez księży salezjanów kościoła parafialnego wymagało odpowiedniej zgody generała, który analizował zasadność prowadzenia pracy duszpasterskiej na danym obszarze. Gdy w danej diecezji już istniał zatwierdzony dom zgromadzenia, a salezjanie w pobliżu otrzymywali majątek z przeznaczeniem na cele wychowawcze, w takim miejscu przejściowo organizowano filię istniejącego już domu, aby w przyszłości otworzyć tam samodzielną placówkę. Istniejący od 1933 roku podział Zgromadzenia Salezjańskiego na Inspektorię Północną i Południową (por. mapy 1. i 2.) był ściśle związany z granicami diecezji. Dzięki temu uniknięto sytuacji, w której jeden biskup mógłby mieć na swoim terenie placówki zakonne obu Inspektorii.

---

³⁸ *Codex Iuris Canonici*, Rzym 1917, kanon 497 § 1.

Wszystkie placówki salezjańskie znajdujące się w obszarze Okręgu Szkolnego Wileńskiego [Dalej: OSW]³⁹ były pod jurysdykcją Biskupów Wileńskich⁴⁰ (por. mapa 4.). Okresy sprawowania przez nich władzy były ściśle związane ze zmianami administracyjnymi Kościoła katolickiego w Polsce. Realne rządy nad Kościołem wileńskim należały do dwóch pasterzy. Pierwszy to bp Jerzy Matulewicz, który kierował diecezją wileńską od 1918 do 1925 roku, czyli do konkordatu i ustanowienia Archidiecezji Wileńskiej bullą *Vixdum Poloniae unitas* z 28 października 1925 roku papieża Piusa XI⁴¹. Drugim był abp Romuald Jałbrzykowski, sprawujący władzę po 1926 roku. Pasterzem, który nie zdążył sprawować rzeczywistej władzy, był ks. Jan Cieplak – pierwszy Arcybiskup Archidiecezji Wileńskiej – który zmarł w Stanach Zjednoczonych Ameryki dwa miesiące po nominacji i miesiąc przed ingresem⁴² zaplanowanym na 25 marca 1926 roku⁴³. Oprócz wyżej wymienionych należy także wspomnieć o biskupie pomocniczym Kazimierzu Michalkiewicz. Sprawował on tę funkcję od 1923 roku najpierw w diecezji, a następnie w Archidiecezji Wileńskiej.

³⁹ Nieopisane w niniejszej publikacji placówki salezjańskie znajdujące się na obszarze Archidiecezji Wileńskiej, ale poza Okręgiem Szkolnym Wileńskim znajdowały się w Różanymstoku i Supraślu. O salezjańskiej działalności pedagogicznej w tych miejscach piszę m.in. w artykułach: Ł. Kalisz, *Dzieła dobroczynne dla chłopców w Różanymstoku*, [w:] J. Pietrzykowski, J. Wąsowicz (red.), *Różanystok. W stulecie Inspektorii św. Stanisława Kostki 1919–2019*, Warszawa 2020, s. 197–214; Ł. Kalisz, *Salezjanie i ich opieka nad dzieckiem w Supraślu (1936–1950)*, [w:] E. Kryńska, A. Suplicka, U. Wróblewska, (red.), *Dziecko w historii – w kręgu kultury chrześcijańskiej*, Białystok 2017, s. 454–463.

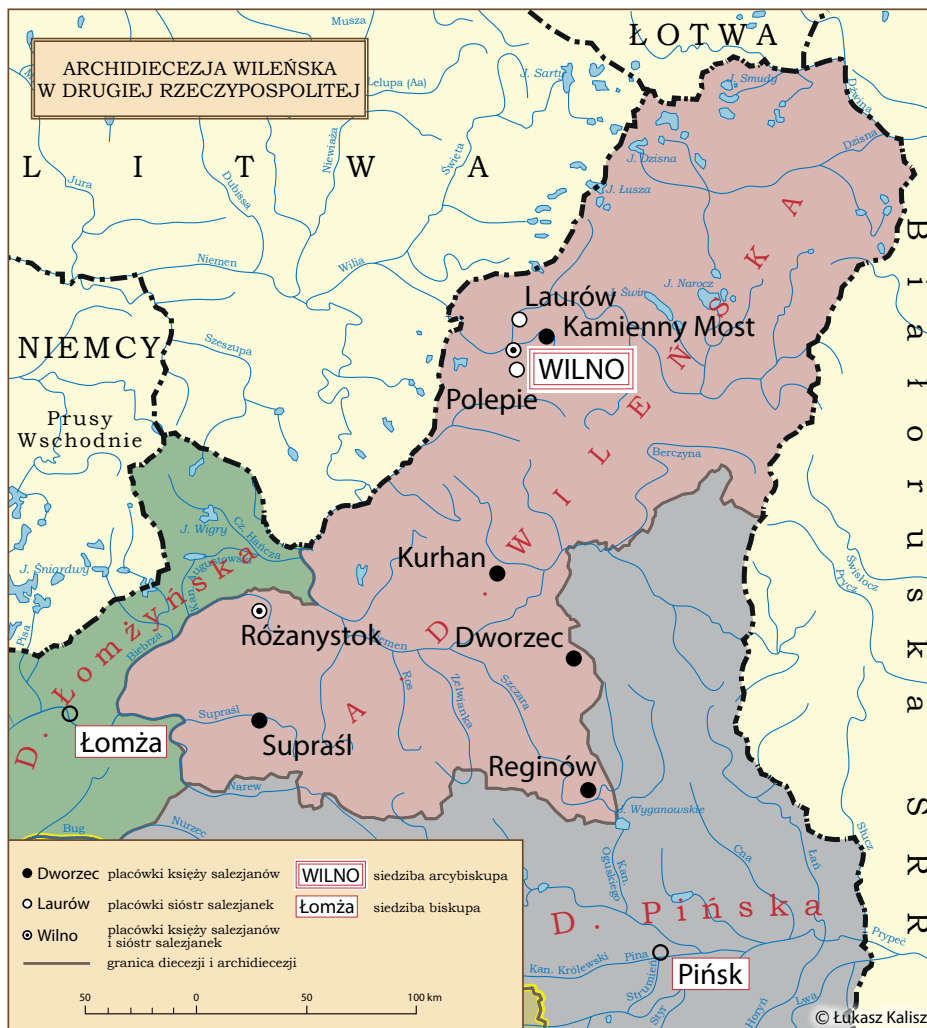
⁴⁰ Więcej na temat piszę w artykule: Ł. Kalisz, *Biskupi wileńscy wobec zgromadzenia salezjańskiego w okresie II Rzeczypospolitej*, [w:] J. Wasilewski (red.), *Od Maximis undique pressi do Totus Tuus Poloniae populus. Metropolie mohylewska i wileńska w latach 1798–1992*, Warszawa–Białystok 2019, s. 160–173.

⁴¹ S. Brzozecki, *Wileńska Metropolia*, [w:] E. Gigilewicz (red.), *Encyklopedia Katolicka*, t. 20, Lublin 2014, s. 610.

⁴² Jan Cieplak był nominowany na arcybiskupa 14 grudnia 1925 r., zmarł 17 lutego 1926 r. S. Brzozecki, T. Kasabuła, *Wileńska Archidiecezja*, [w:] E. Gigilewicz (red.), *Encyklopedia Katolicka*, t. 20, Lublin 2014, s. 595.

⁴³ R. Bender, *Cieplak Jan*, [w:] R. Łukaszyk, L. Bienkowski, F. Grylewicz (red.), *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1985, s. 471.

Mapa 4. Placówki salezjańskie w Archidiecezji Wileńskiej

Źródło: opracowanie własne na podstawie: map Wojskowego Instytutu Geograficznego z okresu Drugiej Rzeczypospolitej, współczesnych map Polski oraz map satelitarnych. Granice diecezji na podstawie *Mapy Kościoła Rzymskokatolickiego w Polsce* wydanej przez Instytut Kartograficzny im. E. Romera, Lwów–Warszawa 1927.

bp Jurgis Matulevičius
23 X 1918 – 14 VI 1925

abp Jan Cieplak
14 XII 1925 – 17 II 1926

abp Romuald
Jałbrzykowski
24 VI 1926 – 19 VI 1955

biskup pomocniczy Kazimierz Michalkiewicz
12 I 1923 – 16 II 1940

Biskupi wileńscy w okresie Drugiej Rzeczypospolitej i okresy pełnienia funkcji biskupiej

Salezjanie przybyli do Archidiecezji Wileńskiej, gdy biskupem był ks. Jerzy Matulewicz. Pierwszą placówką na tym obszarze był Różanystok (poza granicami Okręgu Szkolnego Wileńskiego), gdzie po zakończeniu I wojny światowej kościół i budynki klasztorne – po latach pobytu mniszek prawosławnych – powróciły do pierwotnej rzymskokatolickiej funkcji. Dnia 28 listopada 1918 roku proboszczem został tam ks. Witold Sarosiek⁴⁴, który czynił starania, aby do zagospodarowania zabudowań różanostockich sprowadzić zakonników zajmujących się wychowaniem młodzieży. Do roli tej doskonale pasowało Towarzystwo Salezjańskie⁴⁵. Osiedlenie się salezjanów w niegdyś dominikańskim Różanymstoku było możliwe dzięki wsparciu nuncjusza apostolskiego w Polsce ks. Achillego Rattiego⁴⁶, który wyjednał u władz zakonu

⁴⁴ J. Pietrzykowski, *Duchowni polscy – dobrodzieje salezjańscy z lat 1898–1938*, „Seminare. Poszukiwania naukowo-pastoralne” 2002, t. 18, s. 615.

⁴⁵ J. Łotowski, op. cit., s. 104.

⁴⁶ Ambrogio Damiano Achille Ratti (1857-1939) – od 2 kwietnia 1918 r. wizytator apostolski w Polsce i na Litwie, od 6 czerwca 1919 r. – nuncjusz apostolski w Polsce. 13 czerwca 1921 r. mianowany przez Benedykta XV arcybiskupem Mediolanu i kardynałem. Po śmierci Benedykta XV konklawe wybrało go

dominikanów w Rzymie zgodę na odstąpienie praw do dawnej własności Zgromadzeniu Salezjańskiemu. Biskup Wileński Jerzy Matulewicz poparł tę inicjatywę, co w listopadzie 1919 roku zaowocowało przyjazdem księży salezjanów z Oświęcimia do Rózanegostoku⁴⁷. O ile bp Matulewicz przyczynił się do powstania kolejnej polskiej placówki męskiej gałęzi Zgromadzenia Salezjańskiego, to w przypadku sióstr salezjanek jego diecezja była pierwszą w Polsce, do której przybyły siostry i gdzie powstał dom macierzysty Córek Maryi Wspomożenia Wiernych. Prężnie rozwijająca się placówka salezjańska w Rózanym-stoku była pierwszą na terenie diecezji wileńskiej i utorowała drogę do powstania kolejnych domów już w granicach Okręgu Szkolnego Wileńskiego.

2.4. Rozmieszczenie placówek salezjańskich w okręgach szkolnych

Prowadzone przez księży salezjanów i siostry salezjanki szkoły powszechne, szkoły zawodowe, zakłady oraz domy wychowawcze (por. mapa 5.) podlegały – tak jak inne instytucje publiczne i prywatne – regulacjom państwowym. Dla celów administracyjnych podzielono państwo na okręgi szkolne, na czele których stali kuratorzy okręgów szkolnych, współpracujący z radami szkolnymi okręgowymi. Do zadań kuratora należało m.in.: administrowanie instytucjami wychowawczymi i oświatowymi oraz szkołami ogólnokształcącymi, zawodowymi, opieka i kontrola nad szkolnictwem, wychowaniem przedszkolnym i pozaszkolnym oraz oświatą w okręgu. Kurator zatwierdzał także dyrektorów prywatnych szkół średnich ogólnokształcących i seminariów nauczycielskich. Ustalanie granic i liczebności okręgów szkolnych ulegało licznym zmianom, ich obszar zależał głównie od granic

---

na papieża. Jako Pius XI sprawował władzę papieską od 6 lutego 1922 r. do 10 lutego 1939 r. Za jego pontyfikatu doszło do podpisania konkordatu z Polską w 1925 r. Papież ustanowił 5 metropolii łacińskich – w tym metropolię wileńską. Dla Zgromadzenia Salezjańskiego przyczynił się beatyfikacją ks. Jana Bosko 2 czerwca 1929 r. oraz jego kanonizacją 1 kwietnia 1934 r. W dniu 20 listopada 1938 r. beatyfikował Marię Dominikę Mazzarello założycielkę Córek Maryi Wspomożycielki. E. Gigilewicz, S. Wilk, *Pius XI, Achille Ratti*, [w:] E. Gigilewicz (red.), *Encyklopedia Katolicka*, t. 15, Lublin 2011, s. 758-763.

⁴⁷ B. Kant, *Rózanostocka...*, s. 13; J. Łotowski, op. cit., s. 104.

województw i powiatów, które ulegały przeobrażeniom w okresie Drugiej Rzeczypospolitej (por. mapa 6.). W latach 1921 i 1922 utworzono łącznie dziesięć okręgów szkolnych: wileński⁴⁸, pomorski⁴⁹, poznański⁵⁰, białostocki⁵¹, łódzki⁵², warszawski⁵³, poleski⁵⁴, wołyński⁵⁵, krakowski⁵⁶ i lwowski⁵⁷. Dalsze zmiany wprowadzane głównie w latach 1926 i 1927 spowodowały ograniczenie liczby okręgów szkolnych w 1932 roku do ośmiu:

1. Brzeski, złożony z obszarów objętych województwami: poleskim i białostockim z wyłączeniem powiatów: suwalskiego, augustowskiego, grodzieńskiego i wołkowyskiego, z siedzibą Kuratora Okręgu Szkolnego w Brześciu;
2. Krakowski, złożony z obszarów objętych województwami: krakowskim i kieleckim, z siedzibą Kuratora Okręgu Szkolnego w Krakowie;
3. Lubelski, złożony z obszarów objętych województwem lubelskim, z siedzibą Kuratora Okręgu Szkolnego w Lublinie;
4. Lwowski, złożony z obszarów objętych województwami: lwowskim, stanisławowskim i tarnopolskim, z siedzibą Kuratora Okręgu Szkolnego we Lwowie;
5. Poznański, złożony z obszarów objętych województwami: poznańskim i pomorskim, z siedzibą Kuratora Okręgu Szkolnego w Poznaniu;
6. Warszawski, złożony z obszarów objętych okręgiem m. Warszawy oraz województwami: warszawskim i łódzkim, z siedzibą Kuratora Okręgu Szkolnego w Warszawie;
7. Wileński, złożony z obszarów objętych województwami: wileńskim i nowogrodzkim oraz powiatami: suwalskim, augustow-

---

⁴⁸ Dz. U. 1922 nr 34, poz. 283.

⁴⁹ Dz. U. 1921 nr 46, poz. 283.

⁵⁰ Dz. U. 1921 nr 46, poz. 283.

⁵¹ Dz. U. 1922 nr 34, poz. 285.

⁵² Dz. U. 1921 nr 77, poz. 531.

⁵³ Dz. U. 1922 nr 34, poz. 282.

⁵⁴ Dz. U. 1922 nr 34, poz. 286.

⁵⁵ Dz. U. 1922 nr 106, poz. 984.

⁵⁶ Dz. U. 1921 nr 82, poz. 575.

⁵⁷ Dz. U. 1921 nr 16, poz. 97; Dz. U. 1921 nr 82, poz. 575.

skim, grodzieńskim i wołkowyskim województwa białostockiego, z siedzibą Kuratora Okręgu Szkolnego w Wilnie;

8. Łucki, złożony z obszarów objętych województwem wołyńskim, z siedzibą Kuratora Okręgu Szkolnego w Łucku⁵⁸.

Granice okręgów województw i okręgów szkolnych zostały przedstawione na mapie 7. Powyższe rozporządzenie ustabilizowało granice okręgów szkolnych i pomimo późniejszych nowelizacji w 1937 roku⁵⁹ nie spowodowało to zmian w zakresie terytorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego. Z tego też powodu w niniejszym opracowaniu granice okręgów szkolnych z 1932 roku posłużyły do wyznaczenia obszaru badawczego pracy.

Obszar Okręgu Szkolnego Wileńskiego w chwili jego ustanowienia⁶⁰ Rozporządzeniem Ministra WRiOP z dnia 3 maja 1922 r. stanowiła Ziemia Wileńska, siedzibą kuratora zostało Wilno. Zgodnie z ustawą Ziemię Wileńską stanowiły powiaty: wileński, oszmiański, święciański, trocki i brasławski. Dodatkowo do tego terenu przyłączono powiaty: dziśnieński, duniłowiczowski i wilejski, wyłączając je z województwa nowogródzkiego⁶¹. Rozszerzenie wymienionych granic nastąpiło Rozporządzeniem Ministra WRiOP z 24 lutego 1927 r. i do istniejących granic Okręgu Szkolnego Wileńskiego włączono obszar województwa nowogródzkiego wydzielony z okręgu szkolnego białostockiego i poleskiego⁶².

Zarówno Rozporządzenie Ministra WRiOP z 7 lipca 1932 r. o okręgach szkolnych (weszło w życie 1 września 1932 r.)⁶³, jak też Rozporządzenie Rady Ministrów z 15 maja 1937 r. o okręgach szkolnych⁶⁴ przewidywało istnienie Okręgu Szkolnego Wileńskiego obejmującego obszar województw wileńskiego i nowogródzkiego wraz z powiatami suwalskim, augustowskim, grodzieńskim i wołkowyskim województwa białostockiego (por. mapa 8.). Siedziba Kuratora Okręgu Szkolnego pozostała w Wilnie, zatem od momentu ustanowienia okręgu nie była zmieniana.

⁵⁸ Dz. U. 1932 nr 63, poz. 589.

⁵⁹ Dz. U. 1937 nr 39, poz. 302.

⁶⁰ Dz. U. 1922 nr 34, poz. 283.

⁶¹ Dz. U. 1922 nr 26, poz. 213; Dz. U. 1922 nr 27, poz. 222.

⁶² Dz. U. 1927 nr 20, poz. 157.

⁶³ Dz. U. 1932 nr 63, poz. 589.

⁶⁴ Dz. U. 1937 nr 39, poz. 302.

Mapa 5. Placówki salezjańskie w okresie Drugiej Rzeczypospolitej

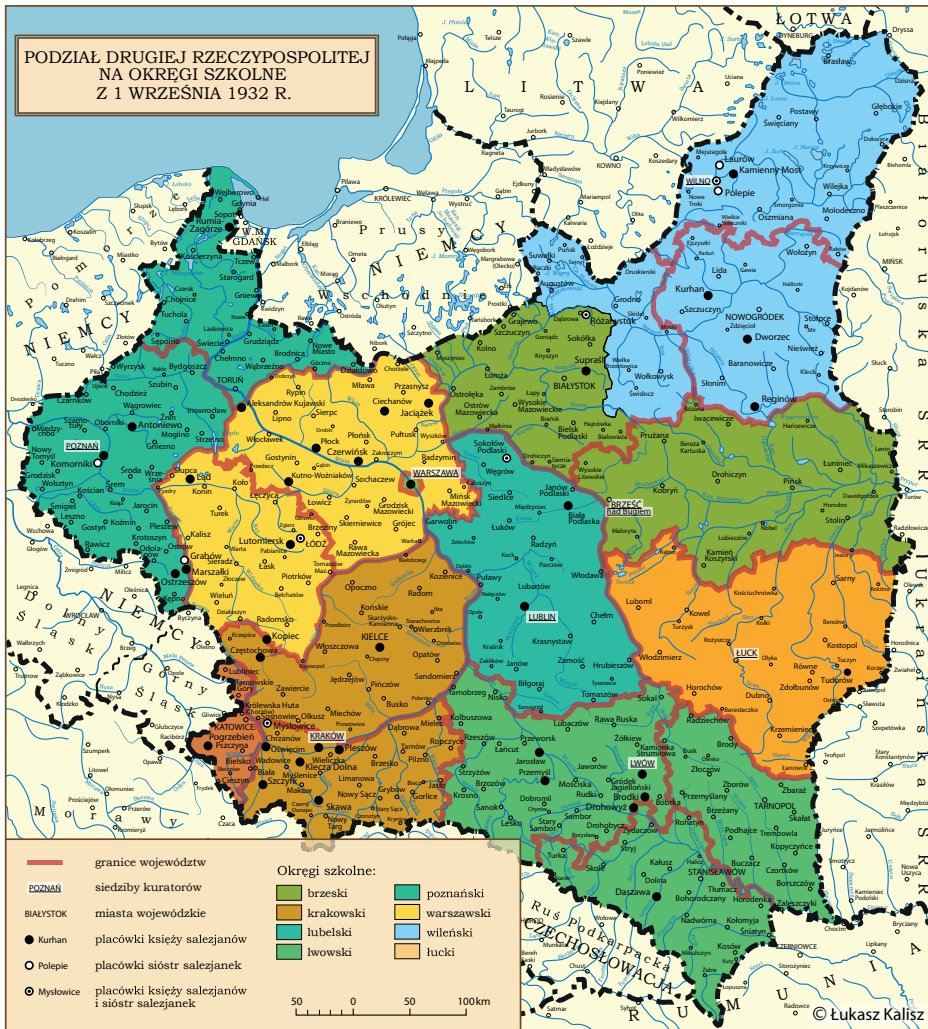
Źródło: opracowanie własne na podstawie: map Wojskowego Instytutu Geograficznego z okresu Drugiej Rzeczypospolitej, współczesnych map Polski oraz map satelitarnych. Granica inspektorii salezjańskich na podstawie *Mapy Kościoła Rzymskokatolickiego w Polsce* wydanej przez Instytut Kartograficzny im. E. Romera, Lwów-Warszawa 1927.

Mapa 6. Granice województw w okresie Drugiej Rzeczypospolitej

Źródło: opracowanie własne na podstawie: map Wojskowego Instytutu Geograficznego z okresu Drugiej Rzeczypospolitej, współczesnych map Polski oraz map satelitarnych.

Mapa 7. Granice okręgów szkolnych w Drugiej Rzeczypospolitej

Źródło: opracowanie własne na podstawie: map Wojskowego Instytutu Geograficznego z okresu Drugiej Rzeczypospolitej, współczesnych map Polski oraz map satelitarnych.

2.5. Dobra materialne Towarzystwa św. Franciszka Salezego w Okręgu Szkolnym Wileńskim

Salezjanie, przybywając na obszar Okręgu Szkolnego Wileńskiego, już na początku swojej działalności otrzymali dobra materialne, które miały służyć pracy edukacyjnej, wychowawczej i duszpasterskiej. Część tych dóbr (zwłaszcza ziem i budynków) była bezpłatnie przekazywana Towarzystwu Salezjańskiemu, inne natomiast były kupowane od wcześniejszych właścicieli.

Początkowo nie sposób było rozdzielić funkcji i przeznaczenia konkretnych budynków czy przedmiotów, bowiem różne pola działalności salezjańskiej ściśle się ze sobą przenikały. Z tego powodu warunki materialne szkół salezjańskich należy rozpatrywać w kontekście całego majątku, jakim dysponowało Zgromadzenie na obszarze OSW. Zgodnie z nomenklaturą salezjańską wszystkie placówki, w których pracowali salezjanie, nazywano „zakładami” lub „domami”. Specyfika pracy salezjańskiej, bez względu na rodzaj działalności wychowawczej, wymagała miejsca do życia dla zakonników (księży, koadiutorów i osób formujących się w Zgromadzeniu), mieszkań dla wychowanków (na badanym obszarze nie było placówki salezjańskiej, w której młodzież nie korzystałaby z miejsc noclegowych w bursie czy ochronie), miejsca do nauki i rekreacji (klasy szkolne, warsztaty, sale rekreacyjne), obszaru do zabaw i pracy na zewnątrz (boiska, ogród). Dodatkowo każdy dom zakonny posiadał kaplicę (jako jedno z pomieszczeń większego gmachu szkolnego lub budynek wolno stojący), a w szczególnych i uzasadnionych przypadkach także kościół parafialny. Ważnym elementem działalności każdego z zakładów salezjańskich było zapewnienie stałych środków na jego utrzymanie (m.in. dotacje państwowe, opłaty za naukę, ofiary darczyńców, dochody własne oraz beneficja ziemskie).

2.5.1. Dworzec

Pierwszą miejscowością w Okręgu Szkolnym Wileńskim, do której przybyli księża salezjanie, był Dworzec (powiat słonimski, od 1926

⁶⁵ Gmina Dworzec należała do powiatu nowogródzkiego od 22 stycznia 1926 r. Dz. U. 1926 nr 7, poz. 43.

roku – nowogródzki⁶⁵, województwo nowogródzkie). Początkowo indywidualną pracę rozpoczął tam ks. Ludwik Gostylla⁶⁶, który w czerwcu 1921 roku zamieszkał w zniszczonym pałacu księżnej Marii Radziwiłłowej⁶⁷ i zajmował się sprawami majątkowymi i handlowymi⁶⁸. Pałac, dzięki pomocy komitetu „Polki Repatriantom” pod przewodnictwem Ireny Puzynianki, został wyremontowany, wstawiono okna i drzwi, zakupiono łóżka i koce⁶⁹. Za zgodą księżnej Radziwiłłowej stał się on schronieniem dla chłopców repatriantów, którzy – nie mając innego stosownego miejsca – od 1 kwietnia 1922 roku⁷⁰ zostali wychowankami

⁶⁶ Ksiądz Ludwik Gostylla (ur. maja 1882 r., zm. 5 stycznia 1951 r.) ukończył studia uniwersyteckie, które zwieńczył doktoratem z dogmatyki. Znał język niemiecki, włoski i francuski. Był administratorem zakładów salezjańskich w Bolonii, Ferrarze i Oświęcimiu, w wojsku był dziekanem armii. W Dworcu był administratorem księżnej Marii Radziwiłłowej, założył tam także zakład dla młodzieży, kasę Stefczyka, urząd pocztowy, stację kolejową i elektrownię. Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas [Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne; Dalej: LVIA], f. 604, ap. 1, b. 8279, k. 20, Karta ewidencyjna ks. L. Gostylli; *Nekrolog Salezjanów Polskich 1891–1976*, oprac. J. Długołęcki, A. Świda, Kraków–Łódź 1976, s. 10.

⁶⁷ Księżna Maria Ewa Radziwiłłowa, z Zawiszów (ur. 16 czerwca 1860 r., zm. 6 czerwca 1930 r. w Warszawie) – polska działaczka filantropijna, fundatorka kościołów. Od 17 maja 1879 r. żona Michała Radziwiłła, właściciela Nieborowa. W latach osiemdziesiątych w warszawskiej dzielnicy Praga założyła kilka szkółek, schronisk i ochron, w których na jej koszt uczono i dokarmiano ubogie dzieci. W rodzinnych dobrach Dworzec, otworzyła zakład dla młodzieży rzemieślniczej, a także ufundowała kościół. Po śmierci męża w 1903 r. przeprowadziła się z Nieborowa do Warszawy, a jej majątek posłużył do budowy (od 1907 r. do 1917 r.) kościoła Serca Jezusowego na Warszawskiej Pradze przy ul. Kawęczyńskiej, przekazanego salezjanom. Ufundowała niewielki drewniany kościół na Nowym Bródnie w Warszawie pod wezwaniem Matki Różańcowej (1909 r.). Ofiarowała plac pod budowę kościoła Matki Boskiej Zwycięskiej na Kamionku w Warszawie, z jej funduszy przerobiono barak na kaplicę św. Jadwigi również w Warszawie. S. Konarski, *Radziwiłłowa z Zawiszów Maria Ewa*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 30, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1987, s. 411-412.

⁶⁸ LVIA, f. 604, ap. 1, b. 8279, k. 18, Raport proboszcza parafii Dworzec ks. Władysława Matulisa z dnia 19 kwietnia 1922 r.

⁶⁹ *Z ruchu salezjańskiego. Dworzec*, „Pokłosie Salezjańskie” 1932, nr 7-8, s. 196-197.

⁷⁰ Liczba chłopców z 24, którzy przybyli jako pierwsi, wkrótce wzrosła do około 140 wychowanków we wrześniu 1922 r. LVIA, f. 604, ap. 1, b. 8279, k. 17, Pismo ks. L. Gostylli do JE Biskupa Wileńskiego z dnia 12 sierpnia 1922 r.; *Piętnastolecie zakładu dworzecznego*, „Pokłosie Salezjańskie” 1937, nr 12, s. 257-259.

„Zakładu Sierot po Repatriantach św. Józefa”. Z powodu braku miejsc dla tej młodzieży w odpowiednich zakładach wychowawczych ze szkołami uruchomiono zakłady szewski i stolarski, z myślą o zapewnieniu im możliwości kształcenia zawodowego⁷¹. W początkowym okresie działalności jedynym salezjaninem w Zakładzie był wspomniany wcześniej ks. Gostylla, który do pomocy miał osoby świeckie⁷².

Fotografia 1. Pałac księżnej M. Radziwiłłowej w Dworcu – główny gmach szkoły salezjańskiej

Źródło: archiwum prywatne Artura Liashneuskiego.

Dopiero po kilku latach faktycznej działalności salezjańskiej w Dworcu Towarzystwo Salezjańskie zdecydowało się zostać prawnym posiadaczem majątku i zakupić tamtejsze dobra ziemskie. Majątek liczył 2000 hektarów: 1000 hektarów roli (użytków rolnych i łąk, w tym 100 ha nieużytków i wód) i 1000 hektarów lasu (w tym 200 hektarów najcenniejszego lasu w wieku 80-100 lat). Salezjanie zawarli umowę z ks. Janem Poskrobko, pełnomocnikiem księżnej. Zobowiązali

⁷¹ *Piętnastolecie...*, s. 257-259.

⁷² LVIA, f. 604, ap. 1, b. 8279, k. 19, Pismo ks. L. Gostylli do JE Biskupa Wileńskiego z dnia 29 marca 1922 r.

się kupić majątek Dworzec za ogólną sumę 60000 dolarów Stanów Zjednoczonych płatnych po 1000 dolarów kwartalnie począwszy od 1 stycznia 1926 roku do 1 stycznia 1941 roku. W umowie zawarto zastrzeżenie, że w wypadku śmierci księżnej raty powinny być dalej opłacane na ręce ks. proboszcza Bazyliki Serca Jezusowego w Warszawie, natomiast gdyby wybuchła wojna i majątek został Zgromadzeniu zabrany – wówczas dalsze opłaty nie będą wymagane⁷³. Ksiądz Ludwik Gostylla w piśmie do księdza inspektora dokładnie wymienił charakter gruntów i zobowiązania serwitutowe wobec pobliskich mieszkańców jedenastu wsi. Jego wyliczenia związane ze sprzedażą części dóbr i spodziewanymi rocznymi zyskami okazały się korzystne zarówno dla księżnej, jak i Zgromadzenia, które zdecydowało się sfinalizować umowę⁷⁴.

Fotografia 2. Pozostałości po głównym gmachu szkoły salezjańskiej w Dworcu – współcześnie budynek gospodarczy w państwowym gospodarstwie rolnym

Fot. Łukasz Kalisz, 23 lipca 2015.

⁷³ Archivio Salesiano Centrale [Centralne Archiwum Salezjańskie w Rzymie; Dalej: ASC], f. 688. – T. Dworzec, projekt umowy z 18 grudnia 1925 r.

⁷⁴ ASC, f. 688 – T. Dworzec, pismo ks. L. Gostylli do Prowincjała Salezjańskiego z 19 grudnia 1925 r.

Fotografia 3. Kościół pw. Bożego Ciała w Dworcu

Fot. Łukasz Kalisz, 23 lipca 2015.

Budynek szkolny, czyli pałac w Dworcu, tworzył pewną całość z majątkiem dworzeckim i funkcjonował dzięki innym obiektom m.in. prowadzonemu przez salezjanów gospodarstwu rolnemu oraz parafii w Dworcu. Ważnym elementem funkcjonowania szkoły i placówki wychowawczej była elektryczność, która pojawiła się w całej miejscowości dzięki elektrowni i młynowi zbudowanym na rzece Mołczadce. To właśnie salezjanie pracujący w Dworcu stali się budowniczymi elektrowni, młyna oraz mostów na rzece Mołczadce, agencji pocztowej i telefonicznej oraz przystanku kolejowego. Uruchomiono jarmarki, założono kasę spółdzielczą Stefczyka oraz straż pożarną i skupiono wokół szkoły i zakładu salezjańskiego życie gospodarcze i społeczne całej okolicy⁷⁵.

⁷⁵ Piętnastolecie..., 257-259.

Przy Szkole Rzemieślniczej Zakładu Wychowawczego św. Józefa w Dworcu istniały warsztaty stolarskie i szewskie⁷⁶ wyposażone w odpowiednie narzędzia rzemieślnicze, m.in. w lokomobile. Do stolarni kupowano drewno, forniry, narzędzia stolarskie, lakier, bejce, pokost, farby; do szewczarni: skóry, płótna, podeszwy, nici, przybory szewskie. Wyposażono także szkołę w mapy Polski i mapy półkul⁷⁷. Na potrzeby występów amatorskich wybudowano specjalną salę teatralną⁷⁸. Salezjanie rozbudowywali istniejące budynki i stawiali nowe, m.in. hale warsztatowe do nauki stolarstwa, które spaliły się w grudniu 1937 roku. Pożar bardzo utrudnił kształcenie stolarzy w Dworcu, jednak salezjanie nie zrezygnowali z prowadzenia szkoły i urządzili prowizoryczne warsztaty w innych lokalach⁷⁹.

2.5.2. Wilno – ul. Dobrej Rady

Salezjanie przybyli do Wilna w 1924 roku po dwóch latach⁸⁰ osobistych starań ks. Karola Lubianca⁸¹. Był on jednym z czołowych działaczy dobroczynnych na Wileńszczyźnie w pierwszej połowie XX wieku.

⁷⁶ Jak podaje „Pokłosie Salezjańskie” w początkowym okresie organizacji zakładu salezjańskiego w Dworcu istniały także warsztaty rzemieślnicze: kołodziejski i rymarski. Jest to jednak informacja niepotwierdzona innymi dokumentami. *Z ruchu...*, s. 196-197.

⁷⁷ Archiwum prywatne Artura Liashneuskiego [Dalej: ApAL], T. Szkoła Rzemiosł Zakładu św. Józefa w Dworcu.

⁷⁸ *Z ruchu...*, s. 196-197.

⁷⁹ Koszt odbudowy miał wynieść 60000 zł. O pomoc w zebraniu tej sumy salezjanie zwrócili się za pośrednictwem „Pokłosa Salezjańskiego” do Współpracowników Salezjańskich. *Pożar w Dworcu, „Pokłosie Salezjańskie”* 1938, nr 1, s. 28.

⁸⁰ Pertraktacje z salezjanami trwały od 1922 r. Zgodę na przybycie salezjanów do Wilna musiał także wyrazić bp Jerzy Matulewicz, który był niechętny, ale ostatecznie się zgodził. A. Świda, *Ksiądz Wojciech Balawajder (1890–1947)*, [w:] B. Bejze (red.), *Chrześcijanie*, t. 7, Warszawa 1982, s. 364.

⁸¹ Karol Lubianiec (1866–1942) ur. w powiecie lidzkim w parafii nackiej. Ukończył Akademię Petersburską i otrzymał święcenia kapłańskie w dniu 31 maja 1898 r. W tym roku został kapelanem seminarium wileńskiego i profesorem. W 1905 r. został Inspektorem Seminarium, a w 1917 – kanonikiem kapituły katedralnej. Pracę kulturalno-oświatową rozpoczął w 1901 tajnie przy pomocy nauczycielek z p. Celestyną Frydówną na czele. Doprowadziło to do założenia przez niego ochrony „Dom Serca Jezusowego”. W uznaniu jego

Ksiądz Lubianiec jako Prezes Towarzystwa Dobroczynnego „Dom Serca Jezusowego” oraz Prezes Towarzystwa Św. Franciszka Salezego „Powściągliwość i Praca” był inicjatorem zmian organizacyjnych tych największych w Polsce północno-wschodniej instytucji charytatywnych.

Towarzystwo Dobroczynne „Dom Serca Jezusowego” [Dalej: DSJ] pod kierunkiem ks. Karola Lubiańca powstało w 1901 roku i prowadziło legalną lub tajną⁸² oświatę w zależności od dynamicznej sytuacji politycznej początku XX wieku. Celem tego Towarzystwa zatwierdzonego 17 października 1907 roku przez komisję gubernialną w Wilnie⁸³ było fachowe, umysłowe, fizyczne, społeczne i moralne wykształcenie młodzieży⁸⁴. Towarzystwo od początku miało charakter instytucji wyłącznie polskiej – tylko takiej narodowości byli jego członkowie i podopieczni⁸⁵.

W 1908 roku Towarzystwo DSJ zorganizowało internat dla sierot w dzielnicy „Nowe Zabudowania” w Wilnie. Prowadzono w nim akcję wychowawczą poprzez gry, zabawy, śpiew, a w ukryciu uczono religii, języka polskiego, arytmetyki i historii polskiej. Aby uniknąć dekonspiracji i konsekwencji grożących za tajne nauczanie, część dzieci

---

zasług rząd polski przyznał mu order „Polonia Restituta” i odznakę „Obrony Wilna”. *Praca filantropijna na kresach. Zakłady wychowawcze Towarzystwa Dobroczynnego p. n. „Domu Serca Jezusowego”. (Z powodu 15 letniej rocznicy istnienia), „Kresy” 1923, nr 17, s. 7; T. Krahel, *Martyrologia...*, s. 249-252; Ł. Kalisz, *Charitable work of rev. Karol Lubianiec (1866–1942)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2018, nr 3-4, s. 217-227.*

⁸² Jednym z takich wydarzeń powodującym niejawną działalność była „reakcja stołypinowska” (okres władzy Piotra Stołypina) powodująca terror i walkę z ruchem rewolucyjnym. Piotr Arkadiewicz Stołypin (1862–1911) w latach 1906–1911 był premierem Rosji i ministrem spraw wewnętrznych w okresie rządów Mikołaja II. *Stołypin Piotr*, [w:] *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 6, Warszawa 1997, s. 57.

⁸³ Ustawa Wileńskiego Towarzystwa Dobroczynnego pod nazwą „Dom Serca Jezusowego” została zatwierdzona drugi raz 15 grudnia 1912 r. przez Ministra Spraw Wewnętrznych w Petersburgu; trzeci raz zatwierdziły ją władze niemieckie 12 lutego 1916 r., aż ostatecznie została zatwierdzona i zarejestrowana 4 listopada 1919 r. przez Zarząd Okręgu Wileńskiego. Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas [Litewskie Centralne Archiwum Państwowe; Dalej: LCVA], f. 53, ap. 23, b. 1846, k. 10; {w nawiasach sześciennych umieszczono kopię, lub zbliżoną wersję dokumentu w innej lokalizacji}; {LMAVB, f. 318-36896, k. 1}.

⁸⁴ LMAVB, f. 318-37745, k. 3.

⁸⁵ LMAVB, f. 318-38444, k. 2.

z internatu wysyłano do pobliskich rządowych szkół rosyjskich⁸⁶. Jak podaje pismo „Kresy”, pierwszym wychowankiem ochrony był Staś: „...Stasia bowiem wybiła macocha i wyrzuciła za próg; był wieczór, pora jesienna, na dworze zimno, więc zdesperowany schronił się w budzie swojego pieska, z którym w dzień się bawił: stamtąd jego kolega przyprowadził go do schroniska”⁸⁷. Liczba wychowanków obojga płci w wieku od 4. do 20. roku życia stale się powiększała: od 21 sierot w 1909 roku do 854 osób w roku 1924⁸⁸. Opieką i obsługą placówek DSJ zajmowało się kilkadziesiąt osób, główną kierowniczką ochrony była Celestyna Fryde. Spośród wychowanków Towarzystwa DSJ sześćdziesięciu chłopców służyło w wojsku polskim: „dobrze ubranych, obutych, zaopatrzonych w dobrą bieliznę, a przede wszystkim o wysoko rozwiniętym duchu patriotycznym. Wielu z nich zdobyło odznaczenia nawet: *Virtuti Militari* i Krzyże Walecznych, a od władz wojskowych nieraz były serdeczne podziękowania za dobrze wychowanych i dzielnie walczących chłopców z «Domu Serca Jezusowego»”⁸⁹. Ksiądz Lubianiec przyczynił się do powstania przy ochronce nowej ulicy i nadał jej nazwę „Dobrej Rady”, polecając opiece Matki Boskiej Dobrej Rady (była to także patronka kaplicy zakładowej)⁹⁰. Przy tej ulicy w 1913 roku zbudowano kościół pw. Opatrzności Bożej⁹¹.

Towarzystwo DSJ swoim podopiecznym stworzyło działy specjalistyczne do nauki zawodu. Dziewczętom zorganizowano: pralnię, pracownię szycia, pracownię haftów trykotowych i pończoszniczych, tkactwo domowe i przędzenie lnu i wełny, piekarnię, kuchnię⁹². Chłopcóm zaś przygotowano pracownię: szewstwa, wyrobu instrumentów muzycznych i wyrobów brązowo-pozłotniczych, stolarnię, ślusarnię, krawiectwa męskiego, koszykarstwa. Dodatkowo chłopcy i dziewczęta pod kierunkiem ogrodnika zdobywali wiedzę z ogrodnictwa i warzywnictwa⁹³.

⁸⁶ LMAVB, f. 318-32592, k. 1; {LMAVB, f. 318-37745, k. 19}.

⁸⁷ *Praca...*, s. 3-4.

⁸⁸ LMAVB, f. 318-32592, k. 1; {LMAVB, f. 318-37745, k. 19}.

⁸⁹ LMAVB, f. 318-37745, k. 19.

⁹⁰ Archiwum Państwowe w Łodzi [Dalej: APŁ], sygn. 2640, Historia instytucji wychowawczo-zawodowej pod nazwą „Dom Serca Jezusowego” w Wilnie, s. 2.

⁹¹ LMAVB, f. 318-32592, k. 2; {LMAVB, f. 318-37745, k. 20}.

⁹² LMAVB, f. 318-32592, k. 1-2; {LMAVB, f. 318-37745, k. 19}.

⁹³ LMAVB, f. 318-32592, k. 2; {LMAVB, f. 318-37745, k. 19}.

Zakład posiadał także sklep przy ul. Zamkowej, gdzie sprzedawano własne wyroby. Na wewnętrzny użytek w 1915 roku zakupiono młyn oraz założono elektryczność⁹⁴. Przy ochronie (ul. Dobrej Rady 22) urządzono szpital i łaźnię, istniały również: hodowla królików rasowych i hodowla wszelkiego rodzaju domowego drobiu⁹⁵. Od 1916 roku, jako realizacja testamentu śp. ks. Gintowta Dziewałtowskiego, przy „Domu Serca Jezusowego” pojawił się sprowadzony z Korycina inwentarz żywy: konie, krowy, nierogacizna, kozy i owce⁹⁶.

Rosnąca liczba dzieci i trudności z ich wykarmieniem powodowały konieczność ich umieszczania u życzliwych rodzin, a także w innych lokalizacjach, poza głównym gmachem ochrony. Źródłami dochodu Towarzystwa DSJ były składki członkowskie, opłaty opiekunów dzieci ulokowanych w ochronie, ofiary społeczeństwa, dochody z widowisk, kwest, a także dochody ze sprzedaży wyrobów wyprodukowanych we własnych warsztatach i pracowniach⁹⁷. Towarzystwo dysponowało również domami przy ul. Konarskiego 50⁹⁸, Wielkiej Pohulance 14, a także w Czarnym Borze (dawniej Rejslerów) i Polepiu. Po zakończeniu I wojny światowej tajne nauczanie zostało przekształcone w Szkoły Powszechne nr 30 (ul. Dobrej Rady), nr 21, nr 34 (ul. Wielkiej Pohulanki), nr 28 (ul. Stefańska) i nr 54 (w Czarnym Borze). Dodatkowo istniała rzemieślnicza szkoła zawodowa męska przy ul. Dobrej Rady⁹⁹. Oprócz zdobywania kwalifikacji rzemieślniczych młodzież pracowała na roli w folwarku Polepie. Letnie prace polowe pozwalały nie tylko zdobyć nowe umiejętności, ale także dostarczały żywności do magazynów ochrony¹⁰⁰.

Trudności finansowe i niemożność utrzymania placówek DSJ skłoniły ks. Karola Lubiańca do przekazania znacznej części majątku

⁹⁴ LMAVB, f. 318-36896, k. 1, {k. 3}; {LMAVB, f. 318-32592, k. 2}.

⁹⁵ LMAVB, f. 318-36896, k. 1.

⁹⁶ LMAVB, f. 318-36896, k. 1.

⁹⁷ LCVA, f. 53, ap. 23, b. 1846, k. 5, Statut Towarzystwa zatwierdzony 4 listopada 1919 r.

⁹⁸ Przy ul. Konarskiego istniał pensjonat „Betania” dla osób, które pracując dla dobra ogółu, przeważnie w zawodzie nauczycielskim, w wieku podeszłym potrzebowały spokoju i wytchnienia. LMAVB, f. 318-36896, k. 1.

⁹⁹ LMAVB, f. 318-32592, k. 3; Występują też inne numery szkół: 28, 30, 31, 34 i 53 (w Czarnym Borze). *Praca...*, s. 7.

¹⁰⁰ *Praca...*, s. 7.

Towarzystwa „Dom Serca Jezusowego” księżom salezjanom¹⁰¹. Pomimo faktu, iż Towarzystwo św. Franciszka Salezego działało w Wilnie od 1924 roku, dopiero 12 kwietnia 1927 roku Wileńskie Towarzystwo Dobroczynne „Dom Serca Jezusowego” na Walnym Zebraniu z udziałem ważnych osobistości państwowych i kościelnych¹⁰² przekazało część swojego majątku na rzecz m.in. zgromadzeń salezjańskich. Było to oficjalne zatwierdzenie decyzji Komitetu DSJ z dnia 4 lutego 1927 roku o przekazaniu niektórych działów i posiadłości Towarzystwa innym instytucjom. Na mocy tej decyzji Towarzystwo Salezjańskie otrzymało:

1. Posiadłość ziemską w Wilnie pomiędzy ulicami Dobrej Rady i Karną o łącznej powierzchni 7201,35 sążni kwadratowych (3,2782 ha – Ł.K.);
2. Plac w większości porośnięty lasem sosnowym pomiędzy ulicami: Dobrej Rady, Pokój i Bukową o powierzchni 7 dziesięcin 2300 sążni kwadratowych (8,6945 ha – Ł.K.);
3. Plac przy ul. Borowej o powierzchni 2404 sążni kwadratowych (10,9435 ha – Ł.K.);
4. Wszelkie prawa do placu wydzierżawionego od rządu przy ulicach Dobrej Rady i Bukowej o powierzchni 718 sążni kwadratowych (3,26848 ha – Ł.K.);

¹⁰¹ Wydatki DSJ ograniczono do najpilniejszych potrzeb, takich jak wyżywienie i ubranie, zaniedbując wysokie stawki m.in. opłat ubezpieczeniowych w Kasie Chorych, które jako jeden z długów w wysokości 4100 zł przeszły w ręce Towarzystwa Salezjańskiego – prawnego następcy placówek „Domu Serca Jezusowego”. W późniejszych latach ten dług wzrósł do 5018,50 zł w 1930 r., co groziło licytacją inwentarza zakładowego. W tej sprawie interweniował wojewoda wileński Władysław Raczkiewicz (późniejszy Prezydent RP na Uchodźstwie – Ł.K.), który spłacił część zadłużenia w wysokości 500 zł i ubiegał się o jego umorzenie, kierując prośby do Ministra Pracy i Opieki Społecznej. Ministerstwo zwróciło jedynie 500 zł wojewodzie i nie wyasygnowało żadnej subwencji. LCVA, f. 51, ap. 12, b. 907, k. 24-26.

¹⁰² W zebraniu brał udział bp Kazimierz Michalkiewicz, prowincjał salezjanów ks. dr Antoni Hlond, Przełożona siostr salezjanek s. Laura Meozzi, Matka Generalna siostr urszulanek s. Urszula Ledóchowska, przedstawiciel wojewody wileńskiego i naczelnik Wydziału Pracy i Opieki Społecznej Kazimierz Jocz, senator RP ks. kanonik Leon Żebrowski, prezes Dyrekcji Poczty i Telegrafów Jan Popowicz, prokurator generalny Adolf Kopeć, generał Wojska Polskiego w stanie spoczynku Aleksander Antonowicz, prezes DSJ ks. kanonik Karol Lubianiec oraz członkowie Kapituły Metropolitalnej Wileńskiej, przedstawiciele różnych organizacji i odłamów wileńskiego społeczeństwa. Archiwum Inspektoriatne Córki Maryi Wspomożycielki we Wrocławiu [Dalej: AICMW], D I Wln. 27.

5. Folwark Kurhan położony w powiecie lidzkim o powierzchni 105 dziesięcin¹⁰³ (114,71 ha – Ł.K.).

Wszystkie powyższe posiadłości ziemskie zostały oddane razem z nieruchomościami i całym wyposażeniem, m.in.: kościołem Opatrzności Bożej, kaplicą Matki Boskiej Dobrej Rady, domami mieszkalnymi, pracowniami i warsztatami oraz wszelkim inwentarzem żywym i martwym. Dodatkowo Komitet DSJ przekazał Towarzystwu Salezjańskiemu obligacje Wileńskiego Prywatnego Banku Handlowego na łączną kwotę 10600 rubli carskich¹⁰⁴ oraz obligacje Banku Handlowego na 12000 rubli. Najważniejszym jednak był fakt, że Komitet DSJ przekazał opiece salezjanów ponad dwustu chłopców, w różnym wieku, przeważnie sierot oraz pozostawił ich pieczy cały dotychczasowy personel.

Córki Marii Wspomożycielki otrzymały od Komitetu DSJ:

1. Sklep „Zachęta” przy ul. Zamkowej 5 wydierżawiony w domu kapitulnym wraz z wyposażeniem;
2. Wszystkie maszyny do szycia, do robót trykociarskich i pończoszniczych oraz sprzęty i przyrządy do haftu i robót kościelnych, a także przyrządy do przędzenia lnu i wełny i warsztaty tkackie, jakie znajdowały się w zakładach „Domu Serca Jezusowego”;
3. Prawo dzierżawy folwarku Polepie w gminie rudomińskiej należącego do rządu polskiego o powierzchni 119 ha wraz ze wszystkimi sprzętami gospodarczymi i narzędziami rolniczymi oraz inwentarzem żywym;
4. Plac przy ul. Legionowej z domkiem drewnianym mieszkalnym nr 107, w części nabyty, w części ofiarowany przez dwie siostry de Konradi’;

¹⁰³ Była to wartość przybliżona. Według wyciągu z wykazu hipotecznego księgi wieczystej nr hip. 599/6133 opisującego nieruchomości w Kurhanie wynika, że był to majątek o powierzchni 105,63 dziesięciny (115,4 hektara – Ł.K.). Archiwum Salezjańskiej Inspektorii Warszawskiej [Dalej: ASIW], T. Kurhan.

¹⁰⁴ Ruble carskie na mocy Ustawy z dnia 29 kwietnia 1920 r. o zakazie dokonywania wypłat w walucie rublowej rosyjskiej i przerechowaniu zobowiązań rublowych na marki polskie przestały być prawnym środkiem płatniczym na całym obszarze Rzeczypospolitej Polskiej i zostały przerechowane według kursu 216 marek polskich za 100 rubli. Po reformie walutowej Władysława Grabskiego w 1924 r. zdewaluowaną markę polską zastąpiono polskim złotym. Dz. U. 1920 nr 38, poz. 216; Dz. U. 1924 nr 34, poz. 351.

5. Prawo do placu przy ul. Legionowej nr 79 o powierzchni 283 sążni kwadratowych (1,28827 ha – Ł.K.) wydierzawionego od rządu przez śp. Salomeę Rudzińską, która ten plac wraz z zabudowaniami przekazała w testamencie Towarzystwu DSJ do czasu dojścia do pełnoletniości jej małych dzieci, chłopca i dziewczynki, które znajdowały się w zakładzie DSJ.

Wraz z powyższymi obiektami opiece sióstr salezjanek oddano pod opiekę ponad trzysta dziewczynek, w różnym wieku, przeważnie sierot.

Siostry salezjanki i księża salezjanie zobowiązali się do wychowywania młodzieży w duchu wiary rzymskokatolickiej i narodowości polskiej, dla pożytku ojczyzny.

W ten sposób Towarzystwo DSJ przekazało swoje placówki wychowawcze księżom salezjanom i siostrom salezjankom oraz siostrom urszulankom¹⁰⁵, zaś pozostałe nieruchomości mające charakter duszpasterstwa parafialnego lub wyłącznie społeczne powierzyło Kurii Metropolitalnej Wileńskiej i Związkowi Kapłanów Archidiecezji Wileńskiej „Unitas”¹⁰⁶.

Pierwszą dość znaczącą zmianą dotychczasowej organizacji przejmowanych przez salezjanów zakładów wychowawczych w Wilnie było zrezygnowanie z koedukacji¹⁰⁷. Młodzież żeńska zamieszkała przy ul. Stefańskiej, natomiast męska pozostała przy ul. Dobrej Rady w dwóch grupach: starsi chłopcy zostali uczniami szkoły zawodowej, natomiast młodszy trafili do Szkoły Powszechnej nr 30¹⁰⁸. Dwadzieścioro dzieci w wieku przedszkolnym ks. Balawajder umieścił w placówce sióstr

¹⁰⁵ Należący do Towarzystwa DSJ dom w Czarnym Borze (9 km od Wilna) został przekazany Zgromadzeniu Sióstr Urszulanek Serca Jezusa Konającego. Matka Urszula Ledóchowska objęła placówkę w lipcu 1924 r. i kontynuowała tam pracę opiekuńczą z dziećmi. Salezjanie, przejmując pozostałe placówki ks. Lubianca, zgodzili się zabrać chłopców z Czarnego Boru, a siostrom urszulankom powierzono najmłodsze dzieci. Od 1927 r. siostry urszulanki zorganizowały w Czarnym Borze sierociniec i szkołę powszechną. *Urszulanki...*, s. 3-16.

¹⁰⁶ AICMW, D I Wln. 27.

¹⁰⁷ Już przed przybyciem salezjanów do Wilna ks. inspektor Piotr Tirone podczas wizji lokalnej w styczniu 1924 r. postanowił, że przy ul. Dobrej Rady będą placówki męskie prowadzone przez księży salezjanów, natomiast przy ul. Stefańskiej zamieszkają siostry salezjanki i zajmą się dziewczętami. A. Świda, *Ksiądz Wojciech...*, s. 364; ASIW, T. Kościół św. Stefana w Wilnie, K. Lubianiec, *Ostatnie lata kościoła św. Stefana w Wilnie*.

¹⁰⁸ A. Świda, *Ksiądz Wojciech...*, s. 365.

urszulanek szarych w Czarnym Borze, w zamian przyjmując 20 chłopców, których pieszo do Wilna przyprowadziła s. Antonina Tyszkiewicz¹⁰⁹. Kolejnym etapem reorganizacji było przeniesienie warsztatów z ul. Stefańskiej na ul. Dobrej Rady¹¹⁰. Po tych zabiegach organizacyjnych zgromadzenia salezjańskie przystąpiły do pracy wychowawczej i edukacyjnej.

Szkoła zawodowa księży salezjanów przy ul. Dobrej Rady wraz z bursą była położona na obrzeżach miasta na piaszczystym wzniesieniu i przylegała do sosnowego lasu. Zakład razem z ogrodami i lasem zajmował około 10 ha. Posiadłość była skanalizowana i miała własny wodociąg. Zabudowania znajdowały się na powierzchni 3 ha. Wśród nich znajdowały się ogniotrwałe budynki piętrowe oraz jeden budynek drewniany dla personelu¹¹¹. Do celów edukacyjnych służyły trzy główne budynki: w pierwszym mieściły się warsztaty stolarskie, zakład wyrobów gotowych, sale, kuchnia i kancelaria szkoły; w drugim – właściwa szkoła, pomoce naukowe, modele do rysunków; w trzecim – internat¹¹².

W Salezjańskiej Szkole Rzemiosł znajdowała się sala o wymiarach 16 m x 14 m¹¹³ ze sceną do urządzania odczytów, koncertów etc., było także miejsce na naukę muzyki i zabawy¹¹⁴. Szkoła dysponowała też boiskiem sportowym o wymiarach 30 m x 60 m, które zimą służyło jako ślizgawka. Na warsztaty stolarskie przeznaczono dwie sale o wymiarach: pierwsza – 40 m x 10 m x 4 m; druga – 35 m x 4 m x 3 m¹¹⁵. W ich skład wchodziły: stolarna (ręczna i mechaniczna), suszarnia, klejarnia i skład wyrobów gotowych. Zamierzano także wzbogacić warsztaty o skład materiałów surowych¹¹⁶. Warsztaty miały także suszarnię do drzewa ogrzewaną za pomocą grzejników, posiadającą regulację, szybry i wentylator. Do bieżącego funkcjonowania suszarnia

¹⁰⁹ *Urszulanki...*, s. 11-16.

¹¹⁰ A. Świda, *Ksiądz Wojciech...*, s. 365.

¹¹¹ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 84.

¹¹² LCVA, f. 172, ap. 2, b. 6236, k. 189.

¹¹³ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 86.

¹¹⁴ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 84.

¹¹⁵ LCVA, f. 51, ap. 12, b. 3258, brak numeracji kart [Dalej: bnk].

¹¹⁶ LCVA, f. 172, ap. 2, b. 6236, k. 189.

potrzebowała rocznie 8 ton węgla, oprócz tego w szkole salezjańskiej zużywano rocznie 19 ton węgla na ogrzanie 19 pieców¹¹⁷.

Fotografia 4. Główny budynek szkoły księży salezjanów przy ul. Dobrej Rady w Wilnie

Źródło: Cz. Paczkowska, *Zapomniane kartki przeszłości*, „Spotkania” 2015, nr 4, s. 8.

Fotografia 5. Widok byłej szkoły księży salezjanów w Wilnie w 2020 roku

Fot. Łukasz Kalisz, 7 stycznia 2020.

¹¹⁷ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 6357, k. 3.

Fotografia 6. Widok kościoła pw. Opatrzności Bożej w Wilnie w 2020 roku

Fot. Łukasz Kalisz, 7 stycznia 2020.

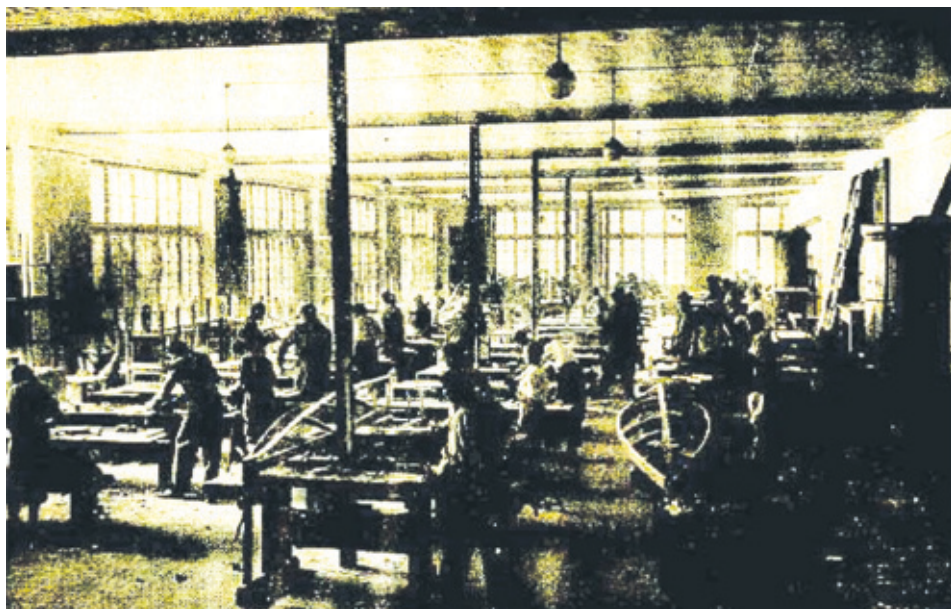
Fotografia 7. Widok wnętrza kościoła pw. Opatrzności Bożej w Wilnie w 2014 roku

Fot. Łukasz Kalisz, 13 sierpnia 2014.

Fotografia 8. Wykonywanie kajaków w warsztatach stolarskich księży salezjanów przy ul. Dobrej Rady w Wilnie

Źródło: *Informator szkół zawodowych Okręgu Szkolnego Wileńskiego*, Wilno 1937, s. 30.

Zgromadzenie Salezjańskie, prowadząc szkoły i zajmując się opieką i wychowaniem młodzieży, mogło pozyskiwać fundusze na swoją działalność z różnych źródeł. Jednocześnie wiele rodzajów aktywności stanowiło problem dla władz świeckich, które nie mogły jednoznacznie określić głównego obszaru działania Zgromadzenia¹¹⁸. Towarzystwo Salezjańskie fundusze na działalność edukacyjną czerpało z majątku własnego, z darowizn, ze składek członków DSJ, z działalności wytwórczej wychowanków, dochodów z widowisk, kwest i innych imprez, opłat opiekunów dzieci oraz dotacji urzędów¹¹⁹. Dotacje państwowe często były przeznaczane na konkretne cele oświatowe lub wychowawcze, jednak z racji na specyfikę pracy salezjańskiej wynikającą

¹¹⁸ Ten problem dotyczył zarówno księży salezjanów jak i siostr salezjanek. W marcu 1930 r. Wydział Pracy i Opieki Społecznej, uznał siebie za niekompetentnego, aby zarejestrować Dom Salezjański Sióstr Marii Wspomożycielki w Wilnie już zatwierdzony przez MWRiOP. Powodem odmowy był brak stosownych instrukcji z Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej. LCVA, f. 51, ap. 12, b. 927, k. 23, 30-32.

¹¹⁹ LCVA, f. 53, ap. 23, b. 1846, k. 5.

z połączenia różnych form działalności, jak prowadzenie szkoły i bursy czy kursu zawodowego, nie sposób ustalić, jaka część dotacji na cały zakład salezjański była przeznaczana tylko na działalność szkoły bądź jej uczniów. Niektórzy uczniowie wymagali większego wsparcia, zwłaszcza jeśli chodzi o sieroty, którym należało zapewnić odpowiednie ubranie oraz pokryć koszty wyżywienia i opieki, także w miesiącach wakacyjnych. Powyższe praktyki odnotowywały osoby kontrolujące szkoły, np. podczas inspekcji Zakładu Wychowawczego DSJ przy ul. Dobrej Rady 22 przeprowadzonej na zlecenie Urzędu Wojewódzkiego Wileńskiego stwierdzono m.in.: „że rachunkowość zakładu opiekuńczego nie jest wyodrębniona od rachunkowości szkoły rzemieślniczej, prowadzonej przez ojców Salezjanów”¹²⁰ i należy te błędy naprawić.

Towarzystwo Salezjańskie, prowadząc szkoły, a przy nich zakłady opiekuńcze, na mocy Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 22 kwietnia 1927 r. o nadzorze i kontroli nad działalnością instytucji opiekuńczych, podlegały kontroli władz nadzorczych¹²¹. Spowodowało to pewien opór przed kontrolami, gdyż placówki salezjańskie były instytucjami zakonnymi podległymi władzom kościelnym na mocy konkordatu. W roku szkolnym 1928/1929 Zakład Wychowawczy DSJ księży salezjanów miał ograniczone bądź całkowicie wstrzymane dotacje z Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej spowodowane uchylaniem się od nadzoru Urzędu Wojewódzkiego¹²². W sprawie kontroli władz świeckich nad katolickimi instytucjami dobroczynnymi dyrektor Zakładu ks. Alojzy Golubski kontaktował się z Arcybiskupem Wileńskim, prosząc o informacje, w jaki sposób „odnosić się do władz państwowych, aby uzyskać jakąś pomoc i jak daleko posunięto sprawę rozstrzygnięcia o ingerencji władzy świeckiej w bieg życia katolickich

¹²⁰ LMAVB, f. 44-812, k. 125.

¹²¹ Dz. U. 1927 nr 40, poz. 354.

¹²² Z dokumentów w tej sprawie wynika, że Wydział Pracy i Opieki Społecznej Wileńskiego Urzędu Wojewódzkiego w Wilnie w 1928 r. postanowił ograniczyć zapomogi księżom salezjanom. Pomimo tego faktu był świadomy potrzeb, jakie miał zakład wychowawczy i tak np. w 1929 r. ubiegał się o przyznanie z Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej 1200 zł na zakup potrzebnej odzieży dla ośmiu imiennie wskazanych chłopców ze szpitala jaglicznego umieszczonych w Zakładzie DSJ przez Urząd Wojewódzki. Ostatecznie przyznano 700 zł na powyższy cel. Także sprawozdania kasowe DSJ wskazują, że subwencje nie zostały całkowicie wstrzymane. LCVA, f. 51, ap. 12, b. 451, bnk.

instytucji dobroczynnych”¹²³. Dokumenty szkół salezjańskich z lat 30. XX wieku wskazują, że kontrole blokowane w 1928 i 1929 roku odbywały się w latach późniejszych, a salezjanie zobowiązywali się do usunięcia poszczególnych braków według zaleceń inspektorów¹²⁴.

Przykładowe dotacje¹²⁵ na rzecz Salezjańskiego Zakładu Wychowawczego „Domu Serca Jezusowego” księży salezjanów z ul. Dobrej Rady: w styczniu 1927 roku dotacja Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej na bursę przy Salezjańskiej Szkole Rzemiosł wyniosła 7000 zł¹²⁶; w kwietniu 1927 roku dotacja MPiOS na Salezjański Zakład Wychowawczy DSJ¹²⁷ to 770 zł; w 1933 roku zasiłek Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego na prowadzenie Salezjańskiej Szkoły Rzemiosł wyniósł 250 zł w marcu¹²⁸ oraz 3000 zł w maju¹²⁹. W kolejnych latach Prywatna Męska Szkoła Rzemieślniczo-Przemysłowa Towarzystwa Salezjańskiego w Wilnie otrzymała: w styczniu 1934 roku – 2500 zł¹³⁰, w czerwcu 1934 roku – 1500 zł¹³¹, w grudniu 1935 roku – 1350 zł¹³², w styczniu 1936 roku – 450 zł¹³³, w marcu 1936 roku – 2700 zł¹³⁴, w lipcu 1936 roku – 500¹³⁵, w październiku 1936 roku – 500 zł¹³⁶, w styczniu 1937 roku – 1000 zł¹³⁷, w marcu 1939 roku – 1000 zł¹³⁸.

¹²³ LMAVB, f. 44-812, k. 69.

¹²⁴ LMAVB, f. 318-26898, k. 13; {LCVA, f. 51, ap. 12, b. 3258}; LMAVB, f. 44-812, k. 125, 127, 128.

¹²⁵ W dokumentacji źródłowej brakuje systematycznych danych z całego okresu funkcjonowania placówki, a ta dostępna jest niekompletna i zawiera liczne braki. Podania o dotacje często pozostawały bez odpowiedzi, a jeżeli już ta się pojawiała i była pozytywna, to suma otrzymanych środków w większości przypadków była mniejsza od wnioskowanej – Ł.K.

¹²⁶ LCVA, f. 51, ap. 12, b. 230, bnk.

¹²⁷ LCVA, f. 51, ap. 12, b. 230, bnk.

¹²⁸ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 4061, k. 7.

¹²⁹ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 4061, k. 2, 6.

¹³⁰ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 4590, k. 10.

¹³¹ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 4590, k. 2.

¹³² LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5159, k. 1.

¹³³ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5725, k. 1.

¹³⁴ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5725, k. 12.

¹³⁵ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5725, k. 10.

¹³⁶ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5725, k. 2.

¹³⁷ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 6357, k. 2.

¹³⁸ LCVA, f. 51, ap. 12, b. 3258, bnk.

Dotacje i wszelkiego rodzaju zapomogi były ważnym elementem budżetu szkół salezjańskich, bez czego bieżące funkcjonowanie stawało się niemożliwe. Salezjański Zakład Wychowawczy DSJ przeznaczony głównie dla chłopców uczących się w szkole rzemiosł musiał się pożyczać z powodu zaległości, jakie powstały przez niewywiązywanie się samorządów z opłat za ulokowanych tam wychowanków. Jedyne magistrat miasta Wilna systematycznie uiszczal zadeklarowane opłaty. Na początku 1931 roku ten dług wyniósł 18464 zł i z tego powodu salezianie musieli wziąć kredyt w wysokości 16000 zł, aby dostarczyć wychowankom żywność¹³⁹.

Innym problemem było opłacanie kadry nauczycielskiej, na którą brakowało środków w budżecie szkoły i należało występować o stosowne zasiłki do Kuratorium OSW. Jeden z takich przypadków miał miejsce w dniu 16 czerwca 1934 roku, gdy dyrekcja Salezjańskiej Szkoły Rzemiosł przy ul. Dobrej Rady 22 wystąpiła o przyznanie miesięcznych zasiłków na opłacenie personelu nauczycielskiego – 1 etatu nauczycielskiego i 1 etatu instruktorskiego¹⁴⁰. Kurator OSW przekazał prośbę do MWRiOP, uzasadniając, że wizytacje stwierdziły odpowiedni poziom szkoły, dobrze postawioną naukę praktyczną w warsztatach i racjonalną gospodarkę finansową. Dodatkowo kurator doceniał duży nakład własnej gotówki, jaką Towarzystwo Salezjańskie włożyło w urządzenie warsztatów, koszt administracji oraz utrzymania i ubrania chłopców w bursie¹⁴¹.

Niewystarczający budżet szkoły księży salezjanów przy ul. Dobrej Rady był również spowodowany przez samych uczniów, którzy z racji na swoje ubóstwo, nie byli w stanie uiszczać przewidzianych opłat. Przykładowo w planie finansowym na rok szkolny 1937/1938 kierownik Prywatnej Męskiej Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej przedstawił Kuratorium OSW problemy finansowe: 95 uczniów szkoły wpłaciło jedynie 500 zł rocznie, podczas gdy miesięczna taksa za ucznia wynosząca 30 zł powinna dać rocznie za 10 miesięcy 28500 zł. Warsztaty szkolne, które przynosiły sporo dochodów, według kierownika musiały

¹³⁹ Do wierzycieli Zakładu należały sejmiki: pułtuski, ciechanowski, lidzki, ostrołęcki, oszmiański, stołpiecki, szczuczyński; magistrat Lidy oraz gminy Tarnowo i Żoldziszki. LCVA, f. 51, ap. 12, b. 970, k. 13-14.

¹⁴⁰ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 7. Było to ponowienie prośby z 1933 r., gdy subwencji nie otrzymano. LCVA, f. 172, ap.1, b. 4061, k. 4.

¹⁴¹ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 33.

być ograniczone, gdyż nie mogły stanowić przedsiębiorstwa dochodowego ze względu na program szkoły, który należało wykonać oraz na ograniczenia zamówień. Jednocześnie wzrosły wydatki personalne, na opał i energię elektryczną oraz niezbędne remonty i doposażenie warsztatów. Z powyższych powodów kierownik szkoły prosił o zapomogę z funduszu specjalnego szkół zawodowych w wysokości 12000 zł¹⁴².

Prośby o dotacje oprócz konkretnych wyliczeń i sum potrzebnych do zaspokojenia podstawowych potrzeb młodzieży zawierały często emocjonalne uzasadnienie, tak jak pismo ks. Wojciecha Kuczewskiego (dyrektora szkoły stolarskiej przy DSJ) do Ministerstwa Opieki Społecznej z dnia 27 listopada 1933 roku: „...wszyscy [wychowankowie – sieroty] chcą się uczyć i jeść, wszyscy drżą z zimna bez opału, butów i ubrań, więc na kupno tych koniecznych, wymienionych rzeczy potrzeba nam koniecznie pieniędzy. (...) Przecież nie możemy tej dziatwy głodnej zostawić i obdarłej wyrzucić na ulicę w zimie, więc w Imię Jezusa Chrystusa Pana, który tak kochał dzieci kołając do Serc Waszych o ratowniczą pomoc, bez której dalsza nasza praca stanie się, siłą konieczności, niemożliwą. My Księża Salezjanie wychowując te nieszczęsne sieroty na pożytecznych członków społeczeństwa i godnych Synów Państwa i Kościoła, oddajemy dla nich z siebie wszystko, co posiadamy: pracę, zapał, siły, zdrowie a często i życie wskutek przepracowania – lecz do pełnienia naszej misji potrzebne nam są jeszcze pieniądze, o które obecnie zwracamy się do Ministerstwa z głęboką wiarą, że je wkrótce otrzymamy. Któż może mieć większe prawo do proszenia o «Opiekę Społeczną» jak nie ci biedni, opuszczeni chłopcy, którzy będąc sierotami od zarania życia są pozbawieni ciepła rodzinnego. Kresy wyciągają ręce o pomoc, niech Serce Polski, Warszawa odpowie na tę prośbę Czynem, a łaskawy ratunek Ministerstwa im będzie szybszy i skuteczniejszy”¹⁴³.

¹⁴² LCVA, f. 172, ap. 1, b. 6357, k. 3.

¹⁴³ LCVA, f. 51, ap. 12, b. 1419, bnk.

2.5.3. Kurhan

Filią wileńskiej placówki księży salezjanów był ponadstuhektarowy majątek w Kurhanie¹⁴⁴ (powiat lidzki, województwo nowogródzkie) ofiarowany przez Helenę i Marię Żórawskie¹⁴⁵. Zarząd nad folwarkiem od 12 sierpnia 1925 roku objęli dyrektorzy Zakładu Serca Jezusowego w Wilnie, którzy wyznaczali gospodarzy tego miejsca. Jednak wspomniana darowizna miała charakter tymczasowy, gdyż w 1932 roku Towarzystwo Salezjańskie zakupiło folwark Kurhan¹⁴⁶ i od tego momentu oficjalnym zarządcą był Inspektorat Salezjański w Warszawie.

Pełniący obowiązki inspektora ks. Tomasz Kopa¹⁴⁷ mianował ks. Ignacego Wasilewskiego pierwszym dyrektorem placówki w Kurhanie, który przyjechał tam 28 lipca 1933 roku¹⁴⁸. W tym dniu Arcybiskup Wileński Romuald Jałbrzykowski w piśmie do ks. T. Kopy wyraził zgodę na stałe osiedlenie się Towarzystwa Salezjańskiego w Kurhanie (parafia Białohruda, dekanat lidzki) i pozwolił na urządzenie kaplicy z zastrzeżeniem praw kościoła parafialnego¹⁴⁹. W styczniu 1934 roku

¹⁴⁴ Więcej na temat placówki w Kurhanie piszę w artykule: Ł. Kalisz, *Kościół św. Jana Bosko w Kurhanie 1934–1945. Historia pierwszego w Polsce kościoła ku czci założyciela księży salezjanów*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 2018, t. 39, nr 1, s. 171-180.

¹⁴⁵ Stało się to za namową ks. Karola Lubiańca, majątek był ofiarowany w zamian za dożywocie. ASIW, T. Kurhan, Kronika domu salezjańskiego w Kurhanie; Archiwum Salezjańskiej Inspektorii Krakowskiej [Dalej: ASIK], (279), J. Ślósarczyk, *Historia...*, s. 626; *Początkowe placówki salezjańskie w Polsce. Kurhan*, „Pokłosie Salezjańskie” 1936, nr 1, s. 54.

¹⁴⁶ Według Wyciągu z wykazu hipotecznego księgi wieczystej nr Hip. 599/6133 opisującego nieruchomości w Kurhanie wynika, że majątek o powierzchni 105,63 dziesięciny (115,4 hektara – Ł.K.) będący własnością Heleny-Józefy Żórawskiej został w dniu 20 kwietnia 1932 r. sprzedany Towarzystwu Salezjańskiemu za 60.000 zł. ASIW, T. Kurhan, k. 1.

¹⁴⁷ Ksiądz Tomasz Kopa pełnił obowiązki inspektora w czasie, gdy ks. inspektor Antoni Symior zmagał się z chorobą (zmarł 4 października 1933 r.). Były to także ostatnie miesiące przed podziałem Polski na dwie prowincje. Od 16 grudnia 1933 r. Kurhan należał do Inspektorii św. Stanisława Kostki, pod zarządkiem ks. inspektora Stanisława Pływaczyka. Natomiast ks. T. Kopa został inspektorem Inspektorii św. Jacka obejmującej południową część kraju. A. Świda, *Inspektorzy cz. IV...*, s. 10.

¹⁴⁸ ASIW, T. Kurhan, Kronika..., bnk.

¹⁴⁹ ASIW, T. Kurhan, k. 0.

do Kurhanu przybył z Turynu wizytator domów salezjańskich w Polsce – ks. Piotr Tirone, w towarzystwie ks. inspektora Stanisława Pływaczka i ks. Wojciecha Kuczewskiego, dyrektora Zakładu Salezjańskiego w Wilnie¹⁵⁰. Wizyta zacnej delegacji w tej nowo powstałej placówce salezjańskiej z pewnością miała już w perspektywie plany na dalsze jej funkcjonowanie. Po tym, jak w dniu 1 kwietnia 1934 roku papież Pius XI ogłosił Świętym bł. ks. Jana Bosko, podjęto decyzję o budowie pierwszego w Polsce kościoła pw. św. Jana Bosko.

Fotografia 9. Kościół pw. św. Jana Bosko w Kurhanie

Źródło: *Kurhan*, „Pokłosie Salezjańskie” 1928, nr 10, s. 294.

Powstająca w Kurhanie kaplica publiczna miała być początkiem polskiego ośrodka kulturalnego działającego wśród tamtejszej (niegdyś unickiej) ludności. Salezjanie dysponowali jedynie placem, na którym miały dopiero powstać zabudowania kościelne, a w przyszłości budynki do celów wychowawczych. Prace budowlane rozpoczęto w połowie maja 1934 roku według planu przysłanego z Inspektoratu w Warszawie. Za budulec służyło drewno w własnego lasu,

¹⁵⁰ ASIW, T. Kurhan, Kronika...

jak też ofiarowane przez rodzinę Żórawskich i Kuncewiczów¹⁵¹. Poza Inspektoratem innymi ofiarodawcami byli: ks. Ludwik Gostylla¹⁵² (wagon desek z tartaku w Dworcu), ks. Wojciech Balawajder (dzwon i zamki), ks. Antoni Kotarski (bielizna kościelna i ubrania). Ołtarz główny¹⁵³ wykonany został w warsztatach salezjańskich Prywatnej Męskiej Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej w Wilnie¹⁵⁴. Wraz z rozwojem budowy do Kurhanu dochodziły pozytywne wiadomości dotyczące zatwierdzenia Domu Zakonnego Księży Salezjanów w Kurhanie, na który 23 marca 1935 roku zgodę wyraził Metropolita Wileński, a ostatecznie jego kanoniczną erekcję w dniu 10 września 1935 roku podpisał czwarty następcą św. Jana Bosko – ks. generał Piotr Ricaldone¹⁵⁵. Kościół został poświęcony i oddany do użytku 15 października 1935 roku¹⁵⁶.

2.5.4. Reginów

Reginów¹⁵⁷ to mała miejscowość nad rzeką Szczarą około 40 km w linii prostej na południowy zachód od Baranowicz. W okresie Drugiej Rzeczypospolitej należał do województwa nowogródzkiego (powiatu słonimskiego, a od 1926 roku powiatu baranowickiego¹⁵⁸). Reginów

¹⁵¹ Ibidem.

¹⁵² W tym czasie był on administratorem dóbr księżnej Marii Radziwiłłowej w Dworcu. *Nekrolog...*, s. 10.

¹⁵³ W ołtarzu głównym znalazł się obraz Matki Bożej Wspomożenia Wiernych. Został on poświęcony przez ks. inspektora S. Pływaczyka podczas oktawy uroczystości poświęcenia kościoła w dniu 22 września 1935 r. ASIW, T. Kurhan, Kronika...

¹⁵⁴ W Kronice Domu Salezjańskiego w Kurhanie szkoła ta występuje pod potoczną nazwą Salezjańska Szkoła Zawodowa w Wilnie. ASIW, T. Kurhan, Kronika...

¹⁵⁵ ASC, f. 681, T. Kurhan.

¹⁵⁶ *Początkowe...*, s. 54.

¹⁵⁷ Więcej na temat Reginowa opisuję w artykule Ł. Kalisz, *Okoliczności powstania Niższego Seminarium Towarzystwa Salezjańskiego w Reginowie w okresie II Rzeczypospolitej*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 2017, t. 38, nr 1, s. 175-187.

¹⁵⁸ Reginów należał do gminy Dobromyśl, którą wyłączono z powiatu słonimskiego i włączono do powiatu baranowickiego z dniem 22 stycznia 1926 r. Dz. U. 1926 nr 7, poz. 43.

został darowany salezjanom przez Józefa (lub Jana)¹⁵⁹ Balińskiego, syna Ignacego, wnuka Józefa i Józefy z Jundziłłów. Rodzina Jundziłłów herbu Łabędź od XVI wieku posiadała ziemie, do których należał Reginów, Rudnie, Hrudopol i inne majątki nad rzeką Szczarą. Łączna powierzchnia tego majątku wynosiła pod koniec XIX wieku około 7000 dziesięcin (7647,5 ha – Ł.K.). Właścicielami tych dóbr byli: Stanisław Jundziłł (ur. w 1853 r.), żonaty z Jadwigą Jundziłówną oraz jego brat Kazimierz (ur. w 1858 r.). W latach 20. XX wieku Józef Baliński stał się dziedzicem wspomnianych dóbr, które w części oddał na rzecz reformy rolnej, a Reginów wraz z dworem powierzył Towarzystwu św. Franciszka Salezego¹⁶⁰. Salezjanie oficjalnie objęli Reginów w 1935 roku, czyli po śmierci Józefa¹⁶¹, a zatem to jego młodszy brat Jan był uważany za darczyńcę, mimo iż patronami dzieła salezjańskiego obrano fundatorów Józefa i Antoninę Balińskich. Zarządcą Reginowa przed przekazaniem go salezjanom był Jan Pietraszko, a przed nim jego ojciec Piotr Pietraszko, zatem rodzina Pietraszko była związana z Reginowem przynajmniej od dwóch pokoleń¹⁶².

---

¹⁵⁹ Józef Baliński był fundatorem Reginowa według: R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej, województwa brzesko-litewskie, nowogródzkie*, Wrocław 1992, s. 326; ASIW, T. Reginów, ks. Zygfryd Józef Raiter, *Przedwojenna placówka salezjańska w Reginowie nad Szczarą*; Według większości dostępnych opracowań i archiwaliów salezjańskich fundatorem był Jan Baliński (brat Józefa – Ł.K.) lub podaje się tylko Pan Baliński Jundziłł.

¹⁶⁰ R. Aftanazy, op. cit., s. 326.

¹⁶¹ Według nekrologu: „Ś. P. Józef Baliński, syn Ingacego i Marji z Chomętowskich, Radca Ministerium Spraw Zagranicznych w wieku lat 32, i żona jego Ś.P. Antonina Balińska, córka Andrzeja Borysa i Teresy ze Szczuckich, w wieku lat 23, zasnęły w Panu dnia 14 maja 1928 r.” – „Kurjer Warszawski” 1928, nr 136, s. 13.

¹⁶² Po przejęciu Reginowa przez salezjanów rodzina Pietraszko (Jan miał dwie siostry i brata) dzierżawiła już inny majątek, a na początku 1940 r. została wywieziona do Kazachstanu. Jan Pietraszko po aresztowaniu spędził prawie cały rok w więzieniu w Baranowiczach, zaś po wyroku został wysłany do obozu w Uchcie. W 1941 r. po amnestii został wypuszczony z łagru i dołączył do rodziny w Kazachstanie. Rodzina przetrwała wojnę i po jej zakończeniu osiedliła się w okolicach Jeleniej Góry – informacje pochodzą z korespondencji prywatnej autora z Teresą Franklin (z domu Pietraszko) wnuczką Jana Pietraszko, zamieszkałą w Kalifornii.

Fotografia 10. Dwór w Reginowie – Niższe Seminarium Salezjańskie – widok od frontu

Źródło: archiwum prywatne Artura Liashneuskiego.

Wraz z majątkiem o powierzchni 260 ha¹⁶³ gruntów ornych i łąk salezjanie otrzymali dwór w Reginowie z kaplicą i budynkami gospodarczymi, przeznaczonymi na cele oświatowo-wychowawcze¹⁶⁴. Był to odbudowany w 1903 roku przez Kazimierza Jundziłła nowy budynek, gdyż wcześniejszy dwór z drugiej połowy XVIII wieku spalił się na

¹⁶³ Jest to powierzchnia wskazana przez Jana Balińskiego w piśmie do JE Arcybiskupa Wileńskiego z dnia 28 grudnia 1937 r. Zatem jest to najstarsze źródło, które po poddaniu krytyce zewnętrznej i wewnętrznej należy uznać za oryginalne i wiarygodne. LMAVB, f. 318-21329, k. 6; Podważa to jednocześnie powierzchnię szacowaną na około 500 ha, którą podaje w swoich wspomnieniach ks. Bronisław Mowczan. ASIW, T. Reginów, Wspomnienia ks. B. Mowczana z 29 IV 1981 r., a które to wspomnienia cytowane są we współczesnych opracowaniach: J. Pietrzykowski, *Towarzystwo...*, s. 123; J. Pietrzykowski, *Salezjanie w (Archi)Diecezji...*, s. 375; Niewłaściwe jest także szacowanie powierzchni darowanego majątku na kilka hektarów ziemi. J. Niewęglowski, *Wychowawczo-społeczna...*, s. 214; J. Krawiec, *Powstanie...*, s. 159.

¹⁶⁴ A. Świda, *Salezjańskie szkolnictwo w Polsce (zarys)*, R. Popowski, S. Wilk, M. Lewko (red.), 75 lat..., s. 52.

samym początku XX wieku¹⁶⁵. Posiadał plan wydłużonego prostokąta, ze skrzydłami na obu krańcach elewacji tylnej. Wnętrze zawierało 20 pokoi z tynkowanymi ścianami i parkietowymi posadzkami, piecami i kominkami murowanymi z cegły. Przy wejściowym ganku znajdował się obszerny hol, skąd na lewo wchodziło się do dużej sali jadalnej, a na prawo do dwóch mniejszych salonów. Od strony ogrodu do holu przylegał wielki salon główny. Po jego prawej stronie był jeszcze jeden mały, a po lewej mieściły się pokoje mieszkalne. Do celów mieszkalnych, jak też częściowo gospodarczych, służyły także oba skrzydła. Lewy narożnik od frontu zajmowała oranżeria¹⁶⁶. Natomiast przekazana salezjanom drewniana kaplica domowa¹⁶⁷ pochodziła z przełomu XVIII/XIX stulecia i miała dwie kondygnacje, z których dolna spełniała funkcje religijne, a górna służyła jako magazyn archiwalny i biblioteczny¹⁶⁸.

**Fotografia 11. Pozostałości po Niższym Seminarium Salezjańskim w Reginowie
– 2015 rok**

Fot. Łukasz Kalisz, 20 lipca 2015.

¹⁶⁵ Pierwszy dwór w Reginowie był parterowy, trzynastoosiowy na planie prostokąta, kryty wysokim gładkim czterospadowym dachem. Zapewne w późniejszym okresie dobudowano na jego osi środkowej murowany ryzalit, dobudowano także przy prawej węższej ścianie dworu kilkuosiowe, a przy lewej jednoosiowe skrzydło. W ten sposób dom stracił dawną symetrię. R. Aftanazy, op. cit., s. 326.

¹⁶⁶ W dworze do I wojny światowej znajdowało się także bogate archiwum, biblioteka, kolekcja mebli, obrazów i innych dzieł sztuki. Po wojnie ocalały dobytek trafił do majątku Sienieżyce i do zbiorów publicznych. R. Aftanazy, op. cit., s. 327-328.

¹⁶⁷ Kaplica Jundziłłów była jedną z dwóch kaplic byłej parafii katolickiej Dziewiątkowicze. Reginów, [w:] B. Chlebowski, W. Walewski (red.), *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 9, Warszawa 1888, s. 591.

¹⁶⁸ R. Aftanazy, op. cit., s. 328.

Fotografia 12. Dwór w Reginowie – Niższe Seminarium Salezjańskie –
widok od tyłu

Źródło: archiwum prywatne Artura Liashneuskiego.

Fotografia 13. Kaplica w Reginowie

Źródło: R. Aftanazy, *Dzieje...*, s. 328.

2.6. Dobra materialne Córek Maryi Wspomożycielki w Okręgu Szkolnym Wileńskim

Podobnie jak w przypadku księży salezjanów, w zakładach prowadzonych przez siostry salezjanki trudno było oddzielić budżet na cele opiekuńcze (internat, przedszkole) od dotacji na działalność edukacyjną. W Okręgu Szkolnym Wileńskim nie istniała żadna szkoła sióstr salezjanek, do której cała młodzież dochodziłaby ze swoich domów rodzinnych i wracała do nich po zakończonych lekcjach. Nawet jeżeli siostry przyjmowały do swoich szkół uczniów z pełnych rodzin mieszkających w pobliżu szkoły, to i tak te osoby uczyły się razem z młodzieżą mieszkającą w zakładach salezjańskich. Zdarzały się także przypadki wysyłania podopiecznych do innych szkół i troski o ich utrzymanie aż do osiągnięcia samodzielności.

2.6.1. Wilno – ul. Stefańska

Organizacją, na bazie której Córki Maryi Wspomożycielki zorganizowały własne placówki w Wilnie, było Towarzystwo „Powściągliwość i Praca”. Choć była to typowo wileńska organizacja, to miała ona swój początek w Miejscu Piastowym w Galicji – w pierwszej salezjańskiej placówce na ziemiach polskich prowadzonej przez ks. Bronisława Markiewicza. Założycielem Towarzystwa „Powściągliwość i Praca” w Wilnie był ks. Napoleon Dyjakowski¹⁶⁹, który „w podróży swojej za granicą,

¹⁶⁹ W literaturze nazwisko Dyjakowski występuje także jako Diakowski lub Dyakowski. Powiązanie ks. N. Dyjakowskiego z salezjanami czy choćby z ks. Bronisławem Markiewiczem przed powstaniem Towarzystwa „Powściągliwość i Praca” w Wilnie występuje jedynie w publikacjach dotyczących zakonu michaelitów autorstwa Czesława Kustry czy Marcina Różańskiego, jak też w jednym z numerów „Kurierza Litewskiego”. Tej informacji nie można odnaleźć w głównych publikacjach dotyczących historii Zgromadzenia Salezjańskiego, ani w archiwaliach salezjańskich, gdzie wspomina się wyłącznie o przejęciu przez salezjanów placówek założonych przez ks. Napoleona Dyjakowskiego. Nazwa Towarzystwa „Powściągliwość i Praca” odnosi się jednak bezpośrednio do innych tego typu placówek założonych 14 kwietnia 1898 r. z inicjatywy ks. Bronisława Markiewicza po odłączeniu się od Zgromadzenia Salezjańskiego. Towarzystwo istniejące w wielu miastach było formalną organizacją, której działalność przyczyniła się do zatwierdzenia w 1921 r. Zgromadzenia św. Michała Archanioła. Zatem można stwierdzić, że salezjańskie ideały

natrafił na zakład w Miejscu Piastowem i zachwycony ideą przewodnią i organizacją Salezjanów, postanowił myśl urzeczywistnić na Litwie i po powrocie z płomiennym zapałem jął się zbożnego dzieła¹⁷⁰. W 1904 roku¹⁷¹ ksiądz Dyjakowski rozpoczął działalność zakładu. Z ramienia Towarzystwa pracowali w Wilnie od 1906 roku Adam Kwaśny, Antoni i Michał Rymbalscy, Aleksander Porolenko, Alojzy Pitko, Józef Filipowicz¹⁷². W dniu 6 września 1907 roku zalegalizowano Statut Towarzystwa św. Franciszka Salezego „Powściągliwość i Praca”¹⁷³, co nadało oficjalną nazwę dla prowadzonego zakładu wychowawczego. Przystępując do Towarzystwa zmieniał lokalizację¹⁷⁴, aż w 1908 roku został umieszczony w domkach przy ul. Stefańskiej w Wilnie w sąsiedztwie kościoła św. Stefana¹⁷⁵. W 1911 roku przystąpiono do rozbudowy bazy lokalowej

---

wychowawcze (zaadaptowane do polskich warunków przez ks. B. Markiewicz) istniały w Wilnie już 20 lat przed oficjalnym przybyciem salezjanów do tego miasta. Cz. Kustra, *Powściągliwość...*, s. 82, 84, 516; M. Różański, *Historia wspólnot michalickich*, t. 1, Marki 2005, s. 54; Kalendarz Ilustrowany „Kurjera Litewskiego” na rok 1910. Wilno. Nakładem „Kurjera Litewskiego”, s. 46-47, Archiwum Akt Nowych, Warszawa [Dalej: AAN], sygn. 2/14/0/5/910, T. Zakony męskie – Zgromadzenie św. Michała Archanioła w Miejscu Piastowem..., s. 6.

¹⁷⁰ Kalendarz Ilustrowany..., s. 47.

¹⁷¹ Rok powstania zakładu to 1904 (za Cz. Kustrą) bądź 1905. Cz. Kustra, *Działalność edukacyjna Towarzystwa „Powściągliwość i Praca” w latach 1898–1949*, Olsztyn 2005, s. 100; *Historia powstania i rozwoju zakładów „Powściągliwość i Praca” w Wilnie*, bm, brw.

¹⁷² Cz. Kustra, *Działalność...*, s. 100.

¹⁷³ LCVA, f. 51, ap. 12, b. 927, k. 26; *Historia powstania...*

¹⁷⁴ Początkowo zakład mieścił się w dzielnicy Nowy Świat, następnie przy zaułku Wielkim Nikodemskim i Zaułku Ponomarskim, a także w przedmieściu „Lipówka” i przy u. Targowej. *Historia powstania...*

¹⁷⁵ Kościół został wybudowany w latach 1600-1612 do obsługi szpitala św. Łazarza. W 1737 r. oddany został Zgromadzeniu Sióstr Życia Maryi /*Mariae Vitae* – mariawitki/, które założył ks. Stefan Turczynowicz, proboszcz parafii w Zdzięciole i prepozyt kościoła św. Stefana w Wilnie. Celem zgromadzenia była praca wychowawcza wśród sierot i ubogich dziewcząt oraz nawracanie i opieka nad konwertytkami z judaizmu i islamu. Po kasacie zakonu przez konsystorz wileński zarządczyni zgromadzenia Aniela z Czyżów Potemkinowa wystarała się u papieża Klemensa XIV o breve z dnia 21 marca 1774 r., w którym papież polecił biskupowi Ignacemu Jakubowi Massalskiemu, aby otoczył swoją opieką zgromadzenie mariawitek. W 1864 r. zgromadzenie uległo kasacie, a kościół św. Stefana stał się kościołem rektoralnym. J.R. Glemża, *Istotiniai...*, s. 228-231; A. Świda, *Ksiądz Wojciech...*, s. 364; M. Borkowska, *Dzieje Zgromadzenia *Mariae Vitae* czyli Mariawitek*, „*Nasza Przeszłość*” 2000, t. 93, s. 107-152;

i wybudowano internat dla chłopców z pomieszczeniami na pracowni. Dziewczęta pozostały w sąsiednim mniejszym domu¹⁷⁶. Zakłady ks. Dyjakowskiego miały za cel opiekowanie się dziećmi obojga płci wyznania rzymskokatolickiego, a także zaspokojenie ich potrzeb fizycznych i moralnych oraz wychowanie we wstrzemięźliwości i do umiłowania pracy. Z ofiar darczyńców finansowano dwie ochrony dla dziewcząt i chłopców oraz warsztaty: stolarski, szewski, koszykarski i tokarski¹⁷⁷, a także ślusarnię, kuźnię, pracownię krawiectwa damskiego i pasmanterię¹⁷⁸.

Fotografia 14. Pracownia krawiecka Zakładów „Powściągliwość i Praca” przy ul. Stefańskiej w Wilnie

Źródło: *Historia powstania...*

M. Kamiński, *Kościół św. Stefana i Klasztor Maryawitek w Wilnie*, „Tygodnik Ilustrowany” 1863, nr 202, s. 311-312; *Nowa placówka salezjańska w Wilnie, ul. S-to. Stefańska 41*, „Pokłosie Salezjańskie” 1928, nr 10, s. 294.

¹⁷⁶ *Historia powstania...*

¹⁷⁷ *Kalendarz...*, s. 47.

¹⁷⁸ *Historia powstania...*

Zmiany organizacyjne Towarzystwa „Powściągliwość i Praca” nastąpiły po tym, jak jego inicjator ks. Napoleon Dyjakowski w czasie inwazji bolszewików w Grodnie w 1920 roku poniósł śmierć męczeńską¹⁷⁹. Zarząd Towarzystwa podczas zebrania w dniu 21 lipca 1921 roku podjął uchwałę, aby przejąć zakłady Towarzystwa od tymczasowego kierownika ks. Ziemiakiewicza, i powierzyć je ks. kanonikowi Karolowi Lubiancowi¹⁸⁰. Na skutek próśb Komitetu „Powściągliwość i Praca” ks. Karol Lubianiec zgodził się na przejęcie tej organizacji dobroczynnej¹⁸¹, która została oddana do całkowitej dyspozycji Komitetowi Towarzystwa „Dom Serca Jezusowego”. Za sprawą ks. Lubianca doszło do założenia przy ul. Stefańskiej szkoły rzemieślniczej, co pozwoliło na dalszy rozwój Zakładu¹⁸².

Dnia 1 września 1924 roku zakłady wybudowane przez Towarzystwo „Powściągliwość i Praca” przy ul. Stefańskiej 37 w Wilnie zostały przekazane Zgromadzeniu Zakonnemu Sióstr Salezjanek¹⁸³. Dokładna deklaracja z wyszczególnieniem ofiarowanego mienia była sporządzona dnia 6 stycznia 1925 roku przez Komitet „Powściągliwość i Praca”¹⁸⁴.

Towarzystwo Świętego Franciszka Salezego „Powściągliwość i Praca” w Wilnie istniało jeszcze do 1927 roku, kiedy podczas Walnego Zgromadzenia dnia 27 czerwca 1927 roku podjęto uchwałę o jego rozwiązaniu i „definitywnej likwidacji”¹⁸⁵. Prezes Głównego Zarządu Towa-

¹⁷⁹ Cz. Kustra, *Działalność...*, s. 100.

¹⁸⁰ LMAVB, f. 318-38038, k. 1.

¹⁸¹ Już w 1923 r. ks. Karol Lubianiec zaświadczył, że objął zakłady „Powściągliwość i Praca” w nadziei na przekazanie ich księżom salezjanom, łącznie z beneficjum kościoła św. Stefana. Ksiądz Lubianiec upoważniony do kontaktu z salezjanami prosił o pośpieszenie się z przejęciem zakładu. LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6473, k. 32, Pismo ks. K. Lubianca do Komisji Administracyjnej przy Kurii Diecezjalnej Wileńskiej z dnia 5 lutego 1923 r.

¹⁸² *Praca...*, s. 7.

¹⁸³ LMAVB, f. 318-38038, k. 3; {LMAVB, f. 44-811, k. 101}.

¹⁸⁴ LMAVB, f. 318-38038, k. 3.

¹⁸⁵ Jednym z argumentów ks. Karola Lubianca za rozwiązaniem Towarzystwa „Powściągliwość i Praca” był fakt zatwierdzenia przez Stolicę Apostolską Towarzystwa św. Michała Archanioła „Powściągliwość i Praca” w Miejscu Piastowym w Małopolsce. Ksiądz Lubianiec był zatem świadomy michalickich „korzeni” zakładów zakładanych przez ks. N. Dyjakowskiego i chciał uniknąć w przyszłości nieprzewidzianych powikłań i nieporozumień z władzami nowo powstałego zgromadzenia zakonnego – księży michalitów. LMAVB, f. 44-811, k. 16; {AICMW, D I Wln 29}.

rzystwa „Powściągliwość i Praca” ks. K. Lubianiec został upoważniony przez Walne Zgromadzenie do podpisywania wszelkiego rodzaju aktów notarialnych, hipotecznych i prywatnych związanych z przekazaniem całego majątku Towarzystwa na rzecz Zgromadzenia Córek Maryi Wspomożycielki¹⁸⁶. W ten sposób siostry salezjanki otrzymały¹⁸⁷:

- a) na własność posiadłość ziemską „Sakisзки” (w późniejszych latach Laurów – Ł.K.) o powierzchni 83 dziesięciny i 1536 sążni kwadratowych (łącznie 91,3768 ha)¹⁸⁸ znajdującą się w powiecie wileńskim, w gminie niemeczyńskiej. Posiadłość ta w większości porośnięta lasem była ofiarowana Towarzystwu „Powściągliwość i Praca” przez Paulinę Emilię Brojerską na mocy aktu darowizny z dnia 18 lutego 1920 roku;
- b) całkowite prawa dzierżawy na wszystkie budynki wzniesione na placu przy ul. Stefańskiej 37, należącym do kościoła św. Stefana w Wilnie do czasu wygaśnięcia kontraktu na dzierżawę tj. do 29 września 1942 roku. Jednocześnie Zgromadzenie Córek Maryi Wspomożycielki zobowiązane jest do wszelkich obowiązków względem kościoła św. Stefana (wypłacanie rektorowi kościoła tenuty dzierżawnej w wysokości 200 rubli rocznie – około 1000 zł) i magistratu miasta Wilna. Po wygaśnięciu kontraktu wszystkie zabudowania winny przejść na własność kościoła św. Stefana;
- c) na własność wszystko, co znajduje się w gmachach przy ul. Stefańskiej 37 w Wilnie: lokomobilę parową, duży żelazny zbiornik na wodę i wszystkie urządzenia centralnego ogrzewania, motor elektryczny i całkowitą instalację elektryczną, meble, pomoce naukowe, warsztaty wszelkie i pracownie, narzędzia, maszyny, instrumenty, sprzęty, urządzenia kuchenne, internatowe i szkolne;
- d) na własność całkowite urządzenie pralni¹⁸⁹ przy ul. Stefańskiej 41, a więc kotły, baleje, cebry, magle i pozostałe sprzęty;

¹⁸⁶ LMAVB, f. 44-811, k. 16.

¹⁸⁷ LMAVB, f. 44-811, k. 16, 17. Było to powtórzenie deklaracji Towarzystwa „Powściągliwość i Praca” z dnia 7 kwietnia 1925 r. AICMW, D I Wln 22; LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6473, k. 11.

¹⁸⁸ Według planów majątku prywatnego Laurów z 17 czerwca 1938 r. ta powierzchnia wynosiła 98,6928 ha. AICMW, D I Lrw 244.

¹⁸⁹ Pralnia należąca do Towarzystwa „Powściągliwość i Praca” stała się obiektem sporu z rektorem kościoła św. Stefana – ks. W. Taszkunem, który rościł sobie prawa do pralni, zaprzeczając świadkom i wywołując zatargi. LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6473, k. 12, Pismo ks. K. Lubianca do Komisji Gospodarczej Diecezji Wileńskiej z dnia 14 maja 1925 r.

e) na własność książeczkę Wileńskiego Prywatnego Handlowego Banku z 1915 roku i prawo do podjęcia z banku złożonych na rachunku bieżącym 14750 rubli carskich na 4,5 % z procentami od czerwca 1915 roku i użycia tych sum na potrzeby zakładu.

Od momentu oficjalnego przekazania Córkom Maryi Wspomożycielki zakładów Towarzystwa „Powściągliwość i Praca” nastąpiła zmiana nazwy z „Zakładu Sióstr Salezjanek Powściągliwość i Praca” na „Żeński Zakład Serca Jezusowego Sióstr Salezjanek”¹⁹⁰.

Siostry salezjanki, obejmując zakład wychowawczy przy ul. Stefańskiej w Wilnie, nie otrzymały sąsiadującego z nim kościoła pw. św. Stefana, który decyzją biskupa Jerzego Matulewicza – wbrew wcześniejszym zapewnieniom – pozostał kościołem rektoralnym zarządzanym przez księży diecezjalnych¹⁹¹. Także nieruchomości przy ul. Stefańskiej oraz plac kościelny (podwórze, teren pod boisko i ogród) były jedynie dzierżawione, a właścicielem pozostawała Kuria Metropolitalna.

Okres, w którym salezjanki za sąsiadów miały księży diecezjalnych, był trudnym czasem zarówno dla działalności sióstr, jak też dla kapłanów pracujących w kościele św. Stefana. Objęcie budynku przy ul. Stefańskiej 37 pozbawiło bowiem księży diecezjalnych dochodu, jaki wcześniej był uzyskiwany z wynajmu tego budynku przez Towarzystwo „Powściągliwość i Praca”. Czynnosc dzierżawczy wynoszący 200 rubli rocznie zdaniem ks. Wincentego Taszkuna – rektora kościoła św. Stefana – powinien być dalej opłacany, tym razem przez siostry salezjanki. Pojawiły się nawet pomysły, aby to Kuria wynagrodziła te straty w beneficjum kościoła św. Stefana¹⁹². Innym problemem był spór o ogród i podwórko, które służyło kościołowi św. Stefana, jednak było także potrzebne dla wychowanek salezjańskich, aby mogły przebywać na świeżym powietrzu i ewentualnie uprawiać tam rośliny.

W dniu 1 maja 1926 roku¹⁹³ wikariusz kapitulny ks. biskup sufragan Kazimierz Michalkiewicz zwolnił salezjanki z opłat za zajmowany dom

¹⁹⁰ LMAVB, f. 44-811, k. 17.

¹⁹¹ Biskup Jerzy Matulewicz był niechętny przekazaniu wileńskich placówek dobroczynnych księżom salezjanom, ale ostatecznie się zgodził pozostawiając kościół św. Stefana do dyspozycji Litwinów. A. Świda, *Ksiądz Wojciech...*, s. 364-365.

¹⁹² LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6471, k. 18, Pismo Rektora kościoła św. Stefana W. Taszkuna do wikariusza kapitulnego w Wilnie z dnia 22 marca 1926 r.

¹⁹³ Było to już po nominacji i przed ingresem abp. R. Jałbrzykowskiego – Ł.K.

oraz za ogród dzierżawiony przy kościele św. Stefana¹⁹⁴. Dalsze starania ks. K. Lubiańca¹⁹⁵ doprowadziły w lipcu 1928 roku do ofiarowania księżom salezjanom przez nowego pasterza abp. Romualda Jałbrzykowskiego kościoła św. Stefana w Wilnie¹⁹⁶. Dnia 21 sierpnia 1928 roku dotychczasowy zarządca ks. Wincenty Taszkun, w obecności dziekana miasta Wilna ks. Jana Adamowicza, przekazał kościół św. Stefana¹⁹⁷ wraz z całym jego inwentarzem i beneficjum salezjaninowi ks. Jakubowi Łęgoszowi¹⁹⁸.

Nowa sytuacja kościoła miała ułatwić pracę siostrom salezjankom. W rzeczywistości nie zwiększyły one swojego stanu posiadania i stały się znowu zależne od dobrej woli księży, tym razem z tego samego zgromadzenia. Realne korzyści odnieśli głównie księża salezjanie, którzy weszli w posiadanie kościoła św. Stefana i przy nim otworzyli oratorium¹⁹⁹. Zakonnicy udostępniali siostrom kościół św. Stefana i nie było już konieczności sprowadzania do sióstr kapłanów z ul. Dobrej Rady. Księża salezjanie posługiwali siostrom w sakramentach oraz prowadzili katechezę, a siostry odwdzięczały się posiłkami, usługami

¹⁹⁴ ASIW, T. Wilno Stefańska, Pismo Biskupa Sufragana Wileńskiego K. Michalkiewicza do Rektora kościoła św. Stefana Wincentego Tazskuna nr 1772, z dnia 1 maja 1926 r.

¹⁹⁵ Ksiądz K. Lubianiec ponaglał władze salezjańskie we Włoszech w osobie ks. P. Tirone (byłego inspektora, a następnie dyrektora duchowego i członka Zarządu Generalnego Towarzystwa Salezjańskiego) do szybkiego objęcia nowej placówki w sytuacji, gdy Arcybiskup Wileński R. Jałbrzykowski jest przychylny i sam wychodzi z taką inicjatywą, a salezjanie niepotrzebnie zwlekają. S. Zimniak, op. cit., s. 27; ASC, f. 739, T. Wilno, Kamienny Most, List ks. Karola Lubiańca z 13 marca 1928 r.

¹⁹⁶ ASIW, T. Wilno Stefańska, Pismo abp. R. Jałbrzykowskiego do Inspektora Księży Salezjanów z dnia 28 lipca 1928 r.

¹⁹⁷ Stało się to pomimo protestu 131 mieszkających w sąsiedztwie kolejarzy. LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6473, k. 34-37, Prośba kolejarzy miasta Wilna do JE Arcybiskupa Wileńskiego z dnia 17 sierpnia 1928 r.

¹⁹⁸ LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6472, k. 36, Pismo ks. J. Adamowicza do Kurii Wileńskiej z dnia 22 sierpnia 1928 r.

¹⁹⁹ Ubolewał nad tym ks. K. Lubianiec, którego intencją było, aby główną siedzibą księży salezjanów były placówki przy ul. Dobrej Rady, a przy ul. Stefańskiej, aby ograniczały się tylko do posługi religijnej. Tymczasem jak wynika z listu ks. Lubiańca do kanclerza Kurii Wileńskiej, salezjanie w przyszłości planowali rozwinąć działalność wychowawczą także przy ul. Stefańskiej, korzystając z budynków użytkowanych przez salezjanki. LMAVB, f. 44-811, k. 134-135.

w pralni oraz płaciły za posługę kapłańską 300 zł miesięcznie²⁰⁰. Kolejne lata były dla salezjanek czasem rozwoju działalności wychowawczej, ale też niepewności co do dalszego funkcjonowania po wygaśnięciu umowy dzierżawnej wyznaczonym na 1942 rok.

Przy Zakładzie Sióstr Salezjanek „Powściągliwość i Praca” przy ul. Stefańskiej prowadzono szkołę zawodową, której teren²⁰¹ zajmował 1282,69 m², z czego 756,44 m² pod zabudowaniami oraz podwórko o powierzchni 426,25 m². Głównym gmachem był trzypiętrowy budynek (o wymiarach zewnętrznych 49 x 19 m) z prostopadle położoną przybudówką (o wymiarach w najszerszym miejscu 7,3 x 27,27 m). W głównym gmachu znajdowały się piwnice, a w nich: jadalnia, kuchnia, spiżarnia, lodownia, kotłownia i skład. Na parterze mieściły się: 3 klasy, dyżurka, poczekalnia, gabinet, hol oraz sala rekreacyjna. Na pierwszym piętrze były: kaplica, pomieszczenia na 5 klas, pokój nauczycielski, pokój przełożonej, szatnia oraz toalety. Na drugim piętrze umieszczono: dwie klasy, dwie pracownie, pokój nauczycielski, dużą sypialnię oraz umywalnię i toaletę. Na trzecim piętrze pomieszczenia użytkowe zajmowały połowę gmachu i były tam: 4 izby chorych, 2 pokoje, kuchnia oraz umywalnia. W prostopadle położonej przybudówce znajdowały się parterowe składy i stolarnia wraz z toaletą oraz piętrowy budynek pralni (parter), nad którą umieszczono sypialnię (pierwsze piętro)²⁰². Szkoła była skanalizowana i zaopatrzona w wodę zdatną do pica i do mycia rąk (natrysków nie było)²⁰³. W budynku znajdowało się 12 pieców²⁰⁴, była też wentylacja lufcikami i oberluftami²⁰⁵.

²⁰⁰ AICMW, D I Lrw 30-127, Akta dotyczące Sióstr Salezjanek.

²⁰¹ Powierzchnia według danych z 22 kwietnia 1931 r. LCVA, f. 172, ap.1, b. 5748, k. 42. Według innych danych (z 19 listopada 1935 r.) powierzchnia terenu wynosiła 4500 m², w tym 4074 m² pod zabudowaniami oraz boisko o powierzchni 426 m². LCVA, f. 172, ap. 2, b. 6237, k. 92. Prawdopodobnie tak duża powierzchnia uwzględnia tu także teren ogrodu i zabudowań przyległych do kościoła św. Stefana oraz zabudowania niezwiązane ze szkołą – Ł.K.

²⁰² AICMW, D I Wln 4-42, Plany Domu w Wilnie.

²⁰³ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5748, k. 42.

²⁰⁴ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5748, k. 23.

²⁰⁵ LCVA, f. 172, ap.1, b. 1144, k. 18.

Fotografia 15. Główny gmach szkoły sióstr salezjanek przy ul. Stefańskiej w Wilnie

Źródło: D. Grassiano, *W kraju...*

Szkoła przy ul. Stefańskiej była systematycznie doposażana w potrzebne meble i sprzęty. Oprócz zakupu drobnych przyborów szkolnych salezjanki wyposażyły szkołę m.in. w maszyny do pisania²⁰⁶, maszyny do szycia, krosna, żelazka, deski do prasowania, manekiny, gabloty do towaroznawstwa, mapy do historii, tablice do anatomii i higieny, komplet tablic do nauki o Polsce, tablicę krajoznawczą, szafę biblioteczną, mapy ścienne (Europy, Półkuli Zachodniej i Wschodniej, Polski, Litwy), globus, „Pogoń” w ramie oszklonej, „Pius XII” w ramie oszklonej. Do sali gimnastycznej zakupiono m.in. drabinki, ławki, materac, siatkę i piłki²⁰⁷. W 1928 roku zakupiono motor elektryczny²⁰⁸,

²⁰⁶ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5748, k. 46.

²⁰⁷ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5748, k. 23, 34; AICMW, D I Wln 68, Księga Inwentarzowa Prywatnej Szkoły Powszechnej Sióstr Salezjanek od roku 1931.

²⁰⁸ Motor zakupiono za 450 zł z pieniędzy MWRiOP i według polecenia Kuratora OSW miał być wpisany do księgi inwentarzowej jako własność skarbu państwa, co było zgodne z par. 44 Statutu szkoły. LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5748, k. 48.

a w 1930 roku – fortepian, który został umieszczony w sali muzycznej²⁰⁹. Od 20 lutego 1937 roku salezjanki przy ul. Stefańskiej posiadały własne radio подарowane przez panią Sieradzką²¹⁰. W sypialniach znajdowało się około 160 łóżek²¹¹.

Siostry salezjanki wielokrotnie ubiegały się o dotacje z różnych źródeł i permanentnie doświadczały niewystarczającej ilości funduszy na swoją działalność. Kwota dotacji otrzymywana z magistratu miasta Wilna na jedno dziecko²¹² była zbyt mała na jego utrzymanie, a tym bardziej na pomoce szkolne.

Przykładowe dotacje na rzecz zakładu wychowawczego i szkół siostr salezjanek przy ul. Stefańskiej w Wilnie: w listopadzie 1924 roku siostry otrzymały 3000 zł z Wydziału Pracy i Opieki Społecznej²¹³; w marcu 1930 roku przyznano zakładowi z kredytów MPiOS 1000 zł na ubranie dla wychowanek bez przynależności gminnej²¹⁴; w 1933 roku dotacja z Urzędu Wojewódzkiego Wileńskiego, Wydział Pracy i Opieki Społecznej wynosiła 100 zł²¹⁵; w 1933 roku na prowadzenie szkoły zawodowej Kuratorium OSW przyznało 3900 zł (w maju)²¹⁶ oraz 2150 zł (w październiku)²¹⁷, w 1934 roku te kwoty wynosiły 1000 zł (w styczniu)²¹⁸ i 940 zł (w czerwcu)²¹⁹.

Podobnie jak w zakładach księży salezjanów, siostry, prowadząc prywatne placówki opiekuńcze, podlegały władzy kościelnej i nie widziały potrzeby ingerencji władz świeckich w ich sposób pracy z młodzieżą, zwłaszcza że organy państwowe jedynie dofinansowywały tę działalność. Kazimierz Jocz, naczelnik w Urzędzie Wojewódzkim Wileńskim, tak opisywał tę sprawę: „Jakkolwiek S. Salezjanki nie

²⁰⁹ Fortepian zakupiono za 900,30 zł. AICMW, D I Wln 138.

²¹⁰ AICMW, F IV, 37,1, Kronika domu w Wilnie pod wezwaniem Najśw. Serca Pana Jezusa 1937, bnk.

²¹¹ Według danych z 21 października 1926 r. spało na nich 205 dziewcząt. LCVA, f. 51, ap. 12, b. 237, k. 52.

²¹² W 1924 r. było to 35 groszy, a w 1933 r. 85 groszy dziennie. LCVA, f. 51, ap. 12, b. 237, k. 104; LCVA, f. 51, ap. 12, b. 1419, bnk.

²¹³ LCVA, f. 51, ap. 12, b. 237, k. 106.

²¹⁴ LCVA, f. 51, ap. 12, b. 927, k. 34.

²¹⁵ LCVA, f. 51, ap. 12, b. 1419, bnk.

²¹⁶ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 4085, k. 8.

²¹⁷ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 4085, k. 7.

²¹⁸ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 4613, k. 13.

²¹⁹ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 4613, k. 4.

podporządkowują się Rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 kwietnia 1927 roku o kontroli i nadzorze nad działalnością instytucji opiekuńczych i sprawozdań Urzędowi nie składają, tem nie mniej nie powinny z tego powodu być poszkodowane dzieci zakładowe, a szczególnie nie posiadające przynależności opiekuńczej²²⁰.

Fotografia 16. Widok byłej szkoły siostr salezjanek i kościoła św. Stefana w Wilnie w 2014 roku

Fot. Łukasz Kalisz, 21 października 2014.

Fotografia 17. Widok byłej szkoły siostr salezjanek i kościoła św. Stefana w Wilnie w 2014 roku

Fot. Łukasz Kalisz, 21 października 2014.

²²⁰ LCVA, f. 51, ap. 12, b. 927, k. 35.

Fotografia 18. Widok byłej szkoły siostr salezjanek w Wilnie w 2014 roku

Fot. Łukasz Kalisz, 21 października 2014.

Fotografia 19. Rycina kościoła św. Stefana w Wilnie

Źródło: M. Kamiński, *Kościół św. Stefana...*, s. 312.

Fotografia 20. Kościół św. Stefana w Wilnie – 2014 rok

Fot. Łukasz Kalisz, 13 sierpnia 2014.

2.6.2. Polepie

Filią zakładu sióstr salezjanek w Wilnie był majątek Polepie (gmina Rudomino, powiat wileńsko-trocki, województwo wileńskie²²¹) o powierzchni około 119 ha. Od XVIII wieku stanowił on własność ojców karmelitów, zawierając pola, łąki, lasy i nieużytki. Po skasowaniu w 1885 roku przez rząd rosyjski klasztoru karmelitańskiego w Wilnie, folwark został skonfiskowany w 1890 roku. Podczas okupacji niemieckiej w 1916 roku bandyci zamordowali całą rodzinę dzierżawców Polepia, a władze niemieckie na skutek zabiegów ks. Karola Lubianca oddały folwark na cele dobroczynne „Domowi Serca Jezusowego”. Po roku 1919, aby utrzymać folwark, ks. Lubianiec przekonał Jerzego Osmołowskiego – Generalnego Komisarza Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich w latach 1919–1920, że zakłady DSJ mające na swym

²²¹ Od 20 stycznia 1926 r. Dz. U. 1926 nr 6, poz. 29.

utrzymaniu ponad 700 wychowanków powinny mieć posiadłości rolne. Powyższe wytłumaczenia zyskały aprobatę Naczelnika Państwa Polskiego Marszałka Józefa Piłsudskiego, który zgodził się na przekazanie Polepia „Domowi Serca Jezusowego”. Formalnie była to jednak dzierżawa z czynszem, który według zapewnień J. Osmołowskiego nie powinien być pobierany²²².

Fotografia 21. Posiadłość siostr salezjanek w Polepiu

Źródło: ze zbiorów Archiwum Prowincjonalnego Inspektorii Warszawskiej w Łomiankach.

Po objęciu folwarku przez Córki Maryi Wspomożycielki w 1924 roku Polepie stało się filią placówki edukacyjno-wychowawczej przy ul. Stefańskiej w Wilnie. Majątek rolny służył do letniego odpoczynku i dawał możliwość zdobycia umiejętności rolniczych dziewczętom, które uczestniczyły w żniwach i innych wiejskich pracach. Ksiądz Lubianiec zabiegał o to, aby gospodarstwo zostało jak najdłużej we władaniu salezjanek, bowiem od 1920 roku nowe organy rządowe próbowały

²²² LMAVB, f. 44-811, k. 3; AICMW, D I Wln 39.

rozparcelować Polepie, co uszczupliłoby znacznie majątek nowych właścicieli i spowodowałoby trudności w wyżywieniu około 250 dziewczynek będących pod opieką sióstr²²³. Na Polepie nakładano także, wbrew wcześniejszym ustaleniom, opłaty dzierżawcze i prowadzono kontrole gospodarstwa²²⁴ – działa się tak, ponieważ ten majątek nigdy nie został formalnie własnością ani DSJ, ani Towarzystwa Salezjańskiego.

Fotografia 22. Widok byłego domu sióstr salezjanek w Polepiu w 2016 roku

Fot. Łukasz Kalisz, 18 sierpnia 2016.

---

²²³ Ibidem.

²²⁴ AICMW, D I Wln 169.

2.6.3. Laurów

Majątek Sakiszki (lub Zasakiški), nazwany następnie na cześć matki Laury Meozzi Laurowem²²⁵, o powierzchni gruntów około 98,7 ha²²⁶ ofiarowany był salezjankom przez Towarzystwo Świętego Franciszka Salezego „Powściągliwość i Praca” podczas Walnego Zgromadzenia dnia 27 czerwca 1927 roku, jednak formalnie darowanie nieruchomości miało miejsce 19 listopada 1929 roku²²⁷. W tym zacisznym miejscu wśród lasów i niedużej odległości od Wilna salezjanki postanowiły założyć kompleks zabudowań dla celów edukacyjno-wychowawczych.

Fotografia 23. Budynek szkolno-wychowawczy siostr salezjanek w Laurowie

Źródło: ze zbiorów Archiwum Prowincjonalnego Inspektorii Warszawskiej w Łomiankach.

Budynek szkolny w Laurowie, wzniesiony od podstaw przez siostry salezjanki, był to piętrowy dom z piwnicami o powierzchni 500 m²

²²⁵ A. Olczyk, L. Zujko, *Zgromadzenie...*, s. 267.

²²⁶ AICMW, D I Lrw 244.

²²⁷ Według wyciągu z wykazu hipotecznego księgi wieczystej nr Hip. 331. LCVA, f. 172, ap. 1, b. 1144, k. 16-17.

zabudowy²²⁸ i wynoszącej 4467 m³ kubaturze²²⁹. Budowę zaplanowano łącznie z kanalizacją i wodociągami oraz z doprowadzeniem elektryczności uzyskanej z turbiny na grobli²³⁰ (naprzeciw szkoły był wykopany staw oraz płynął mały strumień). W głównym budynku uwzględniono następujące pomieszczenia: w piwnicach – kuchnię, piekarnię i skład na opał; na pierwszym piętrze – spiżarnię, jadalnię, pokój gospodarczy, 2 rozmównice, szatnię, natryski, 4 pokoje oraz kaplicę; na drugim piętrze – pokój przełożonej, szpitalik, zarząd, inwentarz, łazienkę, umywalnię, wc, pokój sekretariatu, kancelarię, pokój na pomoce szkolne, izbę dzienną, dwie klasy oraz dwie sypialnie dla dzieci²³¹. W zakładzie były 52 piece (nie licząc kuchni, pralni, piekarni i suszarni bielizny)²³².

Fotografia 24. Budynek szkolno-wychowawczy siostr salezjanek w Laurowie

Źródło: ze zbiorów Archiwum Prowincjonalnego Inspektorii Warszawskiej w Łomiankach.

²²⁸ Według projektu domu wychowawczo szkolnego należącego do Stowarzyszenia CMW w Sakiszkach inż. Izaaka Smorgońskiego. AICMW, D I Lrw 238.

²²⁹ AICMW, D I Lrw 234.

²³⁰ Ibidem.

²³¹ AICMW, D I Lrw 238.

²³² AICMW, D I Lrw 57.

Oprócz głównego gmachu szkoły w Laurowie istniały oddzielnie budynek mieszkalny i budynki gospodarcze. Salezjanki posiadały także inwentarz żywy (w 1939 roku były to: 3 konie, 3 krowy, 4 cielęta, 17 świń, 21 kur, 11 gęsi i 12 kaczek). Ziemia orna stanowiła około 20% całego majątku (pozostałą część porastały lasy) i była wykorzystywana do takich upraw jak: żyto, sardela, łubin, ziemniaki i warzywa²³³.

Do 1 października 1937 roku Zakład „Anioła Stróża” w Laurowie i Zakład Serca Jezusowego Sióstr Salezjanek w Wilnie przy ul. Stefańskiej miały wspólny budżet. Później były to dwa odrębne zakłady, prowadzące oddzielne księgi²³⁴.

Fotografia 25. Pozostałości po głównym gmachu sióstr salezjanek w Laurowie – 2016 rok

Fot. Łukasz Kalisz, 17 sierpnia 2016.

²³³ AICMW, D I Lrw 26.

²³⁴ Przełożoną zakładu w Wilnie była wówczas s. Maria Mazzoli; w Laurowie, s. Zofia Sowińska. LMAVB, f. 318-26900, k. 42.

Rozdział 3

Szkoły salezjańskie w Okręgu Szkolnym Wileńskim

3.1. Klasyfikacja szkół salezjańskich

Zgromadzenia salezjańskie, zajmując się wychowaniem i opieką nad dziećmi (często aż do uzyskania przez nie pełnoletniości), troszczyły się o zapewnienie im edukacji dostosowanej do wieku. Przygotowaniem do nauczania szkolnego było przedszkole. Jediną taką salezjańską placówkę w Okręgu Szkolnym Wileńskim prowadziły Córki Maryi Wspomożycielki w Laurowie¹. Głównymi formami zgromadzenia salezjańskiego w OSW były szkoły powszechne oraz szkoły i kursy zawodowe.

Wszystkie szkoły salezjańskie w OSW miały charakter szkół prywatnych i były prowadzone w języku polskim. Właścicielem (koncesjonariuszem) szkół było Towarzystwo Salezjańskie lub Towarzystwo Sióstr Maryi Wspomożycielki, a funkcję dyrektora pełnił ksiądz salezjanin lub siostra salezjanka. Podstawą prawną do zatwierdzenia koncesjonariusza szkoły był Statut Towarzystwa Salezjańskiego zatwierdzony przez MWRiOP w dniu 15 maja 1922 roku, bądź też Statut Towarzystwa Sióstr Maryi Wspomożycielki zatwierdzony 8 stycznia 1925 roku.

Szkoły salezjańskie pracowały w oparciu o funkcjonujące przepisy państwowe dotyczące oświaty. Szkoły powszechne obejmowały siedem

---

¹ AICMW, D I Lrw 118-122.

lat nauczania i były obowiązkowe dla wszystkich dzieci w wieku szkolnym (od 7 do 14 roku życia) zgodnie z dekretem o obowiązku szkolnym z dnia 7 lutego 1919 roku². Zasady organizacji szkół powszechnych określała Ustawa z dnia 17 lutego 1922 r. o zakładaniu i utrzymywaniu publicznych szkół powszechnych³. Stopień organizacyjny szkoły zależał od zamieszkałych w obwodzie dzieci w wieku szkolnym. Jeżeli ta liczba w ciągu 3 następujących po sobie lat nie przekraczała 60 dzieci wówczas była to szkoła jednoklasowa z jednym nauczycielem, przy liczbie od 61 do 100 szkoła dwuklasowa z dwoma nauczycielami, od 101 do 150 szkoła trzyklasowa z trzema nauczycielami, od 151 do 200 szkoła czteroklasowa z czterema nauczycielami, od 201 do 250 szkoła pięcioklasowa z pięcioma nauczycielami, od 251 do 300 szkoła sześcioklasowa z sześcioma nauczycielami, powyżej 300 dzieci szkoła siedmioklasowa z siedmioma lub większej liczbie nauczycieli⁴.

Szkolnictwo zawodowe do 1932 roku nie miało ściśle określonej klasyfikacji. Na podstawie „Spisu szkół zawodowych Rzeczypospolitej Polskiej”⁵ z 1927 roku oraz Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. o kwalifikacjach zawodowych do nauczania w szkołach zawodowych⁶ można stwierdzić, że istniały: szkoły techniczne, szkoły mistrzów i nadzorców, szkoły miernicze, szkoły przemysłu artystycznego, szkoły agrotechniczne, szkoły handlowe, szkoły średnie zawodowe żeńskie, seminaria nauczycielek rzemiosł i nauczycielek gospodarstwa, szkoły niższe zawodowe żeńskie, szkoły gospodarcze żeńskie, szkoły rzemieślniczo-przemysłowe, szkoły zawodowe doksztalające oraz kursy zawodowe z różnych dziedzin.

Przełomem w rozwoju edukacji na ziemiach polskich była Ustawa o ustroju szkolnictwa z dnia 11 marca 1932 r.⁷ Janusza Jędrzejewicza – Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w rządzie Aleksandra Błazeja Prystora. Przewidywała ona organizowanie przedszkoleń dla dzieci w wieku 3–7 lat, określała zadania szkół: powszechnej, średniej ogólnokształcącej, zawodowej, pedagogicznej i wyższej;

² Dz. U. 1919 nr 14, poz. 147.

³ Dz. U. 1922 nr 18, poz. 143.

⁴ Dz. U. 1922 nr 18, poz. 143, art. 6.

⁵ *Spis szkół zawodowych Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1927.

⁶ Dz. U. 1928 nr 29, poz. 271.

⁷ Dz. U. 1932 nr 38, poz. 389.

ustalała wiek szkolny i czas trwania nauki na poszczególnych etapach edukacji.

Zadaniem obowiązkowej szkoły powszechnej po 1932 roku było „dać na poziomie, odpowiadającym wiekowi i rozwojowi dziecka, potrzebne ogółowi obywateli jednolite podstawy wychowania i wykształcenia ogólnego oraz przygotowanie społeczno-obywatelskie z uwzględnieniem potrzeb życia gospodarczego”⁸. Dziecko siedmioletnie powinno realizować obowiązek szkolny przez siedem lat poprzez naukę w publicznej szkole powszechnej, w innej szkole lub w domu. Pod względem organizacyjnym szkoły powszechne dzieliły się na szkoły pierwszego stopnia (nauka w klasach pierwszej i drugiej trwała po jednym roku, w klasie trzeciej – dwa lata, w klasie czwartej – trzy lata), szkoły drugiego stopnia (nauka w klasach od pierwszej do piątej trwała po jednym roku, w klasie szóstej – dwa lata), szkoły trzeciego stopnia (nauka w klasach od pierwszej do siódmej trwała po jednym roku, ale klasa siódma była zamknięciem nauki szkolnej dla uczniów, którzy nie zamierzali kształcić się dalej)⁹. Kolejnym obowiązkiem było doksztalcanie się do 18. roku życia w szkołach i na kursach doksztalcających ogólnych, bądź w szkołach doksztalcających zawodowych¹⁰.

Bardzo ważne dla odbudowy gospodarczej państwa było szkolnictwo zawodowe. Postawiono przed nim następujące zadanie: „przygotować wykwalifikowanych zawodowo pracowników dla życia gospodarczego przez teoretyczne i praktyczne kształcenie zawodowe z uwzględnieniem potrzebnego zakresu wykształcenia ogólnego oraz przez wychowanie społeczno-obywatelskie”¹¹. Na mocy reformy jędrzejewiczowskiej szkolnictwo zawodowe podzielono na szkoły (doksztalcające, typu zasadniczego, przysposobienia zawodowego) i kursy zawodowe. Program szkół doksztalcających zawodowych, oparty na pierwszym lub na drugim szczeblu programowym szkoły powszechnej, realizowany przez trzy lata, dostarczał niezbędnych wiadomości

⁸ Dz. U. 1932 nr 38, poz. 389, art. 11.

⁹ Dz. U. 1932 nr 38, poz. 389, art. 5-14; S. Mauersberg, *Komu służyła...*, s. 23-25; J. Sadowska, *Ku szkole na miarę Drugiej Rzeczypospolitej. Geneza, założenia i realizacja reformy jędrzejewiczowskiej*, Białystok 2001, s. 103.

¹⁰ Dz. U. 1932 nr 38, poz. 389, art. 15.

¹¹ Dz. U. 1932 nr 38, poz. 389, art. 24.

zawodowych teoretycznych i pogłębiał wykształcenie praktyczne. Szkoły zawodowe typu zasadniczego, dające przygotowanie zawodowe teoretyczne i praktyczne, dzieliły się na szkoły stopnia niższego (po ukończeniu 13. lub 14. roku życia i pierwszego stopnia szkoły powszechnej; nauka trwała dwa lub trzy lata), gimnazjalnego (po ukończeniu 13. roku życia i drugiego lub trzeciego stopnia szkoły powszechnej; nauka trwała od dwóch do czterech lat), licealnego (po ukończeniu 16. roku życia i gimnazjum ogólnokształcącego; nauka trwała dwa lub trzy lata)¹². Niezależnie od tych szkół organizowane były szkoły mistrzów i szkoły nadzorców, przeznaczone dla wykwalifikowanych rzemieślników i pracowników przemysłowych lub technicznych, dające rozszerzenie wiedzy zawodowej. Warunkiem było złożenie egzaminu czeladniczego oraz trzyletnia praktyka zawodowa¹³. Absolwenci wszystkich szkół wszelkich stopni mogli kontynuować naukę w rocznych szkołach przysposobienia zawodowego¹⁴. Innym rodzajem przygotowania do zawodu były kursy zawodowe przeznaczone dla osób specjalizujących się w pewnych działach danego zawodu. Czas trwania kursów uzależniono od potrzeb danej specjalności¹⁵.

Organizacja szkolnictwa, przewidziana w reformie z 1932 roku (por. wykres 1.), miała być wprowadzona w życie w odniesieniu do szkół powszechnych, średnich ogólnokształcących, zawodowych, seminariów dla wychowawczyń przedszkoli, liceów pedagogicznych i pedagogiów najdalej w ciągu sześciu lat od dnia wejścia w życie.

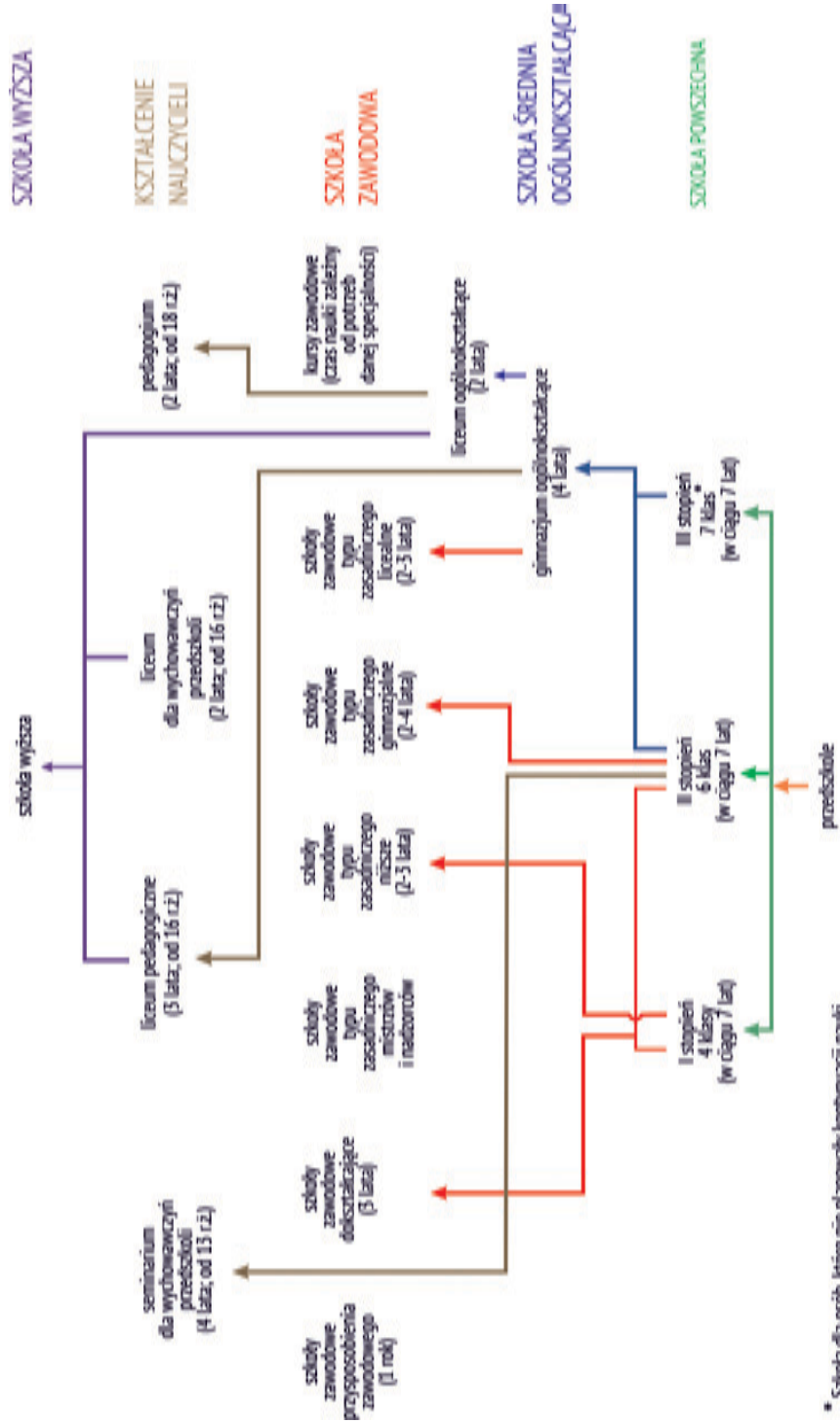
¹² Dz. U. 1932 nr 38, poz. 389, art. 27-31; J. Sadowska, op. cit., s. 172-173.

¹³ Dz. U. 1932 nr 38, poz. 389, art. 32.

¹⁴ Dz. U. 1932 nr 38, poz. 389, art. 33.

¹⁵ Dz. U. 1932 nr 38, poz. 389, art. 35.

Wykres 1. System edukacyjny w Drugiej Rzeczypospolitej według reformy jędrzejewiczowskiej

* Szkoła dla osób, które nie planowały kontynuacji nauki.

Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, nie dysponując wystarczającymi środkami na rozbudowę szkolnictwa państwowego, zgadzało się na rozwój szkół prywatnych, w tym szkół prowadzonych przez zgromadzenia zakonne. W dniu 11 marca 1932 r. Sejm uchwalił Ustawę o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych¹⁶. Normowała ona warunki zakładania i zamykania szkół (zakładów) oraz uzyskiwania uprawnień szkół (zakładów) państwowych lub publicznych przez placówki prywatne. Do założenia prywatnej szkoły (zakładu) konieczne było polskie obywatelstwo, przedłożenie statutu szkoły, zapewnienie odpowiedniego lokalu i wyposażenia, oświadczenie o wystarczających środkach na utrzymanie szkoły (zakładu), przedłożenie pisemnego stwierdzenia władz państwowych o nienagannej moralności i właściwym stosunku do państwa¹⁷. Władza szkolna mogła zamknąć szkołę (zakład), jeśli: bez usprawiedliwionej przyczyny była ona nieczynna przez trzy miesiące; poziom naukowy lub wychowawczy szkoły był niewystarczający w ciągu trzech ostatnich lat; szkoła nie przestrzegała obowiązujących przepisów lub postanowień statutu; nauczanie lub wychowanie młodzieży odbywało się w duchu niełojalnym wobec państwa, lub też szkoła nie przeciwdziałała skutecznie szkodliwym wpływom na młodzież¹⁸.

Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 7 czerwca 1932 r. o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych szczegółowo regulowało kwestie zawarte w Ustawie o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych, takie jak: nadzór nad szkołami, ustrój wewnętrzny szkoły zawarty w statucie, nazwa szkoły, warunki zakładania i zamykania szkół¹⁹.

¹⁶ Dz. U. 1932 nr 33, poz. 343.

¹⁷ Dz. U. 1932 nr 33, poz. 343, art. 2.

¹⁸ Dz. U. 1932 nr 33, poz. 343, art. 4.

¹⁹ Dz. U. 1932 nr 50, poz. 473.

3.2. Szkoły powszechne siostr salezjanek

Siostry salezjanki przy ul. Stefańskiej w Wilnie prowadziły pięcioklasową²⁰ Szkołę Powszechną, w której pracowało pięć nauczycielek. Mieściła się ona w głównym gmachu na parterze i w połowie pierwszego piętra. Zachowane dokumenty wskazują na istnienie tej szkoły w latach 1931–1939, jednak dokładna data jej utworzenia nie jest sprecyzowana²¹.

Córki Maryi Wspomożycielki otworzyły w 1935 roku na mocy Zezwolenia Kuratora OSW Kazimierza Szełałowskiego z dnia 11 lipca 1935 r. Prywatną Szkołę Powszechną Sióstr Salezjanek w Laurowie²². Była to prywatna siedmioklasowa (III stopnia) koedukacyjna szkoła powszechna z polskim językiem nauczania, przeznaczona dla dzieci wyznania rzymskokatolickiego w wieku od 6 do 14 lat. Nauka odbywała się według programu szkoły publicznej²³.

W majątku ziemskim Polepie, będącym filią wileńskiej placówki sióstr salezjanek, w 1936 roku starano się o otwarcie szkoły powszechnej²⁴. Z zachowanych dokumentów można wnioskować, że te zabiegi były niewystarczające – Kuratorium OSW nie otrzymało kompletu dokumentów potrzebnych do założenia szkoły i prosiło o ich uzupełnienie²⁵. Ostatecznie nie ma potwierdzenia, czy doszło do utworzenia Szkoły Powszechnej w Polepiu.

3.3. Szkoły zawodowe i kursy zawodowe sióstr salezjanek

Kształcenie zawodowe było prowadzone przez Towarzystwo Córek Maryi Wspomożycielki przy głównym wileńskim domu zakonnym zgromadzenia przy ul. Stefańskiej 37. Salezjańska Szkoła Rzemiosł

²⁰ Po reformie jędrzejewiczowskiej pięcioklasowe szkoły powszechne odpowiadały organizacyjnie szkołom III stopnia. J. Sadowska, op. cit., s. 99, 108.

²¹ AICMW, D I Wln 68, Księga Inwentarzowa Prywatnej Szkoły Powszechnej SS. Salezjanek od roku 1931; AICMW, F IV, 35,1, Kronika domu w Wilnie pod wezwaniem Najświętszego Serca Pana Jezusa 1935, bnk; AICMW, F IV, 37,1; AICMW, F IV, 39-42,2; AICMW, D I Wln 135.

²² Koncesja Nr I-21971/35. AICMW, D I Lrw 85.

²³ AICMW, D I Wln 80.

²⁴ AICMW, D I Wln 113.

²⁵ AICMW, D I Wln 116.

dla dziewcząt w Wilnie powstała jako niższa szkoła zawodowa na mocy Zezwolenia Ministra WRiOP Stanisława Grabskiego z dnia 12 grudnia 1925 r.²⁶ Uczennicami były dziewczęta w wieku od 14 do 16 lat, które ukończyły co najmniej 4 klasy szkoły powszechnej lub zdały egzamin wstępny. Nauka w szkole trwała 3 lata z możliwością powołania dodatkowej klasy przygotowawczej, zależnie od napływu kandydatów. Nauka oraz warsztaty przygotowywały rzemieślników w zawodach: krawiectwo damskie, bielizniarstwo, haft, pończosznictwo i trykotaż oraz zapoznawały uczniów z zastosowaniem rzemiosła w wytwórczości fabrycznej²⁷.

Pierwsza nazwa szkoły była – zdaniem koncesjonariuszki s. Anny Juzkówny – zbyt długa i często mylona ze Salezjańską Szkołą Rzemiosł księży salezjanów w Wilnie. Zdarzało się, że omyłkowo trafiała tam korespondencja szkolna sióstr. Z tych powodów w dniu 18 kwietnia 1929 roku s. Juzkówna wystąpiła do MWRiOP²⁸ o zmianę nazwy szkoły²⁹. Dnia 23 maja 1929 roku kurator Stanisław Pogorzelski, przychyłając się do prośby koncesjonariuszki, zmienił nazwę Salezjańskiej Szkoły Rzemiosł dla dziewcząt w Wilnie na Szkołę Zawodową Sióstr Salezjanek w Wilnie³⁰. Warunkiem przyjęcia do trzyletniej szkoły było ukończenie 5 oddziałów szkoły powszechnej (nie przeprowadzano egzaminu wstępnego). Szkoła była płatna, kształciła teoretycznie i praktycznie na rzemieślników w zawodzie krawiectwo i bielizniarstwo. Te specjalizacje zostały zniesione od roku szkolnego 1930/1931, jednak w klasach II i III w dalszym ciągu prace były dzielone na dwie grupy³¹.

²⁶ Koncesja numer 21789/25III. LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5748, k. 9.

²⁷ W okresie przejściowym, aż do odwołania przez Ministra WRiOP możliwe było przyjmowanie starszych kandydatów. LCVA, f. 172, ap. 1, b. 4613, k. 6, Tymczasowy Statut Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej przez państwo subwencjonowanej pod nazwą Salezjańska Szkoła Rzemiosł dla dziewcząt w Wilnie.

²⁸ Przekazanie prośby jak też ostateczna decyzja dotycząca zmiany nazwy szkoły odbyła się za pośrednictwem Kuratorium OSW na mocy Rozporządzenia Ministerstwa WRiOP z dnia 25 sierpnia 1928 r. w sprawie przekazania niektórych spraw kompetencji kuratorów okręgów szkolnych. Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego [Dalej: Dz. U. MWRiOP] 1928 nr 10, poz. 168 §2.

²⁹ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5748, k. 16.

³⁰ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 4613, k. 9.

³¹ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5748, k. 42.

Szkoła Zawodowa Sióstr Salezjanek w Wilnie została zlikwidowana z końcem roku szkolnego 1934/1935³². Na jej miejsce powstała jednoroczna szkoła przysposobienia krawiecko-bielizniarskiego pod nazwą Prywatna Żeńska Szkoła Przysposobienia Krawiecko-Bielizniarskiego Sióstr Salezjanek w Wilnie³³. Zgodę na to wyraził kurator Jan Czystowski Orzeczeniem z dnia 2 lipca 1935 r.³⁴ Organizacja szkoły odpowiadała założeniom szkół przysposobienia krawiecko-bielizniarskiego dla młodzieży, która ukończyła jedno- lub dwuklasową szkołę powszechną albo posiadała wykształcenie równoważne. Uczennicami były dziewczęta w wieku od 13 do 18 lat, wyznania rzymskokatolickiego i prawosławnego, narodowości polskiej³⁵.

Kuratorium OSW w dniu 2 lipca 1935 roku wyraziło zgodę na otwarcie 3 września 1935 roku³⁶ przy ul. Stefańskiej 37 Prywatnych Żeńskich Kursów Kroju i Szycia Sióstr Salezjanek w Wilnie³⁷. Były to roczne kursy kroju i szycia dla dziewcząt wyznania rzymskokatolickiego i prawosławnego, narodowości polskiej³⁸. Kandydatki do kursu w wieku 18-30 lat były przyjmowane po ukończeniu 4 oddziałów szkoły powszechnej lub zdobyciu równoważnego wykształcenia³⁹.

³² LCVA, f. 172, ap. 1, b. 1144, k. 30.

³³ Przyczyny likwidacji szkoły znajdują się w piśmie s. J. Górskiej do Kuratorium OSW z 19 czerwca 1935 r. LCVA, f. 172, ap. 1, b. 1144, k. 12; Z pewnością do likwidacji szkoły przyczyniły się także wnioski z wizytacji szkoły przeprowadzonej na przełomie listopada i grudnia 1934 r. Wizytatorka Ewa Gulbinowa dość surowo oceniła poziom nauczania w szkole i braki wykwalifikowanej kadry (spowodowane brakiem środków finansowych), co przemawiało za zamknięciem szkoły. Wskazała także pozytywny wpływ wychowawczy i dobrą organizację szkoły. LCVA, f. 172, ap. 2, b. 6236, k. 38-40.

³⁴ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 1144, k. 9.

³⁵ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 1144, k. 10, Statut Prywatnej Żeńskiej Szkoły Przysposobienia Krawiecko-Bielizniarskiego Sióstr Salezjanek w Wilnie.

³⁶ LCVA, f. 172, ap. 2, b. 6206, k. 7.

³⁷ Uruchomienie kursów nr III-20385/35 odpowiadało organizacji kursów zawodowych żeńskich i nastąpiło na mocy Ustawy z dnia 11 marca 1932 r. o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych. Dz. U. 1932 nr 33, poz. 343; LCVA, f. 172, ap. 2, b. 6206, k. 1, 7, Pismo Kuratorium OSW nr III-20385/35 z dnia 2 lipca 1935 r.

³⁸ LCVA, f. 172, ap. 2, b. 6206, k. 4, 6, Statut Prywatnych Żeńskich Kursów Kroju i Szycia Sióstr Salezjanek w Wilnie oraz Roczny program tymczasowy kroju i szycia kursów kroju i szycia sióstr salezjanek w Wilnie.

³⁹ LCVA, f. 172, ap. 2, b. 6206, k. 2.

3.4. Szkoły zawodowe księży salezjanów

W celu kształcenia fachowych rzemieślników, Towarzystwo Salezjańskie prowadziło zasadnicze szkoły zawodowe. Przykładem takiej szkoły była Salezjańska Szkoła Rzemiosł w Wilnie przy ul. Dobrej Rady 22. Szkoła powstała na mocy Koncesji wydanej przez Ministra WRiOP Bolesława Ostoję Miklaszewskiego w dniu 2 września 1924 r.⁴⁰ Uczniami szkoły byli chłopcy w wieku od 14 do 16 lat, którzy ukończyli cztery oddziały szkoły powszechnej lub zdali odpowiedni egzamin. Szkoła składała się z 3 klas oraz warsztatów odpowiadających prowadzonym działom. W zależności od napływu kandydatów, w szkole mogła istnieć klasa przygotowawcza. Szkoła posiadała dział stolarski, szewski i ślusarski⁴¹. Ten ostatni został zlikwidowany z końcem roku szkolnego 1926/1927⁴², natomiast dział szewski z końcem roku szkolnego 1931/1932⁴³.

Salezjańska Szkoła Rzemiosł w Wilnie w 1933 roku zmieniła nazwę na Prywatną Męską Szkołę Rzemieślniczo-Przemysłową w Wilnie, po tym, jak Kuratorium OSW pozwoliło na dalsze prowadzenie szkoły na mocy Ustawy z dnia 11 marca 1932 r. o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych oraz Rozporządzenia MWRiOP z dnia 7 czerwca 1932 r. o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych⁴⁴. Prywatna Męska Szkoła Rzemieślniczo-Przemysłowa była trzyletnią szkołą zawodową typu zasadniczego niższego stopnia. Miała charakter zakładu zamkniętego, przy szkole istniał internat dla wychowanków⁴⁵. Szkoła posiadała jeden wydział stolarski; jej zadaniem było przygotować – w myśl art. 24 Ustawy z dnia 11 marca 1932 r. – wykwalifikowanych zawodowo pracowników przez teoretyczne i praktyczne kształcenie z uwzględnieniem

⁴⁰ Koncesja numer 14049/24.D.III. LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 60.

⁴¹ W okresie przejściowym, aż do odwołania przez Ministra WRiOP możliwe było przyjmowanie starszych kandydatów. LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 61, Tymczasowy Statut Salezjańskiej Szkoły Rzemiosł w Wilnie.

⁴² LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 83.

⁴³ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 57, 28.

⁴⁴ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 117-136; Dz. U. 1932 nr 33, poz. 343; Dz. U. 1932 nr 50, poz. 473.

⁴⁵ LCVA, f. 172, ap. 2, b. 6236, k. 189; LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 184, Statut Prywatnej Męskiej Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej w Wilnie.

potrzebnego zakresu wykształcenia ogólnego oraz przez wychowanie społeczno-obywatelskie⁴⁶. Do zakładu przyjmowani byli chłopcy w wieku od 14 do 16 lat, wyznania rzymskokatolickiego, narodowości polskiej, skierowani przez Wydział Opieki Społecznej Magistratu miasta Wilna, którzy ukończyli 5 oddziałów szkoły powszechnej. Nauka i utrzymanie były bezpłatne⁴⁷. W 1936 roku Towarzystwo Salezjańskie za zgodą Kuratora OSW Kazimierza Szelągowskiego poczyniło starania formalne o przekształcenie istniejącej szkoły w Prywatne Męskie Gimnazjum Stolarskie Towarzystwa Salezjańskiego w Wilnie, co miało nastąpić w roku szkolnym 1936/1937⁴⁸. Przekształcenie Prywatnej Męskiej Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej za zgodą MWRiOP zostało jednak wstrzymane (bez podania przyczyny) i rok szkolny 1936/1937 był prowadzony bez zmian formalnych⁴⁹.

Z początkiem roku szkolnego 1938/1939 nastąpiła kolejna zmiana nazwy szkoły: Prywatna Męska Szkoła Rzemieślniczo-Przemysłowa w Wilnie przekształciła się w Prywatną Męską Szkołę Stolarską Towarzystwa Salezjańskiego w Wilnie⁵⁰. Nauka w szkole trwała 3 lata i przeznaczona była „dla młodzieży płci męskiej, zasadniczo wyznania rzymskokatolickiego, narodowości polskiej”. Do szkoły przyjmowano kandydatów w wieku od 14 do 17 lat, którzy przedstawili świadectwo ukończenia klasy IV szkoły powszechnej III lub II stopnia, świadectwo ukończenia z wynikiem pomyślnym pierwszego roku nauki w klasie IV szkoły powszechnej I stopnia, albo inne świadectwo uznane przez władze szkolne za równoważne. Organizacja szkoły odpowiadała organizacji państwowych szkół stolarskich stopnia niższego⁵¹.

Dnia 21 lutego 1925 r. Towarzystwo Salezjańskie otrzymało od MWRiOP Zezwolenie⁵² na prowadzenie Szkoły Rzemieślniczej Zakładu

⁴⁶ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 184, Statut Prywatnej Męskiej Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej w Wilnie.

⁴⁷ LCVA, f. 172, ap. 2, b. 6236, k. 189.

⁴⁸ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5725, k. 4-5, 9.

⁴⁹ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5725, k. 3.

⁵⁰ Nastąpiło to po tym, gdy Towarzystwo Salezjańskie 1 kwietnia 1938 r. uzyskało zgodę Kuratorium OSW na przekształcenie dotychczas istniejącej „Prywatnej Męskiej Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej w Wilnie”. LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 196.

⁵¹ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 198, Statut Prywatnej Męskiej Szkoły Stolarskiej Towarzystwa Salezjańskiego w Wilnie.

⁵² Zezwolenie nr 2491/25.III. LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5884.

Wychowawczego św. Józefa w Dworcu⁵³. Szkoła miała na celu teoretyczne i praktyczne przygotowanie rzemieślników w zawodzie stolarskim i szewskim⁵⁴ oraz zapoznanie ich z zastosowaniem rzemiosła w wytwórczości fabrycznej. Szkoła składała się z 3 klas zasadniczych oraz warsztatów, odpowiadających prowadzonym w niej działom. W zależności od napływu kandydatów istnieć mogła klasa przygotowawcza. Zamiast nauki warsztatowej mógł być w klasie przygotowawczej prowadzony sloyd, przystosowany do rzemiosł nauczanych w szkole. Uczniami byli chłopcy w wieku od 14 do 16 lat, którzy ukończyli cztery oddziały szkoły powszechnej siedmioklasowej lub zdali odpowiedni egzamin⁵⁵.

W czerwcu 1936 roku inspektor Towarzystwa Salezjańskiego ks. Stanisław Pływaczyk zwrócił się z prośbą do KOSW o zatwierdzenie stopniowej likwidacji dotychczasowej szkoły w Dworcu i wydanie pozwolenia na otwarcie Prywatnej Szkoły Stolarskiej Zakładu Wychowawczego św. Józefa w Dworcu⁵⁶. Po sprawdzeniu, czy szkoła księży salezjanów spełnia warunki przewidziane w ust. 1. art. 2. Ustawy z dnia 11 marca 1932 r. o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych oraz warunki Rozporządzenia MWRiOP z dnia 7 czerwca 1932 r., Kuratorium OSW wydało pozwolenie⁵⁷ na prowadzenie od roku szkolnego 1936/1937 Prywatnej Męskiej Szkoły Stolarskiej Towarzystwa Salezjańskiego w Dworcu.

⁵³ Szkoła księży salezjanów w Dworcu w różnych źródłach występowała pod nieco zmienioną lub skróconą nazwą. Według Dziennika Urzędowego Kuratorium OSW z 1926 r. nosiła nazwę Salezjańskiej Szkoły Rzemiosł. W księdze rozchodów za lata 1925-1928 oraz w spisie szkół zawodowych z roku szkolnego 1930/1931 była zapisana jako Szkoła Rzemiosł Zakładu Św. Józefa w Dworcu. Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego [Dalej: Dz. U. KOSW] 1926 nr 1, poz. 15; *Wykaz Szkół Zawodowych Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego*, s. 27; ApAL, T. *Szkoła...*; M. Falski (red.), *Szkoły w Rzeczypospolitej Polskiej w roku szkolnym 1930-31*, Warszawa 1933, s. 596-597.

⁵⁴ Były to główne działy szkoły, jednak w statucie występują także: kołodziejski i kowalski. LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5884, Tymczasowy Statut Szkoły Rzemieślniczej Zakładu Wychowawczego św. Józefa w Dworcu.

⁵⁵ Ibidem; Dz. U. KOSW 1926 nr 1, poz. 15; *Wykaz...*, s. 27.

⁵⁶ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5723.

⁵⁷ Na mocy Orzeczenia z dnia 19 września 1936 r. nr III-31117/36 – LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5884, bnk.

Szkoła ta przygotowywała pracowników do wykonywania robót w przemyśle stolarskim oraz w innych dziedzinach życia gospodarczego. Nauka w szkole trwała 3 lata i przeznaczona była dla młodzieży płci męskiej wyznania rzymskokatolickiego narodowości polskiej. Do szkoły przyjmowano kandydatów w wieku od 14 do 17 lat, którzy przedstawili świadectwo szkoły powszechnej III lub II stopnia lub inne świadectwo uznane za równoważne oraz posiadali odpowiedni rozwój fizyczny. Organizacja szkoły odpowiadała organizacji państwowych szkół stolarskich stopnia niższego. Przy szkole istniał internat dla uczniów⁵⁸.

3.5. Niższe seminarium salezjańskie

W 1937 roku powstało Niższe Seminarium Towarzystwa Salezjańskiego w Reginowie – była to placówka formacyjna nastawiona na kształtowanie powołań misyjnych, mająca charakter gimnazjum z programem szkoły państwowej⁵⁹. Zgodnie z wymaganiami MWRiOP nauka w gimnazjum trwała cztery lata, dolną granicą wieku ucznia rozpoczynającego naukę było 12 lat⁶⁰. Niższe seminaria salezjańskie były jednak szkołami wewnętrznymi, przygotowującymi do stanu duchownego, dlatego ukończenie tego typu szkoły nie było równoznaczne z ukończeniem gimnazjum państwowego⁶¹. Pierwszą klasę gimnazjalną otwarto w roku szkolnym 1937/1938. Uczniami mogli być absolwenci przynajmniej sześciu klas szkoły powszechnej, wśród nich byli także starsi chłopcy w wieku 14-19 lat, którzy zbyt późno rozpoczęli naukę. Szkoła mieściła się w dworze reginowskim, który służył także za internat.

⁵⁸ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5884, Statut Prywatnej Męskiej Szkoły Stolarskiej Towarzystwa Salezjańskiego w Dworcu; *Informator szkół zawodowych Okręgu Szkolnego Wileńskiego*, Wilno 1937, s. 29-31.

⁵⁹ J. Krawiec, *Powstanie...*, s. 158-159; S. Styrna, *Zgromadzenie...*, s. 15; ASIK (179); J. Ślósarczyk, *Historia...*, s. 434.

⁶⁰ Dz. U. 1932 nr 38, poz. 389.

⁶¹ W. Żurek, *Salezjańskie...*, s. 118.

Rozdział 4

Nauczanie i przygotowanie do pracy zawodowej

4.1. Programy nauczania i plany zajęć

Towarzystwo św. Franciszka Salezego i Zgromadzenie Córek Maryi Wspomożycielki edukację i opiekę nad wychowankami traktowały jako uczynki miłosierdzia, pełnione szczególnie względem młodzieży ubogiej i opuszczonej. Zgodnie ze statutami obu Towarzystw zapewniano podopiecznym mieszkanie, pożywienie i odzież oraz nauczano prawd wiary i rzemiosła. Powyższe działania przygotowywały młodego człowieka do uczciwego podjęcia pracy i samodzielnego utrzymania się po zakończonej edukacji¹.

Programy nauczania w szkołach salezjańskich odpowiadały wymogom stawianym szkołom państwowym określonego szczebla. Dzięki temu świadectwa szkół salezjańskich były honorowane przez szkoły państwowe.

Nauka w Prywatnej Szkole Powszechnej Sióstr Salezjanek w Laurowie trwała siedem lat i podzielona była na trzy szczeble według programu szkoły publicznej. Pierwszy szczebel, obejmujący elementarny zakres wykształcenia ogólnego, osiągnano po czterech latach nauki, drugi – rozszerzający i pogłębiający – po dwóch dalszych latach, trzeci

---

¹ Statut Towarzystwa Salezjańskiego, Warszawa 1933; LCVA, f. 172, ap. 1, b. 1144, k. 13-15, Statut Towarzystwa Sióstr Maryi Wspomożycielki.

– przysposabiający młodzież pod względem społeczno-obywatelskim i gospodarczym – po kolejnym roku. Dodatkowo w materiale nauczania wszystkich szczebli należało uwzględnić zagadnienia kulturalno-gospodarcze środowiska, w którym szkoła funkcjonowała. Indywidualny kierunek szkoły polegał na wychowaniu religijno-moralnym i państwowo-obywatelskim. W szkole nauczano w języku polskim i korzystano z podręczników dozwolonych przez władzę szkolną. Klasyfikowanie, promowanie uczniów oraz wydawanie im świadectw odbywało się według przepisów dla szkół publicznych².

W salezjańskich szkołach zawodowych męskich i żeńskich (Szkole Rzemieślniczej Zakładu Wychowawczego św. Józefa w Dworcu, Salezjańskiej Szkole Rzemiosł w Wilnie, Salezjańskiej Szkole Rzemiosł dla Dziewcząt w Wilnie) nauka przed 1932 rokiem trwała trzy lata i była prowadzona w języku polskim. Statuty placówek przewidywały 220-250 dni zajęć lekcyjnych w roku szkolnym. Rozkład zajęć zatwierdzał Minister WRiOP. Uczniowie ostatniej klasy, po zdaniu egzaminów i wykonaniu objętych programem prac warsztatowych, otrzymywali świadectwa ukończenia szkoły podpisane przez prezesa Rady Nadzorczej, dyrektora szkoły, członków komisji egzaminacyjnej i Rady Pedagogicznej (w Wilnie) lub przez dyrektora zakładu wychowawczego i kierownika szkoły rzemieślniczej (w Dworcu). Świadectwa zawierały ocenę postępów w naukach teoretycznych i praktycznych oraz pilności i sprawowania. Podopieczni opuszczający szkołę przed jej ukończeniem otrzymywali świadectwa uczenia³.

Wskutek reformy szkolnictwa w 1932 roku dotychczasowe salezjańskie szkoły zawodowe musiały przejść reorganizację. Nauka w Prywatnej Męskiej Szkole Rzemieślniczo-Przemysłowej Towarzystwa Salezjańskiego w Wilnie (przekształconej później w Prywatną Męską Szkołę Stolarską Towarzystwa Salezjańskiego w Wilnie) oraz w Prywatnej Męskiej Szkole Stolarskiej Towarzystwa Salezjańskiego w Dworcu trwała trzy lata i podzielona była na okresy roczne. W szkołach nauczano w języku polskim, przy pomocy podręczników i środków naukowych dozwolonych przez władzę szkolną. W realizacji postulatów nauczania i wychowania państwowego i obywatelsko-twórczego szkoły stosowały się do wskazań władz szkolnych. Klasyfikowanie

² AICMW, D I Wln 80; Dz. U. 1932 nr 38, poz. 389, art. 11.

³ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5884, bnk.; LCVA, f. 172, ap.1, b. 2876, k. 61-64; LCVA, f. 172, ap. 1, b. 4613, k. 6-9.

i promowanie uczniów odbywało się według przepisów dla szkół państwowych. Uczniowie otrzymywali świadectwa po ukończeniu szkoły lub poszczególnego okresu nauczania stosownie do wzoru ustalonego przez władzę szkolną. Nauka odbywała się zgodnie z programem szkół stolarskich stopnia niższego⁴. Zadaniem szkół (na podbudowie I szczebla programowego szkoły powszechnej) było praktyczne kształcenie pracowników dla wykonywania robót stolarskich w przemyśle i innych dziedzinach życia gospodarczego. Program nie miał specjalizacji, był dostosowany do potrzeb i warunków regionalnych. Podstawę programową tworzyła praktyczna nauka stolarstwa, uwzględniająca (w zakresie koniecznym dla zrozumienia typowych zjawisk związanych z pracą rzemieślnika) technologię drzewa, materiałoznawstwo i maszynoznawstwo specjalne, rysunek zawodowy, organizację warsztatu stolarskiego pod względem technicznym, handlowym i administracyjnym oraz wiadomości pomocnicze zarówno związane z zawodem, jak i ogólne. W szkolnym warsztacie wytwórczym odbywało się praktyczne szkolenie uczniów⁵.

Kurs nauki w Prywatnej Żeńskiej Szkole Przystosowania Krawiecko-Bielżniarskiego Sióstr Salezjanek w Wilnie obejmował jeden rok i dzielił się na okresy półroczne. Organizacja szkoły odpowiadała założeniom szkół przystosowania krawiecko-bielżniarskiego. W szkole obowiązywał język polski, podczas nauczania używano podręczników i środków naukowych dozwolonych przez władzę szkolną. Nauka odbywała się zgodnie z programem rocznych szkół przystosowania krawiecko-bielżniarskiego (na podbudowie I szczebla programowego szkoły powszechnej)⁶. Miała ona przygotować młodzież do wykonywania podstawowych robót w zakresie krawiectwa damskiego, dziecięcego i bielżniarstwa. Ośrodkiem nauczania był warsztat krawiecko-bielżniarski. Podstawę programową tworzyła praktyczna nauka w zakresie: techniki szycia ręcznego i maszynowego, elementów kroju,

⁴ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 184-187, Statut Prywatnej Męskiej Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej Towarzystwa Salezjańskiego w Wilnie; LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5884, Statut Prywatnej Męskiej Szkoły Stolarskiej Towarzystwa Salezjańskiego w Dworcu; LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 198, Statut Prywatnej Męskiej Szkoły Stolarskiej Towarzystwa Salezjańskiego w Wilnie.

⁵ Dz. U. KOSW 1934 nr 3, poz. 21, s. 166.

⁶ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 1144, k. 10-11.

modelowania, rysunku zawodowego i materiałoznawstwa. Program uwzględniał wiadomości pomocnicze ściśle związane i bezpośrednio niezwiązane z zawodem. Praktyczne szkolenie uczennic odbywało się w szkolnym warsztacie wytwórczym. Uczennice klasyfikowano i promowano według przepisów szkół państwowych. Po ukończeniu szkoły lub poszczególnego okresu nauczania absolwentki otrzymywały świadectwa zgodne z wzorem ustalonym przez władzę szkolną⁷.

Nauka na Prywatnych Żeńskich Kursach Kroju i Szycia Sióstr Salezjanek w Wilnie trwała jeden rok i była prowadzona w języku polskim. Organizacja kursów odpowiadała założeniom kursów zawodowych żeńskich, dostosowanych do potrzeb krawiectwa i bielizniarstwa. Uczennice otrzymywały świadectwa po ukończeniu kursów stosownie do wzoru ustalonego przez władzę szkolną. Indywidualny kierunek kursów stanowiło nauczanie kroju i szycia⁸.

Jak wynika z informacji zawartych w protokołach wizytacji przeprowadzonej w kwietniu 1933 roku w Prywatnej Męskiej Szkole Rzemieślniczo-Przemysłowej Towarzystwa Salezjańskiego w Wilnie, rejestracja uczniów prowadzona była w dwóch albumach: do pierwszego wpisywano oceny z poszczególnych czterech okresów roku szkolnego, do drugiego – oceny półroczne, roczne oraz decyzje Rady Pedagogicznej. Dzienniki klasowe służyły do adnotacji obecności uczniów oraz treści odbywających się na lekcji. Nauczanie przeprowadzano systemem klasowo-lekcyjnym i warsztatowym, uczniowie byli odpytywani na każdej lekcji, materiał realizowano w klasie, w miarę potrzeby zadawano pracę domową. Plan zajęć był następujący: od godziny 8.00 do godziny 14.00 praca w warsztatach (z przerwą na drugie śniadanie), od 14.00 półtorej godziny przerwy obiadowej, następnie do 19.45 lekcje w szkole. Nieobecność uczniów spowodowana była jedynie chorobą, spóźnianie się zasadniczo nie miało miejsca ze względu na stały pobyt uczniów w zakładzie (zamieszkiwali w internacie) i ściśle przestrzeganie dziennego planu zajęć. Nietypowo przedstawiał się system ocen: 1 – bardzo dobrze, 2 – dobrze, 3 – dostatecznie, 4 – niedostatecznie (powszechnie stosowano skalę odwrotną)⁹.

⁷ Dz. U. KOSW 1934 nr 3, poz. 21, s. 202-203.

⁸ LCVA, f. 172, ap. 2, b. 6206, k. 6; Dz. U. KOSW 1934 nr 3, poz. 21, s. 203.

⁹ LCVA, f. 172, ap. 2, b. 6236, k. 189.

W Szkole Zawodowej Sióstr Salezjanek w Wilnie w roku szkolnym 1934/1935 zajęcia rozpoczynały się o godzinie 8.40, a kończyły najpóźniej o godzinie 15.30. Od poniedziałku do środy dziewczęta w klasie pierwszej uczyły się przedmiotów ogólnokształcących i zawodowych, trzy kolejne dni przeznaczone były na naukę krawiectwa. W klasie drugiej – na początku tygodnia odbywała się nauka krawiectwa, w następnych dniach przedmioty ogólnokształcące i zawodowe. W klasie trzeciej – trzy dni nauki szycia i kroju, dwa dni na uczenie się przedmiotów ogólnokształcących i zawodowych oraz jeden dzień na naukę gospodarstwa (por. tabela 4.)¹⁰.

Tabela 4. Rozkład lekcji Szkoły Zawodowej Sióstr Salezjanek w roku szkolnym 1934/1935

Godz.	Kl.	Poniedziałek	Wtorek	Środa	Czwartek	Piątek	Sobota
8 ⁴⁰ -9 ²⁵	I	język polski	język polski	język polski	krawiectwo	krawiectwo	krawiectwo
	II	krawiectwo	krawiectwo	krawiectwo	historia	gimnastyka	towaroznawstwo
	III	szycie	wychowawstwo	krój	rysunki	język polski	gospodarstwo
9 ³⁰ -10 ¹⁵	I	śpiew	geografia	religia	krawiectwo	krawiectwo	krawiectwo
	II	krawiectwo	krawiectwo	krawiectwo	język polski	rysunki	język polski
	III	szycie	szycie	krój	rysunki	język polski	gospodarstwo
10 ²⁰ -11 ⁰⁵	I	gimnastyka	rachunki	geografia	krawiectwo	krawiectwo	krawiectwo
	II	krawiectwo	krawiectwo	krawiectwo	religia	rysunki	historia
	III	szycie	szycie	szycie	język polski	obywatelstwo	gospodarstwo
11 ¹⁰ -11 ⁵⁵	I	religia	rysunki	rachunki	krawiectwo	krawiectwo	krawiectwo
	II	krawiectwo	krawiectwo	krawiectwo	rysunki	język polski	rachunki
	III	szycie	szycie	szycie	religia	rysunki	gospodarstwo
12 ⁰⁰ -12 ⁴⁵	I	rachunki	rysunki	rysunki	krawiectwo	krawiectwo	krawiectwo
	II	krawiectwo	krawiectwo	krawiectwo	rysunki	higiena	śpiew
	III	szycie	szycie	szycie	rachunkowość	rysunki	gospodarstwo

¹⁰ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 1144, k. 5.

	I	krój	zdobienie	rysunki	krawiectwo	krawiectwo
13 ¹⁵ -14 ⁰⁰	II	krawiectwo	krawiectwo	krawiectwo	rachunki	zdobienie
	III	szycie	szycie	szycie	śpiew	gimnastyka
	I	krój	zdobienie	wycho- wawstwo	krawiectwo	krawiectwo
14 ⁰⁵ -14 ⁵⁰	II	krawiectwo	krawiectwo	krawiectwo		zdobienie
	III	szycie	szycie	szycie	obywatelstwo	zdobienie
	I				krawiectwo	krawiectwo
14 ⁵⁵ -15 ³⁰	II	krawiectwo	krawiectwo	wycho- wawstwo		zdobienie
	III	szycie	szycie			

Źródło: LCVA, f. 172, ap. 1, b. 1144, k. 5.

W tygodniowym rozkładzie zajęć Szkoły Rzemiosł Zakładu św. Józefa w Dworcu w roku szkolnym 1935/1936 praca warsztatowa była zaplanowana w poniedziałki i soboty, trwała od 8.00 do 13.45, po niej do 17.45 odbywały się lekcje (w soboty – hufiec szkolny). W pozostałe dni lekcje zaczynały się o 8.00, a warsztaty o 11.45 i trwały do 17.45 (por. tabela 5.).

Tabela 5. Tygodniowy rozkład zajęć Szkoły Rzemiosł Zakładu św. Józefa w Dworcu w roku szkolnym 1935/1936

Godz.	Kl.	Poniedziałek	Wtorek	Środa	Czwartek	Piątek	Sobota
8 ⁰⁰ -9 ⁴⁵	I		matematyka	polski	geografia	matematyka	
	II		materiało- znawstwo	matematyka	fizyka	rysunek zawodowy	
	III		polski	technologia		rysunek zawodowy	
9 ⁵⁰ -9 ³⁵	I		geografia	matematyka	technologia	polski	
	II		matematyka	polski	polski	rysunek zawodowy	
	III		nauka obywatelstwa	kalkulacja		rysunek zawodowy	
9 ⁴⁰ -10 ²⁵	I	praca warsztatowa	polski	rysunek geometr.	matematyka	rysunek odręczny	praca warsztatowa
	II		księgowość	rysunek geometr.	materiało- znawstwo	rysunek zawodowy	
	III		higiena	rysunek zawodowy		rysunek zawodowy	
10 ³⁰ -11 ¹⁵	I		gimnastyka	rysunek geometr.	polski	rysunek odręczny	
	II		gimnastyka	rysunek geometr.	materiało- znawstwo	rysunek zawodowy	
	III		gimnastyka	rysunek zawodowy		rysunek zawodowy	
11 ⁴⁵ -13 ⁴⁵	I						
	II						
	III						
15 ²⁰ -16 ⁰⁵	I	religia					
	II	fizyka	praca warsztatowa	praca warsztatowa	praca warsztatowa	praca warsztatowa	hufiec szkolny
	III	technologia					
16 ¹⁰ -16 ⁵⁵	I	polski					
	II	religia					
	III	matematyka					

17 ⁰⁰ -17 ⁴⁵	I	matematyka	praca warsztatowa	praca warsztatowa	praca warsztatowa	praca warsztatowa	huftec szkolny
	II	chemia					
	III	religia					

Źródło: LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5884, bnk.

W tym samym roku szkolnym w Prywatnej Męskiej Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej Towarzystwa Salezjańskiego w Wilnie lekcje rozpoczynały się o 7.50 i kończyły najpóźniej o 11.05, następnie odbywały się zajęcia warsztatowe (por. tabela 6.).

Tabela 6. Rozkład zajęć tygodniowych Prywatnej Męskiej Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej Towarzystwa Salezjańskiego w Wilnie w roku szkolnym 1935/1936

Godz.	Kl.	Poniedziałek	Wtorek	Środa	Czwartek	Piątek	Sobota
7 ⁵⁰ -8 ³⁵	I	kreślenie geometryczne	korrespondencja zawodowa	język polski	kreślenie geometryczne	technologia	rysunek odręczny i nauka rzutowania
	II	religia	materiałoznawstwo	fizyka przemysłowa	kreślenie zawodowe	rysunek odręczny i n. rzutowania	zajęcia warsztatowe
	III	kreślenie zawodowe	higiena	kreślenie zawodowe	kalkulacja i organizacja warszt.	zajęcia warsztatowe	zajęcia warsztatowe
8 ⁴⁰ -9 ²⁵	I	kreślenie geometryczne	geografia gospodarcza	gimnastyka	kreślenie geometryczne	matematyka	rysunek odręczny i nauka rzutowania
	II	matematyka	fizyka przemysłowa	materiałoznawstwo	kreślenie zawodowe	rysunek odręczny i n. rzutowania	zajęcia warsztatowe
	III	kreślenie zawodowe	nauka obywatelstwa	kreślenie zawodowe	technologia	zajęcia warsztatowe	
9 ³⁰ -10 ¹⁵	I	matematyka	religia	technologia	matematyka	geografia gospodarcza	
	II	język polski	kreślenie zawodowe	materiałoznawstwo	fizyka przemysłowa	zajęcia warsztatowe	
	III	kreślenie zawodowe	technologia	gimnastyka	zajęcia warsztatowe	zajęcia warsztatowe	

cd. Tabeli 6.

Godz.	Kl.	Poniedziałek	Wtorek	Środa	Czwartek	Piątek	Sobota
	I	technologia	matematyka	matematyka	korresponden- cja zawodowa	język polski	zajęcia warsztatowe
10 ²⁰ -11 ⁰⁵	II	korrespon- dencja zawo- dowa	kreślenia zawodowe	gimnastyka	matematyka	zajęcia warsztatowe	zajęcia warsztatowe
	III	kreślenie zawodowe	religia	technologia	zajęcia warsztatowe	zajęcia warsztatowe	zajęcia warsztatowe
	I	zajęcia warsztatowe kl. I					
11 ³⁰ -12 ³⁰	II	zajęcia warsztatowe kl. II					
	III	zajęcia warsztatowe kl. III					
	I	zajęcia warsztatowe kl. I					
12 ³⁰ -13 ³⁰	II	zajęcia warsztatowe kl. II					
	III	zajęcia warsztatowe kl. III					
	I	zajęcia warsztatowe kl. I					
13 ³⁰ -14 ³⁰	II	zajęcia warsztatowe kl. II					
	III	zajęcia warsztatowe kl. III					
	I	zajęcia warsztatowe kl. I					
14 ³⁰ -16 ¹⁵	II	zajęcia warsztatowe kl. II					
	III	zajęcia warsztatowe kl. III					

Źródło: LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 46.

W tygodniowym rozkładzie zajęć tej szkoły w roku szkolnym 1936/1937 uwzględnione zostały również zajęcia pozalekcyjne, takie jak: orkiestra dęta, audycje radiowe, świetlica, gry i zabawy oraz kąpiel, natryski (por. tabela 7.).

Tabela 7. Rozkład zajęć – okres II i III roku szkolnego 1936/1937
 Prywatnej Męskiej Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej
 Towarzystwa Salezjańskiego w Wilnie

Godz.	Kl.	Poniedziałek	Wtorek	Środa	Czwartek	Piątek	Sobota
7 ⁵⁰ -8 ³⁵	I	technologia	korresponden- cja	technologia	matematyka		technologia
	II	matematyka	fizyka prze- mysłowa	fizyka prze- mysłowa	rysunek odręczny		
	III	kreślenia zawodowe	higiena	kreślenia zawodowe	zajęcia warsztatowe		
8 ⁴⁰ -9 ²⁵	I	kreślenia geo- metryczne	geografia gosp. Polski	kreślenia geo- metryczne	geografia gosp. Polski		
	II	kreślenia zawodowe	materiało- znawstwo	fizyka prze- mysłowa	rysunek odręczny		
	III	kreślenia zawodowe	religia	kreślenia zawodowe	zajęcia warsztatowe		
9 ³⁰ -10 ¹⁵	I	kreślenia geo- metryczne	religia	kreślenia geo- metryczne	rysunek odręczny		
	II	kreślenia zawodowe	materiało- znawstwo	religia	księgowość uproszczona		
	III	kreślenia zawodowe	gimnastyka	technologia	zajęcia warsztatowe		
10 ²⁰ -11 ⁰⁵	I	matematyka	matematyka	matematyka	rysunek odręczny		
	II	kreślenia zawodowe	gimnastyka	materiało- znawstwo	korresponden- cja		
	III	kreślenia zawodowe	technologia	nauka oby- watelstwa	zajęcia warsztatowe		
11 ¹⁰ -11 ⁵⁵	I	polski	gimnastyka	korrespon- dencja	język polski		
	II	kreślenia zawodowe	język polski	korrespon- dencja	matematyka		
	III	mat. w zast. do kalkulacji	technologia	kalkulacja zaw.	zajęcia warsztatowe		

zajęcia hufca przysposobienia wojskowego

zajęcia warsztatowe

zajęcia warsztatowe

Godz.	Kl.	Poniedziałek	Wtorek	Środa	Czwartek	Piątek	Sobota
		I zajęcia warsztatowe kl. I					
12 ³⁵ -13 ³⁵	II	zajęcia warsztatowe kl. II					
		III zajęcia warsztatowe kl. III					
		I zajęcia warsztatowe kl. I					
13 ³⁵ -14 ³⁵	II	zajęcia warsztatowe kl. II					
		III zajęcia warsztatowe kl. III					
		I zajęcia warsztatowe kl. I					
14 ³⁵ -15 ³⁵	II	zajęcia warsztatowe kl. II					
		III zajęcia warsztatowe kl. III					
		I zajęcia warsztatowe kl. I					
15 ³⁵ -16 ³⁵	II	zajęcia warsztatowe kl. II					
		III zajęcia warsztatowe kl. III					
orkiestra dęta:		piątki 17 ⁰⁰ -19 ²⁵ ; niedziele 10 ⁰⁰ -12 ⁰⁰					
gry i zabawy:		codziennie 16 ⁴⁵ -17 ²⁵					
audycje radiowe:		codziennie 7 ¹⁵ -7 ³⁵ ; 12 ⁰⁰ -12 ³⁰ ; 17 ²⁰ -19 ²⁰					
kąpiel, natryski:		w soboty 15 ³⁰ -17 ³⁰					
świetlica:		czwartki 11 ⁵⁵ -12 ³⁵ ; piątki 17 ⁵⁰ -19 ²⁵ ; niedziele 10 ⁰⁰ -12 ⁰⁰					

Źródło: LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 45.

Władze oświatowe dały szkołom zawodowym dużą swobodę odnośnie do programów czy doboru treści nauczania. Szkoła zawodowa stopnia niższego miała charakter przede wszystkim praktyczny, a teoria była wprowadzana w zakresie pozwalającym zrozumieć podstawowe czynności w zawodzie¹¹.

¹¹ *Postanowienia ustawy z dnia 11 marca 1932 roku o szkolnictwie zawodowym, „Oświata i Wychowanie” 1933, nr 2-3, s. 120.*

4.2. Warsztaty szkół zawodowych

Warsztaty w szkołach salezjańskich były niezbędne do wykształcenia uczniów w konkretnym zawodzie oraz w przyszłości pomagały im znaleźć odpowiednią pracę. Młodzież, ucząc się i pracując w warsztatach nie otrzymywała wynagrodzenia, ale przyczyniała się do utrzymania domu wychowawczego, w którym przez kilka lat mieszkała i który na czas edukacji zastępował jej dom rodzinny. Praca w warsztatach była zatem obowiązkiem i miejscem wychowania do odpowiedzialnej postawy dojrzałego obywatela. Salezjanie troszczyli się o nieprzeciążanie uczniów, odpowiednie warunki higieniczne w warsztatach i dokładali starań, aby sprzedaż gotowych wyrobów warsztatowych nie była dominującym elementem przychodu w szkołach rzemieślniczych.

Warsztaty w Prywatnej Męskiej Szkole Rzemieślniczo-Przemysłowej Towarzystwa Salezjańskiego w Wilnie były złożone ze stolarni: ręcznej i mechanicznej, suszarni, klejarni i składu wyrobów gotowych. Zamierzano także wzbogacić warsztaty o skład materiałów surowych¹². Zajęcia warsztatowe odbywały się według oddzielnych planów w czterech grupach. Każdy uczeń miał określony przydział zadań, co było zaznaczane w rocznym planie zajęć rozpisany na tygodnie. Zaznaczano tam kilkutygodniowe etapy nauki takie jak: obróbka ręczna, obróbka mechaniczna, okleinowanie, klejarnia, tokarnia, narzędziownia, a także biuro warsztatów, magazyn¹³. Według wizytacji z kwietnia 1933 roku prace w warsztacie prowadzone były dobrze, o czym świadczyły gotowe już wyroby, które odznaczały się starannym wykończeniem i estetycznym wyglądem. Kierownik warsztatów nawiązał kontakt z wytwórniami mebli w Warszawie, otrzymując rysunki najnowszych modeli¹⁴.

Wyroby zrobione przez podopiecznych w warsztatach stolarskich przy ul. Dobrej Rady w Wilnie, a następnie sprzedawane, przynosiły znaczny dochód szkole. Uczniowie wykonywali wiele przedmiotów użytkowych osobom prywatnym oraz realizowali duże zamówienia instytucji państwowych, takich jak: Uniwersytet Stefana Batorego, szkoły, szpitale, urzędy i zakłady przemysłowe, wojsko, zakony i kościoły.

¹² LCVA, f. 172, ap. 2, b. 6236, k. 189.

¹³ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 40-43.

¹⁴ LCVA, f. 172, ap. 2, b. 6236, k. 189.

Salezjanie stworzyli zatem fabrykę produkującą na zamówienie: krzesła, taborety, stoły, biurka, łopaty do odśnieżania, drabiny, sztalugi, toaletki, ramy okienne, futryny, toalety, drzwi, szafy, komody, kufry, kredensy, gabloty, ławki, barierki, pudła, ule, elementy łodzi, parkiet, boazerie, balustrady, bramy, biblioteki, strugnice, zydle, stoły do prasowania, stoły do krajania, konfesjonały, klęczniki, ołtarze kościelne, lichtarze, krzyże, tabernakula. Wśród zamówień były także: ramy drogi krzyżowej w stylu gotyckim, katafalk, trumny, prasa introligatorska, klatki, słupki do gimnastyki, stoły operacyjne, nosze sanitarne, kanapa, tapczan, formy do kapeluszy, krosna do robienia kółder, figurki z drzewa, magiel, deska do prasowania, zestaw orzechowych mebli do brydża (stolik, fotele, bar), makieta mieszkania¹⁵.

Uczniowie Prywatnej Męskiej Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej Towarzystwa Salezjańskiego w Wilnie zdawali egzaminy czeladnicze. Taki egzamin odbył się w dniach 15-17 czerwca 1937 roku (część praktyczna) i 18 czerwca 1937 roku (część teoretyczna)¹⁶. W komisji egzaminacyjnej dla zawodu stolarskiego oprócz nauczycieli szkolnych uczestniczył także delegat wyznaczony przez Izbę Rzemieślniczą w Wilnie¹⁷ oraz dwaj delegaci Szkoły Towarzystwa „Pomoc Pracy”¹⁸. W wyniku przeprowadzonych egzaminów, do których przystąpiło 14 uczniów szkoły salezjańskiej, wynik pozytywny uzyskało 12 osób¹⁹.

Fachowe kształcenie w szkołach salezjańskich, dające wystarczające umiejętności do sprostania egzaminom majsterskim, było stwierdzane przez wizytatorów szkolnych. Podczas wizytacji Salezjańskiej Szkoły Rzemiosł w Wilnie stwierdzono, że oceny uczniów odpowiadały ocenom w innych szkołach. Zajęcia stolarskie spełniały wymagania stawiane fabrykom i prostym warsztatom, dlatego podopieczni mieli wystarczające umiejętności do sprostania egzaminom majsterskim. Uczniowie byli w stanie wykonywać produkty w skali masowej, jak też tworzyć dokładniejsze przedmioty, rzeźbiąc²⁰. Uczniowie w czasie

¹⁵ LMAVB, f. 318-1276, k. 1-58; LMAVB, f. 318-1275, k. 1-19.

¹⁶ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 6357, k. 13.

¹⁷ Ibidem, k. 12.

¹⁸ 6 uczniów tej szkoły przystąpiło do egzaminu, z czego dwie osoby uzyskały świadectwo czeladnicze. Ibidem, k. 10.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 84.

warsztatów wykonywali prawidłowy rysunek warsztatowy²¹. Opinia wizytatora nie była tak przychylna po kontroli wydziału szewskiego. We wnioskach zapisano, że uczniowie wykonywali jedynie zwykłe obuwie na własne potrzeby i potrafili naprawiać uszkodzenia²².

W Szkole Rzemiosł Zakładu św. Józefa w Dworcu w roku szkolnym 1936/1937 uczniowie korzystali z 70 stanowisk przy strugnicach i 6 stanowisk przy obrabiarkach. Wytwarzano meble i przedmioty budowlane. Warsztaty były wyposażone w narzędzia, ale w stopniu niezadowolającym. W grudniu 1936 roku kierownik szkoły przesłał do Kuratorium OSW wykaz brakujących narzędzi (niektórych brakowało całkowicie, innych było zbyt mało)²³.

4.3. Podręczniki szkolne w salezjańskich zbiorach bibliotecznych

Następcy ks. Jana Bosko w swoich placówkach troszczyli się o zakładanie bibliotek i edukację czytelniczą młodzieży. W szkołach salezjańskich Okręgu Szkolnego Wileńskiego nie zachowały się jednak żadne katalogi i pełne inwentarze biblioteczne. Fragmentaryczne odtworzenie stanu bibliotecznego możliwe jest na podstawie informacji o liczebności księgozbiorów z poszczególnych lat, jak też opisów książek zakupywanych w szkołach wileńskich.

Salezjańska Szkoła Rzemiosł w Wilnie posiadała w 1928 roku bibliotekę uczniowską zawierającą około 500 książek przeznaczonych dla dzieci. Biblioteka nauczycielska była w tym roku dopiero tworzona i zawierała potrzebne podręczniki i czasopisma fachowe²⁴. Salezjanie czynili starania, aby w miarę możliwości finansowych systematycznie powiększać zasób książek, o czym świadczą wydatki wskazane w preliminarzach budżetowych szkoły. Do szkoły zakupywano przydatne książki, a także prenumerowano m.in. „Przegląd Stolarski”, „Przegląd Skórny”, „Tęczę”²⁵. W latach 1928–1931 wydatki na zakup książek

²¹ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 6357, k. 85.

²² LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 85.

²³ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 7162.

²⁴ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 85.

²⁵ Ibidem, k. 217.

do biblioteki wynosiły od 170 zł do 980 zł²⁶. W kwietniu 1933 roku w bibliotece uczniowskiej było już 750 dzieł, a w nauczycielskiej – 180 tytułów²⁷.

Także siostry salezjanki dbały o to, aby w prowadzonej przez nie szkole zawodowej w Wilnie był stale zwiększany zasób biblioteczny. Biblioteka uczniowska z 135 dzieł i 152 tomów (stan z 1 grudnia 1929 roku) w ciągu roku zwiększyła się do 148 dzieł i 174 tomów (stan z 1 grudnia 1930 roku)²⁸. Natomiast biblioteka nauczycielska w tym samym okresie z 50 książek zwiększyła się zaledwie do 51 pozycji. Liczba wypożyczeń w roku szkolnym 1930/1931 wynosiła 1971 książek (uczniowie) i 24 (nauczyciele)²⁹. W kolejnych latach przybywało głównie książek w bibliotece uczniowskiej; w 1935 roku było to łącznie 356 tomów, podczas gdy inwentarz biblioteki nauczycielskiej wynosił 60 tomów³⁰.

Ważną częścią księgozbioru bibliotecznego były podręczniki szkolne wykorzystywane w procesie dydaktycznym. Salezjańska Szkoła Rzemiosł w Wilnie w programach nauczania i inwentarzach wskazywała na posiadanie konkretnych tytułów będących na wyposażeniu szkoły. Podręczniki otrzymywano od Kuratorium OSW, jak też kupowano samodzielnie. W 1932 roku szkoła przy ul. Dobrej Rady wzbogaciła się o następujące pozycje: K. Dudziński *Praktyczna księgowość dla Rzemieślników*, Kazimierz Karaffa-Korbutt *Higijena*, Seweryn Borsuk *Skóra w handlu i przemyśle*, Edward Geisler *Podstawy osiągnięcia dochodowości*; Sławomir Czerwiński *O nowy ideał wychowawczy*, Jakub S. Cezak *Geografia gospodarcza* (2 egzemplarze); Tomasz Kowalewski *Nauka wiary i moralności katolickiej* (8 egzemplarzy); Józef Boczar *Dzieje Kościoła katolickiego* (2 egzemplarze); Henryk Chankowski *Korespondencja handlowa*³¹.

Przykładowe zakupy do biblioteki szkoły zawodowej sióstr salezjerek w Wilnie obejmują prenumeraty pism („Głos Szkoły Zawodowej”, „Haft, Koronka, Strój”, „Bluszcz”, „Oświata i Wychowanie”) i pisemek

²⁶ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 216-223.

²⁷ LCVA, f. 172, ap. 2, b. 6236, k. 189.

²⁸ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5748, k. 42.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Stan z dnia 1 października 1935 r. LCVA, f. 172, ap. 2, b. 6237, k. 92.

³¹ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 4061, k. 9.

(„Dziś i Jutro”, „Iskry”), żurnale mód³². Nabywano także książki: Kazimierz Karaffa-Korbitt *Higjena*, Franciszek Juras i Wojciech Samarzewski *Kalkulacja krawiecka*, Sławomir Czerwiński *O nowy ideał wychowawczy*³³.

Programy nauczania określały zastosowanie konkretnych podręczników szkolnych, które prawdopodobnie były uwzględniane w zasobach bibliotecznych, gdyż większość uczniów z racji na ubóstwo nie miała możliwości posiadania własnych książek. W programie nauczania Prywatnej Męskiej Szkoły Rzemieśniczo-Przemysłowej Towarzystwa Salezjańskiego w Wilnie jedynie w programie języka polskiego zostały wskazane podręczniki i literatura, a przy przedmiocie technologia wymieniono książkę, z której uczniowie uczyli się złączy stolarskich (por. tabela 8.). Pozostałe przedmioty zawierały program bez wskazania jakichkolwiek podręczników³⁴.

Tabela 8. Podręczniki zawarte w programie nauki w Prywatnej Męskiej Szkole Rzemieśniczo-Przemysłowej Towarzystwa Salezjańskiego w Wilnie

Przedmiot	Klasa	Podręczniki i literatura
Język polski z korespondencją	I	<p>Podręczniki: H. Grotowska, H. Radlińska <i>Książka o życiu i pracy</i> tom 1.; S. Szober, C. Niewiadomska, C. Bogucka <i>Nauka pisowni we wzorach i ćwiczeniach</i> zeszyt 2.; W. Kłosowski, Z. Hanusiak <i>Korespondencja rzemieślnicza</i>.</p> <p>Literatura: a) lektura klasowa: E. Orzeszkowa <i>Siteczko</i>; M. Konopnicka <i>Dym</i>; A. Mickiewicz <i>Świtez</i>.</p> <p>b) lektura domowa: B. Prus <i>Placówka</i>; H. Sienkiewicz <i>Za chlebem</i>; Z. Kossak-Szczucka <i>Z miłości</i>.</p>

³² LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5748, k. 23.

³³ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 4085, k. 13.

³⁴ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 150-181, Program nauki Prywatnej Męskiej Szkoły Rzemieśniczo-Przemysłowej Towarzystwa Salezjańskiego w Wilnie.

Przedmiot	Klasa	Podręczniki i literatura
Język polski z korespondencją	II	<p>Podręczniki: K. Wojciechowski <i>Wielcy Pisarze Polscy</i>; S. Szober, C. Niewiadomska, C. Bogucka <i>Nauka pisowni we wzorach i ćwiczeniach zeszyt 3.</i>; H. Chankowski <i>Korespondencja handlowa.</i></p> <p>Literatura: a) lektura klasowa: <i>Bogarodzica</i>; J. Kochanowski <i>Hymn do Boga; Treny</i> (wybrane); P. Skarga <i>Kazanie XI</i> – wyjątki; J. Wybicki <i>Jeszcze Polska nie zginęła</i>; B. Prus <i>Omyłka</i>;</p> <p>b) lektura domowa: I. Krasicki <i>Bajki</i>; J. I. Kraszewski <i>Dziecię starego miasta</i>; Z. Kossak-Szczucka <i>Wielcy i mali</i>; H. Sienkiewicz <i>Ogniem i mieczem</i>; W. S. Reymont <i>Ave patria</i>; E. Orzeszkowa <i>Gloria victis</i>; S. Żeromski <i>Szyfowe prace.</i></p>
	III	<p>Podręcznik: H. Chankowski <i>Korespondencja handlowa</i>;</p> <p>Literatura: a) lektura klasowa: A. Mickiewicz <i>Oda do młodości, Do Matki Polki</i>; J. Słowacki <i>Hymn o zachodzie słońca</i>; Fredro <i>Zemsta</i>;</p> <p>b) lektura domowa: A. Mickiewicz <i>Pan Tadeusz</i>; J. Słowacki <i>Lilia Weneda</i>; B. Prus <i>Lalka</i>; M. Rodziewiczówna <i>Szary proch.</i></p>
Technologia	III	<p>Podręcznik: F. Kuśnierski <i>Konstrukcje wyrobów drzewnych.</i></p>

Źródło: LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 150-181.

Inaczej przedstawiała się sytuacja w Szkole Zawodowej Sióstr Salezjanek w Wilnie, gdyż w przypadku dziewięciu przedmiotów realizowanych w roku szkolnym 1930/1931³⁵ pojawiły się podręczniki niezbędne do realizacji programu nauczania (por. tabela 9.).

³⁵ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5748, k. 42.

**Tabela 9. Wykaz podręczników do nauki poszczególnych przedmiotów
w Szkole Zawodowej Sióstr Salezjanek w Wilnie
w roku szkolnym 1930/1931**

Przedmiot	Klasa	Podręczniki
Religia	I	Ks. K. Thullie <i>Dzieje objawienia Bożego w Nowym Testamencie cz. I</i>
	II	Ks. K. Thullie <i>Dzieje objawienia Bożego w Nowym Testamencie cz. II</i>
	III	Ks. T. Kowalewski <i>Nauka wiary i moralności katolickiej</i>
Język polski	I	A. Mikulski <i>Książka polska</i> S. Szober <i>Gramatyka języka polskiego część IV</i>
	II	A. Mikulski <i>Książka polska</i> S. Szober <i>Gramatyka języka polskiego część III</i>
Geografia	I	J. S. Cezak <i>Geografia gospodarcza</i>
Arytmetyka i geometria	I	T. Sierzputowski <i>Arytmetyka cz. III</i>
Towaroznawstwo	I	A. Bolland, W. Wątorska <i>Towaroznawstwo włókiennicze</i>
Historia	II	B. Gebert, G. Gebertowa <i>Historia</i>
Higiena	II	K. Zgórski <i>Higiena</i>
Nauka obywatelstwa	III	S. Pawłowski, M. Janelli <i>Nauka o Polsce współczesnej</i>

Źródło: LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5748, k. 42.

Rozdział 5

Wychowankowie i nauczyciele

5.1. Stan liczbowy uczniów

Dokładne odtworzenie stanu liczbowego wychowanków w szkołach salezjańskich nie jest możliwe z powodu luk w dokumentacji szkół z poszczególnych lat. Nawet jeżeli pojawiają się konkretne liczby, to nie ma pewności, że ten stan dotyczył całego roku szkolnego, stąd w różnych źródłach podawane były niespójne liczby uczniów w danym roku. Przykładowo w roku szkolnym 1924/1925 liczba uczniów szkoły zawodowej księży salezjanów w Wilnie wynosiła 105 uczniów¹. W kolejnych latach zmniejszyła się – do 90 uczniów² w roku szkolnym 1925/1926 i 88 uczniów³ w następnym roku. Największa rozbieżność dotyczyła roku szkolnego 1927/1928: w zależności od dokumentu źródłowego liczba uczniów wynosiła: 108⁴ lub 105⁵, lub 115⁶, lub 104⁷. W kolejnych dwóch latach uczyło się tam po 104 uczniów⁸, ale już

---

¹ *Zakłady Salezjańskie w Polsce. Dom Serca Jezusowego w Wilnie (1924)*, „Pokłosie Salezjańskie” 1928, nr 1, s. 45.

² LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 83.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

⁵ *Dane statystyczne dzieł salezjańskich w Polsce*, „Pokłosie Salezjańskie” 1928, nr 1, s. 48.

⁶ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 220.

⁷ Ibidem, k. 113.

⁸ Ibidem, k. 221, 228.

w roku szkolnym 1930/1931 liczba ta zmniejszyła się do 78 uczniów⁹, trzy lata później do 60 uczniów¹⁰. W roku szkolnym 1934/1935 nieznacznie wzrosła do 68 uczniów¹¹.

Szkoła księży salezjanów w Dworcu według spisu szkół zawodowych z roku 1930/1931¹² posiadała 86 miejsc dla uczniów. Przykładowo w roku szkolnym 1922/1923 uczyło się w niej 87 chłopców¹³. Dwa lata później 92 uczniów¹⁴, a w roku szkolnym 1927/1928 liczba ta wzrosła już do 137¹⁵. W kolejnych latach liczba uczniów stopniowo malała: do 81 chłopców¹⁶ w roku szkolnym 1928/1929, 76 chłopców¹⁷ w roku szkolnym 1929/1930, 55 chłopców¹⁸ w roku szkolnym 1930/1931, aż do najniższej liczby 47 chłopców¹⁹ w roku szkolnym 1935/1936. Od następnego roku szkolnego zauważyć można tendencję wzrostową: 65 uczniów²⁰ w roku szkolnym 1935/1936 i 81 uczniów²¹ w roku szkolnym 1937/1938.

Siostry salezjanki kształciły w swojej szkole zawodowej w Wilnie 86 dziewcząt²² w roku szkolnym 1927/1928. Rok później było to już 107 dziewcząt²³, prawie tyle samo – 108 dziewcząt²⁴ – uczyło się w roku szkolnym 1929/1930. Od następnego roku szkolnego liczba uczennic zmniejszała się: w roku szkolnym 1930/1931 wynosiła 100 dziewcząt²⁵, w roku szkolnym 1931/1932 już tylko 70 dziewcząt²⁶, w roku 1932/1933

⁹ M. Falski (red.), *Szkoły w Rzeczypospolitej...*, s. 593.

¹⁰ LCVA, f. 51, ap. 12, b. 3258, bnk.

¹¹ Ibidem.

¹² M. Falski (red.), *Szkoły w Rzeczypospolitej...*, s. 596-597.

¹³ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5884, bnk.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 7162, bnk.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ M. Falski (red.), *Szkoły w Rzeczypospolitej...*, s. 596-597.

¹⁹ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5723, bnk.

²⁰ AAN, sygn. 2/14/0/5/906, T. Zakony – sprawy ogólne – wykazy zakonów i informacje o działalności nadsyłane przez urzędy wojewódzkie.

²¹ LCVA, f. 172, ap. 3, b. 1078, bnk.

²² LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5748, k. 49.

²³ Ibidem.

²⁴ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5748, k. 47.

²⁵ Ibidem, k. 42.

²⁶ Ibidem, k. 22.

było to 71 dziewcząt²⁷, aż do najniższej liczby 61 dziewcząt w roku szkolnym 1933/1934²⁸. Kolejny rok szkolny przyniósł wzrost liczby do 70 uczennic²⁹.

Liczba uczniów w Szkole Powszechnej Sióstr Salezjanek w Wilnie wynosiła pomiędzy 144 a 171 osób rocznie od 1936 do 1939 roku. W Szkole Powszechnej Sióstr Salezjanek w Laurowie było to około 250 osób rocznie od 1935 do 1939 roku, zaś w szkole powszechnej w Polepiu – 40 osób w roku szkolnym 1936/1937 i po 70 osób w dwóch następnych latach. Powyższe dane są zawarte w pracy s. Zofii Bazylczuk³⁰, jednak z uwagi na brak wskazania źródła tych informacji nie można ich potwierdzić.

Najkrócej funkcjonującą szkołą było działające dwa lata Niższe Seminarium Towarzystwa Salezjańskiego w Reginowie. Pierwszą klasę gimnazjalną otwarto w roku szkolnym 1937/1938 dla 60 uczniów, w drugim roku szkolnym było to między 120 a 130 osób³¹.

5.2. Sytuacja społeczna uczniów

Zgromadzenia salezjańskie troszczyły się o utrzymanie szkół i zapewnienie uczniom odpowiednich warunków do życia, gdyż w większości podopieczni byli ubodzy, nieposiadający środków na swoje utrzymanie i nawet po zajęciach lekcyjnych objęci opieką wychowawczą.

Wielokrotnie w prośbach o dotacje dla placówek księży salezjanów pojawiały się informacje o złej sytuacji materialnej, zwłaszcza o braku środków: na ubranie, buty, bieliznę, ręczniki, pościel i koce. Ten

²⁷ LCVA, f. 261, ap. 1, b. 13, bnk; LCVA, f. 261, ap. 1, b. 14, bnk; LCVA, f. 261, ap. 1, b. 15, bnk.

²⁸ LCVA, f. 261, ap. 1, b. 16, bnk; LCVA, f. 261, ap. 1, b. 17, bnk; LCVA, f. 261, ap. 1, b. 18, bnk.

²⁹ LCVA, f. 261, ap. 1, b. 19, bnk; LCVA, f. 261, ap. 1, b. 20, bnk; LCVA, f. 261, ap. 1, b. 21, bnk.

³⁰ Z. Bazylczuk, *Rozwój...*, s. 111.

³¹ ASIW, T. Reginów, ks. Leon Walaszek, *Co pamiętam o finale naszej placówki w Reginowie*, Łódź, 11 października 1969 r., ks. Z. Raiter, *Przedwojenna...*; A. Świda, *Towarzystwo...*, s. 171; W. Żurek, *Salezjańskie...*, s. 135; J. Pietrzykowski, *Salezjanie w (Archi)Diecezji...*, s. 376; J. Niewęglowski, *Wychowawczo-społeczna...*, s. 470.

problem mógłby być rozwiązany przez jednorazową, ale odpowiednio wysoką subwencję, z której zaopatrzone by wszystkich wychowanków w potrzebną garderobę. Te prośby nie były jednak spełnione, o czym świadczyły liczne pisma z wnioskiem o zapomogę na powyższy cel³².

Podopieczni „Domu Serca Jezusowego”, przy którym prowadzono Salezjańską Szkołę Rzemiosł, byli określani przez kierownika szkoły ks. Jana Wielkiewicza jako „chłopcy z najbiedniejszych sfer ludności kresowej, przeważnie sieroty, którzy otrzymywali bezpłatne pełne utrzymanie, mieszkanie i naukę”³³. Salezjańska Szkoła Rzemiosł była ostatnim etapem pełnego wykształcenia wychowanka ochrony DSJ, przez co na salezjanach, jak sami to określali, spoczywał „obowiązek moralny” wykształcenia chłopców, którymi się opiekowano³⁴.

Odzwierciedleniem trudnej sytuacji rodzin uczniów szkół salezjańskich były podania o zwolnienie z opłat za szkołę. Do takich pism należała prośba matki Adolfa Cejzin – ucznia Salezjańskiej Szkoły Rzemiosł w Wilnie. Maria Cejzin zaznaczała, że mieszkając czasowo w Rosji, utraciła męża w czasie rewolucji, a ich cały majątek „przeszedł w ręce bolszewickie”. Wskutek silnych przeżyć przeszła załamanie nerwowe i straciła słuch. Z powodu upośledzenia nie mogła znaleźć pracy, nie miała też stałego mieszkania. Prośbę o zwolnienie z opłat i prawdziwość powyższych faktów potwierdził szef kancelarii magistratu miasta Wilna³⁵.

Potwierdzenie trudnych warunków losowych uczniów uczęszczających do szkoły przy ul. Dobrej Rady w Wilnie zawarte zostało m.in. w dokumentach Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego. W 1934 roku kurator OSW w piśmie do MWRiOP zaznaczył, że Prywatna Męska Szkoła Rzemieślniczo-Przemysłowa w Wilnie nie mogła być konkurencją dla istniejącej w tym mieście Państwowej Szkoły Rzemiosł, ponieważ „element młodzieży, kształcący się tam jest tak biedny (przeważnie bezdomne sieroty), że opłacać państwowej szkoły nie byłby w stanie, a co najważniejsze – nie miałyby się gdzie podziac i za co utrzymać”³⁶.

³² LCVA, f. 51, ap. 12, b. 230, bnk; LCVA, f. 51, ap. 12, b. 451, bnk.

³³ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 7.

³⁴ Ibidem.

³⁵ LCVA, f. 51, ap. 12, b. 230, bnk.

³⁶ To zdanie zostało skreślone w rękopisie, zatem nie ma pewności, czy wersja z maszynopisu wysłana do ministerstwa zawierała identyczne stwierdzenie (zazwyczaj tego typu dokumenty przepisywano maszynowo – Ł.K.). LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 29.

Informacji o trudnej sytuacji młodzieży uczącej się w szkole zawodowej księży salezjanów w Dworcu dostarcza czasopismo „Pokłosie Salezjańskie”, opisujące podopiecznych w następujący sposób: „Element chłopców był bardzo różny. Były tam sieroty po inteligentach zamordowanych w oczach własnych dzieci, po rzemieślnikach i wieśniakach zmarłych w czasie podróży, dzieci pochodzące z ochronek bolszewickich, w których uczono ich bezbożnictwa. Byli między nimi chłopcy cisi, spokojni, z powagą na młodzieńczej, inteligentnej twarzy, byli też i tacy, na których występki, złość i przewrotność wyrwały swe piętno. W pierwszych początkach wychowankowie zarażeni ideami komunistycznymi próbowali buntowniczych wystąpień i wysyłali z pretensjami delegatów do kierownika zakładu. Niektórzy z tych chłopców po 2 lub 3 dniach pobytu w zakładzie uciekali, biorąc ze sobą koce, otrzymane ubranie i obuwie, które sprzedawali okolicznym żydkom i wieśniakom. Tak różny element przedstawiał nadzwyczajne trudności dla wychowawców. (...) stopień wykształcenia chłopców, rozpoczynających naukę rzemiosła, był bardzo różny, gdyż od kompletnych analfabetów, aż do takich, którzy ukończyli cztery klasy gimnazjalne”³⁷.

Podobne problemy z zapewnieniem środków na utrzymanie podopiecznych miały siostry salezjanki, które w ramach zakładu wychowawczego opiekowały się opuszczonymi przez rodziców dziećmi w wieku szkolnym. One również, tak jak księża salezjanie, występowały o subwencje na zakup potrzebnej odzieży³⁸. W prośbie o dotację skierowaną do Zarządu Towarzystwa Fundacji im. L.J. Montwiłów w Wilnie można przeczytać: „Najczęściej przyprowadza nam tę dziatwę z ulicy policja. Działwa ta, a tego w obecnych czasach bardzo dużo, przybywa obdarta, bosa i zaniedbana bardzo. Trzeba przyprowadzoną dziatwę zaraz wykąpać, dać nową bieliznę, obuć i ubrać całkowicie, a przy obecnych bardzo ciężkich warunkach jest nawet niemożliwym dać wszystko, coby dać należało, czego ich zdrowie i higiena wymaga, a tem bardziej, że są to dzieci słabowite, wymagające wielkiej troskliwości i wielkiego nakładu”³⁹.

O trudnej sytuacji świadczy również treść listu trzech uczennic salezjańskich do Józefa Piłsudskiego z prośbą o wsparcie finanso-

³⁷ *Z ruchu...*, s. 196-197.

³⁸ LCVA, f. 51, ap. 12, b. 927, k. 4.

³⁹ AICMW, D I Wln 165-176.

we. Zdesperowane dziewczęta zdecydowały się na krytykę warunków materialnych w zakładzie sióstr salezjanek w Wilnie, gdyż posiadały jedynie zniszczoną odzież na sobie, a brak „porządnego ubrania” uniemożliwiał im znalezienie odpowiedniej pracy innej niż posada służącej: „...tyle lat będąc w zakładzie pod wychowaniem Sióstr byłoby hańbą wyjść na służącą”⁴⁰. Chcąc utrzymać swoją korespondencję w tajemnicy przed siostrami, jako adres zwrotny dziewczęta podały prywatny adres koleżanki⁴¹.

Pomimo licznych niedoborów finansowych siostry salezjanki uwzględniały prośby rodziców, którzy wnosili o zmniejszenie lub całkowite zwolnienie uczennic z opłat szkolnych. Ten fakt tłumaczony wypełnianiem celów zgromadzenia, jakim jest „kształcenie i wychowywanie sierot i ubogiej młodzieży, aby zapewnić im w przyszłości byt materialny”, był wykazywany w pismach o dotacje do MWRiOP⁴².

5.3. Zdrowie i higiena

Szkoły salezjańskie w Okręgu Szkolnym Wileńskim, jak też prowadzone przy nich zakłady wychowawcze przeznaczone były dla młodzieży zdrowej, prawidłowo rozwiniętej fizycznie i umysłowo⁴³. Dyrekcja szkół troszczyła się o właściwy rozwój fizyczny wychowanków, dostęp do opieki lekarskiej i właściwe warunki higieniczne. W pierwszych latach funkcjonowania placówek było to utrudnione z powodu braku środków finansowych na stosowne remonty budynków, wprowadzenie wodociągów i kanalizacji oraz wyposażenie łazienek i sypialni w odpowiednie sprzęty. Innymi potrzebami były: dostarczenie uczniom odpowiedniej ilości pożywienia oraz ubrania i bielizny pościelowej, a także ogrzanie pomieszczeń w czasie zimy.

⁴⁰ List został wysłany 1 lipca 1930 r. LCVA, f. 51, ap. 12, b. 927, k. 9.

⁴¹ Brak jest informacji, czy Józef Piłsudski list przeczytał i czy w jakikolwiek sposób zareagował w tej sprawie – Ł.K.

⁴² LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5748, k. 17.

⁴³ Zdarzały się przypadki pobytu w zakładzie dzieci chorych, którym starano się zapewnić przeniesienie do specjalistycznych placówek. Jak wynika z pisma ks. Michała Bulowskiego (dyrektora Zakładu DSJ), w 1926 r. w zakładzie przebywał jeden wychowanek „ułomny” i jeden „ociemniały”, których dyrektor zakładu chciał przenieść do odpowiednich schronisk w Warszawie w zamian za 10 chłopców z Warszawy. LCVA, f. 51, ap. 12, b. 230, bnk.

Zakład Salezjański „Domu Serca Jezusowego” w Wilnie jest dobrze udokumentowanym przykładem stopniowej poprawy jakości higieny wśród wychowanków. Salezjanie, przejmując tę placówkę w 1924 roku, zastali budynki bez kanalizacji, a dzieci posiadały jedynie skromne ubrania. Po objęciu zakładu ks. Wojciech Balawajder część najmłodszych dzieci przekazał pod opiekę Sióstr Urszulanek Najświętszego Serca Jezusa Konającego w Czarnym Borze. Według relacji siostry urszulanki Antoniny Tyszkiewicz, dzieci przywiezione z ochronki DSJ „były owinięte tylko w koce, niektóre nawet bez koszulek. Kocę ojciec zaraz zabrał”. W zamian z Czarnego Boru do Wilna trafili starsi chłopcy, w drelichowych, zbyt dużych ubraniach, których do placówki salezjanów na piechotę przyprowadziła s. Antonina⁴⁴. O złym stanie higieny wśród dzieci może świadczyć uwaga kierownika Państwowego Szpitala Jaglicznego z lutego 1927 roku dotycząca przypadków „brudnych i zawszonych” dzieci trafiających do szpitala z zakładów DSJ⁴⁵. Brak jest jednak informacji, czy byli to stali wychowankowie zakładu, czy nowo przyjęci chłopcy. Sytuacja higieniczna poprawiła się dzięki inwestycjom zapoczątkowanym w czasie wakacji 1927 roku. Salezjanie „przystąpili wówczas do założenia wodociągów, umywalni oraz łazienek” w budynku bursy⁴⁶. Inwestycje częściowo zakończyły się w 1928 roku, kiedy podczas kontroli Salezjańskiej Szkoły Rzemiosł wizytator J. Łukaszewicz stwierdził: „szkoła posiada własny wodociąg oraz elektrownię, uczniowie mniej więcej dwa razy w miesiącu chodzą do łaźni miejskiej, a dyrekcja przystąpiła do urządzenia własnych kąpielni⁴⁷. Nad uczniami salezjańskimi sprawowano systematyczną opiekę lekarską, a w zakładzie istniał osobny pokój, przeznaczony dla chorych niezaraźliwych. Lekarz przybywał do szkoły na każde zapotrzebowanie dyrekcji, a raz w miesiącu odbywały się ogólne oględziny lekarskie

⁴⁴ *Urszulanki...*, s. 11-12.

⁴⁵ Z tego powodu w lutym 1927 r. Wydział Pracy i Opieki Społecznej Wileńskiego Urzędu Wojewódzkiego polecił Naczelnemu Lekarzowi Opieki Sanitarnej w Schroniskach, aby zwrócił uwagę lekarzowi zakładowemu DSJ dr. Dobaczewskiemu, by bardziej zatroszczył się o utrzymanie dzieci w czystości. LCVA, f. 51, ap. 12, b. 230, bnk.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 84.

uczniów. W przypadku stwierdzenia chorób zakaźnych, chorych wysyłano do szpitala miejskiego⁴⁸.

Ważnym problemem zakładu wychowawczego i szkoły przy ul. Dobrej Rady był brak wystarczających środków na właściwe wyżywienie dzieci. W grudniu 1930 roku niedożywienie młodzieży skutkowało wystąpieniem anemii u niektórych wychowanków. Z tego powodu lekarz zakładowy wydał zalecenia dotyczące „zastosowania silniejszego odżywiania młodzieży, zwłaszcza w okresie zimowym”, co wykorzystał dyrektor placówki, ubiegając się o zasiłek na dożywianie młodzieży zakładowej⁴⁹.

Salezjanie troszczyli się o odpowiednie warunki higieniczne także w warsztatach. W 1935 roku lekarz zakładowy stwierdził wśród uczniów szkoły zawodowej księży salezjanów w Wilnie znaczną ilość nieżytów dróg oddechowych i spojówek spowodowanych zapyleniem powstałym przy obróbce mechanicznej drewna⁵⁰. Aby poprawić wentylację i warunki pracy, salezjanie zainstalowali w pracowniach dwa wentylatory zasilane elektrycznie. W trosce o wzrok uczniów przebywających w warsztatach przeprowadzano także wymianę żarówek na takie o większej mocy⁵¹.

Pomimo licznych inwestycji i zaangażowania salezjanów w poprawę warunków higienicznych, placówka przy ul. Dobrej Rady była przez cały okres jej funkcjonowania niewystarczająco dofinansowana. Kontrola zakładu dokonana przez Wydział Pracy Opieki i Zdrowia Urzędu Wojewódzkiego Wileńskiego⁵² w dniu 8 stycznia 1936 roku wykazała: „zbyt małą ilość bielizny osobistej i pościelowej dla wychowanków, na ogół niepełne dwie zmiany; wg oświadczenia zarządzającej składem bielizny każde dziecko ma tylko jedno prześcieradło na siennik, pod

⁴⁸ W latach 1925–1928 było to 10 przypadków. Ta liczba nie uwzględniała często występującej jaglicy. Ibidem.

⁴⁹ Z powodu przypadków anemii wśród młodzieży ks. A. Golubski, dyrektor Salezjańskiego Zakładu Wychowawczego, zwrócił się z prośbą o zasiłek na dożywienie dzieci do Wileńskiego Urzędu Wojewódzkiego Wydziału Pracy i Opieki Społecznej w Wilnie. LCVA, f. 51, ap. 12, b. 907, k. 12.

⁵⁰ LCVA, f. 51, ap. 12, b. 3258, bnk.

⁵¹ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 6357, k. 3.

⁵² Kontrolę przeprowadzono na mocy art. 2 Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 22 kwietnia 1927 r. o nadzorze i kontroli nad działalnością instytucyj opiekuńczych. Dz. U. 1927 nr 40, poz. 354.

kocem zaś brak, w wyniku czego pościelowa bielizna zmienia się zaledwo 1 raz na miesiąc, co jest niedostateczne⁵³. Dodatkowo uwagi dotyczyły m.in. zbyt ciasnego pomieszczenia pralni bez odpowiednich urządzeń do odprowadzania pary, co powodowało wilgoć; braku oddzielnego pomieszczenia na szatnię; braku prowadzenia ewidencji wydawanych codziennie produktów w kuchni oraz niewystarczającej ilości tłuszczów na osobę w codziennej diecie (40 gramów zamiast 60 gramów na osobę)⁵⁴.

Trudne warunki materialne i związane z tym problemy w utrzymaniu higieny i zdrowia młodzieży dotyczyły także szkół sióstr salezjerek. W placówce przy ul. Stefańskiej w Wilnie dziewczęta nie posiadały wystarczającej ilości ubrań, ale też warunki do spania były niekorzystne z powodu braku łóżek o odpowiedniej wielkości. Starsze dziewczęta śpiące na małych dzieciennych łóżkach (pozostałych po poprzednich właścicielach) były narażone na niewygody i nieprawidłowy rozwój fizyczny⁵⁵. Salezjanki starały się o właściwe wyżywienie dzieci i na ten cel dostawały skromne wsparcie od magistratu miasta Wilna. Dodatkowo dużą część produktów żywnościowych, w tym jarzyny i nabiał, przywożono z własnego folwarku Polepie, który był zapleczem żywnościowym dla zakładu wileńskiego⁵⁶.

Aby poprawić warunki higieniczne w placówce, w 1929 roku siostry salezjanki przeprowadziły remont budynku przy ul. Stefańskiej 37. Zainstalowano umywalki i toalety, wybudowano kominy wentylacyjne, a także przebudowano wodociągi i kanalizację⁵⁷. Według formularza statystycznego dla szkół zawodowych w 1931 roku szkoła była stale zaopatrzona w wodę do picia i mycia rąk przez wodociągi. W szkole były skanalizowane ustępy, brak było natrysków. Uczniowie swoje okrycia pozostawiali w szatni. Szkoła posiadała gabinet lekarski i szpitalik zakładowy. Chore uczennice mogły korzystać z opieki lekarza zakładowego, który dbał o ogólny stan zdrowia i higienę w szkole. Dyżury

⁵³ LMAVB, f. 318-26898, k. 13; {LCVA, f. 51, ap. 12, b. 3258}.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Było to powodem próśb o zapomogę do Wydziału Opieki Społecznej w Wilnie wystosowanych w 1930 r. przez s. Zofię Sowińską, Przełożoną Żeńskiego Zakładu „Serca Jezusowego”. AICMW, D I Wln 128; LCVA, f. 51, ap. 12, b. 927, k. 14.

⁵⁶ LCVA, f. 51, ap. 12, b. 237, k. 52.

⁵⁷ LCVA, f. 51, ap. 12, b. 927, k. 36.

personelu higieniczno-lekarskiego odbywały się raz w tygodniu. Uczniowie niezależnie od opieki higieniczno-lekarskiej mogli korzystać z pomocy w instytucjach takich jak: poradnie szkolne, przychodnie kas chorych, stacje opieki nad dzieckiem i matką, przychodnie przeciwgruźlicze oraz przychodnie szpitalne⁵⁸. Opieka lekarska była prowadzona także w Zakładzie Opiekuńczym Sióstr Salezjanek w Laurowie, o czym świadczą spisy osób biorących udział w badaniu oczu. Przykładowo w dniu 16 czerwca 1939 roku badanie dotyczyło 154 dzieci, 20 sióstr, 18 postulantek i 21 osób personelu placówki⁵⁹. Badania lekarskie nauczycieli i wychowawców odpowiadały rekomendacjom Ministerstwa WRiOP, które – w trosce o dobro uczniów i nauczycieli – zaleciło dyrektorom szkół poprzez Kuratoria Okręgów Szkolnych, by „nauczyciele, wzbudzający swym wyglądem podejrzenie o poważną chorobę organiczną, zwłaszcza gruźlicę, mogącą udzielić się dziatwie szkolnej, byli poddawani urzędowemu badaniu lekarskiemu”⁶⁰.

5.4. Osiągnięcia uczniów i losy absolwentów

Osiągnięciem każdego ucznia szkoły salezjańskiej było wejście w dorosłość z konkretnym zawodem i wykształceniem, mogącym pomóc w znalezieniu pracy. Pozwalało to absolwentom stać się samodzielnymi finansowo, uczciwymi obywatelami, zdolnymi do założenia i utrzymania własnej rodziny.

Do placówki salezjańskiej w Dworcu jako jedni z pierwszych trafili młodzi repatrianci, którzy kończyli edukację w różnych szkołach, a dzięki księżom salezjanom zostali skierowani na egzaminy czeladnicze do specjalnie wyznaczonych komisji: cechów rzemieślniczych w Baranowiczach i Nowogrodku (24 chłopców) oraz cechu obuwniczego w Warszawie (5 chłopców). Wszystkich po zdaniu egzaminów salezianie wyposażyli w komplety narzędzi, nowe ubrania oraz pieniądze na podróż i wysłali ich do miejsc pracy u uczciwych majstrów. W następnych latach absolwenci szkoły zawodowej księży salezjanów

⁵⁸ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5748, k. 41-42.

⁵⁹ AICMW, D I Lrw 46.

⁶⁰ Dz. U. KOSW 1928 nr 4, poz. 65, s. 105-106.

w Dworcu rozwijali się w założonych samodzielnie pracowniach, a niektórzy z nich kontynuowali naukę w szkołach gimnazjalnych i na studiach uniwersyteckich. Jak podaje „Pokłosie Salezjańskie”, absolwenci zakładu dworzeckiego utrzymywali stały kontakt ze swymi wychowawcami i uważali ten zakład za swój dom rodzinny⁶¹. Stan zatrudnienia absolwentów z lat 1934–1937 przedstawia tabela 10.

Tabela 10. Stan zatrudnienia absolwentów szkoły zawodowej w Dworcu w latach 1934–1937

Rok szkolny 1934/1935		
L.p.	Imię i nazwisko absolwenta	Zatrudnienie
1.	Kazimierz Czapliński	służba wojskowa w Lidzie
2.	Jan Hajdamaszczuk	stolarz u sióstr urszulanek w Poznaniu
3.	Józef Owerków	stolarz, pomocnik instruktora w szkole dworzeckiej
4.	Edward Urganowicz	służba wojskowa w Gdyni
5.	Stefan Pucek	stolarz w prywatnej pracowni stolarskiej w Mrzygłodzie koło Częstochowy
6.	Edward Mazgaj	stolarz, brak wiadomości
7.	Tadeusz Rusek	stolarz w fabryce w Częstochowie
8.	Władysław Gawlikowski	szewc u mistrza szewskiego w Jarosławiu
Rok szkolny 1935/1936		
1.	Romuald Aneryk	stolarz w Grodnie, nie ma stałej pracy
2.	Władysław Gudejko	stolarz w fabryce w Wilnie
3.	Bolesław Malczewski	stolarz w Mrzygłodzie koło Częstochowy
4.	Stanisław Nowicki	stolarz w Horodyszczach
5.	Włodzimierz Romaszko	służba wojskowa w Lidzie
6.	Bronisław Skrobuk	stolarz w Cieciejkach gm. Dworzec
7.	Aleksander Ugranowicz	służba wojskowa w Baranowiczach
8.	Grzegorz Wielikaniec	stolarz w Zakładzie Salezjańskim w Reginowie koło Baranowicz

⁶¹ Z *ruchu...*, s. 196-197.

Rok szkolny 1936/1937

1.	Jerzy Borowski	stolarz w koszarach wojskowych w Lidzie
2.	Edward Bułynko	stolarz w Dworcu
3.	Władysław Kodz	stolarz w tartaku w Oszmianie
4.	Jan Korzel	stolarz w fabryce Ziółkowskiego w Szczęśliwiczach pod Warszawą
5.	Antoni Krupa	stolarz w Warszawie
6.	Krzysztof Łukasik	stolarz, pomocnik instruktora w Szkole Stolarskiej Towarzystwa Salezjańskiego w Wilnie
7.	Józef Piszczyk	stolarz w Dworcu, nie ma stałej pracy
8.	Józef Rudzik	stolarz w fabryce Ziółkowskiego w Szczęśliwiczach pod Warszawą
9.	Bolesław Wojciechowicz	stolarz w pracowni prywatnej w Nowogródku
10.	Sergiusz Zajac	stolarz w obozie pracy (junak)

Źródło: LCVA, f. 172, ap. 1, b. 7162.

Jednym z absolwentów Prywatnej Męskiej Szkoły Stolarskiej Towarzystwa Salezjańskiego w Dworcu był Edward Koziół urodzony w 1923 roku we wsi Łozowo (położonej około 6 km od sanktuarium maryjnego i placówek salezjańskich w Różanymstoku). Miał on trzech braci, a jego ojciec zginął, kiedy Edward był jeszcze dzieckiem. Księża salezjanie z Różanegostoku skierowali go do szkoły w Dworcu jako półsierotę z biednej wiejskiej rodziny. Naukę stolarstwa rozpoczął w 1937 roku. Do domu powrócił prawdopodobnie w październiku 1939 roku, gdy wraz z innymi chłopcami uciekał przed Armią Czerwoną. Po wojnie praktykował on w Dąbrowie Białostockiej, prowadząc zakład stolarski i szklarski. Jego wysokie umiejętności rzemieślnicze były doceniane przez miejscową ludność zarówno katolicką, jak też wyznawców prawosławia. Wykonał wiele dużych prac (m.in. ołtarze, konfesjonały, stalle i inne elementy wyposażenia) do kościołów w Rajgrodzie, Różanymstoku, Lipsku, Dąbrowie Białostockiej i Nowym Dworze. Dużo dzieł wykonał również do cerkwi w Nowym Dworze, Jacznie (odbudowanej po pożarze cerkwi drewnianej) oraz nowo wybudowanej cerkwi w Dąbrowie Białostockiej⁶².

⁶² Edward Koziół zmarł w wieku 90 lat – informacje o nim pochodzą z korespondencji prywatnej autora ze Stanisławem Koziółem (zamieszkałym w Radomiu), bratankiem Edwarda.

Fotografia 26. Ikonostas cerkwi w Jacznie jako przykład rzemiosła stolarskiego Edwarda Koziola

Źródło: materiały uzyskane od Stanisława Koziola (bratanka Edwarda Koziola) oraz ze strony internetowej dekanatu sokólskiego – http://www.cerkiew-sokolka.pl/files/2020-02-25_nowe_dywany_w_jaczenskiej_cerkwi_003.jpg [dostęp: 7.08.2021].

W początkowym okresie działalności naukę w Salezjańskiej Szkole Rzemiosł w Wilnie kontynuowali dawni uczniowie zakładów „Domu Serca Jezusowego”. Dopiero od 1928 roku można mówić o absolwentach, którzy cały okres edukacji spędzili w szkole salezjańskiej⁶³. Po zakończeniu roku szkolnego 1928/1929 Salezjańską Szkołę Rzemiosł ukończyło 7 osób, w tym 5 uzyskało zawód stolarza, a 1 szewca. Dodatkowo 1 osoba, ucząc się rzemiosła w mieście, zdobyła wykształcenie krawieckie⁶⁴. Kolejne roczniki absolwentów szkoły zawodowej księży salezjanów znajdowały zatrudnienie w różnych zawodach. Znane są losy absolwentów z lat 1934–1937, którzy podejmowali pracę głównie w Wilnie, pojedyncze osoby podjęły pracę w Lidzie, Czerwińsku, Regimowie, Nowej Wilejce, Siemienkowszczyźnie, Mołodecznie i Starachowicach. Byli wychowankowie w większości pracowali jako czeladnicy stolarscy, wśród nich znaleźli się także: krótkofalowiec, rolnik, pomocnik buchaltera, ekspedient, czy pilot (por. tabela 11.)⁶⁵. Opiekę nad absolwentami sprawował kierownik warsztatów Franciszek Właż, który interweniował w sprawie zatrudnienia i stawek płacy dla poszczególnych osób. Absolwenci podtrzymywali kontakty ze szkołą, zwracali się o poradę techniczną i mogli korzystać z narzędzi warsztatowych, urządzeń sportowych i świetlicy. Niektórzy należeli do teatru szkolnego, orkiestry czy chóru mieszanego⁶⁶.

---

⁶³ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 84.

⁶⁴ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 69.

⁶⁵ LCVA, f. 51, ap. 12, b. 3258, bnk.; {LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 48}.

⁶⁶ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 47.

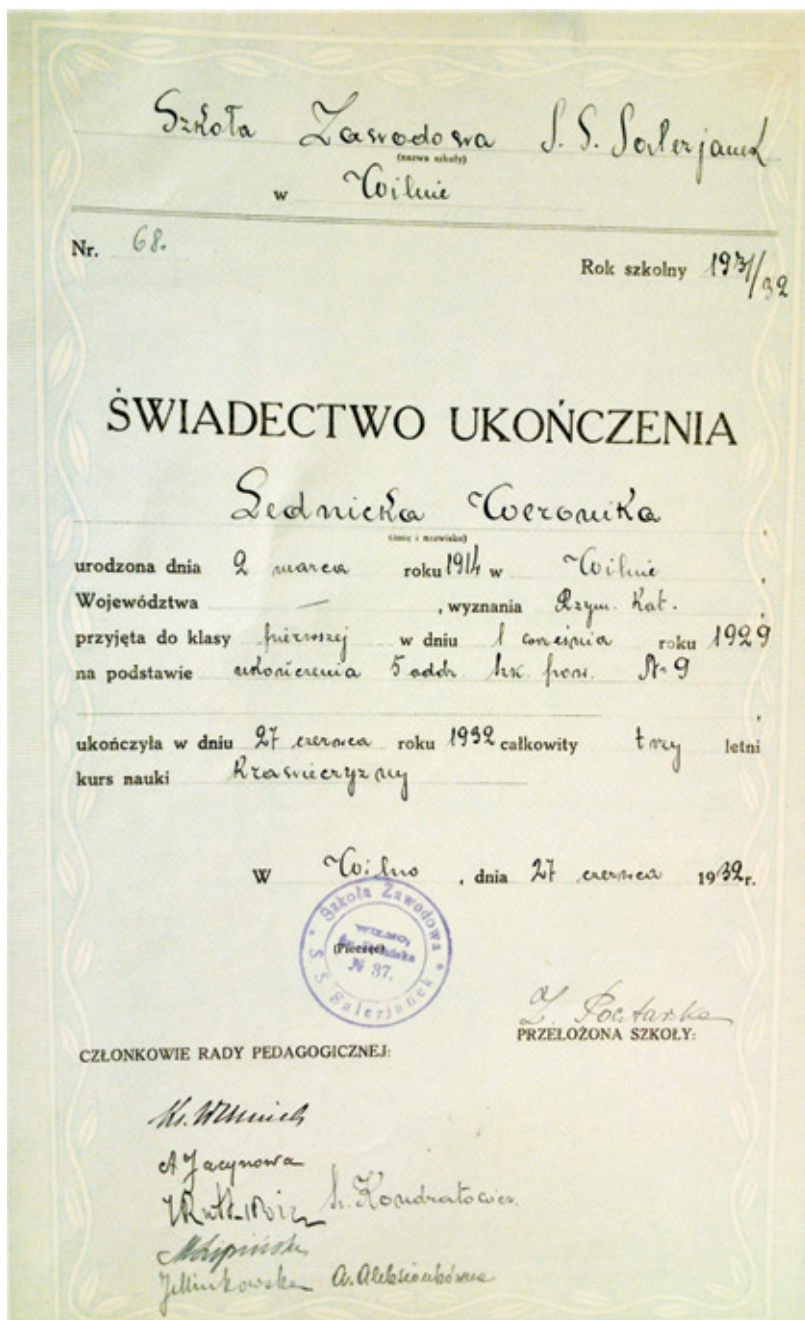
Tabela 11. Stan zatrudnienia absolwentów Prywatnej Męskiej Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej Towarzystwa Salezjańskiego w Wilnie w latach 1934–1937

Rok szkolny 1934/1935		
Lp.	Imię i nazwisko absolwenta	Zatrudnienie
1.	Jerzy Sienkiewicz	służba wojskowa w artylerii przeciwlotniczej w Wilnie-Porubanek
2.	Tadeusz Tyszkiewicz	stolarz w szpitalu kolejowym w Wilnie
Rok szkolny 1935/1936		
1.	Konstanty Bielajew	instruktor w obozie pracy w Wilnie
2.	Michał Buczyński	czeladnik w warsztatach Sienkiewicza w Wilnie
3.	Antoni Hryszkiewicz	pilot w pułku lotniczym w Lidzie
4.	Alfons Kaszlin	ekspedient w pracowni świec w Wilnie
5.	Leonard Korsak	czeladnik stolarski w Teatrze Miejskim w Wilnie
6.	Witold Łobacz	służba wojskowa w pułku saperów w Wilnie
7.	Wacław Masilonis	czeladnik stolarski w warsztatach stolarskich w Czerwińsku
8.	Stanisław Markowski	magazynier w Salezjańskiej Szkole Rzemiosł w Wilnie
9.	Wacław Mokrzyż	czeladnik stolarski w zakładzie salezjańskim w Reginowie
10.	Zygmunt Pawłowicz	czeladnik stolarski w fabryce zabawek w Wilnie
11.	Mieczysław Pyliński	czeladnik stolarski w fabryce „Elektrit” w Wilnie
12.	Bronisław Rudzisz	czeladnik stolarski w fabryce „Elektrit” w Wilnie
13.	Władysław Sabliński	czeladnik stolarski w fabryce „Elektrit” w Wilnie
14.	Józef Smyk	służba lotnicza w pułku lotniczym w Lidzie
15.	Albin Straszyński	czeladnik stolarski w fabryce „Elektrit” w Wilnie
16.	Aleksander Szatkiewicz	czeladnik stolarski w fabryce zabawek w Wilnie

17.	H. Tarankiewicz	czeladnik stolarski w fabryce zabawek w Wilnie
18.	Alfons Urbanowicz	czeladnik stolarski w fabryce „Elektrit” w Wilnie
19.	Stanisław Waraksa	czeladnik stolarski w fabryce zabawek w Wilnie
20.	Kazimierz Zacharzeski	kontynuuje studia w Państwowej Szkole Technicznej w Wilnie
21.	Józef Żyliński	czeladnik stolarski w warsztatach kolejowych w Wilnie
Rok szkolny 1936/1937		
1.	Piotr Danowski	kontynuuje studia w Państwowej Szkole Technicznej w Wilnie
2.	Piotr Jasiukiewicz	czeladnik stolarski w warsztatach Sienkiewicza w Wilnie
3.	Henryk Jotkiewicz	czeladnik stolarski w warsztatach Pawilonisa w Wilnie
4.	Edward Klucznik	czeladnik stolarski w fabryce bekonów w Nowej Wilejce
5.	Franciszek Liszkowski	czeladnik stolarski w warsztatach Orzechowskiego w Wilnie
6.	L. Łudziliszczuk	czeladnik stolarski w przemyśle chałupniczym w Siemienkowszczyźnie
7.	Józef Mieczkowski	czeladnik stolarski w fabryce „Elektrit” w Wilnie
8.	Stanisław Milewski	czeladnik stolarski w warsztatach Małachowskiego w Wilnie
9.	Antoni Minkiewicz	pracownik w rodzinnym gospodarstwie rolnym w Wilnie
10.	Władysław Olchówka	stolarz w monopolu spirytusowym w Wilnie
11.	Bolesław Strzałkowski	pomocnik buchaltera w Komendzie Policji w Wilnie
12.	Stefan Szakal	instruktor w obozie pracy w Wilnie
13.	Julian Szelapin	czeladnik stolarski w warsztacie Oszurki w Wilnie
14.	Henryk Widykowski	krótkofalowiec w oddziale łączności wojskowej w Mołodecznie
15.	Roman Wojniłowicz	stolarz w Starachowicach

Źródło: opracowanie własne na podstawie LCVA, f. 51, ap. 12, b. 3258 bnk.; {LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 48}.

Fotografia 27. Świadectwo ukończenia szkoły zawodowej siostr salezjanek

Fotografia 28. Świadectwo ukończenia szkoły zawodowej siostr saleszjanek

Sędzicka Weronika
(imię i nazwisko)

otrzymała następujące oceny ostateczne:

Przedmioty specjalne:	Ocena postępów:
Praktyczna nauka zawodu	<i>bardzo dobry</i>
Rysunek odręczny i geometryczny	<i>bardzo dobry</i>
Towaroznawstwo	<i>dostateczny</i>
Rachunkowość	<i>dostateczny</i>
Korespondencja	<i>dostateczny</i>

Przedmioty ogólnokształcące:	
Religia	<i>bardzo dobry</i>
Język polski	<i>dostateczny</i>
Historja Polski	<i>dostateczny</i>
Nauka obywatelstwa	<i>dostateczny</i>
Geografia	<i>dostateczny</i>
Arytmetyka	<i>dostateczny</i>
Higiena	<i>dobry</i>
Gospodarstwo domowe	<i>bardzo dobry</i>
Gimnastyka	<i>bardzo dobry</i>
Śpiew	<i>bardzo dobry</i>

Sprawowanie *bardzo dobry*

Egzamin czeladniczy
złożyla.

L. Potarska
PRZEŁOŻONA SZKOŁY:

Skala ocen postępów w nauce: b. dobry, dobry, dostateczny, niedostateczny.
Skala ocen sprawowania się: b. dobre, odpowiednie, nieodpowiednie.

Fotografia 29. Świadcstwo zdania egzaminu na czeladnika

Nr. _____

ŚWIADECTWO

ZŁOŻENIA EGZAMINU NA CZELADNIKA

Łedzicka Weronika

urodzony dnia *2 marca* roku *1904*

w *Wilnie*

Województwa *Wileńskiego*

wyznania *Przym. - Kat.*

po uzyskaniu świadectwa ukończenia szkoły

Handlowej S. S. Salezjanek
w Wilnie

podał się egzaminowi na czeladnika

w dniu *20 czerwca 1939 r.*

przed komisją dla egzaminu na czeladnika przy *Państwowej Szkole*
Przemysłowo-Handlowej Łedzickiej
im. Emmy Buchholzkiej w Wilnie

powołaną na podstawie art. 156 ust. 1 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 czerwca 1927 r. o prawie przemysłowym (Dz. U. R. P. Nr. 53, poz. 468)

i złożył egzamin na czeladnika z wynikiem pomyślnym.

Na podstawie art. 156 ust. 4 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 czerwca 1927 r. o prawie przemysłowym *Łedzicka Weronika* zostaje

CZELADNIKIEM

przemysłu *Krawieckiego*

Wilna, dnia *24 czerwca* 1939 r.

PRZEWODNICZĄCY KOMISJI: *Wilna*

H. Wasiński
PRZEDSTAWICIEL IZBY RZEMIEŚLNICZEJ

Także w szkołach sióstr salezjanek nauka kończyła się zdobyciem zawodu po ukończeniu szkoły zawodowej lub kursu przy ul. Stefańskiej w Wilnie. Potwierdzeniem zdobytych umiejętności i przepustką do samodzielnego życia były m.in. egzaminy czeladnicze z krawiectwa. Przykładowe świadectwo ukończenia szkoły i dyplom czeladniczy przedstawiają fotografie 27-29.

5.5. Kształcenie nauczycieli

W celu efektywnego kształcenia dzieci i młodzieży, zgromadzenia salezjańskie dbały o jak najlepsze przygotowanie nauczycieli do wykonywania przez nich zawodu. Pomocą służyły odpowiednie akty prawne określające sposoby uzyskiwania kwalifikacji do zajmowania stanowiska nauczyciela czy instruktora zawodu w określonym typie szkoły.

W dniu 7 lutego 1919 r. wydany został Dekret państwowy o kształceniu nauczycieli szkół powszechnych w Państwie Polskim⁶⁷, podpisany przez Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego, Premiera Ignacego J. Paderewskiego i Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego – Jana Łukasiewicza, zawierał wytyczne odnośnie do funkcjonowania seminariów nauczycielskich, nauki i nadzoru nad seminariami, personelu, uczniów, egzaminów nauczycielskich oraz seminariów prywatnych.

Zgodnie z powyższym aktem prawnym kształcenie i wychowanie kandydatów na nauczycieli szkół powszechnych odbywało się w pięcioletnich seminarjach nauczycielskich, a doksztalcanie nauczycieli – na kursach zawodowych uwzględniających potrzeby szkół powszechnych⁶⁸. Warunkiem przyjęcia do seminarium był wiek 14-20 lat, ale też zdolność fizyczna do zawodu nauczycielskiego (potwierdzona przez lekarza), znajomość dobrych obyczajów, odpowiednie przygotowanie, kwalifikacje odpowiadające wykształceniu w szkole powszechnej najwyższej zorganizowanej⁶⁹. W seminarjach nauczycielskich obowiązywały następujące przedmioty: religia, język polski i literatura, język obcy, historia, nauka o Polsce współczesnej wraz z nauką obywatelstwa,

⁶⁷ Dz. U. 1919 nr 14, poz. 185.

⁶⁸ Dz. U. 1919 nr 14, poz. 185, art. 1, 3.

⁶⁹ Dz. U. 1919 nr 14, poz. 185, art. 19, 20.

geografia z geologią i kosmografią, matematyka z kreśleniem, fizyka, chemia z mineralogią, biologia (botanika, zoologia oraz anatomia i fizjologia z wiadomościami z antropologii), higiena ogólna i szkolna, ogrodnictwo i pszczelarstwo, rysunki, muzyka, śpiew, ćwiczenia cielesne z grammi i zabawami ruchowymi, roboty ręczne, kaligrafia, psychologia i logika, pedagogika (pedagogika i dydaktyka, historia pedagogiki, organizacja szkolnictwa i ustawodawstwo szkolne, metodyka specjalna, hospitacje i ćwiczenia praktyczne), nauka robót ręcznych (w seminarium męskim: modelowanie, kartoniarstwo, slojd drzewny; w seminarium żeńskim: modelowanie, kartoniarstwo, szycie białe, krawiectwo, gotowanie)⁷⁰. Po ukończeniu nauki w seminarium składano dwa egzaminy. Pierwszy z religii, języka polskiego z literaturą, historii, nauki o Polsce współczesnej, geografii z geologią i kosmografią, matematyki, fizyki, chemii z mineralogią, biologii (botaniki, zoologii, anatomii i fizjologii), higieny ogólnej i szkolnej, ogrodnictwa z pszczelarstwem, psychologii i logiki, pedagogiki (pedagogiki i dydaktyki, historii pedagogiki, metodyki specjalnej) i otrzymywano świadectwo ukończenia seminarium, uprawniające do objęcia stanowiska tymczasowego nauczyciela w szkołach powszechnych. Po dwuletniej praktyce w szkole powszechnej publicznej lub prywatnej nauczyciel tymczasowy zdawał drugi egzamin nauczycielski z organizacji szkolnictwa i ustawodawstwa szkolnego, jednego dowolnego przedmiotu z zakresu pedagogiki i jednego przedmiotu ogólnokształcącego w zakresie obszerniejszym niż w seminarium. Zdanie tego egzaminu uprawniało do objęcia stanowiska stałego nauczyciela w publicznych szkołach powszechnych⁷¹.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o kwalifikacjach zawodowych nauczycieli szkół powszechnych⁷² regulowało kwestię uzyskiwania kwalifikacji zawodowych do nauczania w publicznych i prywatnych szkołach powszechnych. Nauczycielem mogła zostać osoba, która uzyskała dyplom na nauczyciela szkół powszechnych 1) przez ukończenie państwowego lub prywatnego z prawami szkół państwowych zakładu kształcenia kandydatów na nauczycieli szkół powszechnych 2) przez zdanie równoważnościowego egzaminu na podstawie przepisów określonych przez Ministra

⁷⁰ Dz. U. 1919 nr 14, poz. 185, art. 9.

⁷¹ Dz. U. 1919 nr 14, poz. 185, art. 23-27.

⁷² Dz. U. 1928 nr 28, poz. 258.

Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Kwalifikacje zawodowe mogły obejmować uprawnienia do nauczania wszystkich przedmiotów programu szkoły powszechnej lub też do nauczania jednego z następujących: śpiew, rysunki, roboty ręczne, gospodarstwo domowe, ćwiczenia cielesne, język obcy, ewentualnie inny przedmiot oznaczony przez Ministra WRiOP. Kwalifikacje te uprawniały do nauczania w języku polskim lub w języku polskim i innym.

Szczegółowe kwalifikacje nauczycieli i instruktorów niezbędne przy zatrudnianiu w szkołach zawodowych oraz podział nauczanych w nich przedmiotów określało Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. o kwalifikacjach zawodowych do nauczania w szkołach zawodowych⁷³.

Według tego rozporządzenia przedmioty nauczane w szkołach zawodowych dzieliły się na: ogólnokształcące (religia, język polski, historia, geografia ogólna, krajoznawstwo, nauka obywatelstwa, gimnastyka, śpiew i muzyka), pomocnicze (matematyka, fizyka wraz z ćwiczeniami, chemia ogólna wraz z ćwiczeniami, języki obce, rachunkowość i korespondencja przemysłowa, higiena ogólna, prawoznawstwo ogólne, kaligrafia, stenografia i pisanie na maszynie), zawodowe (nauka języków w zastosowaniu do zawodów, matematyka wyższa oraz przedmioty zawodowe specjalne wraz z ćwiczeniami zaliczone do tej kategorii przez MWRiOP), rysunek i naukę zawodu (nauka rzemiosł i wykonywania takich rodzajów pracy, które wymagają zdobycia niezbędnych wiadomości teoretycznych, biegłości i wprawy).

Nauczyciele w szkołach rzemieślniczo-przemysłowych oraz uczący przedmiotów ogólnokształcących i pomocniczych w szkołach niższych zawodowych żeńskich i gospodarczych żeńskich mieli kilka możliwości zdobycia kwalifikacji: 1) musieli zdać egzamin państwowy na nauczyciela szkół średnich 2) albo posiadać dyplom na nauczyciela szkół powszechnych i kwalifikacje dodatkowe uzyskane poprzez ukończenie państwowego wyższego kursu nauczycielskiego, ewentualnie zakładu o równorzędnym poziomie 3) lub też zdać równoważący egzamin⁷⁴.

Aby nauczać przedmiotów pomocniczych w szkołach rzemieślniczo-przemysłowych, należało: 1) spełnić warunki określone powyżej

⁷³ Dz. U. 1928 nr 29, poz. 271.

⁷⁴ Dz. U. 1928 nr 28, poz. 258, art. 15.

przy szkołach technicznych 2) lub posiadać świadectwo ukończenia odpowiednich szkół zawodowych o poziomie więcej niż średnim 3) albo legitymować się świadectwem nauczycielskim byłego Państwowego Seminarium Nauczycieli Szkół Zawodowych w Warszawie.

Do nauczania rysunku elementarnego odrębnego geometrycznego oraz zdobniczego w szkołach zawodowych niezbędne było świadectwo z egzaminu państwowego na nauczycieli rysunków dla szkół zawodowych. Dyplom z ukończenia politechniki uprawniał do uczenia rysunku rzutowego w szkołach technicznych oraz w szkołach mistrzów i nadzorców, a także do nauczania rysunku rzutowego i geometrycznego w szkołach rzemieślniczo-przemysłowych oraz zawodowych doksztalających (dodatkowo przedmiotu tego mogły uczyć osoby ze świadectwem ukończenia odpowiednich szkół zawodowych o poziomie wyższym niż średni). Aby nauczać rysunku zawodowego w szkołach zawodowych, należało mieć świadectwo ukończenia szkoły zawodowej i praktykę zawodową⁷⁵.

Odrębne kwalifikacje były wymagane przy nauczaniu przedmiotów zawodowych. W szkołach rzemieślniczo-przemysłowych, zawodowych doksztalających (z wyjątkiem doksztalających szkół handlowych) przedmiotów zawodowych mogły nauczać: 1) osoby z kwalifikacjami jak w szkołach technicznych, 2) a także posiadające świadectwo nauczycielskie byłego Państwowego Seminarium Nauczycieli Szkół Zawodowych w Warszawie i co najmniej trzyletnią praktykę w zawodzie nauczyciela 3) lub świadectwo odpowiedniej średniej szkoły zawodowej oraz co najmniej sześćoletnią pracę zawodową, poszkolną, nienauczyielską i egzamin nauczycielski⁷⁶.

W szkołach rzemieślniczo-przemysłowych i zawodowych doksztalających mogły uczyć zawodu osoby ze świadectwem ukończenia szkół mistrzów i nadzorców i co najmniej sześćoletnią praktyką zawodową, nienauczyielską, odbytą po uzyskaniu świadectwa ukończenia szkoły oraz ze zdany egzaminem nauczycielskim albo osoby mające tytuł mistrza i co najmniej sześćoletnią praktykę zawodową, nienauczyielską, odbytą po uzyskaniu tytułu mistrza oraz egzamin nauczycielski. Do nauczania zawodu w średnich i niższych szkołach zawodowych żeńskich potrzebne było 1) świadectwo nauczycielskie seminarium

⁷⁵ Dz. U. 1928 nr 29, poz. 271, art. 15-18.

⁷⁶ Dz. U. 1928 nr 29, poz. 271, art. 19-22.

nauczycielek rzemiosł lub nauczycielek gospodarstwa 2) lub świadectwa ukończenia państwowych kursów dla nauczycielek gospodarstwa domowego oraz co najmniej sześćioletnia praca nauczycielska, odbyta po uzyskaniu świadectwa 3) albo ukończenie kursu metodyki, nauczania robót ręcznych przy państwowym seminarium nauczycielek rzemiosł, łącznie ze świadectwem dojrzałości szkoły średniej ogólnokształcącej oraz co najmniej sześćoletnią praktyką zawodową, nienauczycielską⁷⁷.

Instruktorem zawodu w szkołach technicznych, agrotechnicznych, szkołach mistrzów i nadzorców, szkołach mierniczych, szkołach przemysłu artystycznego, rzemieślniczo-przemysłowych oraz zawodowych dokształcających mogła zostać osoba, która 1) ukończyła odpowiednią średnią szkołę zawodową oraz odbyła co najmniej trzyletnią praktykę zawodową w charakterze pracownika bezpośrednio produkującego, odbyta po uzyskaniu świadectwa ukończenia szkoły 2) albo szkołę mistrzów i nadzorców i odbyła co najmniej sześćoletnią praktykę zawodową, nienauczycielską, po uzyskaniu świadectwa ukończenia szkoły 3) lub ukończyła szkołę rzemieślniczo-przemysłową oraz co najmniej sześćoletnią praktykę zawodową, nieszkolną, po uzyskaniu świadectwa ukończenia szkoły, 4) ewentualnie posiadała tytuł mistrza i co najmniej czteroletnią praktykę zawodową, nieszkolną, odbyta po uzyskaniu tego tytułu. Stanowisko instruktora zawodu w średnich i niższych szkołach zawodowych żeńskich oraz w seminariach nauczycielek rzemiosł i nauczycielek gospodarstwa otrzymywały 1) osoby ze świadectwem nauczycielskim seminariów nauczycielek rzemiosł lub gospodarstwa, 2) świadectwem ukończenia seminariów nauczycielek rzemiosł lub gospodarstwa, 3) świadectwem ukończenia średnich szkół zawodowych żeńskich oraz co najmniej trzyletnią praktykę zawodową, nieszkolną, odbyta po uzyskaniu świadectwa ukończenia szkoły, 4) świadectwem ukończenia niższych szkół zawodowych żeńskich oraz udokumentowaną co najmniej sześćoletnią praktykę zawodową, nieszkolną, odbyta po uzyskaniu świadectwa ukończenia szkoły, 5) świadectwem nauki danego rzemiosła, zakończonej złożeniem z pomyślnym wynikiem egzaminu na czeladnika oraz z co najmniej sześćoletnią praktyką zawodową, nieszkolną, odbyta po złożeniu egzaminu na czeladnika oraz zdaniem egzaminem instruktorskim⁷⁸.

⁷⁷ Dz. U. 1928 nr 29, poz. 271, art. 23-25.

⁷⁸ Dz. U. 1928 nr 29, poz. 271, art. 26-28.

Kolejnym aktem prawnym regulującym kształcenie kandydatów na nauczycieli była wspomniana już Ustawa o ustroju szkolnictwa z dnia 11 marca 1932 r.⁷⁹ Zakładała ona, iż kandydaci na nauczycieli szkół powszechnych mogli się kształcić 1) w trzyletnich liceach pedagogicznych (ukończone co najmniej 16 lat i gimnazjum) 2) lub w dwuletnich pedagogiach (ukończone co najmniej 18 lat i liceum ogólnokształcące). Musieli oni zdobyć wykształcenie ogólne, pedagogiczne, przygotowanie społeczno-obywatelskie, a także odbyć praktykę pedagogiczną⁸⁰. Aby zostać nauczycielem przedmiotów zawodowych oraz prowadzić praktyczną naukę zawodu, należało zdobyć wykształcenie zawodowe i odbyć praktykę zawodową, posiadać przygotowanie społeczno-obywatelskie (zdobyte na studium lub kursie pedagogicznym), wykształcenie pedagogiczne (poprzez kursy pedagogiczne i kursy pedagogiczne połączone z kursami uzupełniającymi wykształcenie ogólne) i praktykę pedagogiczną. W zależności od rodzaju szkoły zawodowej kandydaci na nauczycieli pobierali naukę w odpowiednich szkołach: zawodowych stopnia licealnego (dla szkół doksztalających zawodowych i szkół zawodowych stopnia niższego), wyższych (dla szkół zawodowych stopnia gimnazjalnego i licealnego) lub w sposób wskazany przez MWRiOP. Kształcenie zawodowe kandydatów na instruktorów odbywało się w szkołach zawodowych stopnia gimnazjalnego, w szkołach mistrzów lub w szkołach nadzorców. Od kandydatów na nauczycieli przedmiotów pomocniczych nie była wymagana praktyka zawodowa, ale musieli oni skończyć kursy wprowadzające w zagadnienia szkolnictwa zawodowego⁸¹.

Rozporządzenie z dnia 21 października 1932 r. o kwalifikacjach zawodowych do nauczania w szkołach i na kursach zawodowych⁸² wprowadzało nowy podział przedmiotów nauczania w szkołach zawodowych (zawodowe, pomocnicze ściśle związane z zawodem, pomocnicze niezwiązane bezpośrednio z zawodem, praktyczna nauka zawodu), ustalało też sposób zdobywania kwalifikacji do uczenia tychże przedmiotów. Nauczyciele przedmiotów zawodowych w szkołach zawodowych stopnia licealnego i gimnazjalnego powinni uzyskać

⁷⁹ Dz. U. 1932 nr 38, poz. 389.

⁸⁰ Dz. U. 1932 nr 38, poz. 389, art. 40-44; J. Sadowska, *Ku szkole...*, s. 156.

⁸¹ Dz. U. 1932 nr 38, poz. 389, art. 46.

⁸² Dz. U. 1932 nr 91, poz. 774.

dyplom odpowiedniej szkoły wyższej lub świadectwo uznane przez MWRiOP za równoważne dla celów kwalifikacyjnych; odbyć po uzyskaniu dyplomu (świadectwa) odpowiednią praktykę zawodową nienauczycielską; posiadać świadectwo ukończenia kursów pedagogicznych oraz odbyć praktykę pedagogiczną na zasadach ustalonych przez MWRiOP. Kwalifikacje zawodowe nauczycielskie do nauczania przedmiotów zawodowych w szkołach zawodowych stopnia niższego i w szkołach zawodowych doksztalających posiadały, oprócz osób wymienionych wyżej te, które uzyskały: świadectwo ukończenia odpowiedniej szkoły zawodowej stopnia licealnego lub innej szkoły, uznanej przez MWRiOP za równoważne dla celów kwalifikacyjnych; odbyły odpowiednią praktykę zawodową nienauczycielską; ukończyły kursy pedagogiczne oraz zrealizowały praktykę pedagogiczną na zasadach ustalonych przez MWRiOP.

Kwalifikacje zawodowe nauczycielskie do nauczania przedmiotów pomocniczych ściśle związanych z zawodem w szkołach stopnia licealnego i gimnazjalnego posiadała osoba: legitymująca się dyplomem odpowiedniej szkoły wyższej lub świadectwem uznanym przez MWRiOP za równoważne dla celów kwalifikacyjnych; z odbytą odpowiednią praktyką zawodową nienauczycielską w przypadkach, gdy MWRiOP uznało to za wymagane; z ukończonymi kursami pedagogicznymi oraz praktyką pedagogiczną na zasadach ustalonych przez MWRiOP. Kwalifikacje takie miał też kandydat na nauczyciela, gdy posiadał kwalifikacje zawodowe do nauczania tych przedmiotów w szkołach ogólnokształcących odpowiedniego stopnia i uzyskał świadectwo ukończenia kursów specjalnych, wprowadzających w zagadnienia szkolnictwa zawodowego. Kwalifikacje zawodowe nauczycielskie do nauczania przedmiotów pomocniczych ściśle związanych z zawodem w szkołach zawodowych stopnia niższego i w szkołach zawodowych doksztalających posiadały osoby, które uzyskały świadectwo ukończenia odpowiedniej szkoły zawodowej stopnia licealnego lub innej szkoły, uznanej przez MWRiOP za równoważne dla celów kwalifikacyjnych; odbyły odpowiednią praktykę zawodową nienauczycielską; ukończyły kursy pedagogiczne oraz zrealizowały praktykę pedagogiczną na zasadach ustalonych przez MWRiOP. Mogły to też być osoby posiadające kwalifikacje zawodowe do nauczania w szkołach powszechnych, ze świadectwem ukończenia kursów specjalnych, wprowadzających w zagadnienia szkolnictwa zawodowego.

Nauczanie przedmiotów pomocniczych niezwiązanych bezpośrednio z zawodem w szkołach stopnia licealnego i gimnazjalnego wymagało kwalifikacji zawodowych do nauczania tych przedmiotów w szkołach ogólnokształcących odpowiedniego stopnia i uzyskania świadectwa ukończenia kursów specjalnych, wprowadzających w zagadnienia szkolnictwa zawodowego. Do pracy w szkołach zawodowych stopnia niższego i w szkołach zawodowych doksztalających wystarczyły kwalifikacje zawodowe do nauczania w szkołach powszechnych oraz świadectwo ukończenia kursów specjalnych, wprowadzających w zagadnienia szkolnictwa zawodowego.

Kwalifikacje zawodowe nauczycielskie do praktycznego nauczania zawodu w szkołach zawodowych stopnia niższego i w szkołach zawodowych doksztalających ustalało MWRiOP.

Kwalifikacje instruktorskie do praktycznego nauczania zawodu w szkołach zawodowych typu zasadniczego i doksztalających posiadała osoba, która uzyskała świadectwo ukończenia odpowiedniej szkoły zawodowej stopnia gimnazjalnego, ewentualnie odpowiedniej szkoły mistrzów lub szkoły nadzorców, albo innej szkoły, uznanej przez MWRiOP za równoważne dla celów kwalifikacyjnych; odbyła odpowiednią praktykę zawodową nienauczycielską; miała świadectwo ukończenia kursów pedagogicznych oraz odbyła praktykę pedagogiczną na zasadach ustalonych przez MWRiOP.

Osoby, które na mocy postanowień Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. o kwalifikacjach zawodowych do nauczania w szkołach zawodowych uzyskały kwalifikacje zawodowe nauczycielskie lub instruktorskie, zachowały swe kwalifikacje w stosunku do szkół i przedmiotów, które oznaczyło MWRiOP.

5.6. Kwalifikacje nauczycieli salezjańskich

Księża salezjanie oraz siostry salezjanki, podejmując pracę nauczyciela w określonym typie szkoły, posiadali przynajmniej minimalne kwalifikacje wymagane przez władze państwowe. W większości szkół salezjańskich kadra nauczycieli złożona z zakonników była jednak niewystarczająca i posiłkowano się nauczycielami świeckimi, którzy byli każdorazowo akceptowani przez Kuratorium OSW.

Generalnie można stwierdzić, że nauczyciele szkół salezjańskich starali się sprostać wymaganiom dotyczącym ich kwalifikacji. Dobrym

przykładem jest kadra pedagogiczna zatrudniona w Szkole Rzemiosł Zakładu św. Józefa w Dworcu. Najwyższe wykształcenie miał kierownik szkoły ks. Ludwik Gostylla, posiadający doktorat teologii i doktorat prawa, co podnosiło rangę szkoły i dawało możliwość prowadzenia nauk społecznych oraz religii na bardzo wysokim poziomie. W roku szkolnym 1926/1927 inni nauczyciele posiadali m.in.: dyplom rachunkowości państwowej, egzamin metodyczno-pedagogiczny, ukończone kursy seminarium nauczycieli (w Nowym Sączu), kurs seminarium nauczycielskiego (w Krośnie, we Lwowie), kursy Szkoły Rzemiosł Księży Salezjanów w Oświęcimiu. Instruktorzy i pracownicy warsztatów skończyli: szkołę powszechną, szkołę przemysłową, kursy instruktorskie (w Warszawie), kurs kamasznictwa, Szkołę Rzemiosł Księży Salezjanów w Oświęcimiu⁸³.

W roku szkolnym 1938/1939 kadra nauczycielska Prywatnej Męskiej Szkoły Stolarskiej w Dworcu uczyła na podstawie: czasowego zezwolenia do nauczania w szkołach zawodowych, ukończonego Seminarium Państwowego w Wągrowcu, Gimnazjum św. Franciszka Salezego w Krakowie, praktyki lekarskiej. Wśród nauczycieli byli także żołnierz czynnej służby wojskowej i organista⁸⁴. Powyższe dane nie uwzględniały instruktorów, których nie wymieniono w spisie nauczycieli zatrudnionych w Prywatnej Męskiej Szkole Stolarskiej w Dworcu w roku szkolnym 1938/1939. Kierownik szkoły ks. Stanisław Toporek w piśmie do Kuratorium OSW z czerwca 1938 roku deklarował, że wakujący personel instruktorski zostanie uzupełniony po porozumieniu z Inspektoratem Towarzystwa Salezjańskiego⁸⁵.

Nauczyciele przedmiotów ogólnokształcących i pomocniczych zatrudnieni w Salezjańskiej Szkole Rzemiosł w Wilnie w roku szkolnym 1927/1928 to absolwenci m.in. uniwersytetów (w Turynie, w Wilnie), Instytutu Teologicznego w Turynie, studiów pedagogicznych (w Mediolanie, Krakowie), seminarium nauczycielskiego w Radomiu. Instruktorzy pracujący w tej szkole nabyli swoje kwalifikacje po ukończeniu np. Szkoły Rzemiosł Księży Salezjanów (w Oświęcimiu, w Warszawie), kursów instruktorskich Ministerstwa WRiOP w Warszawie, czy miejskiej szkoły cechowej w Odessie i odbyciu stosownej praktyki⁸⁶.

⁸³ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 7162.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 73, 113.

Nauczyciele Prywatnej Męskiej Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej Towarzystwa Salezjańskiego w Wilnie zatrudnieni w roku szkolnym 1934/1935 posiadali następujące kwalifikacje: dyplom inżyniera mechaniki, dyplom do nauczania matematyki i fizyki, dyplom nauczyciela szkoły powszechnej, dyplom medycyny, maturę gimnazjalną i dwuletni kurs pedagogiczny; instruktorzy: świadectwo czeladnicze, dyplom mistrzowski stolarski, kurs instruktorski w Warszawie i Zakopanem, kurs nauczycielski w Warszawie⁸⁷.

Nauczyciele pracujący w Szkole Zawodowej Sióstr Salezjanek w Wilnie zatrudnieni w roku szkolnym 1933/1934 byli absolwentami: Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (Wydziału Humanistycznego, Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego, Wydziału Sztuk Pięknych), Państwowej Szkoły Przemysłowo-Handlowej w Wilnie, seminarium teologicznego, seminarium nauczycielskiego, kursów metodyczno-pedagogicznych. Instruktorzy zawodu ukończyły: szkołę zawodową kształcącą, kursy kroju i szycia, kursy metodycznego szycia, kursy gospodarstwa domowego, posiadały też dyplom mistrzowski lub zdany egzamin czeladniczy⁸⁸. Mimo dobrego przygotowania wymienionych nauczycieli, siostry salezjanki odczuwały niedobór odpowiedniej kadry, spowodowany brakiem środków finansowych.

Władze szkół salezjańskich na bieżąco informowały kuratorium o zmianach kadrowych⁸⁹. Z korespondencji Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego wynika, że wymagało ono kompletu dokumentów potwierdzających wykształcenie i udokumentowanie dotychczasowej pracy nowo zaangażowanych nauczycieli⁹⁰. Przykładem ingerencji kuratorium w dobór kadry w 1934 roku był brak zgody na to, aby w męskiej szkole zawodowej księży salezjanów przy ul. Dobrej Rady w Wilnie nauczycielem higieny i lekarzem była kobieta – dr Zofia Rusłejko – i na to stanowisko polecił przyjąć mężczyznę – dr. Tadeusza Malinowskiego⁹¹.

⁸⁷ Ibidem, k. 6.

⁸⁸ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5748, k. 42.

⁸⁹ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 26, 59.

⁹⁰ Przykładem jest pismo Kuratorium OSW dotyczące ks. Krasuckiego, który powinien dostarczyć zaświadczenie ukończonych studiów, świadectwa pracy zawodowej i pedagogicznej. Stosowne pisma zostały dostarczone do kuratorium. Ibidem, k. 21-23.

⁹¹ Ibidem, k. 4-5.

Wykształcenie i kwalifikacje nauczycieli zatrudnionych w szkołach salezjańskich w wybranych latach zostały zaprezentowane w tabelach 12-16. Wszyscy zatrudnieni nauczyciele i instruktorzy byli narodowości polskiej wyznania rzymskokatolickiego.

Tabela 12. Kwalifikacja nauczycieli Szkoły Rzemiosł Zakładu św. Józefa w Dworcu zatrudnionych w roku szkolnym 1926/1927

Lp.	Imię i nazwisko	Kwalifikacje do nauczania	Wykładane przedmioty
1.	ks. Ludwik Gostylla	doktorat teologii, doktorat prawa	kierownik szkoły i internatu, nauki społeczne, rachunkowość, religia
2.	Weronika Jaworówna	2 kursy seminarium nauczycielek w Nowym Sączu, egzamin metodyczno-pedagogiczny humanistyczny i geograficzno-przyrodniczy, dyplom rachunkowości państwowej	sekretarka, rachunki, historia, przyroda, rysunki
3.	Władysław Figurowski	4 kursy Szkoły Rzemiosł Księży Salezjanów w Oświęcimiu, dyplom ukończenia kamasznictwa	kamasznik, technologia, rysunek
4.	Antoni Bielak	świadectwo szkoła powszechnej	majster szewski
5.	Stanisław Chorzępa	dyplom Szkoły Rzemiosł Księży Salezjanów w Oświęcimiu	instruktor stolarski
6.	Stanisław Spuła	dyplom Szkoły Rzemiosł Księży Salezjanów w Oświęcimiu, kursy instruktorskie w Warszawie	instruktor stolarski, technologia, rysunki
7.	Mieczysław Dobrowolny	kurs seminarium nauczycielskiego (bez matury) w Krośnie	nauczyciel wychowawca, rachunki, geografia, przyroda
8.	Leon Kulikowski	m.in.: trzy kursy seminarium nauczycielskiego we Lwowie, egzamin metodyczno-pedagogiczny w Lidzie	wychowawca. język polski, geografia, historia
9.	Jan Nowakowski	dyplom szkoły przemysłowej	majster stolarski

Źródło: LCVA, f. 172, ap. 1, b. 7162, bnk.

Tabela 13. Kwalifikacja nauczycieli Prywatnej Męskiej Szkoły Stolarskiej w Dworcu zatrudnionych w roku szkolnym 1938/1939.

Lp.	Imię i nazwisko	Kwalifikacje do nauczania	Wykładane przedmioty
1.	ks. Stanisław Toporek	czasowe zezwolenie do nauczania w szkołach zawodowych z dnia 19 II 1938 nr III-31435/36	kierownik szkoły, technologia i materiałoznawstwo, organizacja warsztatu, nauka o Polsce, język polski
2.	ks. Władysław Wieczorek	ukończone Seminarium Państwowe w Wągrowcu, Gimnazjum św. Franciszka Salezego w Krakowie, matura	maszynoznawstwo, rachunki, religia, ćwiczenia cielesne
3.	Franciszek Obieziuk	ubiega się o kwalifikacje	kierownik warsztatu, rysunki z geometrią
4.	dr Woronowicz	kwalifikowany doktor w Nowojelni	higiena
5.	Jan Dawidowicz	plutonowy Wojska Polskiego w służbie czynnej	hufiec Wojska Polskiego
6.	Antoni Zygmunt	organista	śpiew, muzyka

Źródło: LCVA, f. 172, ap. 1, b. 7162, bnk.

Tabela 14. Kwalifikacje nauczycieli Salezjańskiej Szkoły Rzemiosł w Wilnie zatrudnionych w roku szkolnym 1927/1928

Lp.	Imię i nazwisko	Kwalifikacje do nauczania	Wykładane przedmioty
1.	ks. Michał Bulowski	Posiadał maturę gimnazjalną, ukończył Uniwersytet w Turynie i studia pedagogiczne księży salezjanów; 11 lat był nauczycielem w szkołach państwowych, prywatnych ogólnokształcących i zawodowych, wykładając język polski, historię, matematykę, fizykę i chemię oraz mineralogię oraz w przeciągu sześciu lat religię; 5 lat był dyrektorem szkoły rzemieślniczej w Przemysłu.	dyrektor, socjologia, religia

2.	ks. Teodor Budnikowski	Posiadał maturę, ukończył Instytut Teologiczny w Turynie. Pracował w niższym gimnazjum salezjańskim, wykładając język polski, matematykę i geografię, następnie uczył historii polskiej, przyrody i geografii w szkole rzemieślniczej księży salezjanów w Warszawie. Razem praktyka poprzednia wynosiła 3 lata.	korespondencja handlowa, język polski
3.	ks. Jan Romanowicz	Posiadał maturę, ukończył Instytut Teologiczny w Turynie oraz studia pedagogiczne w Mediolanie. Poprzednia sześcioletnia praktyka obejmowała język polski, historię Polski i religię głównie w zakładach wychowawczych księży salezjanów oraz szkołach powszechnych.	religia
4.	ks. Michał Kubacki	Posiadał maturę i trzyletnie salezjańskie studia pedagogiczne oraz roczną praktykę pedagogiczną z języka polskiego i rachunków.	wychowawca (nadzór nad uczniami w uczelni, sypialni, w grach i zabawach), język polski, rachunki
5.	ks. Ignacy Błażewski	Posiadał maturę, trzyletnie studia pedagogiczne w Krakowie oraz przeszło dwa lata praktyki w nauczaniu matematyki, fizyki i rysunków.	wychowawca (nadzór nad uczniami w uczelni, sypialni, w grach i zabawach), rachunki, fizyka
6.	Piotr Szmigiel	Ukończył szkołę stolarską księży salezjanów i poprzednio praktykował 4,5 roku w fabrykach meblowych.	kierownik warsztatu stolarskiego, technologia, kalkulacja zawodowa, ksiązkowość
7.	Marian Siedlecki	Ukończył państwowe seminarium nauczycielskie w Radomiu oraz w przeciągu roku studiował humanistykę (Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie). Praktykował jako nauczyciel 2,5 roku w szkole powszechnej oraz szkole rzemieślniczej księży salezjanów w Wilnie.	geografia, historia Polski, kaligrafia, język polski
8.	Wawrzyniec Gładki	Ukończył Szkołę Rzemiosł Księży Salezjanów w Oświęcimiu i od 1924 roku pracował w szkole rzemieślniczej w Wilnie.	instruktor stolarski, rysunki wolnóręczne, technologia
9.	Antoni Zygmunt	Uzyskał tytuł czeladniczy, po czym jeden rok praktykował w Czerwińsku i następnie przybył do Wilna.	instruktor stolarski, rysunki rzutowe

cd. Tabeli 14.

Lp.	Imię i nazwisko	Kwalifikacje do nauczania	Wykładane przedmioty
10.	Jan Thórz	Ukończył szkołę rzemieślniczą w Oświęcimiu oraz pięcioletniowe kursy instruktorskie MWRiOP w Warszawie. Przeszło 7 lat uczył rysunków kreślenia geometrycznego i technologii w salezjańskich szkołach rzemieślniczych oraz praktykował przeszło 9 lat w różnych pracowniach i szkołach.	instruktor stolarski, rysunki zawodowe
11.	Antoni Nestorowicz	Ukończył Szkołę Rzemiosł Księży Salezjanów w Warszawie i następnie praktykował w zakładzie wileńskim.	instruktor stolarski, kreślenie geometryczne, technologia
12.	Jan Krysztofowicz	Uzyskał tytuł czeladniczy, pracował zawodowo około 12 lat.	instruktor przy maszynach stolarskich
13.	Konstanty Tyczyna	Ukończył miejską szkołę cechową w Odessie i po uzyskaniu tytułu czeladniczego przeszło 20 lat pracował w swoim zawodzie.	kierownik pracowni szewskiej
14.	Tadeusz Godowski		kapelmistrz i nauczyciel chóru śpiewackiego

Źródło: LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 73, 113.

Tabela 15. Kwalifikacje nauczycieli Prywatnej Męskiej Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej Towarzystwa Salezjańskiego w Wilnie zatrudnionych w roku szkolnym 1934/1935

Lp.	Imię i nazwisko	Kwalifikacje do nauczania	Wykładane przedmioty
1.	ks. Jan Wielkiewicz	zatwierdzenie Kuratorium nr 24797/33 z dn. 22 VIII 1933 r.	kierownik szkoły; rachunki, księgowość, gimnastyka, nauka obywatelstwa
2.	inż. Wacław Wierzbicki	dplom inżyniera mechaniki i dyplom do nauczania matematyki i fizyki	materiałoznawstwo, technologia, fizyka
3.	Jan Bogacz	dyplom nauczyciela szkoły powszechnej nr 2 z dn. 18 III 1920 r.	język polski i korespondencja
4.	dr Tadeusz Malinowski	dyplom medycyny	higiena

5.	kl. Edward Rusok	matura gimnazjalna i 2 letni kurs pedagogiczny	kreślenie geometryczne, geografia gospodarcza Polski
6.	Franciszek Właż	dypłom mistrzowski stolarski, kurs instruktorski w Warszawie i Zakopanem, kurs nauczycielski w Warszawie	kierownik warsztatów szkolnych, kreślenie zawodowe
7.	Karol Sopel	świadcstwo czeladnicze nr 36, z dn. 25 VI 1932 r.	instruktor
8.	Florian Chroboczek	dypłom mistrzowski stolarski, kurs instruktorski w Warszawie i Zakopanem, kurs nauczycielski w Warszawie	technologia, instruktor

Źródło: LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 6.

Tabela 16. Kwalifikacje nauczycieli Szkoły Zawodowej Sióstr Salezjanek w Wilnie zatrudnionych w roku szkolnym 1933/1934

Lp.	Imię i nazwisko	Kwalifikacje do nauczania	Wykładane przedmioty
1.	Helena Moskalenkówna	Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie; kursy metodyczno-pedagogiczne; praktyka nauczycielska w Państwowej Szkole Ogrodniczej, w Doksztalającej Szkole Kupców i Przemysłowców Chrześcijańskich, w Zawodowej Szkole Związku Kobiet Żydowskich i na Politechnice Robotniczej	język polski, nauka obywatelstwa, historia Polski, geografia gospodarcza, higiena
2.	Maria Ostrowska	Wydział Matematyczno-Przyrodniczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie; kursy metodyczno-pedagogiczne; praktyka nauczycielska przy Szkole Doksztalającej im. Promienistych i Związku Kobiet Żydowskich	materiałoznawstwo, rachunkowość, arytmetyka
3.	Wawrzyniec Mnich	seminarium teologiczne	religia
4.	Janina Ziarkówna	dypłom mistrzowski	krawiectwo, bielizniarstwo
5.	Aleksandra Aleksionkówna	Państwowa Szkoła Przemysłowo-Handlowa w Wilnie (dział przemysłowy), kursy metodycznego szycia	krawiectwo, bielizniarstwo

cd. Tabeli 16.

Lp.	Imię i nazwisko	Kwalifikacje do nauczania	Wykładane przedmioty
6.	Helena Puskówna	egzamin czeladniczy	krawiectwo, bielizniarstwo
7.	Jadwiga Minkowska	egzamin czeladniczy, Szkoła Zawodowa Dokształcająca, kursy kroju i szycia, kursy gospodarstwa domowego	krawiectwo, bielizniar- stwo, gospodarstwo domowe
8.	Irena Rutkiewicz	Wydział Sztuk Pięknych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, świadectwo nauczycielskie Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie	rysunki zawodowe
9.	Czesława Ignatowicz	seminarium nauczycielskie	śpiew, gimnastyka

Źródło: LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5748, k. 72.

Rozdział 6

Przekazywanie systemu wartości w praktyce szkolnej i pozaszkolnej

6.1. Ideały wychowawcze w Drugiej Rzeczypospolitej

Po 1918 roku w ideologii wychowawczej na ziemiach polskich wyodrębniały się przede wszystkim dwa kierunki: narodowy i państwowy¹.

Określenie „wychowanie narodowe” zostało wyprowadzone z idei narodu przeciwstawianej idei państwa. Gdy po rozbiorach państwo polskie przestało istnieć, idea wolności narodu jako całości wysunęła się na pierwszy plan. Została wzmocniona przez pozytywizm jako czynnik integrujący rozdarłe społeczeństwo broniące swej odrębności narodowej, dążące do zjednoczenia i niepodległości². Według Stanisława Prusa-Szczepanowskiego rolą wychowania narodowego powinno być kształtowanie świadomości zasadniczej różnicy między dobrem i złem oraz wpajanie obowiązku nieustępliwej walki ze złem; uczenie pojmowania dziejów jako zmagania się dobra ze złem i utwierdzenie

---

¹ M. Ziemnowicz, *Wychowanie narodowe czy państwowe i jego istota*, Kraków 1931; F. W. Araszkiewicz, *Ideały...*, s. 15; J. Szablicka-Żak, *Spory o koncepcje wychowania w debatach parlamentarnych w Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] E.J. Kryńska (red.), *Ideały wychowania i wzory osobowe narodu polskiego w XIX i XX wieku*, Białystok 2006, s. 14; K. Jakubiak, *Idea wychowania obywatelskiego w polskiej myśli pedagogicznej przelomu XIX i XX wieku oraz okresu II Rzeczypospolitej*, „Chowanna” 1998, t. 2, s. 62-63, 68-69.

² F. W. Araszkiewicz, *Ideały...*, s. 16, 32; K. Jakubiak, *Idea...*, s. 64; J. Usiądek, *Stowarzyszenie...*, s. 31.

wiary w zwycięstwo dobra nad bezprawiem i gwałtem; uczenie czynnej działalności w dobrej sprawie, opartej na dokładności i karności w wykonaniu; wdrażanie do ustawicznej i czynnej propagandy idei narodowej przykładem, życiem i słowem, by efektem stał się mocny i prawy charakter obywatelski, „bohater i obywatel”³. Zygmunt Balicki natomiast uważał, że celem wychowawczym miał być „żołnierz-obywatel”. Twierdził on, że to naród jest „najwyższym dobrem na ziemi” i tylko narody o silnej indywidualności, umiejące zawalczyć o swój byt, mają prawo do istnienia⁴. Równie ważne jak przygotowanie do walki było – według Tadeusza Łopuszańskiego – położenie nacisku na wychowanie twórczej warstwy pracowników umysłowych, pozbawionych gnuśności, wygodnictwa, lenistwa, rozwijających zamiłowanie do pracy i odpowiedzialność za losy narodu⁵. Zdaniem Lucjana Zarzeckiego, przed wychowaniem narodowym pojawiły się dwa zadania: wychowanie winno służyć wzmocnieniu jedności narodowej w państwie polskim poprzez rozwój samowiedzy o narodzie oraz powinno wpływać na rozwój narodu, na potęgowanie jego możliwości twórczych. Był to pogląd mówiący o konieczności wychowania dobrego „pracownika-obywatela”, przygotowanego do pracy produkcyjnej, oddanego służbie narodowi i ojczyźnie, tworzącego kulturę narodową⁶.

Rozważania nad ideałem wychowawczym podjęli działacze i politycy Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego: wychowanie religijne, narodowe i obywatelskie miało stanowić podstawę wychowania we wszystkich szkołach, zaś czynnikami wychowania stały się Kościół, szkoła, rodzina i państwo, dążąc do ukształtowania ideału obywatela cechującego się głęboką religijnością, miłością ojczyzny, poczuciem odpowiedzialności, honoru i godności narodowej⁷.

Od 1926 roku idea państwa i wychowania państwowego zaczęła dominować nad ideą narodu i wychowania narodowego⁸. Aby nie dopuścić do osłabienia spójności i siły państwa, zaczęto uwzględniać potrzeby mniejszości zamieszkujących Rzeczpospolitą⁹. Koncepcja wychowania państwowego – według Sławomira Czerwińskiego – zakładała

³ J. Usiądek, *Stowarzyszenie...*, s. 32-33.

⁴ Ibidem, s. 34; K. Jakubiak, *Idea...*, s. 66.

⁵ J. Usiądek, *Stowarzyszenie...*, s. 34-35.

⁶ Ibidem, s. 35, 39; F. W. Araszkiwicz, *Ideaty...*, s. 136-137.

⁷ Ibidem, s. 89-90; K. Jakubiak, *Idea...*, s. 65; J. Usiądek, *Stowarzyszenie...*, s. 39-43.

wykształcenie „bojownika-pracownika”¹⁰, który miał zapewnione warunki nieskrępowanego rozwoju kulturowego, nieograniczoną swobodę religijną i pomoc w rozwoju ekonomicznym. Kształcenie miało dostarczyć państwu pracowników lojalnych, karnych i ofiarnych¹¹, niezależnie od pochodzenia i wyznania, rozumiejących, że „państwo jest warunkiem i źródłem siły politycznej, znaczenia kulturalnego i rozwoju ekonomicznego (...), że losy państwa zawisły od współpracy, ofiarności obywateli (...)”¹². Obywatelom należało także zaszczerpić kult dla państwa i jego symboli, aby byli dumni z przynależności do tego państwa. Zdaniem Mieczysława Ziemnowicza tylko połączenie zrozumienia istoty państwa i przywiązania do niego może prowadzić do patriotyzmu, a wpajanie go od dzieciństwa w domu i w szkole – do poświęcenia się dla ojczyzny i podporządkowania pragnień indywidualnych dobru społecznemu¹³. Hanna Pohoska dodała m.in. postulat, by wychowanie zmierzało do ukształtowania patrioty będącego jednocześnie człowiekiem humanitarnym, niefanatycznym i nieodnoszącym się z nienawiścią do obcych, rozumiejącym zarówno potrzebę walki i dobrodziejstwo pokoju¹⁴. Tę ideologię oświatową podbudował ideami etycznymi Adam Skwarczyński, wskazując młodzieży wielkie cele związane z doniosłą rolą pracy¹⁵. Dopelnieniem powyższych założeń były postulaty Janusza Jędrzejewicza. Według niego, z jednej strony ważniejsze od kształcenia intelektu było kształtowanie charakteru i postaw obywateli, z drugiej – istniała potrzeba przygotowania jednostek przywódczych, odznaczających się

⁸ F.W. Araszkiwicz, *Idealy...*, s. 18; J. Usiadek, *Stowarzyszenie...*, s. 31; J. Miąso (red.), *Historia wychowania. Wiek XX*, t. 1, Warszawa 1980, s. 58.

⁹ M. Ziemnowicz, *Wychowanie...*, s. 12; F.W. Araszkiwicz, *Idealy...*, s. 109; J. Szabliska-Żak, *Spory...*, s. 16.

¹⁰ S. Czerwiński, *O ideał wychowawczy szkoły polskiej*, „Oświata i Wychowanie” 1929, z. 4, s. 357; J. Miąso (red.), *Historia wychowania...*, s. 59.

¹¹ Ibidem, s. 59.

¹² M. Ziemnowicz, *Wychowanie...*, s. 14-15.

¹³ Ibidem, s. 15-17; J. Miąso (red.), *Historia wychowania...*, s. 62.

¹⁴ T. Jaroszuk, *Hanna Pohoska (1895-1953). O patriotyzmie ‘salus rei publicae suprema lex’*, [w:] E. Kryńska, J. Dąbrowska, A. Szarkowska, U. Wróblewska (red.), *Patriotyzm a wychowanie*, Białystok 2009, s. 220-221.

¹⁵ J. Miąso (red.), *Historia wychowania...*, s. 60; F.W. Araszkiwicz, *Idealy...*, s. 211-212.

umiejętnością podejmowania decyzji, rządzenia, podporządkowywania sobie innych, poczuciem odpowiedzialności za całokształt życia państwowego i wysokim poziomem intelektualnym¹⁶. Podkreślał konieczność przygotowania człowieka do życia w takiej rzeczywistości, jaka ona jest, rozumiejącego swoją rolę w strukturze państwa¹⁷. W dyskusję nad wychowaniem włączył się Kazimierz Sośnicki, wprowadzając pojęcia: „etos moralny”, „etos grupowy”, „etos państwowy”. Za sprawą tych etosów można wykształcić w człowieku określone cechy i postawy, np. wzajemną pomoc, współdziałanie, zgodne współzycie z innymi, sumienie, patriotyzm, obowiązek pracy¹⁸.

Cechy ideału wychowawczego można również znaleźć w pismach, przemówieniach i rozkazach Józefa Piłsudskiego, przeanalizowanych przez Stanisława Łempickiego¹⁹. Są to: umiłowanie ojczyzny, szacunek dla jej tradycji, „rozkochanie się” w dobrach narodowej kultury, żołnierskie cnoty posłuszeństwa, honoru, karności i bezwzględnego podporządkowania się „moralnemu autorytetowi”, odwaga, śmiałość i ofiarność w działaniu, gotowość do poświęceń, entuzjizm w codziennej szarej pracy na wszystkich polach ojczyzny, emocjonalna i intelektualna odporność na wszystko, co obce narodowej tradycji i narodowym dążeniom.

Po 1935 roku zaczęły pojawiać się poglądy (m.in. A. Wojciecha Świętosławskiego – ministra WRiOP²⁰), iż wychowanie narodowe i państwowe nie stoją ze sobą w sprzeczności, ale uzupełniają się i przenikają²¹. Bogdan Suchodolski – zwolennik pedagogiki kultury – twierdził, że najważniejsze jest wychowanie realistyczne, mające na celu kształtowanie osobowości ludzkiej przez powoływanie jej do uczestnictwa w zbiorowych trudach i zamierzeniach oraz odpowiedzialny udział w działalności wartościowej dla dobra państwa, a także przezwycięża-

¹⁶ J. Miąso (red.), *Historia wychowania...*, s. 52.

¹⁷ Z. Osiniński, *Nowy człowiek i nowy obywatel – wychowawcza wizja Janusza Jędrzejewicza*, [w:] E. J. Kryńska (red.), *Idealy wychowania...*, s. 75.

¹⁸ F. W. Araszkiewicz, *Idealy...*, s. 216.

¹⁹ S. Łempicki, *Polski ideał wychowawczy*, Lwów–Warszawa 1938, s. 26-31.

²⁰ F. W. Araszkiewicz, *Idealy...*, s. 244.

²¹ E. Magiera, *Stosunek wychowania państwowego do wychowania narodowego w opinii twórców ideologii wychowawczej sanacji*, [w:] E. J. Kryńska (red.), *Idealy wychowania...*, s. 30-31; F. W. Araszkiewicz, *Idealy...*, s. 237.

nie kastowości²². Realizmowi wychowawczemu sprzeciwił się Ludwik Chmaj, propagując pedagogikę personalistyczną, mającą na uwadze przede wszystkim kształtowanie osobowości człowieka²³.

Mimo różnic ideowych, politycznych i światopoglądowych zarówno zwolennicy wychowania narodowego jak i państwowego uznawali wspólne wartości, takie jak: umiłowanie ojczyzny, praca dla niej, gotowość do poświęceń i wyrzeczeń²⁴. Zgadzała się co do tego, że ważnym czynnikiem w wychowaniu jest religia. Gdy wychowanie moralne pełni podstawową rolę w uspołecznianiu człowieka, czyni go zdolnym do pracy dla dobra wspólnego²⁵.

6.2. Pozalekcyjna działalność wychowawcza

Szkoły prowadzone przez zgromadzenia salezjańskie w Okręgu Szkolnym Wileńskim miały za zadanie przygotować wykwalifikowanych pracowników z uwzględnieniem potrzebnego zakresu wykształcenia ogólnego oraz obywateli świadomych swej roli społecznej. Indywidualny kierunek szkół zakładał w realizacji postulatów nauczania i wychowania państwowego i obywatelsko-twórczego stosowanie się do wskazań władz szkolnych, a w wychowaniu religijno-moralnym – do metody wychowawczej ks. Jana Bosko²⁶.

Efektom wychowania miał być uczciwy obywatel i dobry chrześcijanin, cechujący się głęboką religijnością, miłością ojczyzny, poczuciem odpowiedzialności, dumny z przynależności do swego państwa, zdolny do pracy dla dobra wspólnego. To przede wszystkim rozumna postawa wychowawcy, oddziałującego na podopiecznych poprzez propagowanie zachowań społecznie odpowiedzialnych, otwierała

²² F.W. Araszkiwicz, *Idealy...*, s. 254.

²³ Ibidem, s. 257; W. Szulakiewicz, *Ludwik Chmaj (1888–1959). Zarys biografii i twórczości pedagogicznej*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2003, t. 42, s. 170.

²⁴ K. Jakubiak, *Idea...*, s. 69.

²⁵ J. Kostkiewicz, *Kierunki i koncepcje pedagogiki katolickiej w Polsce 1918–1939*, Kraków 2013, s. 645.

²⁶ LCVA, f. 172, ap.1, b. 2876, k. 184-187, Statut Prywatnej Męskiej Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej Towarzystwa Salezjańskiego w Wilnie; LCVA, f. 172, ap. 1, b. 1144, k. 10-11, Statut Prywatnej Żeńskiej Szkoły Przynależności Krajecko-Bielizniarskiego Sióstr Salezjanek w Wilnie.

przed nimi drzwi do aktywnej obecności w świecie. Wychowanie w szkołach salezjańskich służyło zatem wykształceniu intelektualnemu i zawodowemu, co było odpowiedzią na zapotrzebowanie państwa czy narodu, a z drugiej strony miało prowadzić do dojrzałej postawy religijno-moralnej.

Zgodnie z zasadą miłości zawartą w systemie prewencyjnym wychowawca powinien poznać wychowanka, zrozumieć go oraz dostrzec jego potrzeby materialne, intelektualne i duchowe. Z uwagi na to, iż uczniowie szkół salezjańskich mieszkali w bursach sąsiadujących ze szkołami, asystencja wychowawcza obejmowała również ich czas wolny. Większość uczniów Salezjańskiej Szkoły Rzemiosł w Wilnie była pod stałą opieką kadry wychowawczej. W każdą sobotę odbywały się spotkania pedagogiczne personelu wychowawczego, a w niedziele uczniowie korzystali ze wskazówek wychowawczych²⁷. Wszelkie uwagi dotyczące ucznia były zapisywane w jego indywidualnej karcie²⁸.

Nie wystarczyło przygotować podopiecznych do wykonywania zawodu, ale należało zaspokoić też ich ciekawość poznawczą, zadbać o rozwój zainteresowań czy prawidłowych relacji społecznych. Wychowankowie zakładu DSJ mniej więcej raz w miesiącu chodzili do kina miejskiego, a w niedzielę urządzali wycieczki²⁹. Kilka razy w roku szkoła organizowała też wyjścia do wileńskich zakładów przemysłowych. Uczniowie codziennie mieli gry ruchowe na boisku, angażowali się w kółko dramatycznym wystawiającym co niedzielę sztuki z rolami wyłącznie męskimi, posiadali także orkiestrę dętą i chór³⁰. Przedstawienia i koncerty odbywały się z udziałem okolicznej ludności.

Ksiądz dyrektor Bulowski, wykorzystując aparat projekcyjny, urządzał odczyty w specjalnej sali ze sceną; przykładowo w 1928 roku dotyczyły one Afryki, polskich fabryk i zagłębia węglowego, technicznych udoskonaleń wojny współczesnej, malarstwa polskiego w porównaniu z utworami włoskimi i niemieckimi oraz tematyki biblijnej³¹. Uczniowie mogli zdobywać umiejętności sztuki fotograficznej. W lutym 1929 roku szkoła posiadała dwa aparaty fotograficzne wykorzystywane

²⁷ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 86.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem.

³⁰ LCVA, f. 172, ap. 2, b. 6236, k. 189.

³¹ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 86.

w kółku fotograficznym pod kierownictwem księdza dyrektora (fachowca z tej dziedziny), który od czasu do czasu prowadził pogadanki na ten temat³².

Przy Salezjańskim Zakładzie Wychowawczym DSJ rozwijała się orkiestra dęta, której dyrygentem był kierownik orkiestry 5. Pułku Legionów, bezinteresownie nauczający chłopców w godzinach wieczornych³³. Kształcenie muzyczne było bliskie salezjańskiemu stylowi wychowania, a jednocześnie rozbudzało w uczniach zamiłowanie „do pieśni rodzimej”³⁴. W 1934 roku orkiestra dęta liczyła 40 instrumentów³⁵.

Młodzież salezjańska z Wilna rozwijała się fizycznie, ale także szkoliła się w strzelectwie w ramach hufca Przysposobienia Wojskowego³⁶. W czerwcu 1932 roku młodzi rzemieślnicy uczestniczyli w obozie Przysposobienia Wojskowego, który zakończył się wygraną w zawodach strzeleckich i zdobyciem pierwszej nagrody „Proporczyka strzeleckiego”³⁷.

Dyrekcja szkoły księży salezjanów przy ul. Dobrej Rady w 1936 roku podjęła decyzję o wybudowaniu strzelnicy małokalibrowej dla uczniów oraz innych mieszkańców dzielnicy Zakręt. W ten sposób salezianie przyczyniali się do rozwoju i szkolenia strzelectwa w prowadzonej przez siebie szkole i wszystkich organizacjach dzielnicy Zakręt³⁸. Nie zachowały się przekazy dotyczące sposobu wykorzystania obiektu, jednak z opisu zaawansowania prac budowlanych należy wnioskować, że strzelnicę ukończono w 1936 roku: „zniwelowano bardzo trudny teren (naniesiono górę) wybudowano schron betonowy bardzo dobry

³² Ibidem, k. 70.

³³ Dyrektor Zakładu DSJ starał się jedynie o pokrycie kosztów przejazdu dyrygenta z koszar przy ul. Kalwaryjskiej do ul. Dobrej Rady. LCVA, f. 51, ap. 12, b. 3258, bnk.

³⁴ LCVA, f. 51, ap. 12, b. 3258, bnk.

³⁵ Stało się to dzięki zainteresowaniu poziomem orkiestry przez dowódcę 5 Pułku Piechoty Legionów (od 1937 – 5 Pułk Piechoty Legionów Józefa Piłsudskiego – Ł.K.) pułkownika Tadeusza Walentego Pełczyńskiego. Ibidem.

³⁶ *Z Wileńskiego Grodu*, „Pokłosie Salezjańskie” 1932, nr 7-8, s. 198-199.

³⁷ *Z Wilna*, „Pokłosie Salezjańskie” 1932, nr 10, s. 259-262.

³⁸ Budowę wsparł m.in. Prezydent miasta Wilna dr Wiktor Maleszewski kwotą 150 zł oraz Komendant Obwodu Przysposobienia Wojskowego 5 Pułku Piechoty Legionów kpt. Stanisław Piesowicz. LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5725, k. 13.

wygodny i obszerny i drewnianą ściankę z oknami zwiększającymi bezpieczeństwo w czasie strzelania”³⁹.

Uczniowie Prywatnej Męskiej Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej Towarzystwa Salezjańskiego w Wilnie uczestniczyli w sekcji kajakowej pod kierunkiem Tadeusza Lacha. Dnia 23 maja 1937 roku odbył się spływ kajakowy z Podbrzezia do Wilna, w którym wzięło udział 18 uczniów, 2 rodziców i 1 nauczyciel⁴⁰.

Ze słów kierownika Salezjańskiej Szkoły Rzemiosł, ks. Jana Wielkiewicza, można wnioskować, że szkoła nie tylko kształciła swych wychowanków zawodowo na dobrych czeladników stolarskich, lecz „stanowiła ośrodek kulturalno-wychowawczy w kierunku idei państwowych promieniując na całą okolicę tego odległego, a mocno zaludnionego krańca miasta, organizowała bowiem odczyty, pogadanki itp. imprezy naukowe, społeczne, artystyczne i sportowe”⁴¹. Wychowankowie dzięki opiece salezjanów stawali się przygotowanymi do życia, uświadomionymi i prawnymi obywatelami państwa polskiego⁴².

Również w Dworcu wszelkie uroczystości patriotyczne i religijne inicjowane przez salezjanów ożywiały nie tylko aktywność wychowanków, ale mieszkańców miasteczka, którzy chętnie brali udział w tych wydarzeniach⁴³. Uczniowie salezjańscy angażowali się w funkcjonowanie orkiestry i chóru, a teatr Zakładu św. Józefa wystawiał sztuki o tematyce patriotycznej, religijnej i żartobliwej⁴⁴. W 1938 roku młodzież wzięła udział w dwudniowej wycieczce „Szlakiem Mickiewiczowskim” do Nowogródka, Czombrowa i nad jezioro Świtez, by zwiedzić miejsca znane z dzieł literackich i upamiętnić wielkiego wieszca⁴⁵.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 6357, k. 8.

⁴¹ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 7.

⁴² Ibidem.

⁴³ *Piętnastolecie...*, 257-259.

⁴⁴ *Z Zakładu Salezjańskiego w Dworcu*, „Pokłosie Salezjańskie” 1933, nr 6, s. 107.

⁴⁵ *Dworzec*. „Szlakiem Mickiewiczowskim”, „Pokłosie Salezjańskie” 1938, nr 11, s. 249-250.

6.3. Kolonie letnie

Księża salezjanie w miarę możliwości organizowali swoim wychowankom kolonie letnie. Nauczyciele i wychowawcy towarzyszyli swoim podopiecznym nie tylko w roku szkolnym, ale też przebywali z nimi w czasie wypoczynku, interesowali się ich sprawami.

Z wyjazdów na kolonie letnie korzystali uczniowie szkoły zawodowej przy „Domu Serca Jezusowego” w Wilnie. Przykładowo w 1927 roku zorganizowano dwa miesięczne turnusy, na każdym było po 50 dzieci⁴⁶. Dobrze udokumentowane przez „Pokłosie Salezjańskie” kolonie odbyły się w Dworcu w 1936 roku oraz w Grandziczach w roku 1937.

Wakacyjny wypoczynek młodzieży wileńskiej w Dworcu w 1936 roku miał charakter obozu wodnego i był zorganizowany z ramienia Komendy Przysposobienia Wojskowego 5. Pułku Piechoty Legionów. Uczniowie szkół salezjańskich z ul. Dobrej Rady w Wilnie, którzy w czasie obozu stanowili harcerską 15. drużynę im. św. Jana Bosko, ulokowali się w namiotach nad stawem w Dworcu, natomiast pozostała młodzież korzystała z pomieszczeń szkoły zawodowej księży salezjanów. Przykładowy dzień spędzany na obozie przedstawiał się następująco: „Ranna pobudka spędzała sen z powiek, bezpośrednio po niej gimnastyka orzeźwiała, gotowymi do nowych wyczynów sportowych czyniła kąpiel w rzece, co tuż pod obozem toczyła swe wody, krótka a żarliwa modlitwa o błogosławieństwo, a potem śniadanie. Każda grupa, a było ich cztery, z menażkami sunęła pod kuchnię. Sto pięćdziesiąt głodnych żołądków upominało się cztery razy dziennie o swe prawo. Do południa na trawie dziedzińca obozowego różne wyprawiano łamańce i sztuki. Puszczono w ruch wszelki przyrząd sportowy: siatkówka, koszykówka, wiatrówka, łuki, nawet rękawice bokserskie czy lekarskie piłki⁴⁷. Wyjątkowym czasem były niedzielne wieczory, kiedy to „cały niemal Dworzec i okolica gromadziła się na pięknych, chwytających za serce, ogniskach. Płyęła wtedy z młodzieńczych piersi pieśń polska wciąż inna, to wesoła i żartobliwa, to smętna i zadumana jak okoliczne ciemne bory. Nieraz barwna deklamacja przy

⁴⁶ Na ten cel ubiegano się o 1000 zł subwencji od Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej. LCVA, f. 51, ap. 12, b. 230, bnk.

⁴⁷ „Obóz wodny salezjańskiej młodzieży” wileńskiej w Dworcu, „Pokłosie Salezjańskie” 1936, nr 11, s. 315.

akompaniamencie pianina, ciekawa gawęda, cofały pamięć wszystkich do minionych walk i zmagañ o niepodległość (...). Często na odmianę ucieszne krotochwile i obrazy sceniczne wywoływały salwy śmiechu. Ogniska kończyły się późnym wieczorem poważną pieśnią – modlitwą i pożegnaniem spuszczonego sztandaru⁴⁸. Oprócz tego podopieczni brali udział w uroczystościach religijnych, wycieczce nad wody Świtezi, czy też w spływie do Niemna na kajakach wykonanych wcześniej przez uczestników obozu w wileńskich warsztatach stolarskich⁴⁹.

Innym miejscem, w którym podopieczni Zakładu Wychowawczego księży salezjanów w Wilnie spędzali swoje wakacje, były Grandzicze pod Grodnem. W 1937 roku był to obóz dla 160 salezjańskich harcerzy, ale także letnie szkolenie w ramach przysposobienia wojskowego. W skład obozu wchodziły: barak dla zuchów i namioty, przy których znajdowały się dwie jadalnie, świetlica i kapliczka. Dzień obozowy został tak przedstawiony przez J. Lewandowską: „Porządek dnia rozpoczynał się o godz. 6.30 pobudką, po czym modlitwa, gimnastyka poranna, podniesienie sztandaru, porządkowanie namiotów, mycie się w rzece i śniadanie (...). Następnie, od godziny 8.55, chłopcy, podzieleni na kilka grup, odbywali zajęcia programowe: na rzece – sporty wodne (kajaki i pływalnie) pod dozorem instruktorów specjalistów, na stadionie – ćwiczenia gimnastyczne, biegi, skoki, gry ruchowe, strzelanie z małokalibrówki itp., w świetlicy – pogadanki, czytanie książek, gry towarzyskie, śpiew i orkiestra. Godzina 12-ta – zasłużony obiad (...) Rezultatem codziennych posiłków jest przyrost wagi – przeciętnie 3 kg na chłopca. Po obiedzie wypoczynek na leżąco pod namiotami, względnie na otwartym powietrzu – i przerwa zajęć do godz. 15, tj. do powtórnych zajęć programowych, trwających do godz. 18. Poobiednie zajęcia odbywały się przy zmianie grup i ze specjalnym uwzględnieniem gier terenowych. O godz. 18 kolacja, po czym najmilsza atrakcja dnia obozowego, łącząca wszystkie grupy chłopców i cały personel: zabawa przy ognisku, poprzedzająca wieczorny apel, opuszczenie sztandaru i modlitwę przed udaniem się na spoczynek⁵⁰. Nieodłącznymi elementami rekreacji były także: śpiew, deklamacje, orkiestra czy przedstawienia

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem, s. 316.

⁵⁰ J. Lewandowska, *Salezjański obóz letni W. F. i P. W. w Grandziczach*, „Pokłosie Salezjańskie” 1937, nr 10, s. 219-220.

teatralne, co doskonale odpowiadało założeniom wychowawczym ks. Bosko. Także słowa księdza komendanta obozu: „Nie pojedę nigdzie na wypoczynek, bo źle się czuje bez moich chłopaków...”⁵¹ bardzo dobrze odzwierciedlały ideę asystencji wychowawczej. Kolonie w Grandziczach dla wychowanków Salezjańskiego Zakładu Wychowawczego DSJ odbyły się także w latach 1938 i 1939⁵².

Latem 1937 roku podopieczni wyjeżdżali również w inne miejsca: do Jastarni – w dniach 26 czerwca do 5 lipca wysłano 15 rzemieślników na kolonie zorganizowane przez Związek Młodzieży Przemysłowej i Rękodzielniczej z Krakowa; do Giełwadziszek pod Wilnem – tam 24 harcerzy od 23 czerwca do 8 lipca uczestniczyło w Jubileuszowym Zlocie Harcerstwa Wileńskiego; do Łuczaju pod Woropajewem, gdzie 22 zuchów spędziło kolonię od 24 czerwca do 9 lipca⁵³.

Siostry salezjanki letni wypoczynek swoim wychowankom urządziły w Laurowie. Sprzyjały temu: oddalenie ośrodka od miasta, otoczenie lasu sosnowego, dostęp do stawu i rzeki Wilii. Dzieci mogły korzystać z kąpeli otwartych i zabaw, do których służyły piłki, siatkówka, futbol, a w czasie niepogody była możliwość gier domowych⁵⁴. Dodatkowo Laurów posiadał zaplecze lokalowe (zabudowania drewniane, w których znajdowały się sypialnie) i urządzenia sanitarne (1 wanna, 15 umywalni z wodą bieżącą, 5 muszli ustępowych w budynku skanalizowanym i 12 na podwórku)⁵⁵. Ośrodek służył także innym grupom kolonijnym⁵⁶, co przynosiło dodatkowo dochód siostrom salezjankom. Zdobyte w ten sposób fundusze przeznaczały one na pokrycie kredytu zaciągniętego na rozbudowę dóbr laurowskich.

Do odpoczynku wakacyjnego służył też folwark należący do sióstr salezjanek w Polepiu. W ciągu całego roku były te same warunki lokalowe i przebywał tam ten sam personel⁵⁷.

⁵¹ Ibidem, s. 221.

⁵² LMAVB, f. 44-812, k. 160-161, 167-169.

⁵³ J. Lewandowska, *Salezjański...*, s. 221.

⁵⁴ AICMW, D I Lrw 123.

⁵⁵ AICMW, D I Lrw 124.

⁵⁶ Przykładowo w lipcu 1939 r. Laurów gościł dzieci z Gdańska. AICMW, D I Lrw 126.

⁵⁷ LMAVB, f. 318-26900, k. 15.

6.4. Uroczystości szkolne i religijne

Uroczystości szkolne i religijne były istotnym elementem wychowania salezjańskiego. Dzięki nim młodzież uczestniczyła w wydarzeniach kulturalnych ważnych dla całej społeczności danej miejscowości, a wiele imprez odbywało się z aktywnym udziałem uczniów⁵⁸.

Do uroczystości szkolnych należy zaliczyć wizyty ważnych gości. Jednym z nich był Przełożony Generalny Towarzystwa św. Franciszka Salezego – ks. Filip Rinaldi. Wizytował on zakłady wileńskie w dniach 5-7 października 1925 roku. Na początku odwiedził szkołę siostr salezjanek przy ul. Stefańskiej, gdzie odprawił mszę świętą oraz wysłuchał deklamacji i śpiewu młodzieży żeńskiej oraz przemówienia Celestyny Frydówny. Książd generał zwiedził także zakład salezjański i pracownię dla dziewcząt. Następnie dwa dni pozostał w „Domu Serca Jezusowego” przy ul. Dobrej Rady. „...Znalazł tutaj szkoły zawodowe: szewską, stolarską i ślusarską oraz szkołę powszechną, w której pobiera wykształcenie około 240 sierot. Ze wzruszeniem słuchał opowiadań o trudnościach, jakie zakład przechodził i przechodzi i oglądał nacznie ubóstwo, wyzierające z każdego kąta domu ciesząc się jednak niezmiernie, że chłopcy chętnie współpracują z przełożonymi i choć cierpią liczne braki, są zdrowi, weseli i zadowoleni. Wizytacja wileńskich szkół salezjańskich zakończyła się złożeniem przez ks. generała wizyt ks. bp. Kazimierzowi Michalkiewiczowi, delegatowi rządu, prezydentowi miasta i innym wybitnym dobrodziejom, aby im podziękować za życzliwość okazywaną dziełom ks. Bosko w Wilnie⁵⁹.

Wileńskie placówki salezjańskie odwiedzali także biskupi, inspektorzy salezjańscy, a nawet Prymas Polski. Kardynał August Hlond przybył do Wilna na uroczystość Koronacji Cudownego Obrazu Matki Boskiej Ostrobramskiej, która odbyła się 2 lipca 1927 roku⁶⁰. Podczas wizyty w zakładzie siostr salezjanek przy ul. Stefańskiej swoim przemówieniem „zachęcił wychowawice do pracowitości i wskazał im na potrzebę wyrobienia w sobie silnego charakteru, opartego na żywej

⁵⁸ LCVA, f. 172, ap. 2, b. 6236, k. 189.

⁵⁹ *Kronika. Wilno*, „Pokłosie Salezjańskie” 1925, nr 12, s. 136-138.

⁶⁰ J. Wąsowicz, *Maryja z Ostrej Bramy. Strażniczka polskich kresów*, Kraków 2017, s. 35.

wierze i pobożności, jeśli pragną podobać się Bogu i przynieść pożytek własnym rodzinom i Ojczyźnie”⁶¹.

Bardzo ważnym wydarzeniem dla społeczności szkolnej było poświęcenie sztandaru Salezjańskiej Szkoły Rzemiosł, które miało miejsce 25 maja 1930 roku. Zaproszeni zostali m.in. Kazimierz Jocz – naczelnik Wydziału Pracy i Opieki Społecznej Wileńskiego Urzędu Wojewódzkiego⁶², Stefan Kirtiklis – wojewoda wileński⁶³ oraz przedstawiciele władz cywilnych i wojskowych wraz z licznym gronem pomocników salezjańskich. Aktu poświęcenia sztandaru dokonał ks. Karol Lubianiec, a dopełnieniem uroczystości była akademie przygotowana przez uczniów, składająca się z deklamacji, śpiewu, muzyki oraz spektaklu w trzech aktach pt. „Sztandar”, nawiązującego do licznych walk powstańców o wolność w 1863 roku⁶⁴.

Znacząca dla szkoły księży salezjanów przy ul. Dobrej Rady była wizyta księdza inspektora Antoniego Symiora (prawdopodobnie 13 listopada 1931 roku), który ogłosił, że ks. dyrektor Alojzy Golubski jest przeznaczony do innego domu i zastąpi go ks. Wojciech Kuczewski. O przywiązaniu się chłopców do ustępującego dyrektora świadczyła relacja z tego wydarzenia: „Poważną stratę wszyscy odczuli. Lecz miłość i zaufanie, żywione już od dwóch lat do zacnego kierownika duchownego, nie mogły teraz osłabnąć. To też, zgodnie z życzeniem byłego ks. Dyrektora, rychło przywiązali się wszyscy do jego następcy”⁶⁵.

Bywało, że uroczystości szkolne były inspirowane jubileuszami takimi jak rocznice święceń kapłańskich. W dniu 11 czerwca 1933 roku z okazji 25 lat kapłaństwa ks. Wojciecha Kuczewskiego, dyrektora domu księży salezjanów przy kościele Opatrzności Bożej w Wilnie, odbyły się obchody kościelne i szkolne. Srebrne gody kapłańskie rozpoczęto nieszporami, po których nastąpiło poświęcenie ołtarza bł. Jana Bosko, a o godzinie 11.00 jubilat odprawił uroczystą sumę. Po południu odbyła się akademie przygotowana przez współbraci i wychowanków przy ul. Dobrej Rady⁶⁶.

⁶¹ *Polskie placówki Córek Maryi Wspomożycielki. Wilno, „Pokłosie Salezjańskie” 1928, nr 2, s. 60-61.*

⁶² LCVA, f. 51, ap. 12, b. 907, k. 21.

⁶³ Ibidem, k. 22.

⁶⁴ *Wilno, „Pokłosie Salezjańskie” 1930, nr 7-8, s. 220.*

⁶⁵ *Z Wileńskiego...*, s. 198-199.

⁶⁶ „Wiadomości Archidiecezjalne Wileńskie” 1933, nr 13-14, s. 171.

Z racji na charakter szkół salezjańskich cała społeczność uczestniczyła w uroczystościach religijnych. W dniach 17-20 października 1929 roku Wilno uczciło beatyfikację ks. Jana Bosko. Pierwszego dnia miało miejsce nawiedzanie relikwii ks. Bosko przywiezionych pociągiem przez ks. Antoniego Kazimierczaka i umieszczonych w prowizorycznym ołtarzu. O godzinie 17.00 odbyła się uroczysta procesja z relikwiami niesionymi przez ks. Karola Lubiańca z udziałem duchowieństwa, alumnów, wiernych i młodzieży do kościoła św. Jana, gdzie odprawiono uroczyste nabożeństwo. W kolejnych dniach kontynuowano uroczystości w kościele św. Jana, gdzie 18 października nabożeństwo odprawił ks. bp Władysław Bandurski, a 19 października – ks. bp Kazimierz Michalkiewicz. W niedzielę 20 października uroczystą Eucharystię celebrował Metropolita Wileński abp Romuald Jałbrzykowski, a następnie w gmachu Teatru Wielkiego odbyła się akademie ku czci Błogosławionego, w której uczestniczyli m.in.: „Pomocnicy Salezjańscy”, delegacje placówek salezjańskich na czele z inspektorem ks. Antonim Hlondem, wychowankowie wileńskich zakładów salezjańskich, członkowie Kapituły Metropolitalnej. Wśród licznych atrakcji były deklamacje i śpiewy wychowanków salezjańskich. Na zakończenie obchodów relikwie bł. Jana Bosko przeniesiono do kościoła św. Stefana i kościoła Opatrzności Bożej⁶⁷.

W Dworcu rok po kanonizacji Jana Bosko (miała ona miejsce 1 kwietnia 1934 roku) odprawiono mszę świętą dla dzieci szkolnych z kazaniem o Janie Bosko. Młodzież szkolna uświetniła uroczystość występem orkiestry i chóru, a po zakończeniu części religijnej z wystawieniem relikwii św. Jana Bosko wychowankowie salezjańscy zorganizowali akademię dla okolicznych mieszkańców⁶⁸. W Wilnie natomiast w pierwszą rocznicę kanonizacji założyciela salezjanów wychowankowie salezjańscy zbudowali ołtarz ze statua świętego, który został poświęcony przez ks. Karola Lubiańca, a kazanie okolicznościowe wygłosił ks. kanonik Leon Żebrowski. Dzień zakończono akademią wykonaną przez wychowanków Zakładu DSJ⁶⁹. W kolejną rocznicę kanonizacji

⁶⁷ *Wilno ku czci Błogosławionego Jana Bosko*, „Pokłosie Salezjańskie” 1929, nr 11, s. 267.

⁶⁸ *Po roku kanonizacyjnym. Dworzec*, „Pokłosie Salezjańskie” 1935, nr 6, s. 129.

⁶⁹ *Po roku kanonizacyjnym. Wilno*, „Dom Serca Jezusowego”, „Pokłosie Salezjańskie” 1935, nr 6, s. 131.

w sali „Ogniska Kolejowego” w Wilnie urządzono odczyt ks. Mariana Kubrychta z Warszawy z przezroczami o życiu, dziełach i systemie wychowawczym św. Jana Bosko oraz o wychowaniu młodzieży⁷⁰.

6.5. Wychowanie religijne

Zgodnie z zaleceniami ks. Jana Bosko nie należało młodzieży zmuszać do życia religijnego, ale proponować i dawać możliwości rozwijania swojej duchowości.

Wychowanie moralne realizowano przez stałą obecność kapłanów czy sióstr zakonnych we wszystkich szkołach, jak też przyległych do nich placówkach wychowawczych. Dzięki temu, że w każdej szkole salezjańskiej istniała kaplica lub niedaleko szkoły był kościół, praktyki religijne i przyjmowanie sakramentów świętych były ułatwione. W placówce wileńskiej księży salezjanów powstała kaplica Matki Bożej Dobrej Rady, a tuż obok głównego gmachu szkoły funkcjonował kościół pw. Opatrzności Bożej, wybudowany przez ks. Karola Lubiańca, a wyposażony przez uczniów salezjańskich, którzy wykonywali prace stolarskie i dekoracje wewnątrz świątyni. W szkole sióstr salezjanek w Wilnie również była wewnętrzna kaplica, a tuż obok szkoły – kościół pw. św. Stefana, którym od 1928 roku zarządzali księża salezjanie⁷¹. W gmachu pałacu księżnej Radziwiłłowej w Dworcu funkcjonowała prywatna kaplica dla wychowanków, a od 1933 salezjanie przejęli opiekę nad kościołem parafialnym pw. Bożego Ciała i św. Michała Archanioła⁷². Niższe seminarium w Reginowie było podobnie zorganizowane. Tam z głównym gmachem budynku szkolnego, w którym była umieszczona kaplica, sąsiedował zewnętrzny kościół użytkowany przez Zgromadzenie Salezjańskie. Jediną placówką szkolną, gdzie nie było zewnętrznego kościoła, był Laurów (wolno stojąca kaplica była w planach sióstr salezjanek⁷³, ale jej budowa nigdy nie doszła do skutku).

⁷⁰ *Uroczystości w Polsce ku czci św. Jana Bosko. W Wilnie, „Pokłosie Salezjańskie” 1936, nr 6, s. 207.*

⁷¹ *A. Świda, Ksiądz Wojciech..., s. 365.*

⁷² *LVIA, f. 694, ap. 5, b. 1178, k. 2, Pismo ks. abp. Romualda Jałbrzykowskiego do ks. Jana Żaka z dnia 27 września 1933 r.*

⁷³ *AICMW, D I Lrw 238.*

Tam jednak istniejąca od 1934 roku kaplica⁷⁴ zakładu wychowawczego była wystarczająca, gdyż Laurów znajdował się w lesie z dala od większych skupisk ludzkich. Kapliczka zatwierdzona przez Kurię Wileńską na potrzeby młodzieży salezjańskiej funkcjonowała także w filii wileńskiego zakładu sióstr salezjanek w Polepiu⁷⁵.

W miejscach, w których zgromadzenia salezjańskie miały kościoły i kaplice publiczne, dbano o zgodę Kurii Wileńskiej na wystawienie Najświętszego Sakramentu w czasie ważnych świąt i uroczystości kościelnych, takich jak m.in. Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny (15 sierpnia) czy Niepokalane Poczęcie Najświętszej Maryi Panny (6 grudnia), ale też w dniu wspomnienia św. Franciszka Salezego (29 stycznia), bł. Jana Bosko (26 kwietnia, po kanonizacji – 31 stycznia), Maryi Wspomożenia Wiernych (24 maja), bł. Marii Mazzarello (14 maja)⁷⁶. Wtedy również udzielano odpustów⁷⁷. Za zgodą Arcybiskupa Wileńskiego księża salezjanie mogli głosić słowo Boże i słuchać spowiedzi, służąc tą posługą młodzieży, którą się opiekowali i wszystkim chętnym wiernym⁷⁸. Dla sióstr salezjanek ważną osobą był ich osobisty spowiednik i kapelan, każdorazowo mianowany przez Metropolitę Wileńskiego⁷⁹.

Istotnym elementem wychowania religijnego były grupy religijne, w których młodzież z własnej woli mogła rozwijać się duchowo we wspólnocie rówieśniczej. Przykładem tego typu wspólnoty wychowan-

⁷⁴ LMAVB, f. 44-811, k. 80-82.

⁷⁵ LMAVB, f. 44-811, k. 69-70.

⁷⁶ LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6481, k. 1-5; LVIA, f. 694, ap. 5, b. 1183, k. 35, Pismo ks. J. Żaka do Kurii Metropolitalnej Wileńskiej z dnia 21 sierpnia 1935 r.; AICMW, D I Wln 139, D I Lrw 137, D I Lrw 138.

⁷⁷ LVIA, f. 694, ap. 5, b. 1180, k. 6, Inwentarz kościoła parafialnego w Dworcu z dnia 25 lipca 1937 r.

⁷⁸ Pisma o zgody na słuchanie spowiedzi i głoszenie słowa Bożego przez poszczególnych salezjanów znajdują się między innymi w dokumentach: LVIA, f. 604, ap. 1, b. 8289, k. 4, Pismo ks. Tomasza Kopy do Kurii Arcybiskupiej w Wilnie z dnia 15 października 1928 r.; LVIA, f. 694, ap. 5, b. 1183, k. 20, Pismo Kanclerza Kurii Wileńskiej do ks. Jana Żaka z dnia 17 sierpnia 1933 r.; LVIA, f. 694, ap. 5, b. 1183, k. 31, Pismo ks. J. Żaka do Kurii Metropolitalnej w Wilnie z dnia 29 sierpnia 1934 r.; LVIA, f. 694, ap. 5, b. 1183, k. 41, Pismo ks. J. Żaka do Arcybiskupa Metropolity Wileńskiego z dnia 24 sierpnia 1935 r.; LVIA, f. 694, ap. 5, b. 1183, k. 42, Pismo Kanclerza Kurii Wileńskiej do ks. J. Żaka z dnia 2 listopada 1935 r.; LVIA, f. 604, ap. 1, b. 8289, k. 4, Pismo ks. T. Kopy do Kurii Arcybiskupiej w Wilnie z dnia 15 października 1928 r.

ków było Towarzystwo św. Józefa, które w dniu 29 marca 1925 roku powstało przy Zakładzie Księży Salezjanów „Domu Serca Jezusowego” w Wilnie⁸⁰. Towarzystwo poprzez konferencje i modlitwy propagowało kult św. Józefa jako patrona rzemieślników, ale jednocześnie wychowywało do dobrego postępowania, pracy, posłuszeństwa przełożonym i innych cnót. W dniu 1 maja 1925 roku odbyło się oficjalne zatwierdzenie Towarzystwa przez ks. dyrektora Wojciecha Balawajdera i poświęcenie obrazu św. Józefa⁸¹, który umieszczono w kościele Opatrzności Bożej przy „Domu Serca Jezusowego”. Towarzystwo św. Józefa przeznaczone dla młodzieży rzemieślniczej było zapoczątkowane przez ks. Jana Bosko, o czym informowano uczniów szkoły rzemieślniczej w Wilnie⁸². Młodzież zrzeszona w Towarzystwie otrzymywała medaliki św. Józefa, co odbywało się podczas przyjęcia nowych członków. Chłopcy z pięcioma medalikami uczestniczyli w uroczystościach Towarzystwa, np. akademiach ku czci św. Józefa⁸³. W wileńskim zakładzie księży salezjanów działało także wznowione w uroczystość św. Stanisława Kostki (prawdopodobnie 13 listopada 1931 roku – Ł.K.) istniejące już dawniej Towarzystwo Misyjne, które rozwijało się pod kierownictwem katechety, ks. Emanuela Słodczyka, wielkiego miłośnika idei misyjnej⁸⁴.

Siostry salezjanki w trosce o wychowanie moralne dziewcząt dążyły do uchronienia ich przed sytuacjami, które mogłyby doprowadzić do zgorzenia. W 1936 roku siostry mieszkające przy ul. Stefańskiej 36 w Wilnie zawiadomiły władze o „domu schadzek” znajdującym się w sąsiednim budynku przy ul. Stefańskiej 34, usytuowanym naprzeciw szkoły powszechnej oraz w bliskiej odległości od kaplicy, w której był przechowywany Najświętszy Sakrament oraz odprawiano nabożeństwa. Swoje skargi z żądaniem likwidacji powodującego

⁷⁹ LMAVB, f. 44-811, k. 24, 39-40, 71-72, 74, 97, 100, 102, 109, 123-125.

⁸⁰ LMAVB, f. 318-34604, k. 2.

⁸¹ Obraz św. Józefa został namalowany przez pana Kuleszę, profesora Gimnazjum im. Adama Mickiewicza w Wilnie oraz staraniem uczniów Salezjańskiej Szkoły Rzemiosł. Ibidem, k. 3.

⁸² W dniu 24 stycznia 1926 r. podczas jednej z konferencji zapoznano uczestników z przetłumaczonym z języka włoskiego regulaminem Towarzystwa św. Józefa ułożonym przez ks. J. Bosko. Ibidem, k. 7.

⁸³ Jedną z takich akademii będącą podziękowaniem panu Kuleszy za bezpłatne namalowanie obrazu św. Józefa zorganizowano 21 marca 1926 r. Ibidem, k. 10.

⁸⁴ *Z Wileńskiego...*, s. 199.

zgorzenie domu publicznego wysłały do starosty grodzkiego w Wilnie⁸⁵, do wojewody wileńskiego⁸⁶ oraz do kierowniczkę „obyczajówki” w Wilnie⁸⁷. Jak ustalił Wydział Śledczy przy Komendzie Wojewódzkiej Policji w Wilnie, w domu tym mieszkały dwie prostytutki⁸⁸, które po interwencji musiały opuścić lokal⁸⁹.

6.6. Konsekwencje zamiast kar

System wychowania salezjańskiego wykluczał wszelkie kary fizyczne, a w ich miejsce wprowadzał naturalne konsekwencje niewłaściwych zachowań. Salezjanie nie dopuszczali stosowania kar fizycznych przez żadną osobę z kadry wychowawczej czy personelu niepedagogicznego.

Wizytator kuratorium OSW J. Łukaszewicz, wizytując szkołę księży salezjanów w Wilnie, zauważył, że jedynym środkiem wychowawczym był dobry przykład i oddziaływanie słowne, kar w ogóle nie było. W szkole nie zauważono także „fermentów i niepokojących objawów”⁹⁰.

Klimat miłości nie wykluczał jednak wymagań stawianych przez wychowawcę. Podopieczny, decydując się na naruszenie ustaleń, akceptował także skutki swojego zachowania. Rodzaje ponoszonych konsekwencji podlegały gradacji, były adekwatne do przewinień. Ostatecznością było usunięcie wychowanka z placówki, gdy żadne działania wychowawcze nie przynosiły efektu, a innym podopiecznym groziło zgorzenie.

Takie zdarzenie miało miejsce np. w grudniu 1926 roku. Uczeń Henryk vel Eugeniusz Zmitrowicz opuścił bez pozwolenia przełożonych Salezjański Zakład Wychowawczy DSJ w Wilnie. Jak potem wyznał policji, uciekł z powodu choroby i braku sił do pracy, której nie był w stanie podjąć. Odmowę ponownego przyjęcia wychowanka administrator zakładu ks. Jan Kurdziel uzasadniał policji faktem,

⁸⁵ LCVA, f. 53, ap. 23, b. 276, k. 185.

⁸⁶ Ibidem, k. 195.

⁸⁷ Ibidem, k. 197.

⁸⁸ Ibidem, k. 196.

⁸⁹ Ten fakt potwierdził Komendant Policji Państwowej m. Wilna pismem z dnia 14 października 1936 r. Ibidem, k. 184.

⁹⁰ LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876, k. 86.

iż wychowanek, samowolnie opuszczając zakład, naruszył regulamin wielokrotnie przedstawiany podopiecznym. Ponowne przyjęcie chłopca byłoby słabością charakteru przełożonych, którzy powinni zachować powagę i stanowczość⁹¹. Na prośbę Wileńskiego Urzędu Wojewódzkiego salezjanie zgodzili się jednak powtórnie przyjęć ucznia z powodu jego sieroctwa (ojciec zginął na wojnie, matka zmarła na tyfus i zapalenie mózgu), jednak ten zbiegł drugi raz 27 grudnia 1926 roku. Ten przypadek, chociaż wydaje się surowy, odpowiada systemowi prewencyjnemu, w którym filar „rozumu” to właśnie znajomość i przestrzeganie regulaminu. Za jego rażące naruszenie w ostateczności grozi usunięcie z placówki.

Inne przypadki samowolnego opuszczenia zakładu zdarzyły się w kwietniu 1928 roku, gdy podczas przerwy lekcyjnej uciekło 3 chłopców, którzy byli przyjęci kilka miesięcy wcześniej. Jak twierdził dyrektor ks. M. Bulowski, chłopcy byli uprzedzeni do zakładu, swoimi plotkami oczerniali zakład, przedstawiając nieprawdziwe informacje. W tym przypadku nie udało się wpłynąć na ich moralność. W kwietniu 1929 roku uczeń, który przejawiał nieodpowiednie zachowanie, uciekł z powodu „chęci większej swobody”. Po pewnym czasie odnaleziono go w gospodarstwie powiatu lidzkiego, gdzie pozostał jako robotnik⁹².

W 1928 roku z Zakładu DSJ usunięto wychowanka z powodu jego niewłaściwego zachowania, ale także postawy jego matki. W odpowiedzi na jej zażalenie wysłane do arcybiskupa, dyrektor ks. Michał Bulowski wyjaśnił, że chłopiec spóźnił się do zakładu po wakacjach świątecznych, co spowodowało krytykę tego zachowania i nastraszenie wychowanka i jego matki, która będąc osobą pracującą, przez 3 lata nie wpłacała 10 zł miesięcznie za jego utrzymanie. Ostatecznie chłopiec pomimo iż opłacany przez magistrat, został usunięty dla przykładu, gdyż „należał do chłopców, którzy sieją niezadowolanie, przytem był uparty”⁹³.

Działania wychowawcze zmierzały zatem do wykształcenia w uczniach świadomego korzystania z wolności i odpowiedzialności za swoje zachowanie.

⁹¹ LCVA, f. 51, ap. 12, b. 230, bnk.

⁹² LCVA, f. 51, ap.12, b. 451, bnk.

⁹³ LMAVB, f. 44-812, k. 62.

6.7. Stowarzyszenie Byłych Wychowanków Salezjańskich

Już za czasów ks. Jana Bosko byłych wychowanków łączyła z wychowawcami salezjańskimi żywa i rodzinna więź. Ksiądz Bosko zapraszał ich na uroczystości do oratorium, organizował spotkania, interesował się ich rodzinami, czasem pomagał finansowo. Po opuszczeniu oratorium nadal nazywali ks. Bosko ojcem, a on ich swoimi synami. Od 24 czerwca 1870 roku zaczęła się tradycja organizowania okolicznościowych spotkań byłych wychowanków z okazji imienin ks. Bosko. Po jego śmierci dzień ten stał się okazją do wspomnienia założyciela i wyrażenia wdzięczności. Pierwszą lokalną Unię Byłych Wychowanków utworzono w 1894 roku w Turynie, następne stowarzyszenia powstawały m.in. we Francji, Hiszpanii, Belgii, Algierii, Argentynie czy Brazylii⁹⁴.

Podobne dzieło można zauważyć w odniesieniu do byłych wychowanek Córek Maryi Wspomożycielki. W marcu 1908 roku powstało Stowarzyszenie Byłych Wychowanek, którego regulamin wskazywał na trzy cele: „1) zachować żywe wspomnienie lat spędzonych w oratorium, zachęcając się wzajemnie do życia według dobrych zasad, nawet w odmiennych sytuacjach rodzinnych; 2) wspierać moralnie koleżanki, które po wyjściu za mąż muszą sprostać nowym warunkom rodzinnym; 3) odwiedzać dawne koleżanki, kiedy zachorują i w miarę możliwości dostarczać im oparcia, jakiego potrzebują”⁹⁵.

Rodzina Salezjańska rozrastała się, osiągając poziom międzynarodowy. Pierwsze w Polsce Koło Byłych Wychowanków Salezjańskich powstało w 1911 roku z okazji dziesięciolecia istnienia szkoły w Oświęcimiu⁹⁶. Kolejne koła pojawiły się w Warszawie, Krakowie, Przemyślu, Poznaniu, Wilnie, Łodzi, Kielcach, Różanymstoku, Aleksandrowie Kujańskim, Łądzie i Sokołowie Podlaskim⁹⁷.

⁹⁴ M. Wirth, *Ksiądz...*, s. 367-370.

⁹⁵ *Ibidem*, s. 371-372.

⁹⁶ J. Niewęglowski, *Wychowawczo-społeczna...*, s. 391-392.

⁹⁷ *Warszawa. Hołd Byłym Wychowanków Salezjańskich błogosławionemu Janowi Bosko*, „Pokłosie Salezjańskie” 1930, nr 6, s. 178.

W 1929 roku społeczność wychowanków salezjańskich z placówek wileńskich zorganizowała w swoich murach przy ul. Dobrej Rady w Wilnie pierwszy zjazd byłych wychowanków „Domu Serca Jezusowego”. Na uroczyste spotkanie wysłano około tysiąc zaproszeń do członków społeczności związanej z księżmi salezjanami i siostrami salezjankami, a także wcześniejszych wychowanków i kadry pracującej w placówkach kierowanych przez ks. Karola Lubiańca. Zjazd zaplanowano na 27-29 grudnia 1929 roku, wszystkim uczestnikom zapewniono mieszkanie i nocleg. Na zjazd przybyło wielu gości, także z nowymi rodzinami, gdyż małżonkowie i żony dorosłych już wychowanków również otrzymali zaproszenie⁹⁸. Do organizatorów spotkania nadeszło wiele listów usprawiedliwiających nieobecność, jak też zawierających pozytywne wspomnienia na temat lat spędzonych pod opieką ks. Lubiańca i jego następców⁹⁹. Atmosfera domu rodzinnego, szacunek do przełożonych i wdzięczność za okazaną dobroć – to charakteryzowało system prewencyjny w placówkach salezjańskich oraz w placówkach „Domu Serca Jezusowego” i dało się zauważyć podczas tego spotkania.

Podczas zjazdu powstało Stowarzyszenie Byłych Wychowanków „Domu Serca Jezusowego” w Wilnie¹⁰⁰, które postanowieniem wojewody w Wilnie z dnia 15 kwietnia 1930 roku wprowadzono do rejestru stowarzyszeń i związków pod numerem 1198¹⁰¹. Stowarzyszenie miało na celu „okazywanie wzajemnej pomocy materialnej wszystkim i każdemu, należącym do Stowarzyszenia oraz szerzenie w miarę sił, w promieniu swojego środowiska, ducha miłości Serca Jezusowego i szlachetności obywatelskiej”¹⁰². W ten sposób Stowarzyszenie propagowało wartości katolickie i obywatelskie także po opuszczeniu placówki wychowawczej DSJ. Funkcją tego typu przynależności było także

⁹⁸ *Pierwszy zjazd Byłych wychowanków „Domu Serca Jezusowego” w Wilnie 1929 roku*, Wilno 1930, s. 36-37.

⁹⁹ *Ibidem*, s. 43-85.

¹⁰⁰ *Ibidem*, s. 30-31.

¹⁰¹ Postanowienie wojewody nr 416/30. Statut Stowarzyszenia Byłych Wychowanków „Domu Serca Jezusowego” w Wilnie, Wilno 1930, s. 24; {LCVA, f. 53, ap. 23, b. 2358, k. 8}.

¹⁰² Statut Stowarzyszenia Byłych..., s. 3; {LCVA, f. 53, ap. 23, b. 2358, k. 4}.

utrzymywanie relacji osobistych ze środowiskiem tworzącym DSJ oraz księżmi salezjanami i siostrami salezjankami. Statut Stowarzyszenia uchwalony już po tym, jak ks. Karol Lubianiec przestał być prezesem Towarzystwa DSJ, zawierał zapis, że w przypadku likwidacji Stowarzyszenia jego majątek powinien być przekazany na stypendia im. ks. Karola Lubiańca¹⁰³.

---

¹⁰³ Statut Stowarzyszenia Byłych..., s. 23-24; {LCVA, f. 53, ap. 23, b. 2358, k. 8}.

Zakończenie

Rzeczypospolita w okresie międzywojennym potrzebowała wielu inicjatyw oddolnych, które wspomogłyby państwo w wychowaniu uczciwych obywateli. Na to zapotrzebowanie odpowiedziały zgromadzenia zakonne – Towarzystwo św. Franciszka Salezego oraz Córki Maryi Wspomożycielki – które tworzyły własne instytucje edukacyjne i wychowawcze. Prywatny charakter szkół salezjańskich poprzez całościowe podejście do opieki, wychowania i edukacji powodował, że były one placówkami oczekiwanymi zarówno przez lokalne społeczeństwo oraz władze państwowe. Szkoły salezjańskie w badanym okresie i obszarze pełniły bardzo ważną funkcję społeczną. Wychowankowie salezjańscy w ochronkach, internatach i bursach otrzymywali wyżywienie, ubranie i odpowiednie warunki lokalowe. W ten sposób mogli oni zaspokajać swoje potrzeby wynikające z wieku i stadium rozwojowego. Poprzez szeroką ofertę edukacyjną salezjanie walczyli z analfabetyzmem i przyczyniali się do rozwoju kraju w sferze intelektualnej. Szkoły zawodowe i warsztaty salezjańskie kształciły fachowców, którzy po skończonej edukacji mogli znaleźć pracę i utrzymać siebie oraz własną rodzinę. Dodatkowo w każdej placówce salezjańskiej troszczono się o wychowanie moralne, co miało skutkować wykształceniem dobrych chrześcijan. Wychowanie salezjańskie sprzyjało również kształtowaniu postaw propaństwowych wśród podopiecznych, co powodowało wzrost świadomości narodowej wychowanków.

Zgromadzenia salezjańskie sprostały także wymogom stawianym przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Szkoły salezjańskie powstały bowiem w oparciu o aktualne w tamtych czasach przepisy państwowe i spełniały wszelkie normy dotyczące jakości pomieszczeń szkolnych, wykształcenia kadry czy zastosowania odpowiednich programów nauczania. Zgromadzenia salezjańskie zgodnie z konkordatem podlegały także zwierzchnikom

Kościola powszechnego, co było dodatkowym wyzwaniem organizacyjnym, zwłaszcza w kwestiach wychowania religijnego. Aby sprostać tym wymaganiom Kuria Wileńska obligatoryjnie wyrażała zgodę na wszelkie formy praktyk pobożnościowych – uczestnictwo we mszach świętych, w wystawieniach Najświętszego Sakramentu oraz każdorazowo aprobowała kadrę zakonników pełniących funkcje prefektów, spowiedników czy głoszących słowo Boże.

Rozwój zgromadzeń salezjańskich był możliwy dzięki ludziom dobrej woli, którzy zafascynowani osobą ks. Jana Bosko chcieli poświęcić swój majątek na cele wychowawcze lub też oddawali się pracy na rzecz propagowania idei salezjańskich w swoim otoczeniu. Największym dobroczyńcą w Okręgu Szkolnym Wileńskim był ksiądz diecezjalny Karol Lubianiec. To właśnie on zabiegał o sprowadzenie zgromadzeń salezjańskich do Wilna i przekazał im pokaźny majątek – mienie prowadzonych przez siebie wileńskich towarzystw dobroczynnych: „Dom Serca Jezusowego” oraz „Powściągliwość i Praca”. Fundatorami placówek salezjańskich byli także m.in. hrabia Jan Baliński Jundziłł – fundator dworu w Reginowie, księżna Maria Radziwiłłowa – fundatorka posiadłości w Dworcu oraz Helena i Maria Żórawskie, które ofiarowały salezjanom folwark Kurhan.

Wyjątkową placówką, którą przejęły siostry salezjanki, były dobra Towarzystwa „Powściągliwość i Praca” w Wilnie. Towarzystwo to nawiązywało swoim charakterem do placówki wychowawczej ks. Bronisława Markiewicza w Miejscu Piastowym (pierwszej salezjańskiej placówki na ziemiach polskich). To właśnie Towarzystwo „Powściągliwość i Praca” w Wilnie prowadzone do 1920 roku przez ks. Napoleona Dyjakowskiego, a następnie przekazane ks. Karolowi Lubiańcowi było pierwszą wileńską instytucją, powstałą po to, aby realizować system prewencyjny i wychowywać młodzież w duchu salezjańskim. Przybycie salezjanów do Wilna dopełniło tę działalność i stworzyło nowe możliwości kształcenia młodzieży zgodnie z ideałami wychowawczymi ks. Jana Bosko.

Aby zakłady salezjańskie mogły funkcjonować, musiały posiadać pewien majątek trwały, ale także środki na bieżące działanie. W tym celu w placówkach salezjańskich troszczono się o sformalizowanie działań opiekuńczych i edukacyjnych w taki sposób, aby można było korzystać z dotacji państwowych, które były niezbędne do zapewnienia wychowankom noclegu, wyżywienia i odpowiednich warunków do nauki. Członkowie zgromadzeń salezjańskich – zakonnicy składając ślub ubóstwa, nie byli nastawieni w swojej pracy na zyski

i za swoją pracę nie otrzymywali pensji, jak nauczyciele w szkołach państwowych. Borykali się oni jednak z trudnościami finansowymi i w trosce o budżet szkoły organizowali sprzedaż wyrobów wykonanych przez uczniów, urządzali widowiska i kwesty, pozyskiwali darowizny, a także korzystali ze wsparcia rodziców uczniów.

Wyszkolenie odpowiedniej liczby zakonników wymagało czasu i nie wszędzie można było zapewnić pełną obsadę wychowawczą i uruchomić działalność edukacyjną, gdyż w okresie międzywojennym zgromadzenia salezjańskie dopiero tworzyły własne seminaria i nowicjaty zakonne w Polsce. Z tego powodu w Kurhanie i Kamiennym Moście – pomimo istnienia tam majątku należącego do salezjanów – nie uruchomiono żadnej placówki edukacyjnej czy wychowawczej. W tych miejscach tworzenie szkół było jedynie w planach, które z powodu wybuchu II wojny światowej nigdy nie zostały zrealizowane. Placówki, które istniały w Wilnie i Dworcu, w chwili przybycia tam księży salezjanów i sióstr salezjanek były już wstępnie zorganizowane, znajdowały się tam zabudowania szkolne, gospodarcze i mieszkalne. Inaczej sytuacja przedstawiała się w Polepiu i w Laurowie, gdzie należało dopiero wybudować odpowiednią infrastrukturę służącą edukacji. Od sióstr salezjanek wymagało to wiele determinacji i zdolności organizacyjnych, których efektem był wybudowany od podstaw kompleks budynków spełniających cele oświatowe, wychowawcze, opiekuńcze i religijne. Laurów z uwagi na położenie (przy rzece, w lesie sosnowym) w bliskiej odległości od Wilna stał się także ważnym ośrodkiem kolonialnym.

Siostry salezjanki w Okręgu Szkolnym Wileńskim prowadziły szkoły podstawowe w Wilnie i Laurowie, a także szkoły i kursy zawodowe w Wilnie. Natomiast działalność oświatowa księży salezjanów zdominowana była przez szkoły zawodowe, które funkcjonowały w Dworcu i Wilnie. Placówką wewnętrzną Towarzystwa Salezjańskiego było Niższe Seminarium Duchowne w Reginowie. W trosce o właściwe przygotowanie do zawodu w salezjańskich szkołach zawodowych organizowano warsztaty, które systematycznie doposażano o konieczne sprzęty i dbano, aby gotowe wyroby były na jak najwyższym poziomie. Rozwijaniu czytelnictwa wśród młodzieży służyły biblioteki szkolne wyposażone w podręczniki, lektury i inne pozycje książkowe.

Wychowankowie szkół salezjańskich wywodzili się z ubogich rodzin lub byli sierotami, którymi zgromadzenia salezjańskie opiekowały się aż do momentu ich usamodzielnienia się. Wielu uczniów z uwagi na

brak wsparcia od rodziców nie posiadało jakichkolwiek rzeczy osobistych, w tym garderoby, którą z trudem kupowali im opiekunowie szkolni. Wyzwaniem dla kadry wychowawczej było także zapewnienie młodzieży odpowiednich warunków higienicznych i zdrowotnych. W tym celu inwestowano w modernizację budynków, zakładano kanalizację i wodociągi, a także troszczono się o należyłą opiekę lekarską.

W trosce o właściwy poziom nauczania kadra pedagogiczna szkół salezjańskich była tworzona z najbardziej wykształconych księży i sióstr salezjanek. Wiele z tych osób posiadało wykształcenie wymagane przez władze państwowe lub w odpowiedzi na zmieniające się prawo oświatowe uzupełniało swoje kwalifikacje. W szkołach salezjańskich zatrudniano także osoby świeckie, które wspierały działania salezjańskie swoją wiedzą i doświadczeniem.

Zgodnie z charyzmatem salezjańskim wszelka praca z młodzieżą była pracą wychowawczą, dlatego także poza lekcjami dbano o właściwe wykorzystanie czasu na rekreację i odpoczynek. Wychowankowie uczestniczyli w wycieczkach, kółkach zainteresowań i rozwijali swoje pasje. Wiele form działalności wychowawczej miało za zadanie integrowanie całej społeczności szkolnej, np. podczas uroczystości szkolnych i państwowych. Zgodnie z systemem prewencyjnym uczniowie nigdy nie byli karani fizycznie, a jeżeli dochodziło do jakichkolwiek trudności wychowawczych, wówczas rozwiązywano je tak, aby nie poniżyć wychowanka i jednocześnie nauczyć go odpowiedzialności za popełnione błędy. Młodzież mogła także korzystać z posługi kapłanów. Przy każdej szkole istniała bowiem kaplica lub kościół, umożliwiające realizowanie zasad wychowania religijnego. Dowodem życzliwej, rodzinnej atmosfery panującej w zakładach salezjańskich były kontakty absolwentów z salezjanami także po skończonej edukacji oraz powołane w Wilnie Stowarzyszenie Byłych Wychowanków Salezjańskich.

Dokonując oceny szkolnictwa prowadzonego przez Towarzystwo św. Franciszka Salezego oraz Córki Maryi Wspomożycielki na obszarze Okręgu Szkolnego Wileńskiego w Drugiej Rzeczypospolitej, należy stwierdzić, że zarówno pod względem organizacyjnym, jak i dydaktyczno-wychowawczym były to placówki działające wzorcowo, nie ustępowały najbardziej rozwiniętym szkołom prywatnym funkcjonującym w dwudziestoleciu międzywojennym. Mimo to po zakończeniu II wojny światowej nie doszło do ich reaktywowania, nie udało się też dokonać translokacji dóbr materialnych (znajdujących się na obszarze dzisiejszej Litwy i Białorusi), które mogłyby stanowić podstawę działania

salezjańskich instytucji oświatowych w Polsce. W odrodzonej bowiem Polsce Ludowej, o zmienionym ustroju społeczno-politycznym wszelkie inicjatywy odtworzenia salezjańskich placówek szkolno-wychowawczych natrafiały na opór władz państwowych. Sadzę, że ten złożony i skomplikowany problem może być przedmiotem dalszych rozważań.

Summary

Social functions of Salesian schools in the Vilnius School District under the Second Polish Republic

The monograph shows the social functions of Salesian schools in the Vilnius School District during the period of the Second Polish Republic (1918–1939).

The publication presents the educational activity of the Society of Saint Francis de Sales and the Congregation of the Daughters of Mary Help of Christians. These congregations drew on the achievements of the Italian priest John Bosco, who had created an original pedagogical system called the preventive system. The professional educational activity of Salesian congregations was universal and attractive enough that many countries wanted it to be introduced and disseminated, including Poland.

The aim of the monograph is to present the social functions that were performed by schools run by Salesian congregations in the Vilnius School District in the time of the Second Polish Republic. The work is based on historical sources, most of which were the subject of scientific analysis for the first time. Salesian documents, documents of the Vilnius Curia, and documents of the Board of the Vilnius School District were obtained from archives and libraries in Poland, Lithuania, and Belarus. The collected source material, original maps, and attached photographs make the publication a valuable source of information about the Salesian institutions in the interwar period and it is the first publication of this type describing Salesian centres in Vilnius, Dworzec, Reginów, Kurhan, Laurów, and Polepie.

The work consists of six chapters. The first chapter describes the history of the founding of the Society of St. Francis de Sales and the Congregation of the Daughters of Mary Help of Christians and their development in Poland along with the main forms of educational activity of their founder – Father John Bosco. The main assumptions of the preventive system, which became a breakthrough

system of youth pedagogy used in all Salesian educational institutions, are also presented. The beginnings of Salesian activity in Poland before it regained its independence in 1918 were also characterized, taking into account the historical and social context.

The second chapter presents the administrative division of the Society of St. Francis de Sales and the circumstances of the arrival to Poland of the Daughters of Mary Help of Christians. In order for the Salesian congregations to operate in a given area they had to be approved by church authorities and, in the case of educational institutions, also by state authorities reporting to the Minister of Religious Denominations and Public Education. It was therefore necessary to describe the structures of the Church and the effects of the 1925 concordat between the Holy See and the Republic of Poland. In the second chapter, I also analysed the stages of the formation of school districts, taking into account the changes that resulted from state laws. The second chapter includes original maps, which may be a new point of reference for future scientific works on similar topics. The founders and material possessions of Salesian schools are also listed in the second chapter.

The third chapter concerns Salesian schools, their location in the structure of state education, and the changes that took place in the analysed period. This chapter also includes legal acts concerning the organization of state education in the Second Polish Republic.

Chapter four deals with teaching and preparation for professional work in Salesian schools. It describes the curricula of Salesian schools and their implementation in the form of class schedules. It also describes the teaching workshops and vocational laboratories and the results of the productive work of students.

Chapter five is devoted to the students and teachers of Salesian schools. It presents the number and social situation of students, most of whom were orphans or came from poor families. The chapter describes the medical care and hygiene in the schools and their dormitories and presents examples of the fates of the graduates of individual schools. The next part of chapter five is devoted to the teachers and their qualifications resulting from state regulations.

The sixth chapter, about the teaching of values in school and out-of-school practice, refers to the theoretical foundations of preventive education detailed in chapter one and provides information on the methods and forms of work with young people. This chapter presents the educational ideals of the Second Polish Republic, extracurricular educational activities, and summer camps. The school and religious celebrations, important from an educational point of view, were also presented, as was the religious life of the pupils resulting from the values

passed on by the educators and their concern for providing young people with the appropriate conditions for spiritual development. The chapter ends with a presentation of the consequences of pupils' bad behaviour and of the Association of Former Pupils of Salesian schools in Vilnius.

The whole book ends with a conclusion, abstracts, bibliography, a list of illustrations, and an index of names and places.

Резюме

Общественные функции салезианских школ Виленского учебного округа в период II Речи Посполитой

Монография рассказывает об общественной деятельности салезианских школ, действующих на территории Виленского учебного округа во время II Речи Посполитой (1918–1939).

В публикации описывается просветительская деятельность Общества Святого Франциска Сальского и женской конгрегации Дочерей Марии Помощницы Христиан. Эти объединения основывались на наследии итальянского духовного Иоанна Боско, который был создателем оригинальной педагогической системы, получившей название превентивной. Профессиональная воспитательная и образовательная деятельность салезианских общин была настолько универсальной и интересной, что многие страны, в том числе и Польша, были заинтересованы в её введении и распространении у себя.

Цель монографии – указать на общественные функции, которые реализовывались в салезианских школах на территории Виленского учебного округа в период II Речи Посполитой. Работа основана на исторических источниках, большинство из которых впервые стали предметом научного анализа. Салезианские документы, документы курии Виленской метрополии, а также документы Попечительского совета Виленского учебного округа были найдены в архивах и библиотеках Польши, Литвы и Беларуси. Данная публикация, благодаря собранному фактографическому материалу, самостоятельно разработанным картам и размещенным фотографиям, представляет собой ценный источник информации на тему салезианских учреждений, действующих в межвоенный период. Она является первым в своём роде научным трудом, описывающим салезианские учреждения в Вильнюсе, Дворце, Регинове, Кургане, Лаврове и Полепье.

Работа состоит из шести глав. В первой представлена история создания Общества Святого Франциска Сальского и конгрегации Дочерей Марии

Помощницы Христиан на польских землях и становления, основанного на главных формах воспитательной деятельности их учредителя – католического священника Иоанна Боско. Здесь также указываются главные принципы превентивной системы, используемой во всех салезианских воспитательных и образовательных учреждениях, оказавшейся новаторской в области молодежной педагогики. В этой же главе автор описывает начало активной деятельности салезианцев на территории Польши до момента обретения независимости в 1918 году с учетом исторического и социального контекстов.

Во второй главе представлено административно-территориальное деление Общества Святого Франциска Сальского, а также обстоятельства прибытия в Польшу Дочерей Марии Помощницы Христиан. Чтобы салезианские организации имели возможность функционировать на данной территории, их деятельность должна была быть одобрена церковными властями, а работа учебных заведений также и государственной властью, находящейся в подчинении Министра духовных дел и народного просвещения. Поэтому необходимым было описание церковных структур, а также последствий, наступивших после подписания в 1925 году конкордата между Ватиканом и Польшей. Во второй главе автор также анализирует этапы создания учебных округов с учетом изменений, которые происходили под влиянием государственных законодательств. Эта глава дополнена авторскими картами, которые могут послужить новым материалом для создания научных работ приближенной тематики в будущем. В главе указаны также учредители и материальные блага салезианских школ.

Третья глава касается салезианских школ, их места в структуре государственного образования, а также изменений, происходивших на протяжении исследуемого периода. В данной главе представлены также юридические документы о государственном образовании во II Речи Посполитой.

О профессиональной подготовке и обучении в салезианских школах рассказывается в четвертой главе. В ней автор описывает программы обучения салезианских школ и процесс их реализации в форме расписания занятий. Здесь также найдем информацию о мастерских и профессиональных цехах, дополняющих своей работой дидактику, а также о результатах производительного труда учащихся.

Пятая глава посвящена воспитанникам и преподавателям салезианских школ. Из нее мы узнаем о численности и социальных условиях учащихся, которые в своем большинстве были сиротами или родом из малоимущих семей. В главе мы найдем информацию о медицинском обслуживании и гигиене в школах и прилегающих к ним бурсах, а также примеры описания

судеб выпускников некоторых школ. Следующий раздел пятой главы посвящен преподавателям и их квалификации, установленной государственными постановлениями.

Шестая глава, связанная с системой ценностей в школьной и внешкольной практике, имеет непосредственное отношение к теоретическим основам превентивного воспитания, описанных в первой главе. В ней говорится о методах и формах работы с молодежью. В этой главе мы узнаем о воспитательных идеалах II Речи Посполитой, внеклассной образовательной деятельности, а также о летних лагерях. Здесь представлены важные, с воспитательной точки зрения, школьные и религиозные празднования, а также описана реконструкция религиозной жизни воспитанников, основанная на шкале ценностей, передаваемой воспитателями, и их заботе о создании соответствующих условий для духовного развития молодежи. Глава заканчивается информацией о последствиях отрицательного поведения учащихся и презентацией Общества бывших салезианских воспитанников в Вильнюсе.

Работа завершается заключением, резюме, библиографией, списком иллюстраций, а также указателем фамилий и названий населенных пунктов.

Santrauka

Saleziečių mokyklų socialinės funkcijos Vilniaus rajono mokyklose Abiejų Tautų Respublikoje 1918–1939 metais

Monografija apima saleziečių mokyklų socialines funkcijas Vilniaus rajono teritorijoje Abiejų Tautų Respublikoje (1918–1939).

Leidinyje yra parodyta Švento Pranciškaus Saleziečio bendruomenės ir Marijos krikščionių pagalbos dukterų kongregacijos švietėjiška veikla. Šios bendruomenės siemėsi informacijos iš Italijos kunigo Jono Bosko, kuris sukūrė originalią pedagoginę sistemą, pavadintą prevencine sistema, įdirbio. Profesionali auklėjamoji ir edukacinė saleziečių ordino veikla buvo tokia universali ir patraukli, kad norėjo paskui ją sekti bei skleisti daugelyje šalių, taip pat Lenkijos krašte.

Monografijos tikslas yra parodyti socialines funkcijas, kurios buvo realizuojamos ir puoselėjamos saleziečių ordino mokyklose Vilniaus rajono teritorijose Abiejų Tautų Respublikos laikotarpyje. Darbas pagrįstas istoriniais šaltiniais, kurių dauguma pirmą kartą tapo mokslinės analizės objektu. Saleziečių, Vilniaus kurijos ir Vilniaus rajono mokyklų dokumentai buvo įgyti iš Lenkijos, Lietuvos ir Baltarusijos bibliotekų bei archyvų. Surinktos faktografinės medžiagos, savarankiškai sudarytų žemėlapių ir surinktų fotografijų dėka publikacija tapo vertingu šaltiniu apie saleziečių mokyklų įstaigas tarpukario laikotarpiu ir yra pirma tokio tipo publikacija, kurioje rašoma apie saleziečių mokyklas Vilniuje, Dvorce, Reginavoje, Kurhane, Lauruvoje ir Polepyje.

Monografija susideda iš šešių skyrių. Pirmajame skyriuje aprašyta yra Švento Pranciškaus Saleziečio bendruomenės ir Marijos krikščionių pagalbos dukterų kongregacijos steigimo istorija bei veikla Lenkijos žemėsė, svarbiausios jų steigėjo – kunigo Jono Bosko edukacinės veiklos. Pristatytos svarbiausios prevencinės sistemos idėjos, kurios tapo visų auklėjamųjų ir edukacinių saleziečių įstaigų pagrindine jaunimo pedagogikos sistema. Apibūdinta saleziečių veiklos pradžia Lenkijos žemėsė iki nepriklausomybės atgavimo 1918 m., skiriant dėmesį istoriniam bei socialiniam kontekstui.

Antrajame skyriuje aprašytas Šventojo Pranciškaus Saleziečio bendruomenės administracinis pasiskirstymas ir Marijos krikščionių pagalbos dukterų

kongregacijos atvykimo į Lenkiją aplinkybės. Tam, kad saleziečių benduomenės galėtų dirbti tam tikrame regione, turėjo gauti bažnyčios valdžios sutikimą, o švietimo įstaigų atveju – valstybės valdžios, kuri buvo pavaldi Religinių konfesijų ir Visuomeninio švietimo ministru. Būtina buvo aprašyti visuotinės bažnyčios struktūrą ir pasekmes, kurias sukėlė 1925 metais pasirašytas konkordatas tarp Apaštališkosios Sostinės ir Abiejų Tautų Respublikos. Antrajame skyriuje analizuojami mokyklos rajonų kūrimosi etapai, atkreiptinas dėmesys į pokyčius, kurie atsirado dėl valstybės įstatymų. Antrasis skyrius praturtintas autoriniais žemėlapiais, kurie gali tapti nauja nuoroda ateityje atsirandantiems moksliniams darbams panašia tematika. Antrajame skyriuje taip pat nurodyti saleziečių mokyklų įkūrėjai ir materialinės gėrybės.

Trečiajame skyriuje kalbama apie saleziečių mokyklas, jų vietą valstybės mokyklinio švietimo struktūroje ir pokyčius, kurie vyko tuo laikotarpiu. Tame skyriuje nurodyti teisės aktai, susiję su valstybės mokyklinio švietimo organizavimu 1918–1939 m.

Apie mokymą ir ruošimąsi profesiniam darbui saleziečių mokyklose rašoma ketvirtajame skyriuje. Jame yra aprašytos mokymo programos galiojančios saleziečių mokyklose ir jų įgyvendinimas remiantis veiklos planais. Taip pat aprašomi seminarai ir didaktinės profesinės laboratorijos bei mokinių gamybinių darbų rezultatai.

Penktas skyrius yra skiriamas saleziečių mokyklų auklėtiniams ir mokytojams. Pateikiama informacija apie mokinių skaičių ir jų socialinę padėtį. Dauguma jų kilę iš neturtingų arba našlaičių šeimų. Skyrius apima medicinos prežiūros ir higienos aprašymą mokyklose bei jų bendrabučiuose, taip pat vaizduoja kai kurių mokyklų abiturientų pavyzdžius likimus. Kita skyriaus dalis yra skirta mokytojams ir jų kvalifikacijoms remiantis valstybės taisyklėmis.

Šeštajame skyriuje kalbama apie vertybių sistemos perteikimą, mokyklos ir už jos ribų puoselėjimą, kuris įgyvendinamas praktikoje. Tai siejasi su pirmajame skyriuje aprašytais prevencinio auklėjimo teoriniais pagrindais. Be kita ko, supažindinama su darbo su jaunuimu metodais ir formomis. Šiame skyriuje išdėstyti yra auklėjimo idealai Abiejų Tautų Respublikoje, užklausinė veikla ir vasaros stovyklos. Taip pat pateiktos ugdomuoju požiūriu svarbios mokyklinės ir religinės šventės, atlikta religinė mokinių rekonstrukcija, kuri siejosi su mokytojų perteiktomis vertybėmis bei jų rūpesčiu dėl auklėtinių dvasinio tobulėjimo. Skyrius baigiasi mokinių neigiamo elgesio pasekmių ir Buvusių saleziečių mokinių asociacijos Vilniuje pristatymu.

Darbo visumą vainikuoja pabaiga, santrauka, bibliografija, iliustracinės medžiagos sąrašas bei vardų ir vietovių rodyklė.

Bibliografia

I. Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie – AAN

- AAN, sygn. 2/14/0/5/910, T. Zakony męskie – Zgromadzenie św. Michała Archaniola w Miejscu Piastowem....
- AAN, sygn. 2/14/0/5/906, T. Zakony – sprawy ogólne – wykazy zakonów i informacje o działalności nadsyłane przez urzędy wojewódzkie.

Archiwum Inspektorialne Córek Maryi Wspomożycielki we Wrocławiu – AICMW

- AICMW, D I Lrw 26
- AICMW, D I Lrw 46
- AICMW, D I Lrw 57
- AICMW, D I Lrw 85
- AICMW, D I Lrw 30-127
- AICMW, D I Lrw 118-122
- AICMW, D I Lrw 123
- AICMW, D I Lrw 124
- AICMW, D I Lrw 126
- AICMW, D I Lrw 137
- AICMW, D I Lrw 138
- AICMW, D I Lrw 234
- AICMW, D I Lrw 238
- AICMW, D I Lrw 244
- AICMW, D I Wln 4-42

- AICMW, D I Wln 22
- AICMW, D I Wln 27
- AICMW, D I Wln 29
- AICMW, D I Wln 39
- AICMW, D I Wln 68
- AICMW, D I Wln 80
- AICMW, D I Wln 113
- AICMW, D I Wln 116
- AICMW, D I Wln 128
- AICMW, D I Wln 135
- AICMW, D I Wln 138
- AICMW, D I Wln 139
- AICMW, D I Wln 165-176
- AICMW, D I Wln 169
- AICMW, F IV, 35,1
- AICMW, F IV, 37,1
- AICMW, F IV, 39-42,2

Archiwum prywatne Artura Liashneuskiego w Mińsku – ApAL

- ApAL, T. Szkoła Rzemiosł Zakładu św. Józefa w Dworcu
- ApAL, Fotografie: Dworzec, Reginów

Archiwum Państwowe w Łodzi – APŁ

- APŁ, sygn. 2640, Historia Instytucji wychowawczo-zawodowej pod nazwą „Dom Serca Jezusowego” w Wilnie.

Archiwum Prowincjonalne Inspektorii Warszawskiej w Łomiankach – APLJ

- Fotografie Laurowa i Polepia

Archivio Salesiano Centrale [Centralne Archiwum Salezjańskie w Rzymie] – ASC

- ASC, f. 688, T. Dworzec
- ASC, f. 681, T. Kurhan
- ASC, f. 739, T. Wilno, Kamienny Most

Archiwum Salezjańskiej Inspektorii Krakowskiej – ASIK

- ASIK (279), Jan Ślósarczyk, Historia Prowincji świętego Jacka Towarzystwa Salezjańskiego w Polsce, t. 2, Lata międzywojenne 1919–1939, Pogrzebień 1960, mps.

Archiwum Salezjańskiej Inspektorii Warszawskiej – ASIW

- T. Kurhan
- T. Kościół św. Stefana w Wilnie
- T. Reginów
- T. Wilno Stefańska

Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas [Litewskie Centralne Archiwum Państwowe w Wilnie] – LCVA

- LCVA, f. 172, ap. 1, b. 1144
- LCVA, f. 172, ap. 1, b. 2876
- LCVA, f. 172, ap. 1, b. 4061
- LCVA, f. 172, ap. 1, b. 4085
- LCVA, f. 172, ap. 1, b. 4590
- LCVA, f. 172, ap. 1, b. 4613
- LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5159
- LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5723
- LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5725
- LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5748
- LCVA, f. 172, ap. 1, b. 5884
- LCVA, f. 172, ap. 1, b. 6357
- LCVA, f. 172, ap. 1, b. 7162
- LCVA, f. 172, ap. 2, b. 6206
- LCVA, f. 172, ap. 2, b. 6236
- LCVA, f. 172, ap. 2, b. 6237
- LCVA, f. 172, ap. 3, b. 1078
- LCVA, f. 261, ap. 1, b. 13
- LCVA, f. 261, ap. 1, b. 14
- LCVA, f. 261, ap. 1, b. 15
- LCVA, f. 261, ap. 1, b. 16
- LCVA, f. 261, ap. 1, b. 17

- LCVA, f. 261, ap. 1, b. 18
- LCVA, f. 261, ap. 1, b. 19
- LCVA, f. 261, ap. 1, b. 20
- LCVA, f. 261, ap. 1, b. 21
- LCVA, f. 261, ap. 1, b. 49
- LCVA, f. 51, ap. 12, b. 230
- LCVA, f. 51, ap. 12, b. 237
- LCVA, f. 51, ap. 12, b. 451
- LCVA, f. 51, ap. 12, b. 907
- LCVA, f. 51, ap. 12, b. 927
- LCVA, f. 51, ap. 12, b. 970
- LCVA, f. 51, ap. 12, b. 1419
- LCVA, f. 51, ap. 12, b. 3258
- LCVA, f. 53, ap. 23, b. 276
- LCVA, f. 53, ap. 23, b. 1846
- LCVA, f. 53, ap. 23, b. 2358

Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka [Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie] – LMAVB

- LMAVB, f. 44-29
- LMAVB, f. 44-811
- LMAVB, f. 44-812
- LMAVB, f. 318-1275
- LMAVB, f. 318-1276
- LMAVB, f. 318-21329
- LMAVB, f. 318-26898
- LMAVB, f. 318-26900
- LMAVB, f. 318-27341
- LMAVB, f. 318-32592
- LMAVB, f. 318-34604
- LMAVB, f. 318-36896
- LMAVB, f. 318-37745
- LMAVB, f. 318-38038
- LMAVB, f. 318-38444

Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas [Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie] – LVIA

- LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6471
- LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6472
- LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6473
- LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6481
- LVIA, f. 604, ap. 1, b. 8279
- LVIA, f. 604, ap. 1, b. 8289
- LVIA, f. 694, ap. 5, b. 1178
- LVIA, f. 694, ap. 5, b. 1180
- LVIA, f. 694, ap. 5, b. 1183

II. Dokumenty opublikowane

Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej – Dz. U.

- Dz. U. 1919 nr 14, poz. 147
- Dz. U. 1919 nr 14, poz. 185
- Dz. U. 1920 nr 38, poz. 216
- Dz. U. 1921 nr 16, poz. 97
- Dz. U. 1921 nr 46, poz. 283
- Dz. U. 1921 nr 77, poz. 531
- Dz. U. 1921 nr 82, poz. 575
- Dz. U. 1922 nr 18, poz. 143
- Dz. U. 1922 nr 26, poz. 213
- Dz. U. 1922 nr 27, poz. 222
- Dz. U. 1922 nr 34, poz. 282
- Dz. U. 1922 nr 34, poz. 283
- Dz. U. 1922 nr 34, poz. 285
- Dz. U. 1922 nr 34, poz. 286
- Dz. U. 1922 nr 106, poz. 984
- Dz. U. 1924 nr 34, poz. 351
- Dz. U. 1925 nr 72, poz. 501
- Dz. U. 1926 nr 6, poz. 29
- Dz. U. 1926 nr 7, poz. 43

- Dz. U. 1927 nr 20, poz. 157
- Dz. U. 1927 nr 40, poz. 354
- Dz. U. 1928 nr 28, poz. 258
- Dz. U. 1928 nr 29, poz. 271
- Dz. U. 1932 nr 33, poz. 343
- Dz. U. 1932 nr 38, poz. 389
- Dz. U. 1932 nr 50, poz. 473
- Dz. U. 1932 nr 63, poz. 589
- Dz. U. 1932 nr 91, poz. 774
- Dz. U. 1937 nr 39, poz. 302

Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego –
Dz. U. KOSW

- Dz. U. KOSW 1934 nr 3, poz. 21
- Dz. U. KOSW 1926 nr 1, poz. 15
- Dz. U. KOSW 1928 nr 4, poz. 65

Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicz-
nego – Dz. U. MWRiOP

- Dz. U. MWRiOP 1928 nr 10, poz. 168

III. Opracowania i artykuły

Aftanazy R., *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej, wojewódz-
twa brzesko-litewskie, nowogrodzkie*, Wrocław 1992.

Araszkiewicz F. W., *Idealy wychowawcze Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa
1978.

Auffray A., *Św. Jan Bosko*, Kraków 1977.

Bazylczuk Z., *Rozwój i działalność Zgromadzenia Córek Maryi Wspomożycielki
/siostr salezjanek/ w Polsce w latach 1922–1939*, Lublin 1977, mps.

Bender R., *Cieplak Jan*, [w:] R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Grylewicz (red.), *En-
cyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1985, s. 471.

Biesmans J., *Człowiek serca Jan Bosko*, Warszawa 2002.

Borkowska M., *Dzieje Zgromadzenia Mariae Vitae*, „Nasza Przeszłość” 2000,
t. 93, s. 107-152.

- Bosco T., *Ksiądz Bosko wychowawca*, Warszawa 1990.
- Bosco T., *Spełniony Sen – Opowieść biograficzna o św. Janie Bosko*, Warszawa 2003.
- Bosco T., *Życie Mamy Małgorzaty Mamy księdza Bosko*, Warszawa 2006.
- Bosko J., *List z Rzymu*, [w:] *Konstytucje i Regulaminy Towarzystwa św. Franciszka Salezego*, Rzym 1986, s. 432-443.
- Bosko J., *O stosowaniu kar w domach salezjańskich*, [w:] L. Cian, *System zapobiegawczy św. Jana Bosko i jego charakterystyka*, Warszawa 2001, s. 231-244.
- Bosko J., *System prewencyjny w wychowaniu młodzieży*, [w:] *Konstytucje i Regulaminy Towarzystwa św. Franciszka Salezego*, Rzym 1986, s. 424-431.
- Bosko J., *Wspomnienia Oratorium*, Warszawa 2002.
- Brzozecki S., Kasabuła T., *Wileńska Archidiecezja*, [w:] E. Gigilewicz (red.), *Encyklopedia Katolicka*, t. 20, Lublin 2014, s. 593-608.
- Brzozecki S., *Wileńska Metropolia*, [w:] E. Gigilewicz (red.), *Encyklopedia Katolicka*, t. 20, Lublin 2014, s. 609-611.
- Burzyński W. J., *Istota systemu prewencyjnego i sportu w salezjańskim wychowaniu*, [w:] Z. Dziubiński (red.), *Salezjanie a sport*, Warszawa 1998, s. 146-155.
- Chlebowski B., Walewski W. (red.), *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 9, Warszawa 1888.
- Chmielewski M. T., *Wychowanie w rodzinie a system prewencyjny ks. Bosko. Próba wskazania korelacji*, „Seminare. Poszukiwania naukowo-pastoralne” 2000, t. 16, s. 215-237.
- Cian L., *System zapobiegawczy św. Jana Bosko i jego charakterystyka*, Warszawa 2001.
- Cian L., *Wychowanie w duchu księdza Bosko*, Warszawa 2001.
- Codex Iuris Canonici*, Rzym 1917.
- Cyrańska E., *Elementy wspólne, w koncepcji wychowania św. Jana Bosko i Heleny Radlińskiej*, [w:] J. Niewęglowski (red.), *Ksiądz Bosko i jego system wychowawczy*, Warszawa 2000, s. 231-243.
- Czerwiński S., *O ideał wychowawczy szkoły polskiej*, „Oświata i Wychowanie” 1929, z. 4, s. 341-358.
- Dane statystyczne dzieł salezjańskich w Polsce*, „Pokłosie Salezjańskie” 1928, nr 1, s. 48.
- Draus J., Terlecki R., *Historia wychowania wiek. Tom 2. Wiek XIX i XX*, Kraków 2005.

- Dubas J. (red.), *Dzieje salezjanów na ziemi raciborskiej. Działalność duszpastersko-wychowawcza salezjanów w Pogrzebieniu w latach 1930–2005*, Kraków 2006.
- Dworzec. „Szlakiem Mickiewiczowskim”, „Pokłosie Salezjańskie” 1938, nr 11, s. 249-250.
- Dziubiński M. (red.), *Salезjanie w Polsce. Z Księdzem Bosko Ojcem i Nauczycielem Młodzieży – po stu latach*, Kraków 1998.
- Dziubiński Z., *Společne i religijne przesłanki powstania Salezjańskiej Organizacji Sportowej Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] Z. Dziubiński (red.), *Salезjanie a sport*, Warszawa 1998.
- Falski M. (red.), *Szkoły w Rzeczypospolitej Polskiej w roku szkolnym 1930–31*, Warszawa 1933.
- Fierro Tores R. M., *Poprzez niwę pedagogiczną. Konferencje o systemie wychowawczym ks. Jana Bosko*, Warszawa 1929.
- Franczak K., *Z doświadczeń działalności oświatowej i wychowawczej Zgromadzenia Salezjańskiego w Polsce*, „Wychowanie na co Dzień” 2000, nr 7-8, s. 16-20.
- Gatti G., *Zawód: wychowawca chrześcijański*, Warszawa 1997.
- Gigilewicz E., Wilk S., Pius XI, Achille Ratti, [w:] E. Gigilewicz (red.), *Encyklopedia Katolicka*, t. 15, Lublin 2011, s. 758-763.
- Giudici M. P., Borsi M., *Maria Dominika Mazzarello. Życie proste i pełne miłości*, tłum. J. Jakubiec, Środa Śląska 2010.
- Giudici M. P., *Ku słońcu. Święta Maria Dominika Mazzarello (1837–1881)*, tłum. J. Jakubiec, Warszawa 1989.
- Glemža J. R., *Istoriniai Lietuvos architektūros paveldo interjerai: istorija, tvarkyba, vertinimas*, Vilnius 2013.
- Graczyk M., *Postawy moralne podmiotów w procesie wychowania metodą św. Jana Bosko*, „Pedagogia Christiana” 1997, nr 1, s. 121-130.
- Grassiano D. M., *W kraju brzoź*, tłum. A. Graczyńska, Rzym 1981.
- Historia powstania i rozwoju zakładów „Powściągliwość i Praca” w Wilnie*, bm, brw.
- Informator szkół zawodowych Okręgu Szkolnego Wileńskiego*, Wilno 1937.
- Jach M., *Rok w przedszkolu. Scenariusze w oparciu o system ks. Jana Bosko*, Warszawa 1997.
- Jakubiak K., *Idea wychowania obywatelskiego w polskiej myśli pedagogicznej przełomu XIX i XX wieku oraz okresu II Rzeczypospolitej*, „Chowanna” 1998, t. 2, s. 62-71.

- Jakubiec J., *Poemat dobroci. Życie sługi Bożej Matki Laury Meozzi pierwszej przełożonej Córek Maryi Wspomożycielki w Polsce*, Warszawa 2011.
- Jakubiec J., *Szkice biograficzne Córek Maryi Wspomożycielki zmarłych w Polsce w latach 1922–1972*, Wrocław 1997.
- Jaroszuk T., *Hanna Pohoska (1895–1953). O patriotyzmie 'salus rei publicae suprema lex'*, [w:] E. Kryńska, J. Dąbrowska, A. Szarkowska, U. Wróblewska (red.), *Patriotyzm a wychowanie*, Białystok 2009, s. 214–222.
- Jeżewski G., *Tajemnica wychowania – asystencja*, „Don Bosko” 2004, nr 12, s. 4.
- Jodłowska B., *Miłość pedagogiczna podstawą systemu wychowawczego św. Jana Bosko*, [w:] J. Niewęglowski (red.), *Ksiądz Bosko i jego system wychowawczy*, Warszawa 2000, s. 137–149.
- Kalendarz Ilustrowany „Kurjera Litewskiego” na rok 1910*, Wilno. Nakładem „Kurjera Litewskiego”.
- Kalisz Ł., *Biskupi wileńscy wobec zgromadzenia salezjańskiego w okresie II Rzeczypospolitej*, [w:] J. Wasilewski (red.), *Od Maximis undique pressi do Totus Tuus Poloniae populus. Metropolie mohylewska i wileńska w latach 1798–1992*, Warszawa–Białystok 2019, s. 160–173.
- Kalisz Ł., *Charitable work of rev. Karol Lubianiec (1866–1942)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2018, nr 3–4, s. 217–227.
- Kalisz Ł., *Dzieła dobroczynne dla chłopców w Różanymstoku*, [w:] J. Pietrzykowski, J. Wąsowicz (red.), *Różanystok. W stulecie Inspektorii św. Stanisława Kostki 1919–2019*, Warszawa 2020, s. 197–214.
- Kalisz Ł., *Kościół św. Jana Bosko w Kurhanie 1934–1945. Historia pierwszego w Polsce kościoła ku czci założyciela księży salezjanów*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 2018, t. 39, nr 1, s. 171–180.
- Kalisz Ł., *Okoliczności powstania Niższego Seminarium Towarzystwa Salezjańskiego w Reginowie w okresie II Rzeczypospolitej*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 2017, t. 38, nr 1, s. 175–187.
- Kalisz Ł., *Salezjanie i ich opieka nad dzieckiem w Supraślu (1936–1950)*, [w:] E. Kryńska, A. Suplicka, U. Wróblewska, (red.), *Dziecko w historii – w kręgu kultury chrześcijańskiej*, Białystok 2017, s. 454–463.
- Kamiński M., *Kościół św. Stefana i Klasztor Maryawitek w Wilnie*, „Tygodnik Ilustrowany” 1863, t. 202, s. 311–312.
- Kant B., *Różanostocka Wspomożycielko bądź naszą Królową*, Warszawa 2006.
- Kant B., *Tryptyk Salezjański*, Warszawa 2001.
- Kłak E., *Jego drogą... Formacja animatorów młodzieżowych*, Wrocław 2001.
- Kolasa K., Wąsowicz J., *Salezjańska Szkoła Mechaniczna w Łodzi (1922–1962). Organizacja, funkcjonowanie, represje, likwidacja. Wybór źródeł*, Łódź 2010.

- Konarski S., *Radziwiłłowa z Zawiszów Maria Ewa*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 30, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1987, s. 411-412.
- Kosiński S., *Dzieła salezjańskie w życiu księdza Bosko*, „Seminare. Poszukiwania naukowo-pastoralne” 1987–1988, t. 9, s. 11-35.
- Kostkiewicz J., *Kierunki i koncepcje pedagogiki katolickiej w Polsce 1918–1939*, Kraków 2013.
- Krahel T., *Martyrologia duchowieństwa archidiecezji wileńskiej 1939–1945*, Białystok 2017.
- Krawiec J., *Działalność religijno-patriotyczna salezjanów w Oświęcimiu*, Kraków 2006.
- Krawiec J., *Powstanie Towarzystwa św. Franciszka Salezego oraz jego organizacja i działalność na ziemiach polskich*, Kraków 2004.
- Kronika. Wilno*, „Pokłosie Salezjańskie” 1925, nr 12, s. 136-138.
- Kryńska E. J. (red.), *Funkcja prywatnych szkół średnich w II Rzeczypospolitej 1918–1939*, Białystok 2004.
- Kryńska E. J., *Wstęp*, [w:] E. J. Kryńska (red.), *Funkcja prywatnych szkół średnich w II Rzeczypospolitej 1918–1939*, Białystok 2004.
- Kurhan*, „Pokłosie Salezjańskie” 1928, nr 10, s. 294.
- „*Kurjer Warszawski*” 1928, nr 136.
- Kustra Cz., *Działalność edukacyjna Towarzystwa „Powściągliwość i Praca” w latach 1898–1949*, Olsztyn 2005.
- Kustra Cz., *Powściągliwość i praca w wychowaniu człowieka. Współczesne odczytanie koncepcji opiekuńczo-wychowawczej ks. Bronisława Markiewicza (1842–1912)*, Toruń 2002.
- Lato Z., *Wymiar apologetyczny systemu prewencyjnego św. Jana Bosko*, „*Roczniki Teologiczne*” 1998, t. 45, z. 2, s. 111-125.
- Lewandowska J., *Salezjański obóz letni W. F. i P. W. w Grandziczach*, „*Pokłosie Salezjańskie*” 1937, nr 10, s. 218-221.
- Lewek B., *La presenza educativa delle Figlie di Maria Ausiliatrice in Polonia. Insediamento e prime fasi di sviluppo (1922–1939)*, Roma 1998.
- List „Juvenum Patris” Ojca Świętego Jana Pawła II do księdza Edidio Vigano, przełożonego generalnego Towarzystwa św. Franciszka Salezego w setną rocznicę śmierci św. Jana Bosko*, [w:] C. Bissoli, *Jan Paweł II o systemie wychowawczym księdza Bosko*, Warszawa 2001, s. 136-155.
- Łempicki S., *Polski ideał wychowawczy*, Lwów–Warszawa 1938.
- Łotowski J., *Sanktuarium Różanostockie*, Warszawa 1993.

- Magiera E., *Stosunek wychowania państwowego do wychowania narodowego w opinii twórców ideologii wychowawczej sanacji*, [w:] E.J. Kryńska (red.), *Ideale wychowania i wzory osobowe narodu polskiego w XIX i XX wieku*, Białystok 2006.
- Majewska A., *Pedagogia św. Jana Bosko w systemie wychowawczym szkoły (na przykładzie Collegium Salesianum w Bydgoszczy)*, „Wychowanie na co Dzień” 2001, nr 6, s. 10-13.
- Marszałek J., *Personalizm i pedagogia prewencyjna ks. Jana Bosko*, Kraków 2010.
- Maryniarczyk A., *Religia w posłudze wychowawcy: anachronizm czy niezbywalny wymóg?*, [w:] J. Wilk (red.), *Współczesny wychowawca w stylu księdza Bosko*, Lublin 1998, s. 105-121.
- Maszke A. W., *Metodologiczne podstawy badań pedagogicznych*, Rzeszów 2004.
- Matt von L., Bosco H., *Ksiądz Bosko*, Warszawa 1994.
- Mauersberg S., *Komu służyła szkoła w Drugiej Rzeczypospolitej? Społeczne uwarunkowania dostępu do oświaty*, Wrocław 1988.
- Mazzi A., *Prewencję zaczyna się od optymizmu*, „Być dla Innych” 1997, nr 3, s. 2.
- Miąso J. (red.), *Historia wychowania. Wiek XX*, t. 1, Warszawa 1980.
- Misiaszek K., *O niektórych aspektach wychowania religijnego*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1993, nr 7, s. 279-283.
- Miśkiewicz B., *Wprowadzenie do badań historycznych*, Poznań 1993.
- Miśkiewicz B., *Wstęp do badań historycznych*, Warszawa–Poznań 1985.
- Nekrolog Salezjanów Polskich 1891-1976*, oprac. J. Długolecki, A. Świda, Kraków–Łódź 1976.
- Niegowski K., *Muzyka w systemie wychowawczym salezjanów ks. Bosko*, „Seminare. Poszukiwania naukowo-pastoralne” 1999, t. 15, s. 299-304.
- Niewęglowski J., *Salezjanie i szkolnictwo*, „Seminare. Poszukiwania naukowo-pastoralne” 1997, t. 13, s. 193-206.
- Niewęglowski J., *Towarzystwo Salezjańskie wobec potrzeb szkolnictwa zawodowego w okresie międzywojennym*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 2016, t. 37, s. 39-51.
- Niewęglowski J., *Wychowawczo-społeczna działalność salezjanów w Polsce w latach 1898–1989*, Warszawa 2011.
- Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 6, Warszawa 1997, h: *Stołypin Piotr*, s. 57.
- Nowa placówka salezjańska w Wilnie, ul. S-to. Stefańska 41*, „Pokłosie Salezjańskie” 1928, nr 10, s. 294.

- „Obóz wodny salezjańskiej młodzieży” wileńskiej w Dworcu, „Pokłosie Salezjańskie” 1936, nr 11, s. 314-316.
- Olczyk A., *Szkice biograficzne Córek Maryi Wspomożycielki zmarłych w Polsce w latach 1973–1990*, Wrocław 2000.
- Olczyk A., *Szkice biograficzne Córek Maryi Wspomożycielki zmarłych w Polsce w latach 1991–2000*, Wrocław 2001.
- Olczyk A., *Zgromadzenie Córek Maryi Wspomożycielki (salezjanki)*, [w:] Z. Zieliński (red.), *Życie religijne pod okupacją 1939–1945. Metropolie wileńska i lwowska, zakony*, Katowice 1992.
- Olczyk A., Zujko L., *Zgromadzenie Córek Maryi Wspomożycielki (sióstr salezjanek) w Polsce*, [w:] R. Popowski, S. Wilk, M. Lewko (red.), *75 lat działalności salezjanów w Polsce. Księga pamiątkowa*, Łódź–Kraków 1974, s. 260-277.
- Osiński Z., *Nowy człowiek i nowy obywatel – wychowawcza wizja Janusza Jędrzejewicza*, [w:] E.J. Kryńska (red.), *Ideale wychowania i wzory osobowe narodu polskiego w XIX i XX wieku*, Białystok 2006, s. 67-81.
- Paszek A., *Salvezjański program wychowania młodzieży do wiary jako propozycja wychowawcza*, „Seminare. Poszukiwania naukowo-pastoralne” 2003, t. 19, s. 357-368.
- Paczkowska Cz., *Zapomniane kartki przeszłości*, „Spotkania” 2015, nr 4.
- Paszek A., *Salvezjańskie źródła doświadczenia pedagogicznego*, „Seminare. Poszukiwania naukowo-pastoralne” 2002, t. 18, s. 459-473.
- Paszek A., *Źródła ducha rodzinnego w systemie wychowawczym św. Jana Bosko*, „Seminare. Poszukiwania naukowo-pastoralne” 2004, t. 20, s. 387-397.
- Pierwszy Zjazd Byłych Wychowaneków „Domu Serca Jezusowego” w Wilnie 1929 roku*, Wilno 1930.
- Pietrzykowski J., *Duchowni polscy – dobrodzieje salezjańscy z lat 1898–1938*, „Seminare. Poszukiwania naukowo-pastoralne” 2002, t. 18, s. 605-625.
- Pietrzykowski J., *Salvezjanie w (Archi)Diecezji Wileńskiej w latach 1919–1939*, [w:] T. Kasabuła, A. Szot (red.), *Mój Kościół w historię wpisany. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Tadeuszowi Krahelowi*, Białystok 2007, s. 366-378.
- Pietrzykowski J., *Salvezjanie w Polsce 1945–1989*, Warszawa 2007.
- Pietrzykowski J., *Towarzystwo Salezjańskie w Polsce w warunkach okupacji 1939-1945*, Warszawa 2015.
- Piętnastolecie zakładu dworzeckiego*, „Pokłosie Salezjańskie” 1937, nr 12, s. 257-259.
- Po roku kanonizacyjnym. Dworzec*, „Pokłosie Salezjańskie” 1935, nr 6, s. 129.

- Po roku kanonizacyjnym. Wilno, „Dom Serca Jezusowego”, „Pokłosie Salezjańskie” 1935, nr 6, s. 131.
- Początkowe placówki salezjańskie w Polsce. Kurhan, „Pokłosie Salezjańskie” 1936, nr 1, s. 54.
- Polskie placówki Córek Maryi Wspomożycielki. Wilno, „Pokłosie Salezjańskie” 1928, nr 2, s. 59-61.
- Pomianowski R., *Obecność wychowawcza i przestrzenie jej wypowiedzi dzisiaj*, [w:] J. Wilk (red.), *Współczesny wychowawca w stylu księdza Bosko*, Lublin 1998, s. 145-165.
- Pomianowski R., *Podstawowe założenia systemu prewencyjnego świętego Jana Bosko*, „Roczniki Nauk Społecznych” 1996, t. 24, z. 2, s. 53-68.
- Popowski R., Wilk S., Lewko M. (red.), *75 lat działalności salezjanów w Polsce. Księga pamiątkowa*, Łódź-Kraków 1974.
- Postanowienia ustawy z dnia 11 marca 1932 roku o szkolnictwie zawodowym, „Oświata i Wychowanie” 1933, nr 2-3, s. 114-125.
- Pożar w Dworcu, „Pokłosie Salezjańskie” 1938, nr 1, s. 28.
- Praca filantropijna na kresach. Zakłady wychowawcze Towarzystwa Dobroczynnego p. n. „Domu Serca Jezusowego”. (Z powodu 15 letniej rocznicy istnienia), „Kresy” 1923, nr 17, s. 3-8.
- Program życia salezjanów księdza Bosko. Przewodnik po lekturze Konstytucji Salezjańskich, tłum. J. Kurowski, Kraków 1997.
- Ptaszkowski J., *Rzecz o dobrej sławie Oświęcimia. Karty z przeszłości i teraźniejszości Zakładu im. św. Jana Bosko w Oświęcimiu*, Kraków 1998.
- Różański M., *Historia wspólnot michalickich*, t. 1, Marki 2005.
- Rutka D., „Zatroszczyć się o innych” – myśl przewodnia stylu wychowawczego św. Marii Dominiki Mazzarello, „Seminare. Poszukiwania naukowo-pastoralne” 2003, t. 19, s. 385-396.
- Sadowska J., *Ku szkole na miarę Drugiej Rzeczypospolitej. Geneza, założenia i realizacja reformy jędrzejewiczowskiej*, Białystok 2001.
- Skorowski H., *Rozumność wychowawcy wobec wyzwań współczesności*, [w:] J. Wilk (red.), *Współczesny wychowawca w stylu księdza Bosko*, Lublin 1998, s. 83-103.
- Smolińska-Theiss B. (red.), *Pokój z dziećmi. Pedagogika chrześcijańska wobec zagrożeń rozwoju dziecka*, Warszawa 1999.
- Smolińska-Theiss B., *Od opieki do prewencji*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1997, nr 10, s. 3-8.

- Spis szkół zawodowych Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1927.
- Statut Stowarzyszenia Byłych Wychowanków „Domu Serca Jezusowego” w Wilnie, Wilno 1930.
- Statut Towarzystwa Salezjańskiego, Warszawa 1933.
- Styrna S., *Zgromadzenie Salezjańskie w Polsce w poszukiwaniu form odpowiedzi na potrzeby wychowawcze i duszpasterskie w latach 1898–1974*, [w:] R. Popowski, S. Wilk, M. Lewko (red.), *75 lat działalności salezjanów w Polsce*, Łódź–Kraków 1974, s. 11-36.
- Szablicka-Żak J., *Spory o koncepcje wychowania w debatach parlamentarnych w Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] E.J. Kryńska (red.), *Ideale wychowania i wzory osobowe narodu polskiego w XIX i XX wieku*, Białystok 2006.
- Szczerba K., *Kontakty Polaków z księdzem Janem Bosko*, „Seminare. Poszukiwania naukowo-pastoralne” 1987-1988, t. 9, s. 111-137.
- Szczerba K., *Salezjańskie szkoły zawodowe w Polsce 1901–1939*, Lublin 1973, mps.
- Szulakiewicz W., *Ludwik Chmaj (1888–1959). Zarys biografii i twórczości pedagogicznej*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2003, t. 42, s. 161-182.
- Świda A., *Inspektorzy polskich prowincji salezjańskich cz. IV*, Warszawa 1991.
- Świda A., *Ksiądz Wojciech Balawajder (1890–1947)*, [w:] B. Bejze (red.), *Chrześcijaństwo*, t. 7, Warszawa 1982, s. 350-389.
- Świda A., *Salezjańskie szkolnictwo w Polsce (zarys)*, [w:] R. Popowski, S. Wilk, M. Lewko (red.), *75 lat działalności salezjanów w Polsce. Księga pamiątkowa*, Łódź–Kraków 1974, s. 37-58.
- Świda A., *Towarzystwo Salezjańskie (Rys historyczny)*, Kraków 1984.
- Tokarski J. (red.), *Słownik wyrazów obcych PWN*, Warszawa 1980.
- Topolski J., *Metodologia historii*, Warszawa 1984.
- „Tygodnik Ilustrowany” 1863, nr 202.
- Uroczystości w Polsce ku czci św. Jana Bosko. W Wilnie*, „Pokłosie Salezjańskie” 1963, nr 6, s. 207.
- Urszulanki szare na Wileńszczyźnie 1927–1946*, Warszawa 2000.
- Usiądek J., *Stowarzyszenie Chrześcijańsko-Narodowe Nauczycielstwa Szkół Powszechnych*, Olsztyn 1998.
- Vecchi J. E., *Duchowość Salezjańska. Pogłębienie głównych tematów*, Warszawa 1999.
- Vecchi J. E., *Strażnicy marzeń z palcem na myszce. Wychowawcy w dobie informatyki*, Warszawa 2001.

- Warszawa. *Hołd Byłych Wychowanków Salezjańskich błogosławionemu Janowi Bosko*, „Pokłosie Salezjańskie” 1930, nr 6, s. 178-180.
- Wąsowicz J., *Maryja z Ostrej Bramy. Strażniczka polskich kresów*, Kraków 2017.
- Weinschenk R., *Podstawy pedagogiki Księdza Bosko*, Warszawa 2000.
- „Wiadomości Archidiecezjalne Wileńskie” 1933, nr 13-14.
- Wierzbiński M., *Nauczyciel w szkole salezjańskiej*, Warszawa 2011.
- Wilk J. (red.), *Współczesny wychowawca w stylu księdza Bosko*, Lublin 1998.
- Wilk J., *Miłość wychowawcza tajemnicą skuteczności*, [w:] J. Wilk (red.), *Współczesny wychowawca w stylu księdza Bosko*, Lublin 1998, s. 123-143.
- Wilk S., *Początki działalności salezjańskiej w Przemyślu w kontekście rozwoju dzieła salezjańskiego na ziemiach polskich (1898–1922)*, [w:] J. Gocko, K. Skalka (red.), *100 lat salezjanów w Przemyślu*, Przemyśl 2007, s. 17-45.
- Wilk S., *Sto lat apostołstwa salezjańskiego w Polsce (1898–1998)*, Lublin-Warszawa 1998.
- Wilno ku czci Błogosławionego Jana Bosko*, „Pokłosie Salezjańskie” 1929, nr 11, s. 267.
- Wilno*, „Pokłosie Salezjańskie” 1930, nr 7-8, s. 220.
- Wirth M., *Ksiądz Bosko i Rodzina Salezjańska. Dzieje i nowe wyzwania (1815–2000)*, Kraków 2009.
- Witalec R., Witowicz I. (red.), *Salezjańska Szkoła Organistowska w Przemyślu i jej likwidacja w roku 1963*, Rzeszów–Przemyśl 2007
- Woś M., *Salezjański system wychowania a socjologia wychowania Floriana Znanieckiego*, „Seminare. Poszukiwanie naukowe” 2005, t. 21, s. 531-546.
- Z ruchu salezjańskiego. Dworzec*, „Pokłosie Salezjańskie” 1932, nr 7-8, s. 196-197.
- Z Wileńskiego Grodu*, „Pokłosie Salezjańskie” 1932, nr 7-8, s. 198-199.
- Z Wilna*, „Pokłosie Salezjańskie” 1932, nr 10, s. 259-262.
- Z Zakładu Salezjańskiego w Dworcu*, „Pokłosie Salezjańskie” 1933, nr 6, s. 107.
- Zakłady Salezjańskie w Polsce. Dom Serca Jezusowego w Wilnie (1924)*, „Pokłosie Salezjańskie” 1928, nr 1, s. 45.
- Zegzuła T., *System prewencyjny św. Jana Bosko w pracy z dzieckiem opuszczonym*, [w:] B. Smolińska-Theiss (red.), *Pokój z dziećmi. Pedagogika chrześcijańska wobec zagrożeń rozwoju dziecka*, Warszawa 1999, s. 269-281.
- Zerbino P. (red.), *Sny Księdza Bosko*, Warszawa 2006.

- Ziemnowicz M., *Wychowanie narodowe czy państwowe i jego istota*, Kraków 1931.
- Zimniak S., *Powstanie i rozwój struktur Towarzystwa Salezjańskiego w Polsce*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 2005, t. 22, s. 7-34.
- Zimniak S., *Sylwetki protagonistów salezjańskiego dzieła w Przemysłu: bł. Michał Ruc, bł. August Czartoryski, św. Józef S. Pelczar i sł. Boży ks. August Kard. Hlond*, [w:] J. Gocko, K. Skalka (red.), *100 lat salezjanów w Przemysłu*, Przemysł 2007, s. 47-85.
- Żurek W. W., *„Jeńcy na wolności”. Salezianie na terenach byłego ZSRR po II wojnie światowej*, Kraków 1998.
- Żurek W. W., *Salezjańscy męczennicy wschodu*, Lublin 2003.
- Żurek W. W., *Salezjańskie szkolnictwo ponadpodstawowe w Polsce 1900–1963. Rozwój i organizacja*, Lublin 1996.
- Żurek W. W., *Stulecie salezjańskiego szkolnictwa w Polsce 1900–2000*, „Don Bosko. Magazyn Salezjański” 2001, nr 11-12.
- Żurek W. W., *Szkoły salezjańskie w Oświęcimiu na tle salezjańskiego szkolnictwa średniego ogólnokształcącego i zawodowego na ziemiach polskich 1900–1939*, Lublin 2010.

IV. Netografia

http://www.cerkiew-sokolka.pl/files/2020-02-25_nowe_dywany_w_jaczenskiej_cerkwi_003.jpg [dostęp: 07.08.2021]

Spis fotografii

Fotografia 1. Pałac księżnej M. Radziwiłłowej w Dworcu – główny gmach szkoły salezjańskiej	80
Fotografia 2. Pozostałości po głównym gmachu szkoły salezjańskiej w Dworcu – wspólnie budynek gospodarczy w państwowym gospodarstwie rolnym	81
Fotografia 3. Kościół pw. Bożego Ciała w Dworcu	82
Fotografia 4. Główny budynek szkoły księży salezjanów przy ul. Dobrej Rady w Wilnie	91
Fotografia 5. Widok byłej szkoły księży salezjanów w Wilnie w 2020 roku	91
Fotografia 6. Widok kościoła pw. Opatrzności Bożej w Wilnie w 2020 roku	92
Fotografia 7. Widok wnętrza kościoła pw. Opatrzności Bożej w Wilnie w 2014 roku	92
Fotografia 8. Wykonywanie kajaków w warsztatach stolarskich księży salezjanów przy ul. Dobrej Rady w Wilnie	93
Fotografia 9. Kościół pw. św. Jana Bosko w Kurhanie	99
Fotografia 10. Dwór w Reginowie – Niższe Seminarium Salezjańskie – widok od frontu	102
Fotografia 11. Pozostałości po Niższym Seminarium Salezjańskim w Reginowie – 2015 rok	103
Fotografia 12. Dwór w Reginowie – Niższe Seminarium Salezjańskie – widok od tyłu	104
Fotografia 13. Kaplica w Reginowie	104
Fotografia 14. Pracownia krawiecka Zakładów „Powściągliwość i Praca” przy ul. Stefańskiej w Wilnie	107
Fotografia 15. Główny gmach szkoły siostr salezjanek przy ul. Stefańskiej w Wilnie	113

Fotografia 16. Widok byłej szkoły sióstr salezjanek i kościoła św. Stefana w Wilnie w 2014 roku.....	115
Fotografia 17. Widok byłej szkoły sióstr salezjanek i kościoła św. Stefana w Wilnie w 2014 roku.....	115
Fotografia 18. Widok byłej szkoły sióstr salezjanek w Wilnie w 2014 roku.....	116
Fotografia 19. Rycina kościoła św. Stefana w Wilnie.....	116
Fotografia 20. Kościół św. Stefana w Wilnie – 2014 rok.....	117
Fotografia 21. Posiadłość sióstr salezjanek w Polepiu.....	118
Fotografia 22. Widok byłego domu sióstr salezjanek w Polepiu w 2016 roku.....	119
Fotografia 23. Budynek szkolno-wychowawczy sióstr salezjanek w Laurowie.....	120
Fotografia 24. Budynek szkolno-wychowawczy sióstr salezjanek w Laurowie.....	121
Fotografia 25. Pozostałości po głównym gmachu sióstr salezjanek w Laurowie – 2016 rok.....	122
Fotografia 26. Ikonostas cerkwi w Jacznie jako przykład rzemiosła stolarskiego Edwarda Koziola.....	166
Fotografia 27. Świadectwo ukończenia szkoły zawodowej sióstr salezjanek.....	170
Fotografia 28. Świadectwo ukończenia szkoły zawodowej sióstr salezjanek.....	171
Fotografia 29. Świadectwo zdania egzaminu na czeladnika.....	172

Spis map

Mapa 1. Placówki księży salezjanów w okresie Drugiej Rzeczypospolitej.....	57
Mapa 2. Placówki salezjańskie w Drugiej Rzeczypospolitej na tle granic diecezji po 1925 roku.....	58
Mapa 3. Placówki sióstr salezjanek w okresie Drugiej Rzeczypospolitej.....	66

Mapa 4. Placówki salezjańskie w Archidiecezji Wileńskiej	69
Mapa 5. Placówki salezjańskie w okresie Drugiej Rzeczypospolitej	74
Mapa 6. Granice województw w okresie Drugiej Rzeczypospolitej	75
Mapa 7. Granice okręgów szkolnych w Drugiej Rzeczypospolitej	76
Mapa 8. Okręg Szkolny Wileński – obszar badań	77

Spis wykresów

Wykres 1. System edukacyjny w Drugiej Rzeczypospolitej według reformy jędrzejewiczowskiej	127
--	-----

Spis tabel

Tabela 1. Placówki salezjańskie w okresie Drugiej Rzeczypospolitej – Inspektoriat Północna św. Stanisława	59
Tabela 2. Placówki salezjańskie w okresie Drugiej Rzeczypospolitej – Inspektoriat Południowa św. Jacka	60
Tabela 3. Placówki sióstr salezjanek w okresie Drugiej Rzeczypospolitej	65
Tabela 4. Rozkład lekcji Szkoły Zawodowej Sióstr Salezjanek w roku szkolnym 1934/1935	140
Tabela 5. Tygodniowy rozkład zajęć Szkoły Rzemiosł Zakładu św. Józefa w Dworcu w roku szkolnym 1935/1936	142
Tabela 6. Rozkład zajęć tygodniowych Prywatnej Męskiej Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej Towarzystwa Salezjańskiego w Wilnie w roku szkolnym 1935/1936	143
Tabela 7. Rozkład zajęć – okres II i III roku szkolnego 1936/1937 Prywatnej Męskiej Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej Towarzystwa Salezjańskiego w Wilnie	145
Tabela 8. Podręczniki zawarte w programie nauki w Prywatnej Męskiej Szkole Rzemieślniczo-Przemysłowej Towarzystwa Salezjańskiego w Wilnie	151

Tabela 9. Wykaz podręczników do nauki poszczególnych przedmiotów w Szkole Zawodowej Sióstr Salezjanek w Wilnie w roku szkolnym 1930/1931	153
Tabela 10. Stan zatrudnienia absolwentów szkoły zawodowej w Dworcu w latach 1934–1937	164
Tabela 11. Stan zatrudnienia absolwentów Prywatnej Męskiej Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej Towarzystwa Salezjańskiego w Wilnie w latach 1934–1937	168
Tabela 12. Kwalifikacja nauczycieli Szkoły Rzemiosł Zakładu św. Józefa w Dworcu zatrudnionych w roku szkolnym 1926/1927	183
Tabela 13. Kwalifikacja nauczycieli Prywatnej Męskiej Szkoły Stolarskiej w Dworcu zatrudnionych w roku szkolnym 1938/1939	184
Tabela 14. Kwalifikacje nauczycieli Salezjańskiej Szkoły Rzemiosł w Wilnie zatrudnionych w roku szkolnym 1927/1928	184
Tabela 15. Kwalifikacje nauczycieli Prywatnej Męskiej Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej Towarzystwa Salezjańskiego w Wilnie zatrudnionych w roku szkolnym 1934/1935	186
Tabela 16. Kwalifikacje nauczycieli Szkoły Zawodowej Sióstr Salezjanek w Wilnie zatrudnionych w roku szkolnym 1933/1934	187

Indeks nazwisk

- Adamowicz Jan ks. 111
Aftanazy Roman 101, 103-104
Aleksionkówna Aleksandra 187
Amparo Maria 47
Aneryk Romuald 164
Antonowicz Aleksander 87
Araszkiwicz Feliks Wojciech 20, 189-
-193
Auffray Augustyn ks. 27, 29
- Balawajder Wojciech ks. 89, 100, 160, 205
Balicki Zygmunt 190
Balińska (Chomętowska) Maria 101
Balińska (Jundziłł) Józefa 101
Balińska Antonina 101
Baliński Ignacy 101
Baliński Jan 101-102, 212
Baliński Józef 101
Bandurski Władysław bp 202
Barucco Francesca s. 62
Bazyliczuk Zofia s. 14, 61-62, 65, 156
Bejze Bohdan bp 83
Bender Ryszard 68
Benedykt XV 70
Bielajew Konstanty 168
Bielak Antoni 183
Bieńkowski Ludomir 68
Biesmans Jos ks. 40
Bissoli Cesare s. 33
Błażewski Ignacy ks. 185
Boczar Józef 150
Bogacz Jan 186
- Bogucka Cecylia 151-152
Bolland Arnold 153
Borkowska Małgorzata s. 106
Borowski Jerzy 165
Borsi Mara s. 50-53
Borys (Szcucka) Teresa 101
Borys Andrzej 101
Bosco Henri 41
Bosco Teresio ks. 27-29, 31
Bosko (Occhiena) Małgorzata 26, 27, 44
Bosko Antoni 26, 27
Bosko Franciszek 26
Bosko Jan ks., św. 12, 20-21, 26-52, 71,
99-100, 149, 193, 197, 199-205, 208,
212
Bosko Józef 26
Broggini Cleofe s. 62-63
Brojerska Paulina Emilia 109
Brzozecki Sławomir ks. 68
Buczyński Michał 168
Budnikowski Teodor ks. 185
Bulowski Michał ks. 159, 184, 194, 207
Bułynko Edward 165
Burzyński Witold Jan 43
- Cafasso Józef ks. 28
Cagliero Józef ks. 52
Campi Valentino 51
Cejzin Adolf 157
Cejzin Maria 157
Cezak Jakub S. 150, 153
Chankowski Henryk 150, 152

- Chlebowski Bronisław 103
 Chmaj Ludwik 193
 Chmielewski Marek Tadeusz 44
 Chorzępa Stanisław 183
 Chroboczek Florian 187
 Cian Luciano ks. 32-33, 35
 Cieplak Jan abp 68, 70
 Cieślak Adam ks. 56
 Contratto Modesto bp 50
 Costamagna Jakub ks. 52
 Cyrańska Ewa 34
 Czapliński Kazimierz 164
 Czartoryski August ks. bł. 47-48
 Czartoryski Władysław 47
 Czerwiński Sławomir 150-151, 190-191
 Czystowski Jan 131
- Daghero Katarzyna s. m. gen. 61
 Danowski Piotr 169
 Dawidowicz Jan 184
 Dąbrowska Joanna 191
 Deskiewicz Leokadia s. 64
 Długolecki Józef ks. 79
 Dobaczewski dr 160
 Dobrowolny Mieczysław 183
 Dolata Marcin kl. 49
 Draus Jan 31, 37
 Dubas Jan ks. 13
 Dudziński K. 150
 Dyjakowski Napoleon ks. 105-108, 212
 Dzięwałowski Gintowt ks. 86
 Dziubiński Marian 47, 50, 53, 56, 59,
 61-63
 Dziubiński Zbigniew 43
- Falski Marian 134, 155
 Fiegiel Maria s. 63
 Fierro Torres Rudolf M. ks. 35
 Figurowski Władysław 183
 Filipowicz Józef 106
 Franczak Kazimierz 32, 34-35
- Franklin (Pietraszko) Teresa 101
 Fryde Celestyna 83, 85, 200
- Gatti Guido ks. 35, 38
 Gawlikowski Władysław 164
 Gebert Bronisław 153
 Geisler Edward 150
 Gerberowa Gizela 153
 Giebel Maria s. 63
 Gigilewicz Edward 68, 71
 Giudici Maria Pia s. 50-53
 Glemża Jonas 20, 106
 Gładki Wawrzyniec 185
 Gocko Jerzy ks. 46-47
 Godowski Tadeusz 186
 Golubski Antoni ks. 94, 161, 201
 Gostylla Ludwik ks. 79-81, 100, 181, 183
 Górka Jadwiga s. 64, 131
 Grabelski Wiktor ks. 48
 Grabski Władysław 88, 130
 Graczyk Marian ks. 35, 39
 Graczyńska Anna 62
 Grassiano Domenica s. 62, 113
 Grochowski Mateusz ks. 45
 Grotowska Helena 151
 Gryglewicz Feliks ks. 68
 Gudejko Władysław 164
 Gulbinowa Ewa 131
- Hajdamaszczyk Jan 164
 Handelsman Marcelli 16
 Hanusiak Zygmunt 151
 Hlond Antoni ks. 55-56, 87, 202
 Hlond August ks. kard. 54, 64, 200
 Hryszkiewicz Antoni 168
- Ignatowicz Czesława 188
- Jach Małgorzata 41
 Jakubiak Krzysztof 189-190, 193
 Jakubiec Jadwiga s. 50, 52, 61-64

- Jałbrzykowski Romuald abp 62, 68, 70,
98, 110-111, 202-203
- Jan Paweł II 32
- Janelli Marjan 153
- Janus Julia s. 63
- Jarozuk Teresa 191
- Jasiukiewicz Piotr 169
- Jaworówna Weronika 183
- Jeżewski Grzegorz ks. 42
- Jędrzejewicz Janusz 124, 191
- Jocz Kazimierz 87, 114, 201
- Jodłowska Bogusława 38
- Jotkiewicz Henryk 169
- Jundziłł Kazimierz 101-102
- Jundziłł Stanisław 101
- Jundziłłówna Jadwiga 101
- Juras Franciszek 151
- Juzek Anna s. 62-63, 130
- Kalisz Łukasz 68, 81-82, 84, 91-92, 98, 100,
103, 115-117, 119, 122
- Kalisz Magdalena 25
- Kamiński Mścisław 107
- Kant Bronisław ks. 26, 61, 71
- Karaffa-Korbitt Kazimierz 150-151
- Kasabuła Tadeusz ks. 13, 68
- Kaszlin Alfons 168
- Kazimierczak Antoni ks. 202
- Kirtiklis Stefan 201
- Klemens XIV 106
- Klucznik Edward 169
- Kłak Ewa 34, 41-42
- Kłosowski Władysław 151
- Knysz Andrzej ks. 48
- Kochanowski Jan 152
- Kodz Władysław 165
- Kolasa Krzysztof 12
- Komar Albert 25
- Konardi' 88
- Konarski Stanisław 79
- Kondratowicz Janina s. 64
- Konopnicka Maria 151
- Kopa Tomasz ks. 55-56, 98, 204
- Kopczyński Józef ks. 49
- Kopeć Adolf 87
- Korsak Leonard 168
- Korzel Jan 165
- Kosiński Stanisław ks. 30
- Kossak-Szczucka Zofia 151-152
- Kostkiewicz Janina 193
- Kotarski Antoni ks. 100
- Kowalewski Tomasz ks. 150, 153
- Kozioł Edward 165-166
- Kozioł Stanisław 165-166
- Krahel Tadeusz ks. 21, 84
- Krasicki Ignacy 152
- Krasucki ks. 182
- Kraszewski Józef Ignacy 152
- Krawiec Jan ks. 13, 46-49, 56, 102,
135
- Krupa Antoni 165
- Kryńska Elwira Jolanta 11, 15, 20, 25, 68,
189, 191-192
- Krzysztofowicz Jan 186
- Kubacki Michał ks. 185
- Kubrycht Marian ks. 203
- Kuczewski Wojciech ks. 97, 99, 201
- Kulesza 205
- Kulikowski Leon 183
- Kunczewiczowie 100
- Kurziel Jan ks. 206
- Kurowski Józef ks. 31
- Kustra Czesław ks. 46, 105-106
- Kuśnierski Franciszek 152
- Kwaśny Adam 106
- Kwietniewska Bronisława s. 63
- Lach Tadeusz 196
- Lato Zbigniew ks. 32, 34, 38
- Lednicka Weronika 170-172
- Ledóchowska Urszula s. m. gen. św. 87,
89

- Leon XIII 47
 Lewandowska J. 198-199
 Lewek Bernadeta s. 14
 Lewicki Dariusz 25
 Lewko Marian ks. 47, 49-50, 102
 Liashneuski Artur ks. 25, 80, 83, 102, 104
 Lisiecki Arkadiusz bp 63
 Liszkowski Franciszek 169
 Lubianiec Karol ks. 62-63, 83-87, 89, 98, 108-109, 111, 117-118, 201-203, 209-210, 212
- Łempicki Stanisław 192
 Łęgosz Jakub ks. 111
 Łobacz Witold 168
 Łopuszański Tadeusz 190
 Łotowski Józef 61, 70-71
 Łuczyński Andrzej ks. 25
 Łudzilszczykow L. 169
 Łukasiewicz Jan 173
 Łukasik Krzysztof 165
 Łukaszewicz Józef 160, 206
 Łukaszyk Romuald ks. 68
- Maccagno Angela 50
 Magiera Elżbieta 192
 Majewska Anna 38, 42
 Malczewski Bolesław 164
 Maleszewski Wiktor 195
 Malinowski Tadeusz 182, 186
 Manassero Emmanuel ks. 49
 Markiewicz Bronisław ks. bł. 46-47, 49, 105-106
 Markowski Stanisław 168
 Marszałek Józef ks. 26-28, 30-31
 Maryniarczyk Andrzej ks. 36
 Masionis Waclaw 168
 Massalski Ignacy Jakub bp 106
 Maszke Albert Wojciech 16
 Matulewicz Jerzy (Matulevičius Jurgis) bp bł. 61, 68, 70-71, 83, 110
- Matulis Władysław ks. 79
 Mauersberg Stanisław 21, 125
 Mazgaj Edward 164
 Mazzarello Maria Dominika s. św. 50-51, 53, 71, 204
 Mazzarello Petronilla 51
 Mazzi Antonio ks. 32
 Mazzoli Maria s. 62-63, 122
 Meozzi Laura s. m. 62-64, 87, 120
 Miąso Józef 191-192
 Michalkiewicz Kazimierz bp 68, 70, 87, 110, 200, 202
 Michalska Wanda s. 64
 Mickiewicz Adam 151-152
 Mieczkowski Józef 169
 Miklaszewski Bolesław Ostoja 132
 Mikołaj II 84
 Mikulski Antoni 153
 Milewski Stanisław 169
 Minkiewicz Antoni 169
 Minkowska Jadwiga s. 64, 188
 Misiaszek Kazimierz ks. 36
 Miśkiewicz Benon 16
 Mnich Wawrzyniec 187
 Mokrzysz Waclaw 168
 Moskalenkówna Helena 187
 Mowczan Bronisław ks. 102
- Nestorowicz Antoni 186
 Niegowski Krzysztof ks. 29
 Niewęglowski Jan ks. 13, 25, 34, 38, 56, 102, 156, 208
 Niewiadomska Cecylia 151-152
 Nowakowski Jan 183
 Nowicki Stanisław 164
- Obieziuk Franciszek 184
 Olchówka Władysław 169
 Olczyk Aniela s. 50, 53, 61-65, 120
 Orzeszkowa Eliza 151-152
 Osiński Zbigniew 192

- Osmołowski Jerzy 117-118
Ostrowska Maria 187
Owerków Józef 164
- Paczkowska Czesława 91
Paderewski Ignacy J. 173
Paszek Adam ks. 31, 36, 45
Paweł św. 39
Pawłowicz Zygmunt 168
Pawłowski Stanisław 153
Pełczyński Tadeusz Walenty 195
Pestarino Dominik ks. 50-52
Piesowicz Stanisław 195
Pietraszko Jan 101
Pietraszko Piotr 101
Pietrzykowski Jan ks. 13, 68, 70, 102, 156
Piłsudski Józef 118, 158-159, 173, 192, 195
Pinardi Franciszek 29
Piszczyk Józef 165
Pitko Alojzy 106
Pius IX 52
Pius XII 113
Pływaczyk Stanisław ks. 55-56, 98-100, 134
Pogorzelski Stanisław 130
Pohoska Hanna 191
Pomianowski Roman ks. 33, 35, 42, 44
Popowicz Jan 87
Popowski Remigiusz ks. 47, 49-50, 102
Porolenko Aleksander 106
Poskrobko Jan ks. 80
Potemkinowa (Czyż) Aniela s. m. 106
Prus Bolesław 151-152
Prus-Szczepanowski Stanisław 189
Prystor Aleksander Błażej 124
Ptaszkowski Jan 48
Pucek Stefan 164
Puskówna Helena 188
Puzyna Jan bp 48
Puzynianka Irena 79
Pyliński Mieczysław 168
- Raczkiewicz Władysław 87
Radlińska Helena 151
Radziwiłł Michał książę 79
Radziwiłłowa Maria księżna 79-81, 100, 212
Raiter Zygfryd Józef ks. 101, 156
Ratajczak Zygmunt ks. 64
Rattazzi Urban 31
Ratti Achille (Pius XI) 68, 70-71, 99
Reymont Władysław Stanisław 152
Ricaldone Piotr ks. gen. 55, 100
Rinaldi Filip ks. gen. 55, 200
Rodziewiczówna Maria 152
Romanowicz Jan ks. 185
Romaszko Włodzimierz 164
Różański Marcin ks. 105-106
Rua Michał ks. gen. bł. 46-48
Rudzik Józef 165
Rudzińska Salomea 89
Rudzisz Bronisław 168
Rusek Tadeusz 164
Rusłejko Zofia 182
Rusok Edward kl. 187
Rutka Danuta s. 53
Rutkiewicz Irena 188
Rymbalski Antoni 106
Rymbalski Michał 106
- Sabliński Władysław 168
Sadowska Joanna 20, 125-126, 129
Salezy Franciszek ks. św. 31, 204
Samarzewski Wojciech 151
Sarosiek Witold ks. 70
Sciandra Giuseppe Maria bp 52
Siedlecki Marian 185
Sienkiewicz Henryk 151-152
Sienkiewicz Jerzy 168
Sieradzka 114
Sierzputowski Tadeusz 153
Sikorska Matylda s. 63-64
Skalka Kazimierz ks. 46-47

- Skarga Piotr 152
 Skorowski Henryk ks. 34
 Skrobuk Bronisław 164
 Skwarczyński Adam 191
 Słodczyk Emanuel ks. 205
 Słowacki Juliusz 152
 Smolińska-Theiss Barbara 32, 42
 Smorgoński Izaak 121
 Smyk Józef 168
 Sopel Karol 187
 Sośnicki Kazimierz 192
 Sowińska Zofia s. 63, 122, 162
 Spuła Stanisław 183
 Staś 85
 Stołypin Piotr Arkadiewicz 84
 Straszyński Albin 168
 Strzałkowski Bolesław 169
 Styrna Stanisław ks. 49, 135
 Suchodolski Bogdan 192
 Suplicka (d. Szarkowska) Agnieszka 68, 191
 Symior Antoni ks. 55-56, 98, 201
 Szablicka-Żak Jolanta 189
 Szakal Stefan 169
 Szatkiewicz Aleksander 168
 Szczerba Kazimierz ks. 13, 46, 48
 Szelapin Julian 169
 Szelągowski Kazimierz 129, 133
 Szmigiel Piotr 185
 Szober Stanisław 151-153
 Szot Adam ks. 13
 Szulakiewicz Władysława 193
- Ścisłowska Anna s. 62-63
 Ślósarczyk Jan ks. 61, 98, 135
 Świda Andrzej ks. 13, 46, 49-50, 54-56, 59, 61, 79, 83, 89, 98, 102, 106, 110, 156, 203
 Świętosławski Wojciech Alojzy 192
- Tarankiewicz H. 169
- Taszkun Wincenty ks. 109-111
 Terlecki Ryszard 31, 37
 Thórz Jan 186
 Thullie Kazimierz ks. 153
 Tirone Piotr ks. 54-56, 61, 89, 99, 111
 Tokarski Jan 32
 Tomasz Elżbieta s. 63
 Tomasz Marta s. 63
 Topolski Jerzy 16
 Toporek Stanisław ks. 181, 184
 Trawiński Franciszek ks. 48-49
 Turczynowicz Stefan ks. 106
 Tycner Stefania 63
 Tyczyna Konstanty 186
 Tymieniecki Wincenty bp 63
 Tyszkiewicz Antonina s. 90, 160
 Tyszkiewicz Tadeusz 168
- Ugranowicz Aleksander 164
 Urbanowicz Alfons 169
 Urganowicz Edward 164
 Usiądek Jan ks. 20, 189-191
- Vecchi Juan Edmundo ks. 3 6-37
 von Matt Leonard 41
- Walaszek Leon ks. 156
 Walenga Anna s. 62
 Walewski Władysław 103
 Waraksa Stanisław 169
 Wasilewski Ignacy ks. 98
 Wasilewski Jarosław 68
 Wąsowicz Jarosław ks. 12, 68, 200
 Wątorska Władysława 153
 Weinschenk Reinhold ks. 36, 40
 Widykowski Henryk 169
 Wieczorek Władysław ks. 184
 Wielikaniec Grzegorz 164
 Wielkiewicz Jan ks. 157, 186, 196
 Wierzbicki Mirosław ks. 44
 Wierzbicki Waclaw inż. 186

- Wilk Józef ks. 34, 38, 42
Wilk Stanisław ks. 46-50, 61, 71, 102
Wirth Morand ks. 26, 29-30, 49, 208
Witalec Robert 13
Witowicz Igor 13
Wlaź Franciszek 167, 187
Wojciechowicz Bolesław 165
Wojciechowski Konstanty 152
Wojniłowicz Roman 169
Woronowicz dr 184
Woś Marek ks. 44-45
Wróblewska Urszula 68, 191
Wybicki Józef 152
- Zacharzeski Kazimierz 169
Zajac Sergiusz 165
Zarzecki Lucjan 190
Zdebel Stanisław kl. 49
Zegzuła Teresa s. 42
Zerbino Pietro 39
Zgórski Kazimierz 153
Ziarko Janina s. 63
Ziarkówna Janina 187
Zieliński Zygmunt ks. 65
Ziemkiewicz ks. 108
Ziemnowicz Stanisław 189, 191
Zimniak Stanisław ks. 47, 54-55, 111
Zmitrowicz Henryk vel Eugeniusz 206
Zujko Leokadia s. 50, 53, 62-63, 65
- Zygmunt Antoni 184-185
Żak Jan ks. 203-204
Żebrowski Leon ks. 87, 202
Żeromski Stefan 152
Żórawska Helena 98, 212
Żórawska Maria 98, 212
Żurawscy 100
Żurek Waldemar ks. 13-14, 48-50, 61, 135,
156
Żyliński Józef 169

Indeks miejsc

- Aleksandrów Kujawski 54, 59, 208
Antoniewo 55-56
- Baranowicze 101, 163-164
Becchi 26
Biała Podlaska 55-56
Białohruda 98
Bolonia 79
Brodki 61
Brześć 72
- Castelnuovo d'Asti 26-27
Chieri 27
Ciechanów 56
Cieciejki 164
Czarny Bór (Rejslerów) 86, 89-90, 160
Czerwińsk 56, 59, 167-168, 185
Częstochowa – Stradom 61
Częstochowa 164
Częstochowa ul. Sobieskiego 60
Czombrów 196
- Daszawa 49, 54, 60
Dąbrowa Białostocka 165
Drohowyż 61
Dworzec 15, 22, 59, 78-83, 100, 134, 137,
141-142, 149, 155, 158, 164-165, 181,
183-184, 196-197, 202-204, 212-213
Dziewiątkowicze 103
- Ferrara 79
- Gdańsk 199
Gdynia 164
Gielwadziszki 199
Grabów 64-65
Grandzicze 197-199
Grodno 108, 164, 198
- Horodyszcze 164
Hrudopol 101
- Jaciążek 59
Jaczno 165-166
Jarosław 60, 164
Jastarnia 199
Jelenia Góra 101
- Kamienny Most 22, 59, 213
Kazachstan 101
Kielce 54, 60, 208
Klecza Dolna 54, 56
Komorniki 64-65
Kopiec 60
Korycin 86
Kraków 50, 54, 56, 72, 181, 184-185, 199,
208
Kraków ul. Konfederacka 60
Kraków ul. Rakowiecka 60
Kraków ul. Tyniecka 60
Krosno 46, 181, 183
Kurhan 22, 59, 88, 98-100, 212-213
Kutno – Woźniaków 59

- Laurów (Sakisзки) 15, 22, 63-65, 109, 120-123, 136, 156, 163, 199, 203-204, 213
- Łąd nad Wartą 55, 59, 208
- Lida 164-165, 167-168, 183
- Lipsk 165
- Ljubljana 54
- Lombriasco 48
- Londyn 47
- Lublin 60, 72
- Lutomiersk 59
- Lwów – Górny Łyczaków 60
- Lwów 60, 72, 181, 183
- Łozowo 165
- Łódź 55, 63, 208
- Łódź ul. Franciszkańska 65
- Łódź ul. Pomorska 59
- Łódź ul. Wodna 59
- Łuck 73
- Łuczaj 199
- Marszałki 56, 60
- Mediolan 70, 181, 185
- Miejsce Piastowe 46, 49, 105-106, 108, 212
- Mołodeczno 167, 169
- Mornese 50-52
- Mrzyglód 164
- Mysłowice 60, 63, 65
- Nieborów 79
- Nizza Monferrato 52
- Nowa Wilejka 167
- Nowogródek 163, 165, 196
- Nowojelnia 184
- Nowy Dwór 165
- Nowy Sącz 181
- Odessa 181, 186
- Ostrzeszów 60
- Oszmiana 165
- Oświęcim 47-49, 54-55, 60, 71, 79, 181, 183, 185-186, 208
- Pleszów 56
- Płock 59
- Podbrzezie 196
- Pogrzebień 60
- Polepie 15, 22, 62, 65, 86, 88, 117-119, 129, 156, 162, 199, 204, 213
- Poznań 60, 72, 164, 208
- Przemyśl 50, 54, 60, 184, 208
- Przemyśl ul. Czarnieckiego 60
- Radna 49, 54
- Radom 165, 181, 185
- Rajgród 165
- Reginów 15, 22, 59, 100-104, 135, 156, 164, 167-168, 203, 212-213
- Różanystok 54, 59, 61-62, 64-65, 68, 70-71, 165, 208
- Rudnie 101
- Rumia-Zagórze 59
- Rzym 47, 71
- Siemienkowszczyzna 167, 169
- Sienieżyce 103
- Skawa 60
- Sokołów Podlaski 59, 63-65, 208
- Sokółka 62
- Starachowice 167, 169
- Supraśl 59, 68
- Szczęśliwice 165
- Szczyrk 60
- Tudorów 60
- Turyń – Valdocco 29, 47
- Turyń – Valsalice 46-48
- Turyń 27-28, 44-49, 99, 181, 184-185, 208
- Uchta 101

- Verzej 54
- Warszawa – Kamionek 79
- Warszawa – Nowe Bródno 79
- Warszawa 54-56, 72, 79, 81, 147, 163, 165, 176, 181-183, 185-187, 203, 208
- Warszawa ul Lipowa 59
- Warszawa ul. Kawęczyńska 59, 79
- Warszawa ul. Litewska 59
- Wągrowiec 181, 184
- Wilno – Lipówka 106
- Wilno – Nowe Zabudowania 84
- Wilno – Nowy Świat 106
- Wilno – Porubanek 168
- Wilno – Zakręt 195
- Wilno – Zaulek Ponomarski 106
- Wilno – Zaulek Wielki Nikodemski 106
- Wilno 15, 19, 62, 72-73, 83-84, 87, 89-93, 98, 100, 105-106, 108-109, 114, 117, 120, 122, 130-132, 137-140, 143, 145, 147-162, 164, 167-169, 181-182, 184-188, 193-206, 208-209, 212-214
- Wilno ul. Borowa 87
- Wilno ul. Bukowa 87
- Wilno ul. Dobrej Rady 22-23, 59, 85-87, 89-96, 111, 132, 150, 157, 161, 182, 195, 197, 200-201, 209
- Wilno ul. Kalwaryjska 195
- Wilno ul. Karna 87
- Wilno ul. Konarskiego 86
- Wilno ul. Legionowa 88-89
- Wilno ul. Pokój 87
- Wilno ul. Stefańska 22, 59, 65, 86, 89-90, 105-118, 122, 129, 131, 162, 173, 200, 205
- Wilno ul. Targowa 106
- Wilno ul. Wielka Pohulanka 86
- Wilno ul. Zamkowa 86, 88
- Woropajewo 199
- Zakopane 182, 187
- Zdzięcioł 10

